

ગ્રન્થાંક ૭૨

શ્રીમદ્ દેવેન્દ્રસૂરિ વિરચિતં

ભાષ્યત્રયમ્ (સાર્થ)

દેવતત્ત્વ, ગુરુતત્ત્વ અને ધર્મતત્ત્વના
આરાધક જિજ્ઞાસુઓ માટે
અત્યંત ઉપયોગી ગ્રન્થ

: પ્રકાશક :

(સદ્ગત શેઠશ્રી વેણીચંદ સુરચંદ સંસ્થાપિત)

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળા
અને

શ્રી જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ - મહેસાણા

કિંમત રૂ. ૪૬=૦૦

છાપેલી કિંમતથી વધારે કિંમત લેવી નહિ.

સમ્યગ્-દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગઃ ।

શ્રીમદ્ દેવેન્દ્રસૂરિ વિરચિતં

ભાષ્યત્રયમ્

[સાર્થ]

દેવતત્ત્વ, ગુરુતત્ત્વ અને ધર્મતત્ત્વના

આરાધક જિજ્ઞાસુઓ માટે

અત્યંત ઉપયોગી ગ્રન્થ

: પ્રકાશક :

(સદ્ગત શેઠશ્રી વેણીચંદ સુરચંદ સંસ્થાપિત)

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળા

અને

શ્રી જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ - મહેસાણા

વીર સં. ૨૫૩૩

ઈ. સ. ૨૦૦૬

વિ. સં. ૨૦૬૩

આવૃત્તિ ૮મી

નકલ ૩૦૦૦

કિંમત : રૂ. ૪૬=૦૦

છાપેલી કિંમતથી વધારે કિંમત લેવી નહિ

પ્રકાશકીય નિવેદન

- ૧ ભાષ્યત્રયમૂની આ અગાઉ સાત આવૃત્તિઓ બહાર પડી ચૂકી છે સાતમી આવૃત્તિની ૩૦૦૦ નકલ ખલાસ થતાં આ આઠમી આવૃત્તિની ૩૦૦૦ નકલ જૈન સમાજ સમક્ષ મૂકતાં અમને અત્યંત હર્ષ થાય છે. તેમજ આ ગ્રંથ સર્વ કોઈને વધારે ઉપકારક બનશે એમ ઇચ્છીએ છીએ.
- ૨ વિધિમાર્ગના અનુભવીઓને આ ગ્રંથના ભાવાર્થમાં કોઈ સ્થાને ભૂલ અથવા વિપરીતપણું જણાય તો તેઓ અમને લખીને મોકલશે એવી વિનંતિ છે. જેથી આગામી આવૃત્તિમાં સુધારી શકાય.
- ૩ આ ગ્રંથના પ્રકાશનમાં પ્રેસ દોષાદિના કારણે પ્રુફ આદિ જોવામાં જે કોઈ ક્ષતિઓ અગર ત્રુટિઓ રહી ગઈ હોય તે સુધારીને વાંચવા વિનંતિ તેમજ અમને જણાવવાથી આગામી આવૃત્તિઓમાં સુધારી શકાય.
- ૪ સારા કાગળ, સુંદર છપાઈ, તથા પાકું બાઈન્ડીંગ હોવા છતાં સંસ્થાના ઉદ્દેશ મુજબ કિંમત ઓછી રાખવામાં આવેલ છે.

મહેસાણા

૨૦૬૩ માગસર

લિ.

ડૉ. શ્રી મફતલાલ જે. શાહ

ઓનરરી સેક્રેટરી

પ્રાપ્તિસ્થાન

શ્રી જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ
સ્ટેશન રોડ,
મહેસાણા - ૩૮૪૦૦૧
ફોન : (૦૨૭૬૨) ૨૨૨૯૨૭

શ્રી જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ
બાબુ બિલ્ડીંગ,
પાલીતાણા, સૌરાષ્ટ્ર
પીન - ૩૬૪૨૭૦

: મુદ્રક :

ભરત પ્રિન્ટરી

કાંતિલાલ ડી. શાહ

ન્યુ માર્કેટ, પાંજરાપોળ, રીલીફ રોડ, અમદાવાદ-૧.

ફોન : ૨૨૧૬૪૭૯૮

પ્રસ્તાવના

શ્રી જૈનદર્શનમાં દેવતત્ત્વ, ગુરુતત્ત્વ અને ધર્મતત્ત્વ એ ત્રણ તત્ત્વ પ્રસિદ્ધ છે, તે જ ત્રણ તત્ત્વને આદરપૂર્વક આરાધવાની વિધિરૂપ શ્રી દેવેન્દ્રસૂરીશ્વરજીએ આ ગ્રંથમાં કહેલ ત્રણ ભાષ્ય રચ્યાં છે. તેમાં ચૈત્યવંદન ભાષ્ય દેવતત્ત્વરૂપ છે, કારણ કે એમાં શ્રી અરિહંતદેવને વંદના કરવાનો વિધિ ચોવીસ દ્વારોથી દર્શાવેલો છે. ગુરુવંદન ભાષ્ય ગુરુતત્ત્વના સ્વરૂપવાળું છે, કારણ કે એમાં ગુરુને વંદના કરવાનો વિધિ દર્શાવ્યો છે અને પ્રત્યાખ્યાન ભાષ્ય ધર્મતત્ત્વરૂપ છે, કારણ કે સાધુનો સર્વવિરતિધર્મ મૂળગુણથી અને ઉત્તરગુણથી એમ બે પ્રકારનો છે. તેમાં પાંચ મહાવ્રત તે મૂળ ગુણ ધર્મ. અને પિંડવિશુદ્ધિ આદિ (આહાર વિધિ વગેરેના) આચાર તે ઉત્તરગુણ ધર્મ. તેમજ શ્રાવકના દેશવિરતિ ધર્મમાં પણ પાંચ અણુવ્રત તે મૂળગુણ ધર્મ અને શેષ ૭ વ્રત તે ઉત્તરગુણ ધર્મ છે. ત્યાં આ પ્રત્યાખ્યાન ભાષ્યમાં કહેલ ૧૦ પ્રકારનાં કાળ-પ્રત્યાખ્યાનો તે સાધુનો અને શ્રાવકનો ઉત્તરગુણ ધર્મ છે. માટે પ્રત્યાખ્યાનભાષ્ય ધર્મતત્ત્વરૂપ છે.

આ ભાષ્યોમાં દેવવંદનવિધિ, ગુરુવંદનવિધિ અને પ્રત્યાખ્યાનવિધિ દર્શાવેલા હોવાથી આ ગ્રંથ વિધિ-માર્ગનો અથવા ક્રિયા-માર્ગનો ગ્રંથ ગણાય.

આ ગ્રંથમાં ચૈત્યવંદન સૂત્રો, દ્વાદશાવર્ત-વંદનસૂત્ર અને પ્રત્યાખ્યાનના આલાપકો કહ્યા નથી તે પ્રતિક્રમણ વગેરે ગ્રંથોમાં છપાઈ ગયેલા હોવાથી પ્રસિદ્ધ છે. માટે તેમાંથી જાણી લેવા.

ચૈત્યવંદન-ભાષ્યમાં-નામજિન-સ્થાપનાજિન (એક ચૈત્યની પ્રતિમા) દ્રવ્યજિન-ભાવજિન-ત્રણે લોકની સર્વ પ્રતિમા, વર્તમાનમાં વિચરતા જિનેશ્વરો-(પ્રસંગે) શ્રુતજ્ઞાન, સર્વસિદ્ધ-વર્તમાનશાસનના નાયક-ગિરનાર તીર્થ-અને અષ્ટાપદ વગેરે તીર્થ એ ૧૧ ને વંદના-નમસ્કાર અને તે ઉપરાંત શાસનરક્ષક સમ્યગ્-દૃષ્ટિ દેવદેવીનું સ્મરણ. એ ૧૨ વિષય મુખ્ય છે કે જેને ગ્રંથકર્તાએ ૪૧ થી ૪૫ મી ગાથા સુધીમાં ૧૨ અધિકારરૂપે સ્પષ્ટ

દર્શાવ્યા છે અને પ્રસંગથી બીજી અનેક વિધિઓ ૨૪ દ્વારના ૨૦૭૪ બોલથી-પ્રતિભેદથી દર્શાવી છે.

ગુરુવંદન-ભાષ્યમાં-આચાર્ય શ્રી આદિ પદવીધર મુનિમહારાજની ૧૨ આવર્તવાળા વંદનથી વંદના કરવાનો વિધિ મુખ્ય દર્શાવ્યો છે. અને પ્રસંગે સાધુ-સાધ્વી-શ્રાવક-શ્રાવિકારૂપ ચતુર્વિધ સંઘમાં પરસ્પર વંદનનો વિધિ, વંદનાનો સમય ઇત્યાદિ અનેક વિધિઓ ૨૨ દ્વારના ૪૮૨ પ્રતિભેદથી દર્શાવી છે.

પ્રત્યાખ્યાન-ભાષ્યમાં-નમુક્કારસહિયં આદિ ૧૦ પ્રકારના કાળ પ્રત્યાખ્યાનનો મુખ્ય વિષય છે, અને તે પ્રસંગે ચાર પ્રકારનો આહાર, બાવીસ પ્રકારના આગાર-અપવાદ, ભક્ષ્ય-અભક્ષ્ય વિગઈઓ, ભક્ષ્ય વિગઈનાં નીવિયાતાં અને પ્રત્યાખ્યાનના પ્રકાર આદિ અનેક પ્રકારનું સ્વરૂપ દર્શાવ્યું છે આ ભાષ્યનો વિષય પ્રથમના બે કરતાં કઠિન છે.

આ ત્રણે ભાષ્યનો વિષય ગ્રન્થકર્તાએ શ્રી આવશ્યક-સૂત્રની ચૂર્ણિ, નિર્યુક્તિ અને ભાષ્ય વગેરે સિદ્ધાન્તોમાંથી અતિ સંક્ષેપમાં ઉદ્ધર્યો છે. જેથી અભ્યાસીઓને અતિ સુગમતાવાળો છે.

વર્તમાન સમયમાં તો વિધિવાદના એ ત્રણે વિષયને અંગે પઠન-પાઠન કરવા યોગ્ય આ જ ગ્રન્થ ઉપલબ્ધ થાય છે, એ ત્રણે ભાષ્યની અવચૂરિ પંદરમા સૈકામાં થયેલા અતિપ્રસિદ્ધ આચાર્ય શ્રી સોમસુંદરસૂરિજીએ રચી છે તથા ચૈત્યવંદન વિધિના સંબંધમાં તો આ ભાષ્યની પૂર્વે આચાર્ય શ્રી શાન્તિસૂરિજીએ ચૈત્યવંદન સૂત્રો સહિત ૮૧૦ ગાથાઓનો “ચેદ્યવંદન મહાભાસ” નામનો ગ્રન્થ રચેલો છે. તે ત્રણેય ભાષ્યની અવચૂરિ તથા ચેઈયવંદન મહાભાસ એ બન્ને છપાઈને પ્રસિદ્ધ પણ થયા છે.

શ્રી જ્ઞાનવિમળસૂરીશ્વરજીએ આ ત્રણે ભાષ્યનો બાલાવબોધ (ભાષા અર્થ) લખેલો છે તથા ચૈત્યવંદન ભાષ્યની સંઘાચારવૃત્તિ આચાર્ય દેવેન્દ્રસૂરિજીના શિષ્ય શ્રી ધર્મઘોષસૂરિજીએ રચી છે.

આ ભાષ્યોનો અર્થ લખવામાં શ્રી આવશ્યક-નિર્યુક્તિ, આવશ્યકવૃત્તિ પંચાશક, પ્રવચનસારોદ્ધારવૃત્તિ, ધર્મસંગ્રહવૃત્તિ-ઈત્યાદિ ગ્રન્થોની તેમજ ચૈત્યવંદન ભાષ્યનો અર્થ લખવામાં ચેઈયવંદણ મહાભાસ વગેરેની સહાય લીધી છે.

શ્રી તપગચ્છરૂપી ગંગા-પ્રવાહને હિમાલય તુલ્ય શ્રીમદ્ જગચ્ચંદ્રસૂરિજી મ. કે જેમને આયંબિલ તપના પ્રભાવથી વશ થઈ ચિતોડના રાણાએ ‘તપા’ એવું બિરુદ આપ્યું (જેથી તપગચ્છ નામ પડ્યું) અને તે રાણાની સભામાં દિગંબરાચાર્યો સાથે વાદ કરતાં હીરા પેઠે અભેદ રહ્યાથી જેમને હીરલા જગચ્ચંદ્રસૂરિજી એવું પણ બિરુદ રાણાશ્રીએ આપ્યું હતું તેમના શિષ્ય શ્રીમદ્ દેવેન્દ્રસૂરિજીએ ત્રણ ભાષ્યાત્મક આ ગ્રન્થ રચેલો છે.

ઉક્ત મહાત્માએ આ સિવાય વંદારુવૃત્તિ, સારવૃત્તિદશા, કર્મગ્રન્થ તપાસ્તમોપહા, સિદ્ધપંચાશિકા, શ્રાદ્ધદિનકૃત્યસૂત્ર અને વૃત્તિ, ધર્મરત્નવૃત્તિ, નવીનકર્મગ્રંથપાંચ વૃત્તિ સહિત, સિદ્ધદંડિકાસ્તવ, સુદર્શનચરિત્ર, સિરિઉસહવદ્ધમાણ પ્રમુખ સ્તવનો વગેરે અનેક ગ્રન્થો બનાવી મહદ્ ઉપકાર કર્યો છે.

તેમને ‘વિદ્યાનંદ’ અને ‘ધર્મકીર્તિ’ ઉપાધ્યાય નામના બે શિષ્યો હતા. ઉપા. શ્રી ધર્મકીર્તિને પાછળથી સૂરિપદ મળ્યું ત્યારે તેમનું આચાર્ય શ્રી ‘ધર્મઘોષસૂરિ’ એવું નામ પડ્યું. તેઓ શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિજીની પાટે આવ્યા.

તેમણે પણ શત્રુંજ્યાદિ તીર્થનાં કાવ્યો, ચોવીસ જિનસ્તુતિ, નંદી સ્તુતિ, સ્વગુરુકૃત-ચૈત્ય૦ ભાષ્યની વૃત્તિ (સંઘાચાર નામની) વગેરે સંસ્કૃત ગ્રંથો તથા કેટલાએક પ્રાકૃત પ્રકરણો અવચૂરિ સાથેનાં બનાવેલાં છે.

१ श्री चैत्य-वन्दन-भाष्यम्

वंदित्तु^३ वंदणिज्जे^{१ २} सव्वे^५ चिइ-वंदणाऽऽइसु-वियारं ।
बहु-वित्ति-भास-चुणिण-सुयाऽणुसारेण^६ वुच्छामि ॥१॥

दहतिग^१ अहिगमपणगं^२ दुदिसि^३ तिहुग्गह^४ तिहाउ^५ वंदणया ।
पणिवाय^७ नमुक्कारा^८ वन्ना^{११} सोलसय-सयाला^{९ १०} ॥२॥

इगसीइसयं^{१२} तु पया^{१३} सगनउई^{१४} संपया^{१५} उ पण^{१६ १७} दंडा ।
बार^{१८} अहिगार^{१९} चउ-वंदणिज्ज^{२०} सरणिज्ज^{२१} चउह-जिणा^{२२} ॥३॥

चउरो^{२३} थुई^{२४} निमित्तट्टु^{२५ २६ २७} बार^{२८} हेऊ^{२९} अ सोला^{३०} आगारा^{३१} ।
गुणवीसदोस^{३२} उस्सग-माणं^{३३} थुत्तं^{३४} च सग^{३५} वेला^{३६} ॥४॥

दस^{३७}-आसायण-चाओ^{४०} सव्वे^{४१} चिइ-वंदणाइ^{४२} ठणाइं^{४३} ।
चउवीस^{४४} दुवारेहि^{४५} दु-सहस्सा^{४६} हुंति^{४७} चउसयरा^{४८} ॥५॥

૧ શ્રી ચૈત્ય-વંદન ભાષ્ય

મંગળાયરણઃ વિષયઃ પરંપરા-સંબંધઃ-અધિકારીઃ પ્રયોજનઃ
વંદન કરવા યોગ્ય સર્વજ્ઞોને (સર્વને) વંદન કરી, અનેક ટીકાઓઃ
ભાષ્યોઃ ચૂર્ણિઓઃ અને આગમોઃ અનુસાર ચૈત્યવંદન વગેરેનો
સુવિચાર કહું છું. ॥૧॥

૨૪ મુખ્ય દ્વારો-પેટા ભેદોની સંખ્યા સાથે.

૧-૧૦   ૨-૫   ૩-૨   ૪-૩
દશત્રિકઃ પાંચ અભિગમઃ બે દિશાઓઃ ત્રણ પ્રકારના અવગ્રહઃ
૫-૩   ૬-૧   ૭-૧   ૮-૧૬૪૭
ત્રણ પ્રકારની વંદનાઃ પ્રણિપાતઃ નમસ્કારઃ સોલસો સુડતાલીસ
અક્ષરોઃ ॥૨॥

૯-૧૮૧   ૧૦-૮૭   ૧૧-૫
એકસો એક્યાસી પદોઃ સત્તાણું સંપદાઓઃ પાંચ દંડકોઃ
૧૨-૧૨   ૧૩-૪   ૧૪-૧
બાર અધિકારોઃ ચાર વંદન કરવા યોગ્યઃ સ્મરણ કરવા યોગ્યઃ
૧૫-૪
ચાર પ્રકારના જિનેશ્વર ભગવંતોઃ ॥૩॥

૧૬-૪   ૧૭-૮   ૧૮-૧૨   ૧૯-૧૬
ચાર સ્તુતિઓઃ આઠ નિમિત્તોઃ બાર હેતુઓઃ સોલ આગારોઃ
૨૦-૧૮   ૨૧-૧   ૨૨-૧   ૨૩-૭
ઓગણીસ દોષોઃ કાઉસ્સગ્ગનું પ્રમાણઃ સ્તવનઃ સાત વેળાઃ
(ચૈત્યવંદન) ॥૪॥

૨૪-૧૦
દશ આશાતનાઓનો ત્યાગઃ
(એ) ચોવીસ દ્વારોને આશ્રયીને ચૈત્યવંદનામાં (નાં) સર્વે સ્થાનો
બે હજાર ચુમ્મોત્તેર (૨૦૭૪) છે. ॥૫॥

तिन्नि^१ निसीही^२ तिन्नि^३ उ^८ पयाहिणा^४ तिन्नि^५ चेव^८ य^८ पणामा^६
 ति^७विहा^८ पूया^८ य^८ तहा^८ अवत्थ^{१०}-तिय^८-भावणं^८ चेव^८ ॥६॥

ति^{१०}-दिसि^{१२}-निरिक्खण^{११}-विर्इ^{१२} पय^{११}-भूमि^{११}-पमज्जणं^{११} च^{११} तिक्खुत्तो^{११}
 वन्ना^{१३}ऽऽइ^{१४}-तियं^{१५} मुद्दा^{१६}-तियं^{१५} च^{१५} ति^{१७}विहं^{१७} च^{१७} पणिहाणं^{१७} ॥७॥

घर^५-जिणहर^५-जिणपूआ^५-वावारच्चायओ^६ निसीहि^६-तिगं^६ ।
 अग्गद्वारे^१ मज्झि^३ तइया^३ चिइ^४-वदणा^४-समए^४ ॥८॥

अंजलि^१-बद्धो^२ अब्धोणओ^३ अं^४ पंचंगओ^५ अं^६ ति^५-पणामा^५ ।
 सव्वत्थं^७ वा^८ ति^८वारं^८ सिराइ^८-नमणे^{१०} पणामं^{१०}-तियं^{१०} ॥९॥

अंग^१ऽग्ग-भाव^१-भेया^१, पुप्फाहारथुईहिं^२ पूय^३-तिगं^३ ।
 पंचुवयारा^५ अं^६ट्ठोवयार^७ सव्वोवयारा^४ वा^४ ॥१०॥

भाविज्ज^५ अवत्थ^४-तियं^१ पिंडत्थ^२ पयत्थ^३ स्त्वर^३-रहिअत्तं^३ ।
 छउमत्थ^६-केवलित्तं^७ सिद्धत्तं^८ चेव^६ तस्सत्थो^{१०} ॥११॥

૧. દશત્રિક:

ત્રણ નિસીહિ: ત્રણ પ્રદક્ષિણા: ત્રણ પ્રણામો: ત્રણ પ્રકારની પૂજા: અને ત્રણ અવસ્થાની ભાવના: ॥૬॥

ત્રણ દિશા તરફ જોવાનો ત્યાગ: ત્રણ વાર પગ નીચેની જમીનનું પ્રમાર્જન: વર્ષ વગેરે ત્રણ: ત્રણ મુદ્રા: અને ત્રણ પ્રકારનું પ્રણિધાન: ॥૭॥

૨. ત્રણ નિસીહિઓ:

મુખ્ય બારણે: વચમાં: અને ત્રીજી ચૈત્યવંદન વખતે: (અનુક્રમે) ઘરની: જિનમંદિરની: અને (દ્રવ્ય) જિનપૂજાની: પ્રવૃત્તિના ત્યાગને આશ્રયીને ત્રણ નિસીહિઓ (થાય છે.) ॥૮॥

૩. પ્રણામત્રિક:

અંજલિબદ્ધ: અર્ધાવનત: અને પંચાંગ: એ ત્રણ પ્રણામો: અથવા- દરેક ઠેકાણે ત્રણવાર મસ્તક વગેરે (અંગો) નમાવવાથી ત્રણ પ્રણામો (થાય છે). ॥૯॥

૪. પૂજાત્રિક:

અંગ: અગ્ર: અને ભાવના ભેદે, પુષ્પ: આહાર: અને સ્તુતિ:એ કરીને ત્રણ પૂજા; અથવા પંચોપચારી: અષ્ટોપચારી: અને સર્વોપચારી: (એ ત્રણ પૂજા). ॥૧૦॥

૫. અવસ્થાત્રિક:

પિંડસ્થ: પદસ્થ: અને રૂપરહિતત્વ: એ ત્રણ અવસ્થા ભાવવી. અને છન્નસ્થત્વ: કેવલિત્વ: અને સિદ્ધત્વ: તેનો અર્થ છે. ॥૧૧॥

न्हवण^२च्चगेहिं^३ छउमत्थ^४-वत्थ^५पडिहारगेहिं^५ केवलियं ।
 पलियं^७कुस्सग्गेहि^६ अ^१ जिणस्स^८ भाविज्ज^८ सिद्धत्तं ॥१२॥

उड्ढा-ऽहोतिरिआणं^२ तिदिसाण^५ निरिक्खणं^६ चइज्जहवा^८ ।
 पच्छिम^४-दाहिण^१-वामाण^१ जिण-मुह^१-न्नत्थ^१-दिट्ठि^१-जुओ ॥१३॥

वन्न^५-तियं^१ वन्नत्था-ऽऽलंबणमालंबणं^४ तु पडिमाई^२ ।
 जोग^२-जिण^३-मुत्तसुत्ती^३-मुद्दा^३-भेएण^३ मुद्द^२-तियं^३ ॥१४॥

अन्न^१न्नंतरिअंगुलि-कोसा-ऽऽगारेहिं^४ दोहिं^५ हत्थेहिं^५ ।
 पिट्ठोवरि^२ कुप्पर^३-संठिएहिं^६ तह^६ जोग^७-मुद्दत्ति^८ ॥१५॥

चत्तारि^६ अंगुलाइं^७ पुरओ^८ ऊणाइं^८ जत्थ^२ पच्छिमओ^८ ।
 पायाणं^३ उस्सग्गो^४ एसा^८ पुण^१ होइ^{१२} जिण^{११}-मुद्दा^{११} ॥१६॥

मुत्ता-सुत्ती^{१३} मुद्दा^{१४} जत्थ^१ समा^२ दोवि^३ गब्भआ^५ हत्था^४ ।
 ते^८ पुण^६ निलाड^७-देसे^८ लगा^८ अन्ने^{१०} अलगात्ति^{११} ॥१७॥

જિનેશ્વર ભગવંતના સ્નાનઃ અને પૂજાઃ વડે છદ્મસ્થ અવસ્થાઃ પ્રાતિહાર્યો વડે કેવળિપણું; પર્યંકાસનઃ તથા કાઉસ્સગ્ગઃ વડે સિદ્ધપણું : ભાવવું. ॥૧૨॥

૬. દિશિ-નિરીક્ષણ વર્જન-ત્રિકઃ

જિનેશ્વર ભગવંતના મુખ ઉપર સ્થાપિત દૃષ્ટિવાળા થઈને ઉપરઃ નીચેઃ અને આજુબાજુઃ અથવા-પાછળઃ જમણીઃ અને ડાબીઃ (એ) ત્રણ દિશાઓ તરફ જોવાનો ત્યાગ કરવો. ॥૧૩॥

૭. વર્ણાદિ-ત્રિકઃ અને મુદ્રાત્રિકઃ

અક્ષર (શબ્દ)ઃ અને અર્થઃ તથા પ્રતિમા વગેરેનું આલંબનઃ એ વર્ણાદિ આલંબનત્રિક છે.

અને યોગમુદ્રાઃ જિનમુદ્રાઃ ને મુક્તાશુક્તિમુદ્રાઃ એ ભેદ વડે મુદ્રાત્રિક છે. ॥૧૪॥

યોગમુદ્રાઃ

પરસ્પરના આંતરાઓમાં આંગળીયો ગોઠવી ડોડાના આકારે બનાવી પેટ ઉપર કોણી રાખેલા, બે હાથ વડે થયેલા આકારવાળી મુદ્રા તે-યોગમુદ્રા છે. ॥૧૫॥

જિનમુદ્રાઃ

અને જેમાં, પગનું અંતરઃઆગળ-ચાર આંગળઃ અને પાછળ કંઈક ઓછુંઃ હોયઃ એ-જિનમુદ્રા. ॥૧૬॥

મુક્તા-શુક્તિમુદ્રાઃ

જેમાં, સરખા બન્ને ય હાથ ગર્ભિત રાખી અને તે લલાટ પ્રદેશને અડાડેલા હોયઃ કોઈ આચાર્ય કહે છે, કે-“અડાડેલા ન હોય” તે-મુક્તાશુક્તિમુદ્રા. ॥૧૭॥

पंचंगो^१ पणिवाओ^२ थय-पाढो^३ होइ^८ जोग-मुद्दाए^४ ।
 वंदण^५ जिण-मुद्दाए^६ पणिहाणं^७ मुत्त-सुत्तीए^८ ॥१८॥

पणिहाणं^४-तियं^१ चेइअ-मुणि-वंदण-पत्थणा-सरूवं^२ वा ।
 मण-वय-काएगत्तं^३ सेस-तिगत्यो^६ य पयडुत्ति^{५ ७ ८} ॥१९॥

सच्चित्त-दव्वमुज्झण-मच्चित्तमणुज्झणं^{१ २ ३ ४ ५} मणेगत्तं ।
 इग-साडि-उत्तरासंगु^६ अंजली^८ सिरसि^८ जिण-दिट्ठे^७ ॥२०॥

इय पंच-विहा-अभिगमो^{१ २ ३} अहवा^३ मुच्चंति^{११} राय-चिण्हाइं^{१०} ।
 खग्गं^४ छत्तोवाणह^५ मउडं^६ चमरे^{८ ७} अ पंचमए^८ ॥२१॥

वंदंति^{६ ५} जिणे^१ दाहिण-दिसिड्डिया^२ पुरिस^३ वामदिसि^४ नारी ।
 नव-कर^७ जहन्न^८ सट्ठि-कर^८ जिट्ठ^{११} मज्झुग्गहो^{१०} सेसो ॥२२॥

नमुक्कारेण^१ जहन्ना^६ चिइ-वंदण^३ मज्झ दंड-थुइ-जुअला ।
 पण-दंड-थुइ-चउक्कग-थय-पणिहाणेहिंउक्कोसा^{४ ५} ॥२३॥

ત્રણ મુદ્રાનો ઉપયોગ:

પંચાંગ પ્રણિપાત: અને સ્તવપાઠ: યોગમુદ્રાએ: વંદન: જિનમુદ્રાએ:
અને પ્રણિધાન: મુક્તાશુક્તિમુદ્રાએ: થાય છે. ॥૧૮॥

૮. પ્રણિધાનત્રિક:

ચૈત્યવંદન: મુનિવંદન: અને પ્રાર્થનાસ્વરૂપ: અથવા મન: વચન:
કાયા:નું એકાગ્રપણું: એ-પ્રણિધાનત્રિક (ગણાય છે.)

અને બાકીના (બે) ત્રિકોનો અર્થ સરળ છે. (દશ ત્રિક પૂરાં) ॥૧૯॥

૨. પાંચ અભિગમો:

સચિત્ત વસ્તુઓ છોડી દેવી: અચિત્ત વસ્તુઓ રાખવી: મનની
એકાગ્રતા: એક શાટક ઉત્તરાસંગ: અને જિનેશ્વર પરમાત્માને
જોતાંની સાથે જ મસ્તકે અંજલિ જોડવી: ॥૨૦॥

બીજી રીતે પાંચ અભિગમ:

એ પાંચ પ્રકારનો અભિગમ. અથવા તલવાર: છત્ર: મોજડી:
મુગુટ: અને પાંચમું ચામર: એ રાજચિહ્નનો બહાર મૂકી દે છે. ॥૨૧॥

૩ બે બાજુ:

જમણી બાજુએ ઊભા રહેલા પુરુષો: અને ડાબી બાજુએ
ઊભી રહેલી સ્ત્રીઓ: જિનેશ્વર પ્રભુને વંદન કરે.

૪. અવગ્રહ:

જઘન્ય:-નવ હાથ: ઉત્કૃષ્ટ:-સાઠ હાથ: બાકીનો-મધ્યમ:
અવગ્રહ છે. ॥૨૨॥

૫. ત્રણ પ્રકારનાં વંદનો:

નમસ્કાર વડે જઘન્ય: દંડક અને સ્તુતિયુગલ વડે મધ્યમ: પાંચ
દંડક, ચાર સ્તુતિ, સ્તવન અને પ્રણિધાનો વડે ઉત્કૃષ્ટ: ચૈત્યવંદના
થાય છે. ॥૨૩॥

अत्रे^१ बिंति^२ इगेणं^३ सक्क-त्थएणं^४ जहन्न^५ वंदणया^{१२} ।
 तद्दुग-तिगेण^६ मज्झा^७ उक्कोसा^{११} चउहिं^८ पंचहिं^{१०} वा^९ ॥२४॥

पणिवाओ^७ पंचगो^६ दो^१ जाणू^२ कर-दुगुत्तमंगं^३ च^५ ।
 सुमहत्थ-नमुक्कारा^{१३} इग^{१४} दुग^८ तिग^७ जाव^{१०} अट्ट-सयं^{११} ॥२५॥

अड-सट्ठिअट्टवीसा^१ नव-नउय-सयंच^२ दु-सय-सग-नउआ^३
 दो-गुणतीस^५ दुसट्ठा^६ दु-सोल^७ अड-नउअ-सय^८ दु-वन्न-
 सयं^{१०} ॥२६॥

इय^१ नवकार-खमासमण-इरिय-सक्क-त्थयाऽऽइ-दंडेसु^२ ।
 पणिहाणेसु^४ अ^३ अ-दुरु-त्त-वन्न^५ सोल-सय-सीयाला^६ ॥२७॥

नव^२ बत्तीस^३ तित्तीसा^४ तिचत्त^५ अडवीस^६ सोल^७ वीस^८ पया^{१०} ।
 मंगल-इरिया-सक्क-त्थया-इसु^१ एगसीई-सय^९ ॥२८॥

अट्टट्ट-नवट्ट^५ य^६ अट्टवीस^७ सोलस^{१०} य^{११} वीस^{१३} वीसामा^९ ।
 कमसो^४ मंगल^१ इरिया^२ सक्क-त्थया-ऽऽईसु^३ सग-नउई^{१२} ॥२९॥

તેમાં મતાન્તર

બીજા આચાર્ય ભગવંતો કહે છે કે-“એક નમુત્યુણં વડે જઘન્યઃ બે કે ત્રણ વડે મધ્યમઃ અને ચાર કે પાંચ વડે ઉત્કૃષ્ટઃ (ચૈત્ય) વંદના થાય છે. ॥૨૪॥

૬. પચ્ચાક્ક પ્રણિપાતઃ

બે ઘુંટણઃ બે હાથ નેઃ મસ્તકઃ એ પાંચ અંગે પ્રણિપાત-નમસ્કાર થાય છે.

૭. સ્તુતિઃ

એકઃ બેઃ ત્રણઃથી શરૂ કરીને એકશો આઠઃ સુધીનાઃ ઉત્તમઃ અને વિશાળઃ અર્થોથી ભરેલા શ્લોકોઃ-કડીઓ વડે (સ્તુતિ કરીને) નમસ્કારો થાય છે. ॥૨૫॥

૮. કુલ અક્ષરોઃ

અડસઠઃ અઠ્ઠાવીસઃ એકસો નવાણુંઃ બસો સત્તાણુંઃ બસો ઓગણત્રીસઃ બસો સાઠઃ બસો સોળઃ એકસો અઠ્ઠાણુંઃ એકસો બાવનઃ ॥૨૬॥

એ પ્રમાણેઃ-નવકારઃ ખમાસમણઃ ઈરિયાવહિયંઃ અને શકસ્તવઃ વગેરે દંડકોમાંઃ અને પ્રણિધાનોમાં સર્વ મળી બીજીવાર નહિ બોલાયેલા સોળસો સુડતાળીસ (અક્ષરો છે.) ॥૨૭॥

૯ કુલ-પદોઃ

મંગળસૂત્ર-નવકાર-ઈરિયાવહિયંઃ ને શકસ્તવઃ વગેરેમાં (અનુક્રમે) નવઃ બત્રીસઃ તેત્રીસઃ તેંતાલીસઃ અઠ્ઠાવીસઃ સોળઃ ને વીસઃ (સર્વ મળી) એકસો એક્યાસી (પદો) છે. ॥૨૮॥

૧૦. કુલ સંપદાઓઃ

મંગળસૂત્રઃ ઈરિયાવહિયંઃ ને શકસ્તવઃ વગેરેમાં અનુક્રમે આઠઃ આઠઃ નવઃ આઠઃ અઠ્ઠાવીસઃ સોળઃ અને વીસઃ (એમ સર્વ મળી) સત્તાણું સંપદાઓ-વિસામાઓ છે. ॥૨૯॥

वन्न-^३ऽट्ठ-^२सट्ठि, नव-^५पय नवकारे, अट्ठ-^१संपया तत्थ ।
 सग-^८सपय पय-^{१०}तुल्ला सतरक्खर अट्ठमी दु-^{११}पया ॥३०॥

“नव-^२ऽक्खर^१ऽट्ठमी दु-^४पय छट्ठी” इत्यन्ये ।
 पणिवाय अक्खराइं अट्ठावीसं, तहा य इरियाए ।
 नव-^६नउयमक्खर-सयं दु-^८तीस-पय संपया-अट्ठ ॥३१॥

दुग दुग इग चउ इग पण इगार छा, इरियं संपयाइ-पया ।
 इच्छा इरि गम पाणा जे मे एगिंदि अभि तस्स ॥३२॥

अब्भुवगमो निमित्तं ओहेयर-हेउ संगहे पञ्च ।
 जीव-^६विराहण-पडिक्कमण-भेयओ तिन्नि चूलाए ॥३३॥

दु ति चउ पण पण पण दु चउ ति पय सक्क त्थय-
 संपयाइपया ।

नमु आइग पुरिसो लोगु अभय धम्म-^{१२}ऽप्प-^{१३}जिण सव्वं ॥३४॥

એક એક સૂત્રમાં અક્ષરો: પદો: અને સંપદાઓ:

નવકારમાં - અક્ષરો:-અડસઠ: પદો:-નવ:ને સંપદાઓ આઠ: છે. તેમાં-સાત સંપદાઓ પદ પ્રમાણે છે. અને સત્તર અક્ષરોવાળી આઠમી સંપદા બે પદોવાળી છે. ॥૩૦॥

(પરંતુ) આઠમી સંપદા નવ અક્ષરોવાળી:ને છટ્ઠી સંપદા બે પદોવાળી: છે (એમ બીજા આચાર્ય ભગવંતો કહે છે.)

પ્રણિપાત તથા ઈરિયાવહિયં સૂત્રમાં-

પ્રણિપાતમાં અક્ષરો: અટ્ઠાવીસ તથા-ઈરિયાવહિયંમાં એકસો નવાણું અક્ષરો: બત્રીસ-પદો:ને સંપદા-આઠ: છે. ॥૩૧॥

તેની સંપદાઓનાં આદિ પદો:

ઈરિયાવહિયં માં-બે: બે: એક: ચાર: એક: પાંચ: અગિઆર: અને છ:પદો સંપદાઓમાં છે. આદિપદો ઈચ્છામિ: ઈરિયાવહિયાએ: ગમણાગમણે: પ્રાણક્કમણે: જે મે જીવા વિરાહિયા: એગિંદિયા: અભિહયા: ને તસ્સ ઉત્તરીકરણેણં ॥૩૨॥

સંપદાઓનાં નામો:

અભ્યુપગમ: નિમિત્ત: ઓઘ-સામાન્યહેતુ: વિશેષહેતુ: અને સંગ્રહ: એ પાંચ: અને જીવ: વિરાધના: અને પ્રતિક્રમણ: એ ભેદ-નામથી ચૂલિકામાં ત્રણ છે. ॥૩૩॥

શકસ્તવમાં

બે: ત્રણ: ચાર: પાંચ: પાંચ: પાંચ: બે: ચાર: અને ત્રણ: પદો છે. શકસ્તવમાં સંપદાઓનાં આદિ પદો:-નમુત્થુણં: આઈ-ગરાણં: પુરિસુત્તમાણં: લોગુત્તમાણં: અભયદયાણં: ધમ્મદયાણં: અપ્પહિયવરનાણદંસણધરાણં:જિણાણં: ને સવ્વનૂણં: ॥૩૪॥

थोअव्व-संपया ओह-इयर-हेऊवओग तद्धेउ ।
 स-विसेसुवओग सरूव हेउनियसमफल य मुक्खे । ३५ ।

दो-सग-नउया वन्ना नव संपय पय तित्तीस सक्क-थाए ।
 चेइयथयट्ठसंपय तिचत्तपय वन्न दुसयगुणतीसा ॥ ३६ ॥

दु छ सग नव तिय छ च्चउ छप्पय चिइसंपया, पया पढमा ।
 अरिहं वंदण सद्धा अन्न सुहुम एव जा ताव ॥ ३७ ॥

अब्भुवंगमो निमित्तं हेऊ इग-बहु वयंत आगारा ।
 आगंतुग-आगारा उस्सग्गा-ऽवहिं सरूवऽट्ठ । ३८ ।

नामथयाइसु संपय पयसम अडवीस सोल वीस कमा ।
 अदुरुत्तवन्न दौ-सट्ठ-दु-सयसोल-ट्ठ-नउअ-सयं । ३९ ।

તેનાં નામો:

સ્તોતવ્યઃ ઓઘ-સામાન્યહેતુઃ વિશેષહેતુઃ ઉપયોગઃ તદ્દેતુઃ સવિશેષોપયોગઃ સ્વરૂપ હેતુઃ નિજસમફલદઃ ને મોક્ષઃ સંપદા છે. ॥૩૫॥

શકસ્તવ તથા ચૈત્યસ્તવમાં-

શકસ્તવમાં-બસોસત્તાણું અક્ષરોઃ નવ સંપદાઓઃ ને તેત્રીસ પદોઃ છે.

ચૈત્યસ્તવમાં:-આઠ સંપદાઓઃ તેંતાલીશ પદોઃ અને બસો ઓગણત્રીસ અક્ષરોઃ છે. ॥૩૬॥

સંખ્યા અને પદોઃ

ચૈત્યસ્તવની સંપદાઓઃ-બેઃ છઃ સાતઃ નવઃ ત્રણ છઃ ચારઃ ને છઃ પદોવાળી છેઃ પહેલાં પદો-અરિહંત ચેઈયાણંઃ વંદણવત્તિયાએઃ સદ્ધાએઃ અનત્થ ઊસસિએણંઃ સુહુમેહિં અંગસંચાલેહિંઃ એવમાઈએહિં આગારેહિંઃ જાવ અરિહંતાણંઃ તાવ કાયં ॥૩૭॥

તે સંપદાઓનાં નામોઃ

અભ્યુપગમઃ નિમિત્તઃ હેતુઃ એકવચનાન્ત આગારઃ બહુવચનાન્ત આગારઃ આગંતુક આગારઃ કાયોત્સર્ગનો અવધિઃ અને સ્વરૂપઃ એ આઠ (નામ) છે. ॥૩૮॥

નામસ્તવાદિકમાં સંપદાઓ પદો જેટલી છે. અનુક્રમે અઠ્યાવીશઃ સોળઃને વીસ છે. અને ફરીથી નહિ બોલાયેલા અક્ષરો-બસો સાઠઃ બસો સોળઃ ને એકસો અટ્ઠાણું છે. ॥૩૯॥

पणिहाणि^१ दुवन्नसयं^२ कमेण^३-सग^४-ति-चउवीस-तित्तीसा
 गुणतीस^५अट्ठावीसा^६चउतीसिग^७-तीस^८-बारगुरुवन्ना^९ ॥४०॥

पण^७ दंडा^८ सक्कत्थय^२ चेइय^३ नाम^४ सुअ^५ सिद्धत्थय^६ इत्थ^१ ।
 १० ११ १२ १३ १४ १५ १७ ८
 दो इग दो दो पंच य अहिगारा बारस कमेण ॥४१॥

२ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १०
 नमु जेय अ अरिहं लोग सव्व पुक्ख तम सिद्ध जो देवा ।
 १२ १२ १३ १
 उज्जि चत्ता वेयावच्चग अहिगार-पढम-पया ॥४२॥

१ ८ २ ३ ४
 पढमहिगारे वंदे भाव-जिणे बीयअंमि दव्व-जिणे ।
 ६ ५ ७ ८
 इग-चेइय-ठवण-जिणे तइय चउत्थंमि नाम-जिणे ॥४३॥

३ १ २ ५ ४
 तिहुअण-ठवण-जिणे पुण पंचमए विहरमाण-जिण छट्ठे ।
 ६ ७ ८
 सत्तमए सुअ-नाणं अट्ठमए सव्वसिद्ध-थुई ॥४४॥

ત્રણ પ્રણિધાનોમાં:-

પ્રણિધાનોમાં-એકસોબાવન (અક્ષર) છે.

ગુરુ એટલે જોડેલા અક્ષરો-

અનુક્રમે-સાત: ત્રણ: ચોવીસ.: તેત્રીસ. ઓગણત્રીસ.
અઠ્યાવીસ: ચોત્રીસ: એકત્રીસ: અને બાર: ગુરુ-જોડેલા અક્ષરો-
વ્યંજનો છે. ॥૪૦॥

૧૧. પાંચ દંડક: અને ૧૨. અધિકારો:-

અહિં-શકસ્તવ: ચૈત્યસ્તવ: નામસ્તવ: શ્રુતસ્તવ: સિદ્ધસ્તવ: એ
પાંચ દંડક છે. (તેમાં) અનુક્રમે બે: એક: બે: બે: અને પાંચ: (એમ)
બાર અધિકારો છે. ॥૪૧॥

૧૨. અધિકારની મર્યાદા:

એ અધિકારોનાં પહેલાં પદો-નમુ: જે અ અઠ: અરિહં: લોગસ્સ:
સવ્વલોએ: પુફ્ખરવર: તમતિમિર: સિદ્ધાણં બુદ્ધાણં: જો દેવાણ:
ઉજિંજત: ચત્તારિ: ને વેયાવચ્ચગ: ॥૪૨॥

૧૨ અધિકારના વિષયો:-

પહેલા અધિકારમાં ભાવજિનેશ્વરોને: બીજામાં દ્રવ્ય જિનેશ્વરોને:
ત્રીજામાં એક દેહરાસરમાં રહેલા સ્થાપના જિનેશ્વરોને: અને ચોથામાં
નામ જિનેશ્વરોને: વંદના કરું છું : ॥૪૩॥

વળી, પાંચમામાં ત્રણે જગત્માં રહેલા સ્થાપના જિનેશ્વરોને:
છઠ્ઠામાં વિચરતા જિનેશ્વરોને: સાતમામાં શ્રુતજ્ઞાનને: (વંદન).
આઠમામાં સર્વ સિદ્ધ પરમાત્માઓની સ્તુતિ છે. ॥૪૪॥

तित्था-^२ऽहिव-^१वीर-^३थुई नवमे दसमे य उज्जयंत थुई^४ ।
 अट्ठावयाइ^७ इगदसि^६ सुदिट्ठि^{१०}-सुर-समरणा^८ चरिमे ॥४५॥
 नव^२ अहिगारा^३ इह^१ ललिय-^४वित्थरा-वित्तिमाइ-अणुसारा ।
 तिन्नि^८ सुअ-परंपरया^८ बीओ^५ दसमो^६ इगारसमो^७ ॥४६॥
 आवस्सय-^२चुन्नीए जं^१ भणियं^३ “सेसया^४ जहिच्छाए”^५ ।
 तेणं^६ उज्जिता-^७ऽऽइ वि^८ अहिगारा^८ सुअ-मया^{१०} चेव ॥४७॥
 बीओ^१ सुअत्थयाई^४ (इ) अत्थओ^५ वन्निओ^६ तहिं^२ चेव^३ ।
 सक्कथयते^८ पढिओ^८ दव्वारिह-^७वसरि^{१०} पयडत्थो ॥४८॥
 असट्ठाइन्नणवज्जं^१ गीअत्थ^३ अवारयंति^४ मज्झत्था^२ ।
 “आयरणावि^५ हुआण”^{६ ७ ८ ९ १० ११}-त्ति वयणओ सुबहु मन्नंति ॥४९॥

चउ^३ वंदणिज्जजिण-^४मुणि^२ सुय-सिद्धा^१ इह, सुरा^{६ ५ ७} य सरणिज्जा,
 चउह^{१०} जिणा-^८नाम-^८ठ(ट्टु)वण-दव्व-भाव-जिणभेएणं ॥५०॥

નવમામાં શાસનના અધિપતિ શ્રી વીર પ્રભુની સ્તુતિ: દશમામાં શ્રી ગિરનાર તીર્થની સ્તુતિ: અગિઆરમામાં અષ્ટાપદ વગેરે તીર્થોની (સ્તુતિ): અને છેલ્લા (અધિકાર)માં સમ્યગ્દષ્ટિ દેવોનું સ્મરણ છે. ॥૪૫॥

એ અધિકારોને શાસ્ત્રનો આધાર-

અહિં નવ અધિકાર લલિતવિસ્તરાવૃત્તિ વગેરે અનુસારે છે, અને બીજો: દશમો અને અગિઆરમો: એ ત્રણ શ્રુત પરંપરાએ છે. ॥૪૬॥

આવશ્યક ચૂર્ણિનું પ્રમાણ:

જે કારણથી-આવશ્યક ચૂર્ણિમાં “બાકીના અધિકારો ઈચ્છાપ્રમાણે” એમ કહ્યું છે, તે કારણથી શ્રી ગિરનાર વગેરે (ત્રણ) અધિકાર પણ આગમની આજ્ઞા રૂપ જ છે. ॥૪૭॥

બીજો અધિકાર પણ ત્યાં (આવ૦ ચૂ૦ માં)જ શ્રુતસ્તવની શરૂઆતમાં અર્થરૂપે કહ્યો છે, તે દ્રવ્ય અરિહંતોને (વાંદવાના) પ્રસંગે શકસ્તવને છેડે ગોઠવ્યો છે, (તેનું કારણ)સ્પષ્ટ છે. ॥૪૮॥

પ્રામાણિક આચરણ

અશઠ આચાર્યે આચરેલ (આચરણા જો) નિર્દોષ હોય, તો મધ્યસ્થ ગીતાર્થો તેને નિષેધતા નથી, પરન્તુ “તેવી આચરણા પણ પ્રભુની આજ્ઞા જ છે” એવું આગમવચન હોવાથી તેનો બહુમાનપૂર્વક સ્વીકાર કરે છે. ॥૪૯॥

૧૩. ચાર વંદનીય:

અહિં (ચૈત્યવંમાં) શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતો: મુનિરાજાઓ: શ્રુતજ્ઞાન: અને સિદ્ધ પરમાત્માઓ: એ ચાર વાંદવા લાયક છે.

૧૪. સ્મરણ કરવા લાયક:

અને શાસનદેવો: સંભારવા લાયક છે.

૧૫. ચાર પ્રકારના જિનેશ્વરો:

નામ જિનેશ્વર: સ્થાપના જિનેશ્વર: દ્રવ્ય જિનેશ્વર: અને ભાવ જિનેશ્વર: એ ભેદોથી જિનેશ્વર ભગવંતો ચાર પ્રકારના કહ્યા છે: ॥૫૦॥

नाम-जिणा जिण-नामा ठवण-जिणा पुण जिणिंद-पडि
माओ ।

दव्वजिणा जिण-जीवा भावजिणा समवसरणत्था ॥५१॥

अहिगय-जिण पढम-थुई बीया सव्वाण तइय नाणस्स ।
वेयावच्च-गराणं उवओगत्थं चउत्थ-थुई ॥५२॥

पाव-खवणत्थ इरियाइ वंदण-व्वत्तियाइ छ निमित्ता ।
पवयण-सुर-सरणत्थं उस्सग्गो इय निमित्तट्ठ ॥५३॥

चउ तस्स उत्तरीकरण-पमुह सद्धाइया य पण हेउ ।
वेयावच्चगरत्ताइ तिन्नि इअ हेउ बारसगं ॥५४॥

अन्नत्थयाइ बारस आगारा एवमाइया चउरो ।
अगणी पणिंदि-छिंदण-बोही-खोभाइ डक्को अ ॥५५॥

घोडग लय खंभाई मालु ब्दी निअल सबरि खलिण वहू ।
लंबुत्तर थण संजइ भमुहंगुलि वायस कविट्ठो ॥५६॥

सिरकंप मूअ वारुणि पेहत्ति चइज्ज दोस उस्सग्गे ।
लंबुत्तर थण संजइ न दोस समणीण सवहु सड्ढीणं ॥५७॥

ચાર પ્રકારના જિનેશ્વરોનું સ્વરૂપ :

જિનેશ્વર ભગવંતનું નામ, તે-નામ જિનેશ્વર: અને શ્રીજિનેન્દ્ર ભગવંતોની પ્રતિમાઓ, તે-સ્થાપના જિનેશ્વર: શ્રીજિનેશ્વર ભગવંતોના (પહેલાંની અને પછીની અવસ્થાવાળા) જીવો, તે-દ્રવ્ય જિનેશ્વર: અને સમવસરણમાં બેઠેલા પ્રભુ, તે-ભાવજિનેશ્વરો. ॥૫૧॥

૧૬. ચાર સ્તુતિઓ :

પહેલી થોય અમુક એક ખાસ જિનેશ્વર ભગવંતની: બીજી સર્વ જિનેશ્વરોની: ત્રીજી જ્ઞાનની: અને ચોથી થોય વૈયાવૃત્ય કરનાર શાસનદેવોના ઉપયોગ માટેની: છે. ॥૫૨॥

૧૭. આઠ નિમિત્તો :

પાપ ખપાવવા માટે ઈરિયાવહિયં, વંદણવત્તિયાએ વગેરે છ નિમિત્તો, અને શાસનદેવને સંભારવા માટે કાઉસ્સગ્ગ, એ આઠ નિમિત્ત છે. ॥૫૩॥

૧૮. બાર હેતુઓ :

તસ્સઉત્તરી: વગેરે ચાર:સદ્ધાએ વગેરે પાંચ અને વેયાવચ્ચંગરાણં વગેરે ત્રણ: એ પ્રમાણે બાર હેતુઓ છે. ॥૫૪॥

૧૯. બાર અથવા સોળ આગારો :

અન્નત્થગિસસિએણં વગેરે બાર આગાર: અને એવમાઈએહિં વગેરે ચાર આગાર: તે અગ્નિનો, પંચેન્દ્રિયની આડ (અથવા વધ)નો, રાજાદિકથી ગભરાટનો, અને સર્પનો. ॥૫૫॥

૨૦. કાઉસ્સગ્ગના ઓગણીશ દોષો :

ઘોટક-લતા-સ્તંભાદિ-માળ-ઉદ્ધિ-નિગડ-શબરી-ખલિન-વધૂ-લંબુત્તર-સ્તન-સંયતિ-ભ્રમિતાંગુલી-વાયસ-ને કપિત્થ ॥૫૬॥

શિર:કંપ-મૂક-વારુણી-અને પ્રેક્ષણ: એ પ્રમાણે દોષો કાઉસ્સગ્ગમાં તજવા. એમાં-સાધ્વીજીને લંબુત્તર:સ્તન: અને સંયતિ: દોષ ન લાગે, ને વધૂદોષ સહિત શ્રાવિકાને ન લાગે. ॥૫૭॥

इरि-^१उस्सग्ग-पमाणं ^२पण-वीसुस्सास अट्ठं ^३सैसेसु ।
 गंभीर-^४महुर-सदं ^५महत्थ-जुत्तं ^६हवइ थुत्तं ॥५८॥

पडिकमणे ^१चेइय-^२जिमण-^३चरम-^४पडिकमण-^५सुअण-^६पडिबोहे ।
^{१३}चिइ-^८वंदण इय ^९जइणो सत्त उ वेला ^{१०}अहोरत्ते ॥५९॥

पडिकमओ ^१गिहिणोवि ^२हु ^३सग-वेला ^४पंच-वेला ^५इयरस्स ।
^७पूआसु ^८ति-संझासु ^९अ होइ ^{१०}ति-वेला ^{११}जहन्नेणं ॥६०॥

तंबोल ^२पाण ^३भोयणुवाणह ^४मेहुन्न ^५सुअण ^६निट्ठवणं ।
^८मुत्तुच्चारं ^९जूअं ^{१०}वज्जे ^{११}जिण-^{१२}नाह-^{१३}जगईए ॥६१॥

इरि-नमुकार-नमुत्थुण-रिहंत-थुइ-लोग-सव्व-थुइ-पुक्ख ।
 थुइ-सिद्धा-वेया-थुइ-नमुत्थु-जावंति-थय-जयवी ॥६२॥

सव्वोवाहि-^३विसुद्धं ^१एवं ^२जो ^४वंदए ^५सया ^६देवे ।
^८देविंद-^९विंद-^{१०}महिअं ^{११}परम-^{१२}पयं ^{१३}पावइ ^{१४}लहु ^{१५}सो ॥६३॥

૨૧ કાઉસ્સગ્ગનું પ્રમાણ :

ઈરિયાવહિયંના કાઉસ્સગ્ગનું પ્રમાણ-પચ્ચીસ શ્વાસોચ્છ્વાસઃ અને બાકીના કાઉસ્સગ્ગોમાં આઠઃ શ્વાસોચ્છ્વાસનું પ્રમાણ.

૨૨. સ્તવનના ગુણો :

સ્તવન-ગંભીર આશયવાળું : મધુર શબ્દોવાળું : અને વિશાળ ભાવાર્થવાળું હોવું જોઈએ. ॥૫૮॥

૨૩. સાત ચૈત્યવંદનો :

પ્રતિક્રમણ વખતે: દેહરાસરમાં: ગોચરી વખતે: છેલ્લા પ્રહરમાં: પ્રતિક્રમણમાં: સૂવાના સમયે: ને જાગવાના સમયે: એ પ્રમાણે મુનિમહારાજને એક દિવસ-રાતમાં સાત વેળા ચૈત્યવંદન કરવાનું હોય છે. ॥૫૯॥

શ્રાવકને ચૈત્યવંદન ક્યારે કરવાં:

પ્રતિક્રમણ કરતા ગૃહસ્થને પણ સાત વખત, બીજાને પાંચ વખત, અને જઘન્યથી ત્રણ સંધ્યાકાળની ત્રણ પૂજાઓમાં ત્રણ વેળા હોય જ. ॥૬૦॥

૨૪. દશ આશાતના:

શ્રી જિનેશ્વરના દેહરાસરની જગતીમાં પાનસોપારી ખાવાં, પાણી પીવું, ભોજન કરવું, પગરખાં પહેરી રાખવાં, સ્ત્રીસંગ કરવો, સૂઈ જવું, થુંકવું, પેસાબ કરવો, ઝાડે ફરવું, જુગાર રમવો-એ ન કરવાં. ॥૬૧॥

દેવવંદન વિધિ :-

ઈરિયાવહિયં, નમસ્કાર, નમુત્થુણં, અરિહંત, થોય, લોગસ્સ, સવ્વલોએં, થોય, પુક્ખરવરદી, થોય, સિદ્ધાણં, વેયાવચ્ચ, થોય, નમુત્થુણં, જાવંતિં (બે.) સ્તવન, અને જયવીઅરાય ॥૬૨॥

ઉપસંહાર:

એ પ્રમાણે જે કોઈસર્વ ઉપાધિવડે વિશુદ્ધ થઈને દરરોજ શ્રી જિનેશ્વરદેવોને વંદન કરે, તે દેવના ઈન્દ્રો વડે અથવા શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિ વડે સ્તુતિ કરાયેલા મોક્ષપદને જલ્દી પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૬૩॥

श्री-गुरु-वन्दन-भाष्यम्

गुरु-वन्दणमहं^२ तिविहं^{१ ४} तं^{३ ५} फिट्टा^६ छोभ^७ बारसाऽऽवत्तं ।
सिर-नमणाइसु^८ पढमं^८ पुण्ण-खमा-समण-दुगि^{१०} बीअं^८ ॥१॥

जह दूओ रायाणं नमिउं कज्जं निवेइउं पच्छ ।
विसज्जिओ वि वंदिय गच्छइ, एमेव इत्थ दुगं ॥२॥

आयास्स उ मूलं विणओ, सो गुणवओ य पडिवत्ती,
सा य विहिवंदणाओ, विही इमो बारसावत्ते ॥३॥

तइयं तु छंदण-दुगे तत्थ मिहो आइमं सयल-संघे ।
बीयं तु दंसणीण य पयडियाणं च तइयं तु ॥४॥

वंदण-चिइ-किइकम्मं पूया-कम्मं च विणय-कम्मं च ।
कायव्वं कस्स व? केण वावि? काहेव? कइ-खुत्तो? ॥५॥

कइओणयं? कइ-सिरं! कइहिं व आवस्सएहिं परिसुद्धं? ।
कइ-दोस-विप्पमुक्कं किइकम्मं कीस कीइ वा? ॥६॥

ગુરુવન્દન ભાષ્ય

ગ્રન્થ સંબંધ: વંદનના પ્રકાર

હવે ગુરુવંદન. તે ત્રણ પ્રકારે છે: તે ક્ષિટ્ટા: છોભ: અને દ્વાદશાવર્ત: પહેલું છોભ મસ્તક નમાવવા વગેરેથી: અને બીજું: સંપૂર્ણ બે ખમાસમણ દેવાથી. ॥૧॥

બે વંદનનું કારણ

જેમ, દૂત રાજાઓને નમસ્કાર કરી, પછી કાર્ય નિવેદન કરે, પછી વિસર્જન કરાયા પછી પણ નમસ્કાર કરીને જાય છે. એ પ્રમાણે જ અહિં બે (ખમાસમણ દેવાય છે.) ॥૨॥

વંદનની આવશ્યકતા

આચારનું મૂળ તો વિનય છે, તે ગુણવાનની ભક્તિ છે, તે (ભક્તિ) વિધિપૂર્વક વંદના કરવાથી થાય છે, અને એ વિધિ દ્વાદશાવર્ત વંદનમાં છે. ॥૩॥

કયું વંદન કોને કોને કરાય ?

અને ત્રીજા પ્રકારનું વંદન તે બે વાંદણાં: તેમાંનું પહેલું વંદન ચતુર્વિધ સંઘમાં પરસ્પર: બીજું તો મુનિમહારાજોને અને ત્રીજું તો પદવીધર મુનિમહારાજોને. ॥૪॥

વંદનનાં-નામો: વગેરે આવશ્યક નિર્યુક્તિ સૂચિત દ્વારો

વંદનકર્મ: ચિત્તિકર્મ: કૃતિકર્મ: પૂજાકર્મ: અને વિનયકર્મ:કોને ? અથવા કોણે ? અથવા ક્યારે ? અથવા કેટલીવાર ? કરવું. ॥૫॥

વન્દન: કેટલા નમનવાળું ? કેટલા શીર્ષ નમસ્કારવાળું ? કેટલાં આવશ્યકો વડે વિશુદ્ધ ? કેટલા દોષ વિનાનું ? અને શા માટે ? કરાય છે. ॥૬॥

^१पणनाम ^२पणा-^३ऽऽहरणा ^४अ-जुग-^५पणजुग-पणचउअ-दाया।
^६चउ-दाय ^७पण-^८निसेहा ^९चउ ^{१०}अ-णिसेह-^{११}ऽट्ट-कारण्या ॥७॥

^{११}आवस्सय ^{१२}मुहणंतय-^{१३}तणु-^{१४}पेह-^{१५}पणीस ^{१६}दोस-^{१७}बत्तीसा ।
^{१८}छ गुण ^{१९}गुरुठवण ^{२०}दुगह ^{२१}दु-^{२२}छवीसक्खर ^{२३}गुरुपणीसा ॥८॥

^{२४}पयअड-^{२५}वन्न ^{२६}छ ठाणा ^{२७}छ-^{२८}गुरुवयणा ^{२९}असायण-^{३०}ति-^{३१}त्तीसं ।
^{३२}दुविही ^{३३}दु-^{३४}वीस-^{३५}दारेहिं ^{३६}चउ-^{३७}सया-^{३८}बाणउइ ^{३९}ठाणा ॥९॥

^{४०}वंदणयं ^{४१}चिइ-^{४२}कम्मं ^{४३}किइ-^{४४}कम्मं ^{४५}पूअ-^{४६}कम्मं ^{४७}विणय-^{४८}कम्मं ।
^{४९}गुरुवंदण-^{५०}पण-^{५१}नामा ^{५२}दव्वे ^{५३}भावे ^{५४}दुहोहेण (^{५५}दुहाहरणा) ॥१०॥

^{५६}सीयलय ^{५७}खुड्डुए ^{५८}वीर-^{५९}कन्ह ^{६०}सेवग-^{६१}दु ^{६२}पालए ^{६३}संबे ।
^{६४}पंचै ^{६५}ए ^{६६}दिट्ठता ^{६७}किइ-^{६८}कम्मे ^{६९}दव्व-^{७०}भावेहिं ॥११॥

મુખ્ય દ્વારો.

૧-૫ ૨-૫ ૩-૫
પાંચ નામઃ પાંચ દૃષ્ટાન્તઃ પાંચ પ્રકારના વંદનને
૪-૫ ૫-૪
અયોગ્યઃ પાંચ પ્રકારના વંદન યોગ્યઃ વંદન કરાવવાને
૬-૪ ૭-૫
અયોગ્ય ચારઃ ચાર લાયકઃ વંદન કરનારના પાંચ નિષેધોઃ
૮-૪ ૯-૮
ચાર સ્થાને નિષેધ નહિઃ આઠ કારણોઃ ॥૭॥

૧૦-૨૫ ૧૧-૨૫
પચ્ચીસ આવશ્યકઃ પચ્ચીશ મુહપત્તિની પડિલેહણાઃ
૧૨-૨૫ ૧૩-૩૨ ૧૪-૬
શરીરની પડિલેહણાઃ બત્રીશ-દોષઃ છ ગુણઃ ગુરુમહારાજની
૧૫-૧ ૧૬-૨ ૧૭-૨૨૬ ૨૫
સ્થાપનાઃ બે અવગ્રહઃ બસો છવ્વીશ અક્ષરઃ પચ્ચીશ
જોડાઅક્ષરઃ ॥૮॥

૧૮-૫૮ ૧૯-૬ ૨૦-૬
અટ્ટઠાવન પદઃ છ સ્થાનઃ ગુરુ મહારાજનાં છ વચનઃ
૨૧-૩૩ ૨૨-૨
તેત્રીસ આશાતનાઃ બે વિધિઃ (એ બાવીશ દ્વારો વડે
ગુરુવંદનના) ચારસો બાણું સ્થાન-પ્રકાર છે. ॥૯॥

૧

૧. ગુરુવંદનના પાંચ નામ :

વંદનકર્મ : ચિતિકર્મઃ કૃતિકર્મ : પૂજાકર્મઃ અને વિનયકર્મ : એ
ગુરુવંદનનાં પાંચ નામ છે. અને તે ઓઘથી (સામાન્ય રીતે)
દ્રવ્યથી : ને ભાવથી : એમ બે બે પ્રકારે છે (અથવા દરેકનાં દ્રવ્યથી
ને ભાવથી એમ બબ્બે પ્રકારનાં ઉદાહરણ છે.) ॥૧૦॥

૨. દ્રવ્યઃ અને ભાવઃ વંદનનાં દ્રષ્ટાંતોઃ

ગુરુવંદનમાં-દ્રવ્યથી અને ભાવથી શીતલાચાર્ય, અને ક્ષુલ્લક
સાધુ. વીરાશાલવીઃ અને કૃષ્ણઃ બે રાજસેવકઃ પાલકકુમાર અને
શાંબકુમારઃ એ પાંચ દૃષ્ટાંતો છે. ॥૧૧॥

पासत्थो ओसन्नो कुसील संसत्तओ अहा-च्छंदो ।
 दुग-दुग-ति-दुणेग-विहा अ-वंदणिज्जा जिणं-मयंमि ॥१२॥

आयारिय उवज्झाए पवत्ति थेरे तहेव रायणिए ।
 किइ-कम्म-निज्जरऽट्ठा कायव्वमिमेसि पंचणहं ॥१३॥

माय-पिय-जिट्ठ-भाया ओमावि तहेव सव्व-रायणिए ।
 किइ-कम्मं न कारिज्जा चउ समणाई कुणंति पुणो ॥१४॥

विक्खित्त पराहुत्ते अ पमत्ते मा कयाइ वंदिज्जा ।
 आहारं नीहारं कुणमाणो काउ-कामे य ॥१५॥

पसंते आसण-त्थे अ उवसंते उवट्ठिए ।
 अणुन्नवित्तु मेहावी किइ-कम्मं पउंजइ ॥१६॥

पडिकमणे सज्झाए काउस्सग्गा-ऽवराह-पाहुणए ।
 आलोयण-संवरणे उत्तमऽट्ठे य वंदणयं ॥१७॥

૩. અવંદનીય-૫

બે: બે: ત્રણ: બે: અને અનેક:પ્રકારના પાર્શ્વસ્થ: અવસન્ન: કુશીલ: સંસક્ત: અને યથાછંદ: સાધુ શ્રી જૈનદર્શનમાં વંદન કરવા યોગ્ય નથી. ॥૧૨॥

૪. વંદન કરવા યોગ્ય-૫

આચાર્ય: ઉપાધ્યાય: પ્રવર્તક: સ્થવિર: તેમજ રાત્નિક: એ પાંચને વંદન કરવાથી થતી નિર્જરાનો લાભ મેળવવા વંદન કરવું જ જોઈએ. ॥૧૩॥

૫. અવંદનીય-૪

માતા: પિતા: મોટાભાઈ: તેમજ ઓછા દીક્ષા પર્યાયવાળા છતાં સર્વ રત્નાધિક: પાસે વંદન કરાવવું નહીં. અને, બાકીના સાધુ આદિ (ચતુર્વિધ સંઘ પરસ્પર) વંદના કરે. ॥૧૪॥

૬. વંદન કરવાના અનવસર-૫

વ્યાકુળ ચિત્તવાળા: મ્હોં ફેરવીને બેઠા હોય: પ્રમાદમાં હોય: આહાર-નિહાર કરતા હોય: અથવા કરવાની તૈયારીમાં હોય: તો કદી પણ વાંદવા નહિ. ॥૧૫॥

૭-૮ વંદન કરવાના અવસર-૪

સ્વસ્થ: આસનપર બરાબર બેઠેલા: શાન્ત: બરોબર અભિમુખ: એવા ગુરુને, અનુજ્ઞા મળેલા ડાહ્યા શિષ્યે વંદન કરવું. ॥૧૬॥

૯. વંદન કરવાનાં નિમિત્તો-૮

પ્રતિક્રમણ: સ્વાધ્યાય: કાઉસ્સગ્ગ માટે: અપરાધ ખમાવવા: પ્રાહુણા (તરીકે કોઈ નવા મુનિ આવે તે): આલોચના: પ્રત્યાખ્યાન: અને સંલેખનાદિક મહાન કાર્ય : એ (આઠ નિમિત્તે) દ્વાદશાવર્ત વંદન કરવું. ॥૧૭॥

दोऽवणयमहा-जायं आवत्ता बार चउ-सिर-ति-गुत्तं ।

दुपवेसिग-निक्खमणं पण-वीसा-ऽऽवसयकिइ कम्मे ।१८।

किइ-कम्मंपि कुणंतो न होइ किइ-कम्म-निज्जरा-भागी ।

पण-वीसामन्नयरं साहु ठाणं विराहंतो ॥१९॥

दिट्ठि-पडिलेह एगा छ उड्ड पप्फोड तिग-तिगंतरिया ।

अक्खोड पमज्जणया नव नव मुहपत्ति पण वीसा ॥२०॥

पायाहिणेण तिय तिय वामेयर-बाहु-सीस-मुह-हियए ।

अंसुइढाहो पिट्ठे चउ छप्पय देह-पण-वीसा ॥२१॥

आवस्सएसु जह जह कुणइ पयत्तं अ-हीणमइरित्तं ।

ति-विह-करणोवउत्तो तह तह से निज्जरा होइ ॥२२॥

दोस अणाढिय थड्ढिय पविद्ध परिपिंडियं च टोल-गइं ।

अंकुस कच्छभ-रिंगिय मच्छुव्वत्तं मण-पउट्टं ॥२३॥

वेइय-बद्ध भयंतं भय गारव मित्त कारणा तिन्नं ।

पडणीय रुट्ठ तज्जिय सढ हीलिय विपलिउं चिययं ।२४।

૧૦. દ્વાદશાવર્ત વંદનના આવશ્યકો : ૨૫

દ્વાદશાવર્ત વંદનમાં-બે અવનતઃ એક યથાજાત મુદ્રાઃ બાર આવર્તઃ ચાર શીર્ષનમનઃ ત્રણ ગુપ્તિઃ બે વાર પ્રવેશઃ અને એકવાર બહાર નિકળવુંઃ એ પચીસ આવશ્યક છે. ॥૧૮॥

૨૫. આવશ્યક બરાબર ન સાચવવાથી વિરાધના થાય છે.

વંદન કરવા છતાં સાધુ એ પચીસમાંના કોઈ એક આવશ્યકની પણ વિરાધના કરે, તો વંદનક્રિયાથી થતી કર્મની નિર્જરાનો ભાગીદાર ન થાય. ॥૧૯॥

૧૧. મુહપત્તિની પડિલેહણા-૨૫

એક દૃષ્ટિ પડિલેહણાઃ છ ઊર્ધ્વ પ્રસ્ફોટક અને ત્રણ ત્રણને આંતરે નવ અખ્ખોડાઃ અને નવ પ્રમાર્જનાઃ એ મુહપત્તિની પચીસ (પડિલેહણા) ॥૨૦॥

૧૨. શરીરની પડિલેહણા-૨૫

પ્રદક્ષિણાના ક્રમે ડાબો અને જમણો હાથઃ મસ્તકઃ મુખઃ અને છાતીઃ ત્રણ ત્રણ, બે ખભાની ઉપર-અને-નીચે-પાછળની ચારઃ અને પગની છઃ એમ શરીરની પચીસ પડિલેહણા. ॥૨૧॥

વંદનમાં સાવધાનતા

ત્રણ પ્રકારના કરણમાં ઉપયોગવાળો આવશ્યકોમાં જેમ જેમ ઓછો નહિ તેમ અધિક નહિં એવો પ્રયત્ન કરે, તેમ તેને નિર્જરા થાય. ॥૨૨॥

૧૩. દોષ-૩૨

અનાદત-સ્તબ્ધ-પ્રવિદ્ધ-પરિપિંડિત-ટોલગતિ-અંકુશ-કચ્છપરિંગિતઃમત્સ્યોદ્વૃત્તઃમનપ્રદુષ્ટઃવેદિકાબદ્ધઃભજન્ત-ભય-ગારવ-મિત્ર-કારણ-સ્તેન-પ્રત્યનિક-રુષ્ટ-તર્જિત-શઠ-હીલિત-વિપુરિકુંચિત-દૃષ્ટાદૃષ્ટ-શૃંગ-કર-કરમોચન-આશ્લિષ્ટઅનાશ્લિષ્ટ-

२३ २४ २५ २६ २७
दिट्ठमदिट्ठं सिंगं कर तम्मोअण अलिद्धणालिद्धं ।

२८ २९ ३० ३१ ३२
ऊणं उत्तर-चूलिअ मूअं ढड्ढर चुडलियं च ॥२५॥

३ ४ १ ५ २
बत्तीस-दोस-परिसुद्धं किंइ-कम्मं जो पउंजइ गुरूणं
६ ११ ८ ७ १० ९
सो पावइ निव्वाणं अचिरेण विमाण-वासं वा ॥२६॥

१ १० ११ २ ३ ४
इह छच्च गुणा विणओवयार माणा-ऽऽइ भंग गुरू-पूआ ।
५ ८ ६ ७ ९
तिथ्यराण य आणा सुय-धम्मा-ऽऽराहणाकिरिया ॥२७॥

३ ४ ५ ६ ७ ८
गुरू-गुण-जुत्तं तु गुरुंठाविज्जा अहव तत्थ अक्खाई ।
९ १० ११ १२ १ २
अहवा नाणाइ-तियं ठविज्ज सक्ख गुरू-अभावे ॥२८॥

२ ४ ३ ५ ६ ७ ८
अक्खे वराडए वा कट्ठे पुत्थे अ चित्त-कम्मे अ ।
९ १० १ ११ १२
सब्भावमसब्भावं गुरू-ठवणा इत्तराऽऽव-कहा ॥२९॥

५ ८ ६
गुरुविहंमि ठवणा गुरूवएसोवदंसणत्थं च ।
१ २ ३ ४
जिण-विहंमि जिण-बिंब-सेवणाऽऽमतणं सहलं ॥३०॥

४ २ १ ५ ६ ७ ३
चउदिसि गुरुग्गहो इह अहुट्ठ तैरस करे स-पर-पक्खे
९ १२ १३ ८ १०
अणणुन्नायस्स सया न क प्पए तत्थ पविसेउं ॥३१॥

-ગ્રીણ-ઉત્તરચૂડ-મૂક-ઢઢર-અને ચુડલિકઃ એ બત્રીશ દોષો છે. ॥૨૩-૨૪-૨૫॥

નિર્દોષ વંદનનું ફળ

જે, ગુરુમહારાજને બત્રીસ દોષ વિનાનું દ્વાદશાવર્ત વંદન કરે, તે અલ્પકાળમાં મોક્ષ અથવા વિમાનવાસ પામે છે. ॥૨૬॥

૧૪. વંદનનાં પરિણામો- ૬ ગુણ

વંદન કરવામાં વિનયોપચારઃ અભિમાન વગેરેનો નાશઃ ગુરુજનની પૂજાઃ શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતની આજ્ઞાનું આરાધનઃ શ્રુતધર્મનું આરાધનઃ અને અક્રિયાઃ એ છ ગુણ (ઉત્પન્ન થાય) છે. ॥૨૭॥

૧૫. ગુરુની સ્થાપના

સાક્ષાત્ ગુરુને અભાવે ગુરુ મહારાજ જેવા ગુણવાળા ગુરુ સ્થાપવા, અથવા તે ઠેકાણે અક્ષ વગેરે, અથવા જ્ઞાન વગેરેનાં (ઉપકરણ) ત્રણ સ્થાપવાં. ॥૨૮॥

ગુરુની સ્થાપના અક્ષમાંઃ કોડામાંઃ કાજમાંઃ પુસ્તકમાંઃ અને ચિત્રકામમાં કરાય છે.

સ્થાપના સદ્ભાવઃ અને અસદ્ભાવઃ, ઈત્વરઃ અને યાવત્કથિતઃ એમ બે-બે પ્રકારની છે. ॥૨૯॥

સ્થાપનાનું દૃષ્ટાન્ત

શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતના અભાવે જેમ શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતની પ્રતિમાની સેવા અને આમંત્રણ સફળ થાય છે. તેમ ગુરુમહારાજના અભાવે ગુરુના ઉપદેશ અને દર્શન માટે સ્થાપના સફળ છે. ॥૩૦॥

૧૬. અવગ્રહ

અહીં ગુરુ મહારાજનો અવગ્રહ સ્વપક્ષમાં ને પરપક્ષમાં ચારેય દિશાએ સાડા ત્રણ હાથ અને તેર હાથ હોય છે, તેમાં આજ્ઞા લીધા વિના પ્રવેશ કરવાનું કોઈ વાર કલ્પે નહિ. ॥૩૧॥

पण तिग^२ बारस^३ दुग^४ तिग^५ चउरो^६ छट्ठण^७ पय^१ इगुणतीसं^{१२} ।
 गुणतीस^{११} सेस^८ आवस्सयाइ^{१०} सव्व-पय^{१३} अड-वन्ना^{१४} ॥३२॥

इच्छा^१ य^६ अणुन्नवणा^२ अव्वाबाहं^३ च^६ जत्त^४ जवणा^५ य^६ ।
 अवरह^७-खामणावि^८ अ वंदण-दायस्स^९ छ-ट्ठणा^८ ॥३३॥

छंदेण^१ ऽणुजाणामि^२ तहत्ति^३ तुब्भंपि^४ वट्टए^५ एवं^६ ।
 अहमवि^७ खामेमि^८ तुमं^९ वयणाइं^{११} वंदण-ऽरिहस्स^{१०} ॥३४॥

पुरओ-पक्खा^२ ऽऽसन्ने^३ गंतां^४ चिट्ठण-निंसीअणा-^५ ऽऽयमणे^७ ।
 आलोअण-^८ ऽपडिसुणणे^९ पुव्वा-^{१०} ऽऽलवणे^{११} य आलोए^{१२} ॥३५॥

तह^{३३} उवदंस^{१२} निमंतण^{१३} खब्बाययणे^{१४} तहा^{१५} अपडिसुणणे^{३३} ।
 खब्धत्ति^{१७} य तत्थगए^{३३} किं तुं^{१८} तज्जाय^{२०} नो-सुमणे^{२१} ॥३६॥

नो^{२६} सरसि^{२७} कहंछित्ता^{२८} परिसंभित्ता^{२९} अणुट्ठियाइ^{३०} कहे^{३०} ।
 संथार-^{३२} पाय-घट्टण-^{३३} चिट्ठच्च-^{३४} समासणे^{३४} आवि^{३४} ॥३७॥

इरिया^१ कुसुमिणुसंगो^२ चिइ-^३ वंदण पुत्ति^४ वंदणा-^५ ऽऽलौयं^६ ।
 वंदण^७ खामण^८ वंदण^९ संवर^{१०} चउ-^{११} छोभ^{१२} दु-^{१३} सज्झाओ^{१३} ॥३८॥

૧૮. વંદનસૂત્રનાં પદો-૫૮

છ સ્થાનમાં-પાંચઃ ત્રણઃ બારઃ બેઃ ત્રણઃ ને ચારઃ મળી ઓગણત્રીસ, અને બાકીનાં આવસ્થિયાએ વગેરે ઓગણત્રીસ પદો (છે). એમ સર્વે પદો અઠ્ઠાવન છે. ॥૩૨॥

૧૯. શિષ્યના ૬ બોલ

ઈચ્છાઃ અનુજ્ઞા અવ્યાબાધઃ સંયમયાત્રાઃ શરીરની શાંતિઃ અને અપરાધની ક્ષમાપનાઃ વંદન કરનારનાં એ છ સ્થાનો છે. ॥૩૩॥

૨૦. ગુરુના ૬ બોલ

છંદેણઃ અણુજ્ઞાણામિઃ તહત્તિઃ તુબ્ભંપિવદ્વેએઃ એવંઃ અને અહમવિ ખામેમિ તુમંઃ એ વંદન કરવા યોગ્ય ગુરુનાં છ વચનો છે. ॥૩૪॥

૨૧. આશાતના-૩૩

આગળ-બાજીમાં અને નજીક-ચાલવુંઃ ઊભા રહેવુંઃ અને બેસવુંઃ આચમનઃ આલોચનઃ અપ્રતિશ્રવણઃ પૂર્વાલાપનઃ અને પૂર્વાલોચનઃ ઉપદર્શનઃ નિમંત્રણઃ ખદ્ધદાનઃ ખદ્ધાદનઃ અપ્રતિ-શ્રવણઃ ખદ્ધ તત્રગતઃ શું ?ઃ તુંઃ તજ્જાતઃ નોસુમનઃ નો સ્મરણઃ કથાછેદઃ પરિષદ્ભેદઃ ન ઊઠેલી સભાને કથા કહેવીઃ સંથારાને પગ અડાડવા અને તેમાં બેસવુંઃ ઊંચેઃ તથા સરખે આસને બેસવું. ॥ ૩૫-૩૬-૩૭ ॥

૨૨. વિધિ-૨.

સવારનો સંક્ષિપ્ત ગુરુવંદન વિધિ

ઈરિયાઃ કુસુમિણ (દુસુમિણ)નો કાઉસ્સગ્ગઃ ચૈત્યવંદનઃ મુહપત્તિઃ બે વંદનકઃ આલોચનઃ વંદનકઃ ખામણાઃ વંદનકઃ પચ્ચક્ખાણઃ ચાર છોભવંદનઃ બે આદેશઃ અને બે સ્વાધ્યાયઃ ॥૩૮॥

इरिया^१ चिइ-^२वंदण पुत्ति^३ वंदण^४ चरिम^५ वंदणाऽऽलोयं^७ ।
 वंदण-^८खामण चउछोभ^९ दिवसुस्सगो^{१०} दु-^{११}सज्झाओ^{१२} ॥३९॥

एयं^१ किइ-^२कम्म-विहिं^३ जुंजंता^४ चरण-^५करणमाउत्ता ।
 साहू^६ खवंति^७ कम्मं^८ अणो^९ग-भव-संचिअमणंतं^{१०} ॥४०॥

अप्प-^२मइ-भव्वबोह-^३ऽत्थ भासियं^४ विवरीयं^५ च जमिह^६ मए^७ ।
 तं^८ सोहंतु^९ गियत्था^{१०} अणभिनिवेसी^{११} अ-^{१२}मच्छरिणो ॥४१॥

३. श्री-पच्चक्खाण-भाष्यम्

दस^१ पच्चक्खाण^२ चउ-विहि^३ आहार^४ दुवीसगार^५ अ-दुस्ता ।
 दसविगइ-^६तीस^७ विगई-^८गय^९ दुह-भंगा^{१०} छ-सुद्धि^{११} फलं^{१२} ॥१॥

अणागयमइक्कंतं^१ कोडी-^२सहियं^३ नियंति^४ अणगारं^५ ।
 सागारं^६ निखसेसं^७ परिमाणकडं^८ सके^९ अब्धा^{१०} ॥२॥

नवकारसहियं^१ पोरिसि^२ पुरिमइढेगासणेगठाणे^३ यं^४ ।
 आयंबिलं^५ अभतट्टे^६ चरिमे^७ अ^८ अभिग्गहे^९ विगई^{१०} ॥३॥

સાંજનો સંક્ષિપ્ત ગુરુવંદન વિધિ

ઈરિયા: ચૈત્યવંદન: મુહપત્તિ: બે વંદનક: દિવસ ચરિમ
પચ્ચક્ષ્માણ: બે વંદનક: આલોચના: બે વંદનક: ખામણાં: ચાર
છોભવંદન: દેવસિય પાયચ્છિત્તનો કાઉસ્સગ્ગ: અને બે આદેશપૂર્વક
સ્વાધ્યાય ॥૩૯॥

ઉપસંહાર અને ફળ

એ પ્રમાણે ગુરુવંદનનો વિધિ કરનારા અને ચરણસિત્તરિ તથા
કરણસિત્તરિમાં ઉપયોગવાળા સાધુમહારાજ અનેક ભવોમાં એકઠાં
કરેલાં અનન્ત કર્મો ખપાવે છે. ॥૪૦॥

ગ્રંથકારનું અંતિમ વચન

મેં, ઓછી બુદ્ધિવાળા ભવ્ય જીવોને સમજ પડે તે માટે કહ્યું છે,
તેમાં જે કાંઈ વિપરીત હોય, તે કદાગ્રહ વિનાના અને ઈર્ષ્યાવિનાના
ગીતાર્થ પુરુષોએ સુધારી લેવું. ॥૪૧॥

૩. પચ્ચક્ષ્માણ ભાષ્ય

દશ પચ્ચક્ષ્માણ: ચાર પ્રકારનો વિધિ: તથા આહાર: ફરીથી
નહિ ઉચ્ચરાએલા બાવીશ આગાર: દસ વિગઈ: ત્રીશ નીવિયાતાં:
બે પ્રકારના ભાંગા: છ વિશુદ્ધિ: અને ફળ: ॥૧॥

૧. દશ પચ્ચક્ષ્માણ

અનાગત: અતિકાન્ત: કોટિસહિત: નિયંત્રિત: અનાગાર: સાગાર:
નિરવશેષ: પરિમાણ કૃત: સાંકેતિક: અને અદ્ધા: ॥૨॥

દશ કાળ પચ્ચક્ષ્માણ

નવકારસહિત: પોરિસી: પુરિમઠ્ઠ: એકાશન: એકલઠાણું:
આયંબિલ: ઉપવાસ: ચરિમ: અભિગ્રહ: અને વિગઈ: ॥૩॥

उग्गए सूरे अ नमो पोरिसि पच्चक्ख उग्गए सूरे ।
 सूरे उग्गए पुरिमं अभतट्ठं पच्चक्खाइ त्ति ॥४॥

भणइ गुरु, सीसो पुण पच्चक्खामि त्ति एव वोसिरइ ।
 उवओगित्थ पमाणं, न पमाणं वंजणच्छलणा ॥५॥

पढमे ठाणे तेरस बीए तिन्नि उ तिगाइ तइयंमि ।
 पाणस्स चउत्थंमी देसवगासाइ पंचमए ॥६॥

नमु पोरिसि सइढा पुरिमवइढ अंगुट्ठमाइ अंड तेर ।
 निवि विगइंबिल तिय तिय दु इगासण एगठाणाइ ॥७॥

पढमंमि चउत्थाई, तेरस बीयंमि तइय पाणस्स ।
 देसवगासं तुरिए चरिमे जह-संभवं नेयं ॥८॥

तह मज्झ-पच्चक्खाणेसु न पिहु सूरुग्गयाइ वोसिरइ
 करणविहिउन भन्नइ जहा-ऽऽवसीआइ बिय-छंदे ।९।

तह तिविह पच्चक्खाणे भन्नंति य पाणगस्स आगारा ।
 दुविहा-ऽऽहारे अच्चित्त-भोइणो तह य फासु-जले ॥१०॥

૨. ચાર પ્રકારનો ઉચ્ચારવિધિ

નવકારસહિતના પચ્ચક્ષ્માણમાં “ઉગ્ગએ સૂરે”, પોરિસીના પચ્ચક્ષ્માણમાં “ઉગ્ગએ સૂરે”, પુરિમઢ અને ઉપવાસમાં “સૂરે ઉગ્ગએ”, “પચ્ચક્ષ્માઈ” એમ ગુરુ કહે, ત્યારે પણ શિષ્ય “પચ્ચક્ષ્મામિ” એમ કહે, એ પ્રમાણે વોસિરઈ વખતે. અહીં ઉપયોગ પ્રમાણ છે, અક્ષરની ભૂલ પ્રમાણ નથી ગણાતી. ॥૪-પા॥

ઉચ્ચાર-ભેદો

પહેલા સ્થાનમાં તેર: બીજામાં ત્રણ: અને ત્રીજામાં ત્રણ: ચોથામાં પાણસ્સના: અને પાંચમામાં દેશાવકાશિક: વગેરેનો (ઉચ્ચાર થાય છે.) ॥૬॥

સ્થાનોમાં ઉચ્ચાર પદો

નવકારસી: પોરિસી: સાહપોરિસી: પુરિમઢ: અવઢ:ને અંગુઢ સહિયં આદિ આઠ: મળીને તેર, નીવિ: વિગઈ: અને આયંબિલ: એ ત્રણ, બિઆસણ: એકાસણ: અને એકલઠાણું એ ત્રણ. ॥૭॥

પહેલા ઉચ્ચારસ્થાનમાં ચોથ ભક્તાદિ: બીજામાં તેર: ત્રીજામાં પાણસ્સ, ચોથામાં દેશાવકાશિક: અને ચરિમ-છેલ્લામાં (પાંચમામાં) યથાસંભવ જાણવું ॥૮॥

બીજા વાંદણામાં જેમ “આવસ્સિઆએ” પદ ફરીથી કહેવાતું નથી, તેમ વચલા પચ્ચક્ષ્માણોમાં “સૂરે ઉગ્ગએ” વગેરે અને “વોસિરઈ” જુદાં જુદાં કહેવાં નહિ, કેમકે-(એવો) ક્રિયા વિધિ છે. ॥૯॥

તથા તિવિહારના પચ્ચક્ષ્માણમાં: અચિત્તભોજના દુવિહારમાં તેમજ પ્રાસુક જળના પચ્ચક્ષ્માણમાં: પાણસ્સના (છ) આગાર કહેવાય છે. ॥૧૦॥

इत्तुच्चिय^१ खवणंबिल^२-निविआइसु^५ फासुयं^६ चिय^७ जलं तु ।
 सड्ढा^३ वि^४ पियंति^८ तहा^९ पच्चक्खंति^{१०} य तिहा-ऽऽहारं ॥११॥

चउहाऽऽहारं तु^४ नमो^१ रत्तिपि^३ मुणीण^२ सेस^५ तिह^६ चउहा^७ ।
 निसि^८ पोरिसि^९ पुरिमेगा-ऽऽसणाइ^{१०} सड्ढाण^{११} दु-ति-
 चउहा ॥१२॥

खुह-पसम-खमेगागी^२ आहारि^१ व एइ^४ देइ^३ वा सायं^५ ।
 खुहिओ^{१०} व^८ खिवइ^{१४} कुट्ठे^{१३} जं^{११} पंकुवमं^{१२} तमाहारो^{१५} ॥१३॥

असणो^१ मुग्गोअण-सत्तु-मंड-पय-खज्ज-रब्ब-कंदाई^२ ।
 पाणो^३ कंजिय-जव-कयस्स-कक्कडोदग-सुराइ-जलं ॥१४॥

खाइमि^१ भत्तोस^२ फला-ऽऽइ^३, साइमे^४ सुंठि^५ जीर-अजमाई^७ ।
 महु-गुल-तंबोलाई^८ अणहारे^९ मोअ-निंबाई^{१०} ॥१५॥

दो^२ नवकारि^१ छ^४ पोरिसि^३ सग^५ पुरिमड्ढे^७ इगासणे^८ अट्ठ ।
 सत्तेगठाणि^{१०} अंबिलि^९ अट्ठ^{११} पण^{१४} चउत्थि^{१३} छ^{१५} प्पाणे ॥१६॥

એટલા માટે જ, ઉપવાસઃ આયંબિલઃ અને નીવિઃ વગેરેમાં શ્રાવકો પણ પ્રાસુક જળ જ પીએ છે, અને તિવિહારનું પચ્ચક્ષુખાણ કરે છે. ॥૧૧॥

નવકારસી અને મુનિમહારાજનાં રાત્રિનાં પણ પચ્ચક્ષુખાણો ચઉવિહારમાં જ હોય, બાકીનાં પચ્ચક્ષુખાણો તિવિહાર અથવા ચઉવિહારવાળાં હોય, અને રાત્રિનાં પચ્ચક્ષુખાણોઃ પોરિસી વગેરેઃ પુરિમહ વગેરેઃ અને એકાશન વગેરે પચ્ચક્ષુખાણોઃ શ્રાવકોને દુવિહાર, તિવિહાર અથવા ચઉવિહાર હોય ॥૧૨॥

૩. ચાર પ્રકારનો આહાર

એકલો પદાર્થ ક્ષુધા શમાવવામાં સમર્થ હોયઃ અથવા આહાર સાથે ભળેલો હોય; અથવા સ્વાદ આપતો હોયઃ અથવા કાદવ સરખો હોવા છતાં પણ ભૂખ્યો થયેલો માણસ પેટમાં જે ઉતારી જાયઃ તે આહાર ગણાય ॥૧૩॥

અશનમાં-મગઃ ઓદનઃ સાથવોઃ માંડાઃ દૂધઃ ખાજાં, વગેરે. ખાદ્યઃ રાબઃ અને કંદઃ વગેરે. અને પાનમાં-કાંજીનુંઃ જવનુંઃ- કેરાનુંઃ કાકડીનું પાણી, તથા મદિરાઃ વગેરેનું પાણી છે. ॥૧૪॥

ખાદિમમાં-ભુંજેલાં ધાન્યઃ અને ફળઃ વગેરે, સ્વાદિમમાં-સુંઠઃ જીરુંઃ અજમોઃ વગેરે, તથા મધઃ ગોળઃ પાનઃ સોપારીઃ વગેરે, અને અણાહારીમાં મૂત્રઃ અને લીંબડોઃ વગેરે છે. ॥૧૫॥

૪. બાવીશ આગાર

નવકારસીમાં બે, પોરિસીમાં છ, પુરિમહમાં સાત, એકાશનમાં આઠ, એકલઠાણમાં સાત, આયંબિલમાં આઠ, ઉપવાસમાં પાંચ, અને પાણસ્સમાં છ આગાર છે. ॥૧૬॥

२ १ ४ ३ ६ ५ ८ ७
चउ चरिमे चउभिग्गहि पण पावरणे नवट्ट निव्वीए ।

८-१४ ११ १२ १० १३
आगारुक्खित्तविवेग मुत्तु दव-विगइ-नियमिट्ट ॥१७॥

२ ३ ४ १ ७ ८ ८ १० ११ १२
अन्न सह दु नमुकारे अन्न सह प्पच्छ दिस य साहु सव्व ।

५ १३ ६ १४ १६ १५
पोरिसी छ सइढ-पोरिसि पुरिमिट्टे सत्त समहत्तरा ॥१८॥

२ ३ ४ ५ ६ ७ ८
अन्न सहस्सागारिअ आउंटण गुरुअ पारि मह सव्व ।

१ १० ११ १५ १२ १३ १४
एग-बियासणि अट्ट उ सग इगठाणे अउंट विणा ॥१९॥

३ ४ ५ ६ ७ ८ १० ११
अन्न स्सह लेवा गिह उक्खित्त पडुच्च पारि मह सव्व ।

१ २ १२ १४ १३ १५
विगई निव्विगए नव पडुच्च-विणु अंबिले अट्ट ॥२०॥

२ ३ ४ ५ ६ ७ १ १० ८ ८
अन्न सह पारिमह सव्व पंच खम(व)णे छ पाणि लेवाई ।

१६ ११ १२ १३ १४ १५
चउ चरिमंगुट्टाई-ऽभिग्गहि अन्न सह मह सव्व ॥२१॥

१ २ ३ ६ ७
दुब्ब-महु-मज्ज-तिल्लं, चउरो दव-विगइ चउर पिंड-दवा ।

४ ५७ ८ ८ १०
घय-गुल-दहियं पिसियं मक्खण-पक्कन्न दो पिंडा ॥२२॥

१ २ ४ ५
पोरिसि-सट्ट-अवट्टं दु-भत्त-निव्विगइ पोरिसाइ समा ।

३
अंगुट्ट-मुट्टि-गंठी-सचित्त-दव्वाइऽभिग्गहियं ॥२३॥

ચરિમમાં ચાર, અભિગ્રહમાં ચાર, પ્રાવરણમાં પાંચ, અને નીવિમાં નવ અથવા આઠ આગાર છે. ત્યાં દ્રવવિગઈના ત્યાગમાં “ઉક્ષિપ્તવિવેગેણ” આગાર છોડીને બાકીના આઠ છે. ॥૧૭॥

નવકારસીમાં અન્નત્થ-જ્ઞાત્મોગેણં: સહસાગારેણં: એ બે, પોરિસીમાં ને સાર્ધપોરિસીમાં અન્નં સહં પચ્છન્નં દ્વિસામોં સાહુવં સવ્વસમાં છ, અને પુરિમડ્ઢમાં મહત્તરાં સહિત સાત આગારો છે. ॥૧૮॥

એકાશન અને બિઆસણમાં અન્નત્થં સહસાં સાગારિઆં આઉંટણં ગુરુ અબ્બું પારિક્કાં મહત્તરાં, અને સવ્વસમાહિં એ આઠ. અને એકલઠાણામાં આઉંટણ-પસારેણં વિના સાત આગાર છે. ॥૧૯॥

વિગઈ અને નીવિમાં અન્નત્થણાં સહસાં લેવાલેવેં ગિહત્થસંં ઉક્ષિપ્તવિવેં પુડુચ્ચં પારિક્કાં મહત્તરાં સવ્વસમાહિં એ નવ, અને આયંબિલમાં પુડુચ્ચમક્ષિપ્પએણં વિના આઠ આગાર છે ॥૨૦॥

ઉપવાસમાં અન્નત્થણાં સહસાં પારિક્કાં મહત્તરાં સવ્વસમાહિં એ પાંચ. પાણસ્સમાં લેવેણ વા આદિ છ, તથા ચરિમમાં, અંગુલ્લસહિયં વગેરેમાં, અને અભિગ્રહમાં અન્નત્થણાં સહસાં મહત્તરાં સવ્વસમાહિં એ ચાર-આગાર છે ॥૨૧॥

દૂધઃ મધઃ મદિરાઃ ને તેલઃ એ ચાર દ્રવ-વિગઈ, ઘીઃ ગોળઃ દહિઃ ને માંસઃ એ ચાર પિંડદ્રવ વિગઈ, તથા માખણઃ અને પફ્ફવાન્નઃ એ બે પિંડ વિગઈ છે. ॥૨૨॥

પોરિસીઃ અને સાડ્ઢપોરિસીમાં, અવડ્ઢમાં, બેઆસણામાં, આયંબિલમાં પોરિસી (પુરિમઢ્ઢ, એકાસણું નિવી)વગેરે પ્રમાણે હોય છે. અંગુલ્લ-મુલ્લિ-ગંઠિસહિતઃ સચિત્ત દ્રવ્યાદિકઃ અને અભિગ્રહઃમાં પણ સરખા હોય છે. ॥૨૩॥

विस्सरण^२मणाभोगो^१ सहसागारो^३ सयं^४ मुह-पवेसो^५ ।
 पच्छन्न^६-काल मेहाई^७ दिसिविवज्जासु^८ दिसि मोहो^९ ॥२४॥

साहु^१वयण-“उघाडा-पोरिसि”^२ तणु-सुत्थया^४ समाहित्ति^५ ।
 संघा-ऽऽइ^७-कज्ज महत्तर गिहत्थ-बन्दाइ सागारी^{१०} ॥२५॥

आउंटणमंगाणं^१ गुरु-पाहुण-साहुगुरु-अभुद्धानं^३ ।
 परिठावण विहिगहिण^७ जईण पावरणि^५ कडि-पट्टो^८ ॥२६॥

खरडिय लूहिय डोवाइ लेव^१ संसट्ट दुच्चं^५ मंडाइ^७ ।
 उखित्त पिंडविगईण^८ मक्खियं^{१०} अंगुलीहिं^{११} मणा^{१२} ॥२७॥

लेवाडं^२ आयामाइ इयर सोवीरमच्छमुसिण-जलं^५ ।
 धोयण बहुल ससित्थ उस्सेइम इयर सित्थविणा^{११} ॥२८॥

पणचउचउचउदु^५ दुविहछ भक्खदुद्धाइ^६ विगइ इग वीसं^८ ।
 ति दु ति चउविह अभक्खा चउ महुमाइ^{१०} विगइ बार^{१२} ॥२९॥

खीर घय दहिय तिल्लं^१ गुल पक्कन्नं^२ छ भक्ख-विगईओ^४ ।
 गो-महिसि-उट्टि-अय-एलगाण पण दुद्ध अह चउरो^{१०} ॥३०॥

અનાભોગઃ ભુલી જવું, સહસાગારઃ અચાનક મોઢામાં આવી પડવું, પ્રચ્છન્નકાલઃ વાદળાં વગેરેથી, દિગ્મોહઃ દિશા ભૂલી જવી. ॥૨૪॥

સાધુવચનઃ “ઉગ્ધાડા પોરિસી” શબ્દો, સમાધિઃ શરીરની સ્વસ્થતા, મહત્તરઃ સંઘાદિકનું કામ, સાગારિકઃ ગૃહસ્થ, બન્દી, વગેરે. ॥૨૫॥

આકુચ્યન (પ્રસારણ): શરીરનાં અંગોનું, ગુરુઅભ્યુત્થાનઃ ગુરુ, પ્રાધુર્ણિક સાધુ નિમિત્તે ઊભા થવું, મુનિઓને-પરિઠાવણઃ પરઠવવા યોગ્યને વિધિપૂર્વક ગ્રહણ કરવાનું અને પ્રાવરણઃ ચોલ પટ્ટો લેવાનો હોય. ॥૨૬॥

લેપાલેપઃ ખરડાયા પછી લૂછી નાખેલી કડછી વગેરે આશ્રયી, સંસૃષ્ટઃ શાક અને માંડા વગેરેને સ્પર્શ થયો હોય, ઉત્ક્ષિપ્તઃ કઠણ વિગઈ મૂકીને ઉપાડી લીધી હોય, ભ્રક્ષિતઃ આંગળી વગેરેથી સ્હેજ ચોપડેલ હોય. ॥૨૭॥

ઓસામણ વગેરે લેપકૃત્ઃ અલેપકૃત્ઃ કાંજી વગેરે. અચ્છઃ ઉષ્ણ જળ, બહુલઃ ધોવાણ, સસિક્ષ્ઠઃ ઉત્સેદિત-દાણા, આટા વગેરે સહિત. અસિક્ષ્ઠઃ દાણા આટા, વગેરે રહિત. ॥૨૮॥

૫. દશ વિગઈઓ

દૂધ વગેરે છ ભક્ષ્ય વિગઈઓ-પાંચઃચારઃચારઃચારઃબેઃ અને બે પ્રકારે, એમ એકવીસ થાય છે. મધ વગેરે ચાર અભક્ષ્ય વિગઈઓ ત્રણઃ બેઃ ત્રણઃ અને ચારઃ પ્રકારે એમ બાર થાય છે. ॥૨૯॥

૧૦. વિગઈઓ અને તેના ૩૩ પેટા ભેદો

દૂધઃ ઘીઃ દહીંઃ તેલઃ ગોળઃ અને પકવાન્નઃ છ ભક્ષ્યવિગઈઓ છે. ગાયઃ ભેંસઃ ઊંટડીઃ બકરીઃ અને ઘેટીનું એમ પાંચ પ્રકારે દૂધ, હવે ચાર પ્રકારે ॥૩૦॥ ઘી તથા દહીં-તે ઊંટડી વિના. તલઃ સરસવઃ અળસીઃ

^२घय ^३दहिया ^१उट्टि ^४विणा-तिल ^५सरिसव ^६अयसि ^७लट्ट ^८तिल्ल ^९चऊ ।

^{१०}दव-गुड ^{११}पिंड-गुडा ^{१२}दो, ^{१४}पक्कन्नं ^{१३}तिल्ल-घय-तलियं ॥३१॥

^२पय-साडि ^३खीर-पेया-^४ज्वलेहि ^५दुद्धट्टि ^६दुद्ध-विगइ-गया ।

^१दक्ख-बहु-अप्प-तंदुल-तच्चुन्नं-बिल-सहिय ^२दुद्धे ॥३२॥

^१निब्भंजण-वीसंदण-पक्कोसहि-तरिय-किट्टि-पक्क-धयं ।

^२दहिण ^३करं-ब-सिहरिणि-स-लवण-दहि-घोल-घोल-वडा ॥३३॥

^१तिलकुट्टी-निब्भंजण-पक्कतिल-पक्कुसहितरिय-तिल्ल-मली ।

^२सक्कर-गुल-वाणय-पाय-खंड-अद्ध-कढि-इक्खु-रसो ॥३४॥

^१पूरिय-तवपूआ ^२बीअ-पूअ ^३तन्नेह-तुरिय-घाणाई ।

^४गुल-हाणी ^५जल-लप्पसि ^६अ ^७पंचमो ^८पुत्ति-कयपूओ ॥३५॥

^२दद्ध ^३दही ^४चउंगुल ^५दव-गुल ^६घय-तिल्ल ^७एग ^८भत्तुवरिं ।

^९पिंड-गुड-मक्खणाणं ^{११}अद्दा-^{१२}ज्ज-मलयं ^{१०}च संसट्ठं ॥३६॥

અને કસુંબી: તેલ. ઢીલો ગોળ અને કઠણ ગોળ: એમ બે પ્રકારે ગોળ. અને તેલમાં, અને ધીમાં તળેલ પકવાન્ન: ॥૩૦-૩૧॥

૬. ત્રીશ નિવિયાતાં

૧. દુધનાં નિવિયાતાં

ધરાખ: ઘણા અને થોડા ચોખા: ચોખાનો આટો: અને ખાટા પદાર્થ: સહિત દૂધ, તે પયસાડી: ખીર: પેયા: અવલેહિકા (ચટાય તેવી): રાખ: દુગ્ધાટી: દુધ વિગઈ સંબંધી છે. ॥૩૨॥

૨. ધીના અને ૩. દહીંના પાંચ પાંચ નિવિયાતાં

દાઝીયું: દહીંની તર: અને આટો પકાવેલું ધી: ઔષધિઓ નાખીને ઉકાળેલા ધીની તરી: કીટ્ટી: અને કાંઈ નાંખીને ઉકાળેલ ધી: દહીંના-કરંબો: શિખંડ: મીઠાવાળું દહીં: કપડે છણેલું દહીં: અને તે (છણેલું) વડાવાળું દહી : ॥૩૩॥

૪. તેલ અને ૫. ગોળનાં પાંચ પાંચ નિવિયાતાં

તિલવટી: બાળેલું તેલ: ઔષધિ નાખી ઉકાળેલું તેલ: પકવેલી ઔષધિની તરનું તેલ: અને તેલની મલી:

તથા સાકર: ગળમાણું: પાયો કરેલો ગોળ: ખાંડ અને અર્ધ ઉકાળેલ શેરડીનો રસ: (એ પાંચ ગોળનાં નિવિયાતાં છે.) ॥૩૪॥

૬. પક્વાન્નનાં પાંચ નિવિયાતાં

આખી તવીમાં સમાય તેવડા એક પૂડલા પછીનો બીજો પૂડલો: તે જ સ્નેહમાંનો ચોથો વગેરે ઘાણ: ગોળઘાણી: જળલાપસી: અને પાંચમો-પોતું દઈ તળેલો પૂડલો: ॥૩૫॥

૭. સંસૃષ્ટ દ્રવ્ય

ખાવાની વસ્તુ ઉપર દૂધ: અને દહીં: ચાર આંગળ, ઢીલો ગોળ: ધી: અને તેલ: એક-એક આંગળ હોય, કઠણ ગોળ અને માખણના પીલુના મ્હોર જેવડા-કકડા હોય, તો સંસૃષ્ટ: (કહેવાય) ॥૩૬॥

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८
 दव्व-हया विगई विगइ-गय पुणो तेण तं हयं दव्वं ।
 १० १२ ११ ८ १६ १३ १४ १५
 उद्धरिए तत्तंमि य उक्किट्ट-दव्वं इमं चन्ने ॥३७॥

१ २ ३ ४
 तिल-सक्कुलि वर-सोलाइ रायणंबाइ दक्ख-वाणाई ।
 ५ ६ ७ ८
 डोली तिल्लाई ईय सरसुत्तम-दव्व लेव-कडा ॥३८॥

२ ३ ५ ४ १
 विगइ-गया संसट्ठा उत्तमदव्वा य निव्विगइयंमि ।
 ६ ७ १० ८ ८ ११ १२
 कारण-जायं मुत्तुं कप्पंति न भुत्तुं, जं वुत्तं ॥३९॥

४ १ ६ ५ ७
 विगइं विगई-भीओ विगइ-गयं जो उ भुंजए साहू ।
 ८ ८ १० १२ ११ १३
 विगई विगइ-सहावा विगई विगइं बला नेइ ॥४०॥

१ २ ३ ४
 कुत्तिय-मच्छिय-भामर-महुं तिहा कट्ट-पिट्ट-मज्ज दुहा ।
 ५ ६ ७ ८ ८ १० ११
 जल-थल-खग-मंस तिहा घयव्व मक्खण चउअभक्खा ॥४१॥

१
 मण-वयण-काय-मणवय-मणतणु-वयतणु-तिजोगि
 ३ ४
 संग सत्त ।

२ ५ ६
 कर-कारणुमइ दु-ति-जुइ तिकालि सीयाल-भंग-सयं ॥४२॥

૮. નીવિયાતાનું લક્ષણ અને મતાન્તરે બીજું નામ

દ્રવ્યથી હણાયેલી વિગઈ: અને તે કારણથી તે વડે હણાયેલું દ્રવ્ય: તળતાં વધેલું ઘી વગેરે: તેમાં નાંખેલું તે દ્રવ્ય પણ: નીવિયાતું છે. બીજા આચાર્ય ભગવંતો એને ઉત્કૃષ્ટ દ્રવ્ય (કહે છે). ॥૩૭॥

૯. સરસોત્તમ દ્રવ્ય

તલસાંકળી: વરસોલાં વગેરે: રાયણ અને કેરી વગેરે: તથા દ્રાક્ષનું પાણી વગેરે: ડોળીયું અને તેલ વગેરે: એ સરસ-ઉત્તમ દ્રવ્ય અને લેપકૃત કહેવાય છે. ॥૩૮॥

૧૦. નીવિયાતાં: સંસૃષ્ટ: અને ઉત્તમ દ્રવ્યોની કલ્યા-હકલ્યતા

નીવિમાં-નીવિયાતાં: સંસૃષ્ટ દ્રવ્યો: અને ઉત્તમ દ્રવ્યો: કોઈ ખાસ કારણ હોય તે સિવાય ખાવાં ન કલ્પે, કેમકે-કહ્યું છે કે-॥૩૯॥

૧૧. વિગઈ અને નીવિયાતાં ખાવાથી નુકશાન-

દુર્ગતિથી ભય પામેલા જે મુનિરાજ વિગઈ અને નીવિયાતાં ખાય, તેથી વિકારી સ્વભાવવાળી વિગઈઓ વિકારરૂપ હોવાથી બળાત્કારે દુર્ગતિમાં લઈ જાય છે. ॥૪૦॥

૧૨. ચાર અભક્ષ્ય મહાવિગઈઓ-

કુંતા: માખી: અને ભમરી:નું મધ-ત્રણ પ્રકારે, કાષ્ઠ: અને લોટ:ની મદિરા-બે પ્રકારે, જળચર: સ્થળચર: અને ખેચર:નું માંસ-ત્રણ પ્રકારે, તથા ઘીની પેઠે માખણ: ચાર પ્રકારે છે. એ અભક્ષ્ય છે. ॥૪૧॥

૭. બે પ્રકારે પચ્ચક્ષુખાણના ભાંગા

મન: વચન: કાયા: મન-વચન: મન-કાયા: વચન:-કાયા: અને ત્રિસંયોગે: કરવું, કરાવવું, અનુમોદવું, બબ્બેના અને ત્રણેયના યોગે, સાતીયા સાત, અને ત્રણ કાળ. એકસો સુડતાલીશ ભાંગા ॥૪૨॥

एयं^२ च^१ उत्त-काले^३ सयं^४ च^५ मण-वय-तणूहिं^६ पालणीयं^७ ।
जाणग-^८ऽजाणग-पासत्ति^९ भंगचउगे^{१०} तिसु^{११} अणुन्ना^{१२} ॥४३॥

फासिय-पालिय-सोहिय-तीरियकिट्टिय-आराहिय^२ छ^३ सुब्धं^४ ।
पच्चक्खाणं^५ फासियविहिणोचियकालि^६ जं^७ पत्तं^८ ॥४४॥

पालिय पुणपुण सरियं^१ सोहिय गुरुदत्त-सेस-भोयणओ^४ ।
तिरियं^३ समहिय-कालाकिट्टिय भोयण-समय-सरणा^८ ॥४५॥

इयं^२ पडियरियं^३ आराहियं^४ तु^५ अहवा^६ छ^{१२} सुब्धि^{१३} सदहणा^६ ।
जाणणविणयऽणुभासण^७ अणुपालण^८ भावसुब्धि-त्ति^{१०} ॥४६॥

पच्चक्खाणस्स फलं^४ इह पर-लोए^५ य^१ होइ^३ दुविहं^२ तु^६ ।
इह-लोए^८ धम्मिलाइ^९ दामन्नगमाइ^{११} पर-लोए^{१०} ॥४७॥

पच्चक्खाणमिणं^३ सेविऊण^४ भावेण^५ जिण-वसद्धिदुं^१ ।
पत्ता^{१०} अगंतं^६-जीवा^७ सासयं^८-सुक्खं^९ अणाबाहं^८ ॥४८॥

इति श्री-भाष्य-त्रयम् ।

એ પચ્ચક્ષ્માણ શાસ્ત્રમાં કહેલા કાળ પ્રમાણે અને પોતે મન-વચન-કાયાથી પાળવું, તથા-જાણ: અને અજાણ: પાસેથી-એમ ચાર ભાંગામાં ત્રણ ભાંગાની આજ્ઞા છે. ॥૪૩॥

૮. પચ્ચક્ષ્માણની છ શુદ્ધિઓ

સ્પર્શિત: પાલિત: શોધિત: તીરિત: કીર્તિત: અને આરાધિત: એ છ શુદ્ધિ છે: અને વિધિપૂર્વક જે પચ્ચક્ષ્માણ યોગ્ય વખતે લીધું હોય તે સ્પર્શિત: ॥૪૪॥

વારંવાર સંભાર્યું હોય-તે પાલિત, ગુરુ મહારાજને વ્હોરાવ્યા પછી વધેલાનું ભોજન, તે શોધિત: કંઈક અધિક કાળ થવા દેવો તે તીરિત: અને ભોજન વખતે સંભારવું, તે કીર્તિત: ॥૪૫॥

એ પ્રમાણે બરાબર જાળવેલું, તે આરાધિત: અથવા પચ્ચક્ષ્માણ (તરફ) શ્રદ્ધા: જાણપણું: વિનય: અનુભાષણ: અનુપાલન અને ભાવશુદ્ધિ: એ પ્રકારે છ શુદ્ધિઓ છે. ॥૪૬॥

૯. બે પ્રકારનું ફળ

આ લોકમાં અને પરલોકમાં એમ બે પ્રકારે પચ્ચક્ષ્માણનું ફળ છે. તેમાં-આ લોકમાં ધમ્મિલકુમાર: અને પરલોકમાં દામન્નક: વગેરે ॥૪૭॥

શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતોએ ઉપદેશેલ આ પચ્ચક્ષ્માણને ભાવપૂર્વક આદરીને અનન્ત જીવો બાધા રહિત શાશ્વત સુખ પામ્યા છે. ॥૪૮॥

ત્રણ ભાષ્યના ગાથાર્થ સંપૂર્ણ.

भाष्य-त्रयस्य संस्कृत-च्छाया

१. चैत्य-वन्दन-भाष्यस्य

वन्दित्वा वन्दनीयान् सार्वान् (सर्वान्) चैत्यवन्दनादि-सु- विचारम् ।
बहु-वृत्ति-भाष्य-चूर्णि-सूत्रा-ऽनुसारेण वक्ष्ये ॥१॥

दश-त्रिकमभिगम-पञ्चकं द्वि-दिशौ त्रिधाऽवग्रहस्त्रिधा तु वन्दना ।
प्रणिपात-नमस्कारौ वर्णाः षोडश-शतानि सप्त-चत्वारिंशत् ॥२॥

एका-ऽशीत्यधिक-शतं तु पदानि सप्त-नवतिः संपदस्तु, पञ्च दंडकाः ।
द्वादशा-ऽधिकाराश्चत्वारो वन्दनीयाः स्मरणीयाश्चतुर्धा जिनाः ॥३॥

चतस्रस्तुतयो निमित्तान्यष्टौ द्वादश-हेतवश्च षोडशा-ऽऽकाराः ।
एकोन-विंशतिर्दोषाः कायोत्सर्गमानं स्तोत्रं च सप्त-वेलाः ॥४॥

दशाऽऽशातना-त्यागः सर्वाणि चैत्य-वन्दनायां स्थानानि ।
चतुर्विंशति-द्वारैर्द्वि-सहस्रे चतुःसप्तति (श्च) ॥५॥

तिम्रो नैषेधिक्यस्तिस्त्रस्तु प्रदक्षिणास्त्रयश्च प्रणामाः ।
त्रिविधा पूजा च तथाऽवस्था-त्रिक-भावनं चैव ॥६॥

त्रि-दिक्षु निरीक्षण-विरतिः पद-भूमि-प्रमार्जनं च त्रि-कृत्वः ।
वर्णा-ऽऽदि-त्रिकं मुद्रा-त्रिकं च त्रि-विधं च प्रणिधानम् ॥७॥

गृह-जिनगृह-जिनपूजा-व्यापार-त्यागतो नैषेधिकी-त्रिकम् ।
अग्र-द्वारे मध्ये तृतीया चैत्य-वन्दना-समये ॥८॥

अञ्जलि-बद्धोऽर्धाऽवनतश्च पञ्चा-ऽङ्गश्च त्रयः प्रणामाः ।
सर्वत्र वा त्रि-वारं शिर-आदि-नमने प्रमाण-त्रिकम् ॥९॥

अङ्गा-ऽग्र-भाव-भेदात्पुष्पाऽऽहार-स्तुतिभिः पूजा-त्रिकम् ।
पञ्चोपचाराऽष्टोपचारा सर्वोपचारा वा ॥१०॥

भावयेदवस्था-त्रिकं पिण्ड-स्थ-पद-स्थ-स्व रहितत्वम् ।
छद्मस्थत्वं केवलित्वं सिद्धत्वं चैव, तस्याऽर्थः ॥११॥

स्नपनाऽर्चकैश्छद्म-स्था-ऽवस्था प्रातिहार्यैः केवलित्वम् ।
पर्यङ्कोत्सर्गाभ्यां च जिनस्य भावयेत् सिद्धत्वम् ॥१२॥

उर्ध्वाधस्तीरश्चीनां त्रि-दिशां निरीक्षणं त्याज्यमथवा ।
पश्चिम-दक्षिण-वामानां जिन-मुख-न्यस्त-दृष्टि-युतः ॥१३॥

वर्ण-त्रिकं वर्णाऽर्था-ऽऽलम्बनमालम्बनं तु प्रतिमादेः ।
 योग-जिन-मुक्ता-शुक्ति-मुद्रा-भेदेन मुद्रा-त्रिकम् ॥१४॥
 अन्योन्या-ऽन्तरिता-ऽङ्गुलि-कोशा-ऽऽकाराभ्यां द्वाभ्यां हस्ताभ्याम् ।
 पिट्टोपरि-कूर्पर-संस्थिताभ्यां तथा योगमुदेति ॥१५॥
 चत्वार्यङ्गुलानि पुरत ऊनानि यत्र पश्चिमतः ।
 पादयोरुत्सर्गः एषा पुनर्भवति जिनमुद्रा ॥१६॥
 मुक्ता-शुक्तिर्मुद्रा यत्र-समौ द्वावपि गर्भितौ हस्तौ ।
 तां पुनर्ललाट-देशे लग्नौ “अन्येऽलग्नाविति” ॥१७॥
 पञ्चा-ऽङ्गः प्रणिपातः स्तव-पाठो भवति योग-मुद्रया ।
 वन्दनं जिन-मुद्रया प्रणिधानं मुक्ता-शुक्त्या ॥१८॥
 प्रणिधान-त्रिकं चैत्य-मुनि-वन्दन-प्रार्थना-स्वस्त्रं वा ।
 मनो-वचः-कायैकत्वम् शेष-त्रिका-ऽर्थश्च प्रकट इति ॥१९॥
 स-चित्त-द्रव्योज्झनम-चित्तानुज्झनं मन-एकत्वम् ।
 एक-शाटकोत्तरा-ऽऽसङ्गमञ्जलिः शिरसि जिने दृष्टे ॥२०॥
 इति पञ्च-विधा-ऽभिगमोऽथवा मुच्यन्ते राज-चिह्नानि ।
 खड्गं छत्रमुपानन्मुकुटं चामरश्च पञ्चमे ॥२१॥
 वन्दन्ति जिनान् दक्षिण-दिक्-स्थिताः पुरुषा वाम-दिशि नार्यः ।
 नव-करो जघन्यः षष्टि-करो ज्येष्ठो मध्याऽवग्रहः शेषः ॥२२॥
 नमस्कारेण जघन्या चैत्य-वन्दना मध्यमा दण्डक-स्तुति-युगला ।
 पञ्च-दण्डक-स्तुति-चतुष्क-स्तव-प्रणिधानैरुत्कृष्टा ॥२३॥
 अन्ये ब्रुवन्त्येकेन शक्र-स्तवेन जघन्या वन्दना ।
 तद्-द्विक त्रिकेन मध्यमोत्कृष्टा चतुर्भिः पञ्चभिर्वा ॥२४॥
 प्रणिपातः पञ्चाङ्गो द्वे जानू कर-द्विकमुत्तमा-ऽङ्गं च ।
 सु-महा-ऽर्था नमस्काराः एको द्वौ त्रयो यावदष्टाऽधिक-शतम् ॥२५॥
 अष्ट-षष्टि-विंशतिर्नव-नवत्यधिकशतं च द्वे शते सप्त-नवत्यधिके ।
 द्वे शते एकोन-त्रिंशदधिके द्वे शते षष्ठ्यधिके द्वे शते षोडशाऽधिके ।
 अष्ट-नवत्यधिकः शतं द्वि-पञ्चाशदधिक-शतम् ॥२६॥
 इति नवकार-क्षमा-श्रमणेर्या-पथिकी-शक्र-स्तवा-ऽऽदि-दण्डकेषु ।
 प्रणिधानेषु चाऽद्विरुक्त-वर्णाः षोडश-शतानि सप्त-चत्वारिंशद् ॥२७॥
 नव द्वा-त्रिंशत् त्रयस्त्रिंशत् त्रि-चत्वारिंशदष्टा-विंशतिः
 षोडश विंशतिः पदानि ।
 मङ्गलेर्या-शक्र-स्तवा-ऽऽदिष्वेकाशीत्यधिक-शतम् ॥२८॥

अष्टा-ऽष्टा नवा-ऽष्ट चाष्टा-विंशतिः षोडशश्च विंशतिर्विश्रामाः ।

क्रमशो मङ्गलेर्या-शक्र-स्तवादिषु सप्त-नवतिः ॥२९॥

वर्णा अष्ट-षष्टिर्नव पदानि नवकारेऽष्ट संपदस्तत्र ।

सप्त संपदः पद-तुल्याः सप्त-दशा-ऽक्षराऽष्टमी द्वि-पदा ॥३०॥

(“नवा-ऽक्षराऽष्टमी द्वि-पदा” षष्ठी इत्यन्ये)

प्रणिपातेऽक्षराण्यष्टा-विंशतिस्तथा चेर्यायाम् ।

नव-नवत्यधिकाऽक्षर-शतं द्वा-त्रिंशत्पदानि संपदोऽष्टौ ॥३१॥

द्वि-द्वचैक-चतुरेक-पञ्चैकादश-षडेर्या-संपदादि-पदानि ।

इच्छा० इरि० गम० पाणा० जे मे० एरिगदि अभि० तस्स० ॥३२॥

अभ्युपगमो निमित्तौघेतर-हेतुके संग्रहाः पञ्च ।

जीव-विराधना-प्रतिक्रमण-भेदतस्तिस्त्रश्रूलायाम् ॥३३॥

द्वि-त्रि-चतुष्प-अपञ्च-पञ्च-द्वि-चतुस्त्रिपदानि शक्र-स्तव-संपदादि-पदानि ।

नमु० आइग० पुरिसु० लोगु० अभय० धम्म० ऽप्य० जिण० सव्वं० ॥३४॥

स्तोतव्य-संपदोघेतर-हेतूपयोग-तद्धेतुकाः ।

स-विशेषोपयोग-स्वरूप-हेतु-निज-सम-फल-द-मोक्षाः ॥३५॥

द्वे शते सप्त-नवत्यधिके वर्णा नव संपदः पदानि त्रयस्त्रिंशच्छक्रस्तवे ।

चैत्य-स्तवमष्ट-संपत्ति-चत्वारिंशत्पदानि वर्णा द्वे शते एकोन-त्रिंशदधिकाः ॥३६॥

द्वि-षट्-सप्त-नव-त्रि-षट्-चतुः षट्-पदानि चैत्य-संपद पदानि प्रथमानि-

अरिहं० वंदण० सद्धा० अन्न० सुहुम० एव० जा० ताव० ॥३७॥

अभ्युपगमो निमित्तं हेतुरेक-बहु-वचना-ऽन्ता-ऽऽकाराः ।

आगन्तुका-ऽऽकारा उत्सर्गा-ऽवधिः स्वरूपमष्टौ ॥३८॥

नाम-स्तवादिषु संपदः पद-समा अष्टाविंशतिः षोडश विंशतिः क्रमात् ।

अ-द्विरुक्त-वर्णा-षष्ट्यधिक-शत-द्वयं षोडशाधिक-शत-द्वयं,

अष्टनवत्यधिकशतम् ॥३९॥

प्रणिधाने द्वि-पञ्चाशदधिक-शतं क्रमादेषु सप्त-त्रि-चतुर्विंशतिः ।

त्रयस्त्रिंशदेकोनत्रिंशदष्टाविंशति चतुस्त्रिंशदेकत्रिंशद्द्वादशगुरु-वर्णाः ॥४०॥

पञ्च दण्डकाः शक्रस्तव-चैत्य-नाम-श्रुत-सिद्ध-स्तवा अत्र ।

द्वावेको द्वौ द्वौ पञ्च चाधिकारा द्वादशाः क्रमेण ॥४१॥

नमु० जेय अ० अरिहं० लोग० सव्व० पुक्ख० तम० सिद्ध० जो देवा० ।

उज्जि० चत्ता० वेयावच्चग० अधिकार-प्रथम-पदानि ॥४२॥

प्रथमा-ऽधिकारे वन्दे भाव-जिनान् द्वितीये द्रव्य-जिनान् ।
 एक-चैत्य-स्थापना-जिनान् तृतीये चतुर्थे नाम-जिनान् ॥४३॥
 त्रि-भुवन-स्थापना-जिनान् पुनः पञ्चमे विहरतो जिनान् षष्ठे ।
 सप्तमे श्रुत-ज्ञानमष्टमे सर्व-सिद्ध-स्तुतिः ॥४४॥
 तीर्था-ऽधिप-वीर-स्तुतिर्नवमे दशमे चोज्जयन्त-स्तुतिः ।
 अष्टापदादिरेकादशे सुदृष्टि-सुर-स्मरणं चरिमे ॥४५॥
 नवाधिकारा अत्र-ललित-विस्तरा-वृत्त्याद्यनुसारेण ।
 त्रयः श्रुतपरम्परया द्वितीयो दशम एकादशः ॥४६॥
 आवश्यकचूर्ण्यं यद्भणितं “शेषा यथेच्छया” ।
 तेनोज्जयन्तादयोऽप्यधिकाराः श्रुतमता श्रैव ॥४७॥
 द्वितीयः श्रुतस्तवादावर्थतो वर्णितस्तत्र चैव ।
 शक्र-स्तवान्ते पठितो द्रव्यार्हदवसरे प्रकटार्थः ॥४८॥
 अ-शठाचीर्णमनवद्यं गीतार्था न वारयन्ति मध्यस्थाः ।
 आचरणाऽपि खलु आज्ञेति-वचनतः सुबहु मन्यन्ते ॥४९॥
 चत्वारो वन्दनीया जिन-मुनि-श्रुत-सिद्धाः अत्र सुराश्च स्मरणीयाः ।
 चतुर्धा जिनाः नाम-स्थापना-द्रव्य-भाव-जिन-भेदेन ॥५०॥
 नाम-जिना जिन नामानि, स्थापना-जिनाः पुनर्जिनेन्द्र-प्रतिमाः ।
 द्रव्य-जिना जिनजीवाः, भाव-जिनाः समवसरण-स्थाः ॥५१॥
 अधिकृत-जिनस्य प्रथमा स्तुतिर्द्वितीया सर्वेषां तृतीया ज्ञानस्य ।
 वैया-वृत्यकराणामुपयोगार्थं चतुर्थी स्तुतिः ॥५२॥
 पाप-क्षपणा-ऽर्थमीर्यापथिकी वन्दनप्रत्ययादीनि षणिमित्तानि ।
 प्रवचन-सुर-स्मरणाऽर्थमुत्सर्गं इति निमित्तान्यष्टौ ॥५३॥
 चत्वारः तस्योत्तरी-करण-प्रमुखाः श्रद्धादिकाश्च पञ्चहेतवः ।
 वैयावृत्य-करत्वादि त्रीणीति हेतवो द्वादश ॥५४॥
 “अन्यत्र० आदि द्वादश” आकारा एवमादिकाश्चत्वारः ।
 अग्निः पञ्चेन्द्रिय-च्छेदन बोधि-क्षोभा-ऽऽदि दंशश्च ॥५५॥
 घोटक-लता-स्तम्भा-ऽऽदि मालोद्धी-निगड-शबरि-खलिन-वधू- ।
 लम्बदुत्तरीय-स्तन-संयति-भ्रमिता-ऽङ्गुलि-वायस-कपित्थाः ॥५६॥
 शिरःकम्पः मूक-वासणि प्रेक्ष्या इति त्यजेद्विषमुत्सर्गे ।
 लम्बदुत्तर-संयतीर्न दोषाः श्रमणीनां स-वधूः श्राद्धीनाम् ॥५७॥

ईर्योत्सर्ग-प्रमाणं पञ्चविंशतिरुच्छ्वासा अष्ट शेषेषु ।
 गभीरं मधुर-शब्दं महाऽर्थ-युक्तं भवति स्तोत्रम् (स्तवम्) ॥५८॥
 प्रतिक्रमणे चैत्ये जेमने चरिमे प्रतिक्रमणे शयने प्रतिबोधे ।
 चैत्य-वन्दनमिति यतीनां सप्त तु वेला अहोरात्रे ॥५९॥
 प्रतिक्रामतो गृहिणोऽपि खलु सप्त वेलं पञ्च-वेलमितरस्य ।
 पूजासु त्रि-संध्यासु च भवति त्रि-वेलं जघन्येन ॥६०॥
 ताम्बूल-पान-भोजनोपानन् मैथुन-शयन-निष्ठीवनम् ।
 मूत्रमुच्चारं द्यूतं वर्जयेज्जिन-नाथजगत्याम् ॥६१॥
 ईरिया-नमस्कार-नमोत्थुण-मरिहंत-स्तुति-लोगस्स-सव्व-स्तुति-पुक्खर-
 स्तुति-सिद्धाणं-वेयावच्च-स्तुति-नमुत्थुणं-जावंति-स्तव-जयवीअराय ॥६२॥
 सर्वोपाधि-विशुद्धमेवं यो वन्दते सदा देवम् ।
 देवेन्द्रवृन्दमहितं परम-पदं प्राप्नोति लघु सः ॥६३॥

-----

२. श्री-गुरु-वन्दन-भाष्यस्य-

गुरु-वन्दनमथ त्रिविधं तत्फिट्टा-छोभ-द्वादशा-ऽऽवर्तम् ।
 शिरोनमनादिषु प्रथमं पूर्ण-क्षमा-श्रमण-द्विके द्वितीयम् ॥१॥
 यथा दूतो राजानं नत्वा कार्यं निवेद्य पश्चात् ।
 विसर्जितोऽपि वन्दित्वा गच्छत्येवमेवात्र द्विकम् ॥२॥
 आचारस्य तु मूलं विनयः स गुणवतश्च प्रतिपत्तिः ।
 सा च विधि-वन्दनतो विधिश्चासौ द्वादशा-ऽऽवर्ते ॥३॥
 तृतीयं तु छन्दनक-द्विके तत्र मिथ आदिमं सकल-संघस्य ।
 द्वितीयं तु दर्शनिनश्च पद-स्थितानां च तृतीयं तु ॥४॥
 वन्दन-चिति-कृति-कर्म-पूजा-कर्म च विनय-कर्म च ।
 कर्त्तव्यं कस्य वा केन वाऽपि कदा वा कति-कृत्वः ॥५॥
 कत्यवनतं कति-शिरः कतिभिर्वाऽऽवश्यकैः परिशुद्धम् ।
 कति-दोष-विप्रमुक्तं कृति-कर्म कस्मात् क्रियते वा ? ॥६॥
 पञ्च-नामानि पञ्चोदाहरणान्ययोग्य-पञ्चकं योग्यपञ्चकं चत्वारोऽदातारः ।
 चत्वारो दातारः- पञ्च-निषेधाश्चत्वारोऽनिषेधा अष्ट कारणानि ॥७॥
 आवश्यक-मुखा-ऽनन्तक-तनु-प्रेक्षा-पञ्च-विंशतिर्दोषा द्वात्रिंशत् ।
 षड्-गुणा गुरु-स्थापना द्वयवग्रहो द्वि-षड्-विंशत्यक्षर-गुरु-पञ्चविंशतिः ॥८॥

पदान्यष्ट-पञ्चाशत् षट्-स्थानानि षट्-गुरु-वचनान्याशातनास्त्रयस्त्रिंशत् ।
 द्वौ विधी द्वा-विंशति-द्वारैश्चतुः शतानि द्वि-नवतिः स्थानानि ॥९॥
 वन्दनकं चिति-कर्म कृति-कर्म पूजा-कर्म विनय-कर्म ।
 गुरु-वन्दन-पञ्चनामानि द्रव्यतो भावतो द्विधौघेन (द्विधोदाहरणानि) ॥१०॥
 शीतलकः क्षुल्लको वीर-कृष्णौ सेवकद्वयः पालकः शाम्बः ।
 पञ्चैते दृष्टान्ताः कृति-कर्मे द्रव्य-भावाभ्याम् ॥११॥
 पार्श्व-स्थोऽवसन्नः कु-शीलः संसक्तो यथा-छन्दः ।
 द्वि-द्वि-त्रि-द्व्यनेक-विधा अवन्दनीया जिन-मते ॥१२॥
 आचार्य उपाध्यायः प्रवर्तकः स्थविरस्तथैव रालिकः ।
 कृति-कर्म निर्जरा-ऽर्थं कर्तव्यमेतेषां पञ्चानाम् ॥१३॥
 माता पिता ज्येष्ठ-भ्राताऽवमा अपि-तथैव सर्व-रालिकः ।
 कृति-कर्म न कारयेच्चत्वारः श्रमणा-ऽऽदयः कुर्वन्ति पुनः ॥१४॥
 व्याक्षिप्तं पराङ्मुखं च प्रमत्तं मा कदाचिद्वन्देत् ।
 आहारं निहारं कुर्वन्तं कर्तुं-कामं च ॥१५॥
 प्रशान्तमासन-स्थं चोपशान्तमुपस्थितम् ।
 अनुज्ञाप्य मेधावी कृति-कर्म प्रयुनक्ति ॥१६॥
 प्रतिक्रमणे स्वाध्याये कायोत्सर्गे-ऽपराधे प्राघूर्णके ।
 आलोचने संवरणे उत्तमा-ऽर्थे च वन्दनकम् ॥१७॥
 द्व्यवनतं यथा-जातमावर्त्ता द्वादश चतुः- शिरस्त्रि-गुप्तम् ।
 द्वि-प्रवेशमेक-निष्क्रमणं पञ्चविंशत्यावश्यकानि कृति-कर्मे ॥१८॥
 कृति-कर्माऽपि कुर्वन्न भवति कृति-कर्म-निर्जरा-भागी ।
 पञ्च-विंशतीनामन्यतरं साधुः स्थानं विराधयन् ॥१९॥
 दृष्टि-प्रतिलेखनैका षडुर्ध्व-प्रस्फोटास्त्रिक-त्रिकाऽन्तरिताः ।
 अक्षोटाः प्रमार्जना नवनवमुख-वस्त्रिकायाः पञ्चविंशतिः ॥२०॥
 प्रदक्षिणया त्रिकं त्रिकं वामेतर-बाहु-शीर्ष-मुख-हृदयेषु ।
 अंसोर्ध्वा-ऽधः-पृष्ठे चतस्रः षट् पादयोर्देहस्य पञ्च विंशतिः ॥२१॥
 आवश्यकेषु यथा यथा करोति प्रयत्नम-हीना-ऽतिरिक्तम् ।
 त्रि-विध-करणोपयुक्तस्तथा तथा तस्य निर्जरा भवति ॥२२॥
 दोषाः-अनादृतं स्तब्धं प्रविद्धं परिपिण्डितं च टोल-गतिः ।
 अङ्कुशं कच्छप-रिङ्गितं मत्स्योदवृत्तं मनः-प्रदुष्टम् ॥२३॥

वेदिका-वद्धं भजन्तं भयं गौरवं मित्रं कारणं सैन्यम् ।
 प्रत्यनिकं सृष्टं तर्जितं शठं हीलितं विपरिकुञ्चितम् ॥२४॥
 दृष्टा-दृष्टं शृङ्गं करं तन्मोचनमाश्लिष्टा-ऽनाश्लिष्टम् ।
 ऊनमुत्तर-चूलिकं मूकं ढड्ढरं चुडलिकम् च ॥२५॥
 द्वा-त्रिंशद्वोष-परिशुद्धं कृति-कर्म यः प्रयुनक्ति गुरुणाम् ।
 स प्राप्नोति निर्वाणमचिरेण विमान-वासं वा ॥२६॥
 अत्र षट् च गुणा-विनय उपचारो मानादिभङ्गो गुरु-पूजा ।
 तीर्थ-कराणां चाज्ञा श्रुत-धर्मा-ऽऽराधनाऽक्रिया ॥२७॥
 गुरु-गुण-युक्तं तु गुरुं स्थापयेदथवा तत्रा-ऽक्षादीन् ।
 अथवा ज्ञाना-ऽऽदि-त्रिकं स्थापयेत् साक्षात्-गुर्वभावे ॥२८॥
 अक्षे वराटके वा काष्ठे पुस्तके च चित्र-कर्मणि च ।
 सद्भावाऽसद्भावा गुरु-स्थापनेत्तरा यावत्कथिका ॥२९॥
 गुरु-विरहे स्थापना गुह्यदेशोपदर्शना-ऽर्थं च ।
 जिन-विरहे जिन-बिम्ब-सेवना-ऽऽमन्त्रणं स-फलम् ॥३०॥
 चतुर्दिक्षु गुर्ववग्रहोऽत्राध्युष्ट-त्रयोदश-कराः स्व-पर-पक्षयोः ।
 अननुज्ञातस्य सदा न कल्पते तत्र प्रवेष्टुम् ॥३१॥
 पञ्च-त्रि-द्वादश-द्वि-त्रि-चत्वारि षट्-स्थान-पदान्येकोन-त्रिंशत् ।
 एकोनत्रिंशच्छेषाणि “आवसियाए” इत्यादीनि सर्वपदान्यष्टपञ्चाशत् ॥३२॥
 इच्छा चानुज्ञापनाऽव्याबाधा च यात्रा यापना च ।
 अपराधक्षमापनाऽपि च वन्दन-दातुः षट्-स्थानानि ॥३३॥
 “छन्देण” “अणुजाणामि” “तहत्ति” “तुभं पि वट्टए” “एवं” ।
 “अहमवि खमेमि तुमं” वचनानि वन्दनार्हस्य ॥३४॥
 पुरतः पक्षासत्रे गन्ता तिष्ठमानो निषीदना-ऽऽचमने ।
 आलोचना-ऽप्रतिश्रवणे पूर्वा-ऽऽलापने चा-ऽऽलोचे ॥३५॥
 तथोपदर्श-निमन्त्रण-खट्वादाऽदने तथाऽप्रतिश्रवणे ।
 खट्वाति च तत्र-गत किं त्वं तज्जात नो-सुमनाः ॥३६॥
 नो स्मरसि ? कथां छेत्ता परिषदं भेत्ताऽनुत्थिताया कथयेत् ।
 संस्तारक-पाद संघट्टन-स्थाने उच्च-समासने चापि ॥३७॥
 ईर्या-कु-स्वप्नोत्सर्ग-चैत्य-वन्दन-मुख-वस्त्रिका-वन्दनका-ऽऽलोचनम् ।
 वन्दनक-क्षमापना-वन्दनक-संवर-चतुश्छोभ-द्वि-स्वाध्यायः ॥३८॥

ईर्या-चैत्य-वन्दन-मुख-वस्त्रिका-वन्दनक-चरिम-वन्दनका-ऽऽलोचनम् ।
 वन्दनक-क्षमापना-चतुश्छोभ-दिवसोत्सर्गो द्वि-स्वाध्यायः ॥३९॥
 एनं कृति-कर्म-विधिं योक्तारश्चरण-करणा-ऽऽयुक्ताः ।
 साधवः क्षपयन्ति कर्माऽनेक-भव-संचितमनन्तम् ॥४०॥
 अल्प-मति-भव्य-बोधा-ऽर्थं भाषितं विपरीतं च यदत्र मया ।
 तच्छोधयन्तु गीतार्था अनभिनिवेषिणोऽमत्सरिणः ॥४१॥

-----

३. श्री-प्रत्याख्यान-भाष्यस्य.

दश प्रत्याख्यानानि चत्वारो विधय आहारा द्वा-विंशत्याकारा अद्विस्क्ता ।
 दश विकृतयस्त्रिंशद्विकृति-गतानि द्विधा भङ्गाः षट्छुद्धयः फलम् ॥१॥
 अनागतमतिक्रान्तं कोटि-सहितं नियन्त्रितमनाकारम् ।
 सागारं निरवशेषं परिमाण-कृतं संकेतिकमद्धा ॥२॥
 नमस्कार-सहितं पौस्त्री पुरिमाद्धैकाशनैकस्थानानि च ।
 आचाम्लमभक्तार्थं चरिमं चाऽभिग्रहं विकृतिः ॥३॥
 “ऊग्गए सूरे” च नमस्कार-सहिते पौस्त्री प्रत्याख्याने “उग्गए सूरे” ।
 “सूरे उग्गए” पुरिमार्धेऽभक्तार्थे “पच्चक्खाइ” इति ॥४॥
 भणति गुरु शिष्यः पुनः “पच्चक्खामि” इत्येवं “वोसिरइ” ।
 उपयोगोऽत्र प्रमाणं न प्रमाणं व्यञ्जन-स्खलना ॥५॥
 प्रथमे स्थाने त्रयोदश द्वितीये त्रीणि तु त्रिकं च तृतीये ।
 पानकस्य चतुर्थे देशाऽवकाशादीनि पञ्चमे ॥६॥
 नमस्कार-सहितं पौस्त्री सार्धपौस्त्री-
 पुरिमा-ऽर्धोऽपार्धोऽङ्गुष्ठसहिताद्यष्टकं त्रयोदश ।
 निर्विकृति विकृत्याचाम्लत्रिकं त्रिकं द्व्येकाशनैक-स्थानादेः ॥७॥
 प्रथमे चतुर्थादीनि त्रयोदश द्वितीये तृतीये पानस्य ।
 देशावकाशिकं तुर्ये, चरिमे यथा-संभवं ज्ञेयम् ॥८॥
 तथा मध्य-प्रत्याख्यानेषु न पृथक् “सूरे उग्गए” इत्यादि “वोसिरइ” ।
 करण-विधिस्तु न भण्यते यथा “आवसियाए” द्वितीय-वन्दनके ॥९॥
 तथा त्रि-विधा-ऽऽहार-प्रत्याख्याने भण्यन्ते पानकस्याऽऽकारः ।*
 द्वि-विधा-ऽऽहारेऽचित्त-भोजिनस्तथा च प्रासुक-जले ॥१०॥

इतश्चैव क्षपणा-ऽऽचाम्ल-निर्विकृत्यादिषु प्रासुकं चैव जलं तु ।

श्राद्धा अपि पिबन्ति तथा प्रत्याख्यान्ति त्रिविधा-ऽऽहारम् ॥११॥

चतुर्विधा-ऽऽहारं तु नमस्कार-सहितं-

रात्रिकमपि मुनीना शेषाणि त्रिविध-चतुर्विधाहाराणि ।

नैशिक-पौरुषी-पुरिमार्धैकाशनादीनि श्राद्धानां द्वित्रिचतुर्विधाहाराणि ॥१२॥

क्षुधाप्रशमक्षम एकाकी, आहारे वैति ददाति वा स्वादम् ।

क्षुधितो वा क्षिपति कोष्ठे यत्पङ्कोपमं स आहारः ॥१३॥

अशने मुद्गौदन-सक्तु-मण्डक-पयः-खाद्य-रब्बा-कन्दादयः ।

पाने काञ्जिक-यव-करीर-कर्कटचोदक-सुरा-जलानि ॥१४॥

खादिमे-भक्तोषं फलादि स्वादिमे शुष्ठी-जीरका-ऽजमादि ।

मधु-गुड-ताम्बूलादि अनाहारे मोक-निम्बादि ॥१५॥

द्वौ नमस्कार-सहिते, षट् पौरुष्यां, सप्त पुरिमार्ध एका-ऽशनेऽष्टौ ।

सप्तैकस्थान आचाम्लेऽष्टौ पञ्च चतुर्थे षट् पानके ॥१६॥

चत्वारश्चरिमे चत्वारोऽभिग्रहे पञ्च प्रावरणे नवा-ऽष्टौ निर्विकृतौ ।

आकारं "उक्खित्तविवेगेणं" मुक्त्वा द्रव-विकृति-नियमेऽष्टौ ॥१७॥

अन्नत्थ० सहसा० द्वे नमस्कार सहिते अन्न०

सहसा० पच्छन्न० दिसा० च साहु० सव्व० ।

पौरुष्यां षट् सार्ध-पौरुष्यां पुरिमा-ऽर्धे सप्त स-महत्तरा० ॥१८॥

अन्नत्थ० सहसा० सागारि० च आउण्टण० गुरु-अब्भु० च

पारिद्धा० महत्तरा० सव्व-समाहि० ।

एक-द्वयशनयोऽष्टौ तु सप्तैकस्थाने आउण्टण० विणा ॥१९॥

अन्नत्थ० सहसा० लेवा० गिहत्थ० उक्खित्त०

पडुच्च० पारिद्धा० महत्तरा० सव्व-समाहि० ।

विकृतौ निर्विकृतौ नव पडुच्च० विनाऽचाम्लेऽष्टौ ॥२०॥

अन्नत्थ० सहसा० पारिद्धा० महत्तरा० सव्व-समाहि०

पञ्च क्षपणे षट् पाने "लेवेण वा" आदि ।

चत्वारश्चरिमाङ्गुष्ठ-सहिताद्यभिग्रहेषु अन्नत्थ०

सहस्रो० महत्तरा० सव्व-समाहि० ॥२१॥

दुग्ध-मधु-मद्य-तैलानि चतस्रो द्रव-विकृतयश्चतस्रः पिण्डद्रवाः ।

घृत-गुड-दधि-पिशितानि ऋक्षण-पक्वान्ने द्वे पिण्डे ॥२२॥

पौरुषी-सार्धा-पार्धानि, द्वि-भक्तं निर्विकृतिः पौरिष्याद्यानि समानि ।

अङ्गुष्ठ-मुष्टि-ग्रन्थि-सचित्त-द्रव्याद्याभिग्रहिकम् ॥२३॥

विस्मरणमनाभोगः सहसा-ऽऽकारः स्वयं मुख-प्रवेशः ।

प्रच्छन्न-कालः मेघादिना दिग्-विपर्यासे दिग्मोहः ॥२४॥

साधु-वचनमुद्धाटा पौरुषी तनु-स्वस्थता समाधिरिति ।

संघा-ऽऽरि-कार्यं महत्तरो गृहि-बन्धादि सागारिकः ॥२५॥

आकुञ्चनमङ्गानां गुरु-प्राघूर्णक-साध्वोर्गुर्वभ्युत्थानम् ।

परिष्ठापनिकं विधि-गृहीते यतीनां प्रावरणे कटि-पटः ॥२६॥

खरण्डित-लूहित-दर्व्यादिलेपः संसृष्टः “डुच्च (शाक)-मण्डकादिः ।

उत्क्षिप्तः पिण्ड-विकृतीनां म्रक्षितमङ्गुलीभिर्मनाक् ॥२७॥

लेपमायामादिरितरत् सौवीरमच्छमुष्णा-जलम् ।

धावनं बहुलं स-सिक्थमुत्त्वेदिममितरत् सिक्थं विना ॥२८॥

पञ्च-चतुः-चतुः-चतुः-द्वि-द्विविधाः षड् भक्ष्या

दुग्धा-ऽऽदि-विकृतय एक-विंशतिः ।

त्रि-द्वि-त्रि-चतुर्विधा अभक्ष्याश्चतस्रो मध्वादि-विकृतयो द्वादश ॥२९॥

क्षीर-घृत-दधि-तैल-गुडपक्वान्नानि षड् भक्ष्य-विकृतयः ।

गो-महिष्युष्ट्रचैडकानां पञ्च दुग्धान्यथ चत्वारि ॥३०॥

घृत-दधिन्युष्ट्रीं विना तिल-सर्षपा-ऽतसी-लट्ट-तैलानि चत्वारि ।

द्रव-गुड-पिण्ड-गुडौ द्वौ, पक्वान्नं तैल-घृत-तलितम् ॥३१॥

पयः शाटी-क्षीर-पेया-ऽवलेहि-दुग्धाट्यः दुग्ध-विकृति-गतानि ।

द्राक्षा-बह्वल्प-तण्डुल-तच्चूर्णा-ऽऽम्ल-सहित-दुग्धस्य ॥३२॥

निर्भञ्जन विस्पन्दनं पक्वौषधि-तरिका किट्टिः पक्व-घृतम् ।

दधि करम्ब-शिखरिणी-स-लवण-दधि-घोल-घोल-वटकानि ॥३३॥

तिल-कुट्टिर्निर्भञ्जनं पक्व-तैलं पक्वौषध-तरिका-तैल-मलिका ।

शर्करा गुडपानीयं पाकः खण्डाऽर्ध-क्वथितेक्षु-रसः ॥३४॥

पूरित-तापका-ऽपूपाद्वितीयापूपस्तत्स्नेह-तुर्य-घानादिः ।

गुड-धानिका जल-लपनश्रीः पञ्चमः पोत-कृत-पूपकः ॥३५॥

दुग्धं दधि चत्वार्यङ्गुलानि द्रव-गुड-घृत-तैलान्येकं भक्तोपरि ।

पिण्ड-गुड-म्रक्षणयोराद्रा-ऽऽमलक-मानं च संसृष्टम् ॥३६॥

द्रव्य-हता विकृतिर्विकृति-गतं पुनस्तेन तद्धतं द्रव्यम् ।
 उद्धृते तत्तस्मिंश्चोत्कृष्ट-द्रव्यमिदं चान्ये ॥३७॥
 तिल-शष्कुली वरसोलादि राजादनाम्नादि द्राक्षा-पानादि ।
 डोली-तैलादिकानीति सरसोत्तम-द्रव्याणि लेप-कृतानि ॥३८॥
 विकृति-गतानि संस्पृष्टान्युत्तम-द्रव्याणि च निर्विकृतिके ।
 कारण-जातं मुक्त्वा कल्पन्ते न भोक्तुं यदुक्तम् ॥३९॥
 विकृतिं विगतिं-भीतो विकृति-गतं यस्तु भुङ्क्ते साधुः ।
 विकृतिर्विकृति-स्व-भावा विकृतिर्विगतिं बलान्नयति ॥४०॥
 कौन्तिकं माक्षिकं भ्रामरं मधु त्रिधा काष्ठं पैष्ठं मद्यं द्विधा
 जलचर-स्थलचर-खगमांसं त्रिधा घृतवन्मक्ष्णं चतुर्धाऽभक्ष्याः ॥४१॥
 मनोवचन-काया- मनो-वचने मनस्तनूवचस्तनू त्रियोगी सप्त-सप्तकाः ।
 कारणं कारणमनुमतिं द्वि-त्रियोगी त्रि-कालेन सप्त-चत्वारिंशदधिकं भङ्ग-शतम् ॥४२॥
 एतच्चोक्त-काले स्वयं च मनो-वचस्तनुभिः पालनीयम् ।
 ज्ञात्रज्ञातृ-पार्श्वे इति भङ्ग-चतुष्के त्रिष्वनुज्ञा ॥४३॥
 स्पृष्टं पालितं शोधितं तीरितं कीर्तितमाराधितं षट्-शुद्धि-युक्तं ।
 प्रत्याख्यानं स्पृष्टं विधिनोचित-काले यत्प्राप्तम् ॥४४॥
 पालितं पुनः पुनः स्मृतं, शोधितं गुरु-दत्त-शेष-भोजनतः ।
 तीरितं समधिक-कालात्, कीर्तितं भोजन-समय-स्मरणात् ॥४५॥
 इति प्रतिचरितमाराधितं त्वथवा षट् शुद्ध्यः-श्रद्धा ।
 ज्ञानं विनयोऽनुभाषणमनुपालन-भावशुद्ध्यः इति ॥४६॥
 प्रत्याख्यानस्य फलमत्र पर-लोके च भवति द्वि-विधं तु ।
 इहलोके धम्मिलादयो दामन्नकादयः पर-लोके ॥४७॥
 प्रत्याख्यानमिदमासेव्य भावेन जिनवरोद्दिष्टम् ।
 प्राप्तं अनन्ता जीवाः शाश्वत-सुखमनाबाधम् ॥४८॥^X

---

^X प्राकृतानुशासनसिद्ध-विभक्ति-लोपादिभिः संदिग्ध-स्थलेष्वन्यथापि
 संभवति संस्कृतच्छाया, संशोद्धा धीधनैः ।

શ્રી ચૈત્યવંદન ભાષ્ય

મંગળાયરણઃ વિષયઃ પરંપરા-સંબંધઃ પ્રયોજનઃ અધિકારીઃ

વંદિત્તુ વંદણિજ્જે સવ્વે ચિદ્-વંદણાઽઽઇ-સુ-વિયારં ।

બહુ-વિત્તિ-ભાસ-ચુણ્ણી-સુયા-ઽણુસારેણ-વુચ્છામિ ॥૧॥

(અન્વય :- સવ્વે વંદણિજ્જે વંદિત્તુ, બહુ-વિત્તિ-ભાસ-ચુણ્ણી-સુયાઽણુસારેણ ચિદ્-વંદણાઽઽઇ સુ-વિયારં. વુચ્છામિ ૧.)

શબ્દાર્થ :- વંદિત્તુ=વંદન કરી. વંદણિજ્જે=વંદન કરવા યોગ્ય. સવ્વે=સર્વને અથવા સર્વ જાણનાર-સર્વજ્ઞોને. ચિદ્-વંદણાઽઽઇ-સુ-વિયારં=ચૈત્યવંદન વગેરેનો સુ એટલે વ્યવસ્થિત વિચાર. બહુ-વિત્તિ-ભાસ-ચુણ્ણી-સુયાઽણુસારેણ=અનેક-ટીકાઓઃ ભાષ્યોઃ ચૂર્ણિઓઃ અને આગમોઃ અનુસાર. વુચ્છામિ=કહું છું. ૧.

ગાથાર્થ:-

વંદન કરવા યોગ્ય સર્વજ્ઞોને (સર્વને) વંદન કરી. અનેક ટીકાઓઃ ભાષ્યોઃ ચૂર્ણિઓઃ અને આગમોઃ અનુસાર ચૈત્યવંદન વગેરેનો સુવિચાર કહું છું. ૧.

વિશેષાર્થ:- સવ્વે સુધી મંગળાયરણ છે. સુવિચાર સુધી ગ્રંથનો વિષય બતાવ્યો છે. અહીં ત્રણેય ભાષ્યરૂપ એક સળંગ ગ્રંથ સમજવાનો છે. કેમકે-ચિદ્-વંદણાઈ-સુ-વિયારં-માં આદિ પદથી ચૈત્યવંદનઃ ગુરુવંદનઃ અને પ્રત્યાખ્યાનઃ એ ત્રણેયનો સુવિચાર કહેવાનો છે. તેથી ગ્રંથનું નામ ભાષ્યત્રયમ્ કહેવાય છે. બાકીના બહુ વિત્તિ વગેરે પદોથી આ ગ્રંથ પરંપરાગત રૂપ હોવાનો સંબંધ બતાવ્યો છે. અને સાથે સાથે ગ્રંથકારને આ વિષયનું જ્ઞાન પોતાના ગુરુઓ મારફત પરંપરાએ મળેલું છે, એવો ગુરુ પરંપરા સંબંધ પણ ગર્ભિત રીતે સૂચવ્યો છે. જૈનધર્મની આરાધના કરવાની ઈચ્છાવાળા ભવ્યજીવો આ ગ્રંથ ભણવા-સમજવાના અધિકારીઓ છે. તથા અલ્પબુદ્ધિવાળા જીવો-ઘણા ભાષ્યો-ચૂર્ણિઓ વગેરે ગ્રંથો સમજી ન શકે, માટે બાળ જીવોને સમજાવવા માટે દુંકામાં નવો ગ્રંથ રચવાનું નજીકનું પ્રયોજન છે. તથા ગ્રંથકારની બાળજીવો ઉપર ઉપકાર કરવાની બુદ્ધિરૂપી ઉત્તમ ભાવનાથી થતી કર્મનિર્જરા, ભણનાર તથા તે પ્રમાણે આચરણ કરનારને આચારનું જ્ઞાન

થવાથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મની નિર્જરા તથા તે અનુસાર ઉત્તમ આચાર પાળવાથી જૂના પાપકર્મોની નિર્જરા થવાથી અને એ રીતે નિર્જરાની પરંપરા મારફત ગ્રંથકારને અને ભણનારને મોક્ષ મળે, એમ બંનેયનું અંતિમ પરંપરા પ્રયોજન છે. એટલે ગ્રંથકાર પરંપરાએ મોક્ષ મેળવવા ગ્રંથ બનાવે છે, અને ભણનારનો ઉદ્દેશ પણ મોક્ષ મેળવવા ભણવાનો હોય છે- અને તે માટે જ ભણવાનો ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ.

સંબંધ સમજવા પંચાંગીનું સ્વરૂપ આપણે જાણવું જોઈએ.

પંચાંગીની સમજ :-

સૂત્ર-અર્હત્-તીર્થંકર ભગવંતો કેવળજ્ઞાન વડે જાણેલા લોકાડલોકના ત્રણેય કાળના સર્વ-દ્રવ્યો: ક્ષેત્રો: કાળો: અને ભાવો:નો ઉપદેશ આપે છે. તે ઉપદેશરૂપે કહેલી હકીકતો ગણધર ભગવંતો સૂત્ર-રૂપે ગૂંથે છે. તે તથા ૧૦ માથી ૧૪ મા પૂર્વ સુધીનું જ્ઞાન ધરાવતા શ્રુતજ્ઞાનીઓ તથા પ્રત્યેકબુદ્ધ મહાત્માઓ પ્રાણીઓના અનુગ્રહ માટે જે ગ્રંથરૂપે ગૂંથે છે, તે પણ સૂત્ર કહેવાય છે. અંગ ઉપાંગ, વગેરે પવિત્ર મૂળ આગમો છે.

નિર્યુક્તિ-સૂત્ર સાથે ગર્ભિત રીતે સંબંધ ધરાવતા પદાર્થોનું નય, નિર્લેખા, અનુગમ વગેરે પૂર્વક નિરૂપણ કરી સૂત્રનું સ્વરૂપ સમજાવે, તે પ્રાકૃત ગાથા બદ્ધ, પ્રાય: ચૌદપૂર્વધરકૃત નિર્યુક્તિ પ્રસિદ્ધ છે.

ભાષ્ય-સૂત્ર અને નિર્યુક્તિમાં જે ખાસ કહેવાનું હોય, તે સંક્ષેપમાં ચોક્કસ સ્વરૂપમાં સમજાવે, તે ભાષ્ય કહેવાય છે.

ચૂર્ણિ-ઉપરનાં ત્રણેય અંગોની દરેક વિગત સ્પષ્ટ કરીને સમજાવે, તે ચૂર્ણિ કહેવાય છે. અને તે લગભગ પ્રાકૃત ભાષામાં હોય છે. તેમાં સંસ્કૃત ભાષાનું પણ મિશ્રણ જોવામાં આવે છે.

વૃત્તિ-ઉપરનાં ચારેય અંગોને લક્ષ્યમાં રાખીને જરૂર પૂરતા વિસ્તારથી સંસ્કૃત ભાષામાં રચાયેલી જૈનાગમોની ટીકા, તે વૃત્તિ કહેવાય છે.

જૈન આગમોનાં આ પાંચ અંગ કહેવાય છે અને અત્યારે ઘણાં સૂત્રોનાં પાંચેય અંગો વિદ્યમાન છે.

તીર્થંકર પરમાત્માનો ઉપદેશ-આત્માગમ.

ગણધર ભગવંતોની સૂત્રરચના-અનન્તરાગમ અને ત્યાર પછીની તેને અનુસરતી સુવિહિત પુરુષોની બધી રચનાઓ પરંપરાગમ કહેવાય છે.

ત્રણેય પ્રકારના આગમો પ્રમાણ માનવાં, એ સાચા જૈનનું લક્ષણ છે. તેમાં શંકા-સંદેહ કરવો, એ મિથ્યાત્વ હોવાનું લક્ષણ છે. સમજવા માટે પ્રશ્ન કરવામાં દોષ નથી, પરંતુ પંચાંગીમાં કહેલી વાતો સાચી હશે ? કે ખોટી ? એવો સંદેહ થવો એ સત્ય જ્ઞાનથી દૂર લઈ જનાર હોવાથી મિથ્યાત્વ છે.

આ ગ્રંથ, ઉપર જણાવેલા પાંચેય અંગો અનુસારે રચેલ છે, માટે પ્રમાણભૂત છે. “સૂયાણુસારેણ” એ પદ મૂકીને આચાર્ય ભગવંતે આગમ-પરંપરા અને ગુરુ-પરંપરા અનુસાર આ ગ્રંથની રચના કરેલી હોવાનું ગર્ભિત રીતે સૂચન કરેલું છે.

બીજા મોટા ગ્રંથો વિદ્યમાન છતાં પોતાનું અને બીજા બાળજીવોનું કલ્યાણ થાય, માટે સંક્ષેપમાં આ ગ્રંથની રચના કરવી, એ પ્રયોજન છે. મંગળાયરણ તથા વિષય, સંબંધ, પ્રયોજન અને અધિકારી એ ચાર અનુબંધ. એમ પાંચ મુદ્દા આ પહેલી ગાથામાં બતાવ્યા છે, તથા સૂચવ્યા છે.

ચૈત્ય=શબ્દના ઘણા અર્થો છે. અહીં જિનમંદિર અને જિનપ્રતિમા એ અર્થ સમજવાનો છે. ચિત્ત્યાયાં ભવમ્, ચૈત્યમ્=એટલે નિર્વાણ પામેલા તીર્થંકરોની ચિતાને સ્થાને કરવામાં આવેલા સ્તૂપ અને પગલાં કે પ્રતિમા રૂપે સ્મારકો અને તેના અનુકરણ રૂપ એવાં બીજાં પણ જે જે સ્મારકો હોય, તે પણ ચૈત્યમિવ ચૈત્યમ્=એ અર્થ પ્રમાણે ચૈત્ય કહેવાય છે. એટલે મંદિર અને પ્રતિમામાં ચૈત્ય શબ્દ સાર્થક છે. એ બન્નેય દ્વારા જો કે પરમોપકારી તીર્થંકર પરમાત્માઓ તરફ જ પરમ લોકોત્તર વિનય બતાવવાનો છે. તે બતાવવાના આચારનો વિધિ બતાવનારી અને તેમાં આવતાં મૂળ સૂત્રો વિષે ટૂંકામાં ભાવાર્થ રૂપે વિવેચન કરનારી હોવાથી આ ગાથાઓ ચૈત્યવંદન ભાષ્ય ગ્રંથની કહેવામાં આવે છે.

ચિદ્વંદન ઇ=શબ્દમાં આદિ શબ્દથી ગુરુવંદન અને પ્રત્યાખ્યાન ભાષ્ય પણ સમજવાં.

તીર્થંકર પરમાત્માઓનાં ચરિત્રો વાંચતાં તેઓમાં પરમ ઉચ્ચ ચારિત્ર, તપ, વીર્ય અને અનંતજ્ઞાન હોવાનું આપણને સમજાય છે તથા પ્રાણીમાત્રના કલ્યાણ માટે તેઓએ પરમાર્થનો જે મહાન ઉપદેશ આપ્યો હતો, જેની જગત ઉપર આજે પણ અસર પડેલી જોવામાં આવે છે.

પોતે કૃત-કૃત્ય છતાં, ધર્મતીર્થરૂપ-જૈનશાસન સ્થાપીને જીવોના ચારિત્ર અને

સદ્વર્તનમાંની પવિત્રતા લાંબા કાળ સુધી રહ્યા કરે, માટે ઊંચામાં ઊંચું સાધન ગોઠવી આપ્યું છે.

જેને લીધે આજે પણ અનેક જીવો ઉચ્ચ ચારિત્ર પાત્ર છે, ત્યાગી છે, મહાત્માઓ છે અને ઘણા જીવો તેવા થવા પ્રયાસ પણ કરે છે અને બીજા અનેક જીવોને સન્માર્ગનો બોધ આપી ફ્લેશો દુઃખો-વિટંબનાઓથી બચાવી લઈ શકાય છે. પછી તે જીવો માનવો હોય કે બીજાં કોઈ પણ જાતનાં પ્રાણીઓ હોય. તેમજ બીજા અનેક માનવજીવોના જીવનમાં આજે પણ જે સચ્ચારિત્ર, સદ્વર્તન, નીતિમય જીવન ચાલે છે, પછી તે આર્ય હોય કે અનાર્ય જાતના માનવ હોય. તથા આપણે જંગલી દશામાં નથી, તથા આપણને અનેક સદ્ગુણો અનાયાસે વારસામાં મળ્યા છે, તે બધો પ્રતાપ સીધો કે આડકતરો તીર્થંકર પરમાત્માઓનો જ છે.

તથા લોક-વ્યવહારમાં જે સુવ્યવસ્થા, પ્રામાણિકતા, નિયમબદ્ધતા, સુલેહ, શાંતિ, સદાચાર, સદ્ગુણો, પરોપકારી ભાવના, સારાં બંધારણો વગેરે પ્રચલિત છે, તે બધો પ્રતાપ એ તીર્થંકર પરમાત્માઓનો છે, તે સર્વેનો લાભ આજનો જનસમાજ અને પ્રાણી માત્ર લે છે, અને તેથી કરી સર્વના જીવનમાં અનાયાસે પણ જે સુવ્યવસ્થા અને સુઘટના રહ્યા કરે છે, તે સર્વ ઉપકાર એ પરમાત્માઓનો જ છે. માટે કોઈ પણ સમજી માનવ પોતાના જીવનની કોઈ પણ ક્ષણમાં એ પરમાત્માઓ પ્રત્યેની ભક્તિ કરવાની પોતાની ફરજ ચૂકે જ નહીં, ચૂકવી જોઈએ જ નહીં અને જ્યારે જ્યારે અનુકૂળતા મળે ત્યારે ત્યારે તેમનો લોકોત્તર પરમ વિનય કરવા ચૂકવું નહીં જોઈએ. આ દુનિયાનો કોઈપણ કૃતજ્ઞ માનવ એ કર્તવ્ય ચૂકે પણ નહીં જ.

પરમાત્મા પ્રત્યે લોકોત્તર પરમ વિનય કરવાના અનેક પ્રકારો છે, પરંતુ તે સર્વમાં ચૈત્યવંદન ખાસ મુખ્ય હોવાથી તે વિષે વિચાર કરવાથી લગભગ સર્વ પ્રકારો જાણવાનો માર્ગ સરળ થાય છે.

વાદીવેતાલ શ્રી શાંતિસૂરિ મહારાજનો ચિઈવંદણ મહાભાસ નામનો મોટો ગ્રંથ વિદ્યમાન છતાં, તેને અનુસરીને બાળજીવો માટે આ ગ્રંથ સંક્ષેપમાં રચવામાં આવેલ છે.

જો કે ચૈત્ય મારફત તીર્થંકર પરમાત્માની જ ભક્તિ કરવાનો ઉદ્દેશ છે, પરંતુ બાળજીવોના મનમાં ચૈત્ય નામની ધર્મ સંસ્થા કેન્દ્રિત કરવામાં આવે છે. બાળકો

નિશાળે જાય છે, નિશાળે જવાનું મુખ્ય પ્રયોજન તો જ્ઞાન મેળવવાનું છે. છતાં “જ્ઞાન મેળવવા જાઉં છું.” એમ બોલવાને બદલે “નિશાળે જાઉં છું.” એમ બોલે છે, તે પ્રમાણે “ચૈત્યવંદન કરવા જાઉં છું.” એટલે ભક્તિ કરવાની સંસ્થા જે ચૈત્ય છે, તેની પ્રધાનતા બાળજીવોના મનમાં ઠસાવવાની વ્યવહારુ યોજના ખાતર ચૈત્ય શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે-જેમ નિશાળ-જ્ઞાન ભણાવવાની સંસ્થા છે, મંડી-દાણ ચૂકવવાની સંસ્થા છે, ચાવડી-ચોકીની સંસ્થા છે, તે પ્રમાણે પરમાત્માની ભક્તિ કરવાની અને એકંદર સર્વ ધાર્મિક પ્રવૃત્તિની કેન્દ્રભૂત સંસ્થા ચૈત્ય છે, અને તે સંસ્થા સર્વ સંસ્થાઓમાં મુખ્ય શિરોમણિરૂપ સંસ્થા છે.

ચૈત્ય મારફત પરમાત્માની ભક્તિ કરવાના સંખ્યાબંધ પ્રકારો છે, તે આ ગ્રંથથી અને ગુરુગમથી સમજવા. ૧.

૨૪ મુખ્ય દ્વારો: પેટા ભેદોની સંખ્યા સાથે:

દહતિગ અહિગમપણગં દુદિસિ તિહુગ્ગહ તિહા ઉ વંદણયા ।
 પણિવાય નમુક્કારા વન્ના સોલસય-સીયાલા ॥૨॥
 ઇગસીઝસયં તુ પયા સગનઝઈ સંપયા ઉ પણ દંડા ।
 બાર અહિગાર ચઝ-વંદણિજ્જ સરણિજ્જ ચઝહ-જિણા ॥૩॥
 ચઝરો થુઈ નિમિત્તટ્ઠુ બાર હેઝ અ સોલ આગારા ।
 ગુણવીસદોસ ઉસ્સગ્ગ-માણં થુત્તં ચ સગ વેલા ॥૪॥
 દસ-આસાયણ-ચાઓ સવ્વે ચિઙ્ગ-વંદણાઙ્ગ ઠાણાઙ્ગ ।
 ચઝવીસ દુવારેહિં દુ-સહસ્સા હંતિ ચઝસયરા ॥૫॥

(અન્વય :- દહ-તિગ અહિગમ-પણગં દુ-દિસિ તિહુગ્ગહ તિહા વંદણયા પણિવાય-નમુક્કારા સોલસય સીયાલા વન્ના ઇગસીઝસયં પયા સગનઝઈ સંપયા પણ દંડા બાર અહિગાર ચઝ વંદણિજ્જ સરણિજ્જ ચઝહ જિણા ચઝરો થુઈ અટ્ટ નિમિત્ત બારહેઝ સોલ આગારા ગુણવીસ દોસ ઉસ્સગ્ગમાણં થુત્તં સગ વેલા દસ આસાયણચાઓ ચઝવીસ દુવારેહિં ચિઙ્ગવંદણાઙ્ગ સવ્વે ઠાણાઙ્ગ દુસહસ્સા ચઝસયરા હંતિ । ઉ તુ અ ચ સમુચ્ચયાર્થા અપિ પાદપૂર્વર્થમ્ । ૨, ૩, ૪, ૫.)

શબ્દાર્થ:- દહતિગ=દશત્રિક. અહિગમપણગં=અભિગમપંચક-પાંચ અભિગમ. દુદિસિ=બે દિશાઓ. તિહુગ્ગહ=ત્રણ પ્રકારનો અવગ્રહ. તિહા=ત્રણ પ્રકારે. ઉ=અને. વંદણયા=વંદનતા-વંદન. પણિવાય=પ્રણિપાત. નમુક્કારા=નમસ્કારો. વન્ના=વર્ણો, અક્ષરો. સોલસયસીયાલા=સોળસો સુડતાલીશ-૨.

ઈગસીઈસયં=એકસો એકયાશી. પયા=પદો. સગનઉઈ=સત્તાણું.- સંપયા=સંપદાઓ. પણ=પાંચ. દંડા=દંડકો. બાર=બાર. અહિગારા=અધિકારો. ચઉવંદણિજજ=ચાર વંદન કરવા યોગ્ય. સરણિજજ=સ્મરણ કરવા યોગ્ય. ચઉહ=ચાર પ્રકારે. જિણા=જિનેશ્વર ભગવંતો-૩.

ચઉરો=ચાર. થુઈ=સ્તુતિઓ. નિમિત્ત=નિમિત્તો. અદ્ઠ=આઠ. બાર=બાર. હેઉ=હેતુઓ. સોલ=સોળ. આગારા=આગારો. ગુણવીસ=ઓગણીસ. દોસ=દોષો. ઉસગ્ગમાણં=કાયોત્સર્ગનું પ્રમાણ. થુત્તં=સ્તવન. સગ=સાત. વેલા=વખત-૪.

દસ આસાયણયાઓ=દશ આશાતનાઓનો ત્યાગ. સવ્વે=સર્વે. ચિઈ-વંદણાઈ=ચૈત્યવંદનનાં. ઠાણાઈ=સ્થાનકો. ચઉવીસ-દુવારેહિં=ચોવીસ દ્વારોને આશ્રયીને. દુસહસ્સા=બે હજાર. હુંતિ=થાય છે. ચઉસયરા=ચુમ્મોત્તર-૫.

ગાથાર્થ :-

દશત્રિક: પાંચ અભિગમ: બે દિશાઓ: ત્રણ પ્રકારના અવગ્રહો: ત્રણ પ્રકારની વંદના: પ્રણિપાત: નમસ્કારો: સોળસો સુડતાલીસ અક્ષરો: ૨.

એકસો એકયાસી પદો: સત્તાણું સંપદાઓ: પાંચ દંડકો: બાર અધિકારો: ચાર વંદન કરવા યોગ્ય: એક સ્મરણ કરવા યોગ્ય: ચાર પ્રકારના જિનેશ્વર ભગવંતો: ૩.

ચાર સ્તુતિઓ: આઠ નિમિત્તો: બાર હેતુઓ: સોળ આગારો: ઓગણીસ દોષો: કાઉસ્સગ્ગનું પ્રમાણ: સ્તવન: સાત વેળા: ૪. દશ આશાતનાઓનો ત્યાગ:

(એ) ચોવીસ દ્વારોને આશ્રયીને ચૈત્યવંદનનાં સર્વ સ્થાનો બે હજાર ચુમ્મોતેર (૨૦૭૪) થાય છે. ૫.

વિશેષાર્થ :- આ ચારેય ગાથાઓમાં ચૈત્યવંદન ભાષ્યમાં વર્ણવવાનાં મુખ્ય ૨૪ દ્વારો અને તેના ૨૦૭૪ પેટા ભેદો વર્ણવવાના છે. તે ટૂંકામાં સૂચવ્યા છે, ગાથાઓમાં ઉ-તુ-ય-વગેરે શબ્દો છે, તે ભેદોનો સંગ્રહ કરવા માટે છે. અને પાદપૂર્તિ માટે પણ ગણી શકાય છે. એ પ્રમાણે દરેક ઠેકાણે સમજી લેવું.

સંખ્યા	દ્વાર	કુલ.	સંખ્યા	દ્વાર	કુલ
૧૦	ત્રિક	૩૦	૪	વંદનીય	૪
૫	અભિગમ	૫	૧	સ્મરણીય	૧
૨	દિશિસ્થિતિ	૨	૪	જિનેશ્વરો	૪
૩	અવગ્રહ	૩	૪	સ્તુતિ	૪
૩	વંદના	૩	૮	નિમિત્ત	૮
૧	પ્રણિપ્રાત	૧	૧૨	હેતુ	૧૨
૧	નમસ્કાર	૧	૧૬	આગાર	૧૬
૧૬૪૭	અક્ષરો	૧૬૪૭	૧૮	કાયોત્સર્ગના દોષો	૧૮
૧૮૧	પદો	૧૮૧	૧	કાયોત્સર્ગનું પ્રમાણ	૧
૮૭	સંપદા	૮૭	૧	સ્તવન	૧
૫	દંડક	૫	૭	ચૈત્યવંદન	૭
૧૨	અધિકાર	૧૨	૧૦	આશાતનાનો ત્યાગ	૧૦

૩ નિસીહિ, ૩ દિશિનિરીક્ષણ, ૧૮ કાયોત્સર્ગના દોષો અને ૧૦ આશાતનાઓ એ ૩૫ બોલો ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે, બાકીના ૨૦૩૮ બોલો આચરવા યોગ્ય છે.

૨૪ મુખ્ય દ્વારો અને તેનાં ૨૦૭૪ પેટા

દ્વારોની વિસ્તારથી સમજ

૧ દશત્રિક પ્રકરણ

૧ દશત્રિકનાં નામો

તિન્નિ નિસીહી તિનિ ઉ પયાહિણા તિન્નિ ચેવ ય પણામા ।

તિવિહા પૂયા ય તહા અવત્થ-તિય-ભાવણં ચેવ ॥૬॥

તિ-દિસિ-નિરિક્ષણ-વિરૂં પય-ભૂમિ-પમજ્જણં ચ તિક્ખુત્તો ।

વન્ના-ડ્ડ-ઇ તિયં મુદ્દા-તિયં ચ તિવિહં ચ પણિહાણં ॥૭॥

(અન્વય :- તિન્નિ નિસીહી તિન્નિ પયાહિણા તિન્નિ પણામા તિવિહા પૂયા અવત્થતિય-ભાવણં તિદિસિ નિરિક્ષણ-વિરૂં તિખુત્તો પય-ભૂમિ-પમજ્જણં વન્નાઇ-તિયં મુદ્દા-તિયં તિવિહં ચ પણિહાણં ઉ-ચ-ય-ચેવાઃ સમુચ્ચયાર્થાઃ પાદપૂર્ત્યર્થમપિ)

શબ્દાર્થ:- તિશિ=ત્રણ નિસીહિ=નિસીહિ. પયાહિણા=પ્રદક્ષિણા. પણામા=પ્રણામો. તિવિહા=ત્રણ પ્રકારે. પૂયા=પૂજા. અવત્ય-તિય-ભાવણં=ત્રણ અવસ્થા ભાવવી. તિ-દિસિ-નિરિક્ષણ-વિરઈ=ત્રણ દિશાઓ તરફ જોવું નહિ. તિક્ષ્ણુતો=ત્રણ વાર. પયભૂમિ-પમજજણં=પગની જમીનની પ્રમાર્જના કરવી. વત્તાઈ-તિયં=વર્ણાદિક ત્રણ. મુદ્દા-તિયં=ત્રણ મુદ્રાઓ. તિવિહં=ત્રણ પ્રકારે. પણિહાણં=પ્રણિધાન.

ગાથાર્થ :-

ત્રણ નિસીહિ: ત્રણ પ્રદક્ષિણાઓ: ત્રણ પ્રણામો: ત્રણ પ્રકારે પૂજા: ત્રણ અવસ્થાઓ ભાવવી: ૬.

ત્રણ દિશા તરફ જોવું નહિ: ત્રણ વાર પગની જમીનની પ્રમાર્જના કરવી: વર્ણાદિક ત્રણ: ત્રણ મુદ્રાઓ અને ત્રણ પ્રકારનાં પ્રણિધાનો: ૭

વિશેષાર્થ :-

ત્રણ નિસીહિઓ.	ત્રણ દિશામાં નિરીક્ષણનો ત્યાગ.
ત્રણ પ્રદક્ષિણા.	ત્રણ વાર પગની ભૂમિની પ્રમાર્જના.
ત્રણ પ્રણામ.	ત્રણ વર્ણાદિકનું આલંબન.
ત્રણ પૂજા.	ત્રણ મુદ્રા.
ત્રણ અવસ્થાની ભાવના.	ત્રણ પ્રણિધાન.

નિસીહિ=નિષેધ, અટકાયત. પ્રદક્ષિણા=પ્રભુને ફરતી પ્રદક્ષિણા દેવી. અવસ્થા=પ્રભુના જીવનના મુખ્ય પ્રસંગો.

ત્રિદિશિ-નિરીક્ષણ=પ્રભુની સામે મુખ રાખવું. બાકીની ત્રણ બાજુ ન જોવું. પ્રમાર્જના=ભૂમિ સાફ કરવી, જંતુ આદિની રક્ષા માટે. આલંબન=ભાવની વૃદ્ધિ થવામાં મદદરૂપ. મુદ્રા=ભાવસૂચક આકાર. પ્રણિધાન=મન, વચન, કાયાની એકાગ્રતા.

આ દશેય ત્રિકનો વિસ્તાર હવે પછીની ગાથાઓમાં કહેવામાં આવશે. ૬-૭.

૨. દશત્રિકની વિસ્તારથી સમજ-

૧. ત્રણ નિસીહિ

ઘર-જિણહર-જિણપૂઆ-વાવાર-ચ્વાયઓ નિસીહિ-તિગં ।

અગ્ગ-દ્વારે મજ્ઞે તદ્દયા ચિહ્ન-વંદણા-સમણ ॥૮॥

(અન્વય :- અગ્ગદારે મજ્જે તડયા ચિહ્ન-વંદના સમયે ઘર-જિણહર-જિણપૂઆ-વાવાર-
ચ્ચાયઓ નિસીહિ-તિગં ॥૮॥

શબ્દાર્થ:- ઘર-જિણહર-જિણ-પૂઆ-વાવાર-ચ્ચાયઓ=(પોતાનું) ઘર, જિનમંદિર
અને જિનપૂજના વ્યાપારના ત્યાગને આશ્રયીને. નિસીહિતિગં=ત્રણ નિસીહિઓ.
અગ્ગદારે=મુખ્ય બારણે. મજ્જે=વચમાં. તડયા=ત્રીજી. ચિહ્નવંદના-સમયે=ચૈત્યવંદન
વખતે. ૮.

ગાથાર્થ :-

મુખ્ય બારણે: વચમાં અને ત્રીજી ચૈત્યવંદન વખતે: (અનુક્રમે) ઘરની: જિનમંદિરની
અને જિનપૂજની: (દ્રવ્ય) પ્રવૃત્તિના ત્યાગને આશ્રયીને ત્રણ નિસીહિઓ થાય છે. ૮.

વિશેષાર્થ :- નિસીહિ એટલે નિષેધ, જિનેશ્વર પ્રભુની ભક્તિના મહાન્
કામમાં પરોવાતાં પહેલાં બીજી પ્રવૃત્તિઓમાંથી પોતાના મન: વચન: અને કાયા:
એટલે તેની કોઈ પણ પ્રવૃત્તિ પાછી ખેંચી લેવી જોઈએ. બીજા કામમાં મન વગેરે
પરોવાયાં હોય, તો ભક્તિનું કામ સારી રીતે થઈ શકે નહીં માટે બીજામાંથી ખેંચી
લેવાં અને ભક્તિમાં પ્રણિધાન કરવું, એટલે મન, વચન, કાયાની એકાગ્રતા
બરાબર કરવી. ત્રણ નિસીહિઓ જિનભક્તિમાં ઉત્તરોત્તર વધારે ને વધારે
પરોવાવા માટે ક્રમસર વિકાસ સૂચવે છે.

(૧) જિનમંદિરને કોટ હોય, તો તે કોટના દરવાજે અને કોટ ન હોય તો
દેરાસરનું જે મુખ્ય બારણું હોય, ત્યાં પહેલી નિસીહિ કહેવી. આથી પ્રભુભક્તિ
સિવાયના પોતાના ઘર, દુકાન ધંધા, સામાજિક, દેશ, પરોપકાર, અનુકંપા,
સુપાત્ર દાન, વગેરેને લગતાં તમામ કામોમાં ન પડવાની પ્રતિજ્ઞા થાય છે. તેનો
વિચાર સરખો પણ કરવાનું બંધ થાય છે. માત્ર અગ્રદ્વારમાં પેઠા પછી ત્યાંના જ
કામની છૂટી રહે છે. એટલે દેરાસર સંબંધી જે જે કામ હોય, તે સંભાળવાની
પ્રવૃત્તિ ભક્તિની સાથે છૂટી રહે છે. વળી, મુનિમહાત્માઓને વંદન, તેમની સાથે
ધર્મચર્યા વગેરેનો અવકાશ રહે છે.

(૨) કેસર વગેરે ઘસી દ્રવ્યપૂજા માટેની સામગ્રી સાથે પૂજા કરવા જતાં
મંદિરના વચમાં બીજી નિસીહિ કહેવી. તેમ કરવાથી જિનમંદિરની વ્યવસ્થા
સંબંધિનાં કામોમાંથી યે પ્રવૃત્તિ ખેંચી લઈ માત્ર દ્રવ્યપૂજા મારફત ભક્તિ કરવાની
પ્રવૃત્તિમાં લાગવાની છૂટ રહે છે. પછી અનેક પ્રકારે જિનેશ્વર ભગવંતની દ્રવ્યપૂજા
કરવામાં તત્પર રહેવાનું હોય છે.

(૩) તમામ પ્રકારે દ્રવ્યપૂજા કર્યા બાદ ચૈત્યવંદના રૂપ ભાવપૂજા કરતાં પહેલાં ત્રીજી નિસીહિ કહેવાની છે. તેથી દ્રવ્યપૂજાનો પણ નિષેધ થઈ જાય છે. માત્ર ભાવપૂજાની જ છૂટી રહે છે.

એટલે ભાવપૂજાને લગતી ચૈત્યવંદન, સ્તવન, કાયોત્સર્ગ, સ્તુતિ વગેરેની છૂટ રહે છે.

અથવા, ત્રણ નિસીહિમાં મન, વચન, કાયાની પ્રવૃત્તિઓનો નિષેધ સૂચવવા માટે દરેક વખતે ત્રણ ત્રણ વાર પણ નિસીહિ, નિસીહિ, નિસીહિ એમ ઉપર જણાવેલ ત્રણેય ઠેકાણે બોલાય છે.

અથવા, ઉપર કહેલી ૩ બાબતોના નિષેધવાળી પ્રત્યેક નિસીહિને મન-વચન-કાયાથી તે તે બાબતનો ત્યાગ સૂચવવા માટે પૂર્વોક્ત સ્થાને ૩-૩ વાર કહેવાથી પણ નિસીહિ ત્રણ જ ગણાય છે.

અહીં મુનિમહારાજાઓને અને પૌષધવ્રતી શ્રાવકને તેમની પાસે દ્રવ્યો ન હોવા પૂરતી જ માત્ર દ્રવ્યપૂજા કરવાની ન હોવાથી મુખ્ય દ્વારે પ્રવેશ કરતાં ૧ વાર, અથવા ૩ વાર પહેલી નિસીહિ કહેવાની હોય છે, કે જે નિસીહિથી શેષ મુનિયર્યા તથા પૌષધચર્યાનો યે ત્યાગ થાય છે અને દહેરાસરની ઉપદેશ યોગ્ય વ્યવસ્થાનો નિષેધ કરવા માટે બીજી નિસીહિ રંગમંડપમાં પ્રવેશ કરતાં હોય છે. ત્રીજી ચૈત્યવંદનાના પ્રારંભમાં હોય છે.

તીર્થ અને દહેરાસર સંબંધી ગેરવ્યવસ્થા દૂર કરવાનો ઉપદેશ આપવાનો (સર્વ સાવધના ત્યાગી હોવા છતાં પણ) શ્રી મુનિમહારાજાઓને અધિકાર છે. શ્રાવકોની બેદરકારીથી વિનાશ પામતાં અને અવ્યવસ્થિત વહીવટવાળાં શ્રીજિનચૈત્યો જોઈને પણ શ્રાવકોને મારું ન લગાડવાના કારણે છતી શક્તિએ પણ મુનિમહારાજ ઉપેક્ષા કરી જેમ તેમ ચાલવા દે, તો તે મુનિમહારાજ શ્રીજિનેન્દ્રપ્રભુની આજ્ઞાના આરાધક કહ્યા નથી. અહીં શ્રીજિનેન્દ્રપ્રભુની આજ્ઞા એ ધર્મ છે, માટે ચૈત્યની અવ્યવસ્થા દૂર કરાવવાના વ્યાપારનો નિષેધ મુનિને તથા પ્રતીગૃહીને આ બીજી નિસીહિમાં હોય છે.

તથા ભગવંતના ગભારાની ચારે બાજુ અથવા તો ભગવંતની ચારે બાજુ ત્રણ વાર પ્રદક્ષિણાવર્ત પદ્ધતિએ ભ્રમણ કરવું, તે બીજું પ્રદક્ષિણાત્રિક કહેવાય છે.

એમાં ત્રણ વાર ભ્રમણનું કારણ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રની પ્રાપ્તિ તથા ભક્તિ-બહુમાનનું યે સૂચક છે, તે વખતે સમવસરણમાં ચારે દિશાએ બેઠેલા ભાવ-અરિહંતની ભાવના ભાવવી, તેમજ ભ્રમણમાં જો ચારેય તરફ ભગવંત બિરાજમાન હોય તો તે સર્વને પણ વંદન કરતાં કરતાં ભ્રમણું (પ્રવૃત્તિ સાંધર્મસંભાવ્ય) આ પ્રદક્ષિણા પહેલી નિસીદિ કહ્યા બાદ કરવી, ત્યારબાદ દ્રવ્યપૂજા માટે રંગમંડપમાં પ્રવેશતાં નિસીદિ કહેવાય છે. શ્રાદ્ધવિધિવૃત્તિ:

ત્રીજું પ્રણામત્રિક

**અંજલિ-બદ્ધો અદ્ધોણઓ અ પંચંગઓ અ તિ-પણામા ।
સવ્વત્થ વા તિ-વારં સિરાઈ-નમણે પણામ-તિયં ॥૧॥**

અન્વય :- અંજલિ-બદ્ધો અદ્ધોણઓ પંચંગઓ તિ-પણામા, વા સવ્વત્થ તિવારં સિરાઈ-નમણે પણામ-તિયં. ૧

શબ્દાર્થ :- અંજલિબદ્ધો=અંજલિપૂર્વક અદ્ધોણઓ=અર્ધાવનત. પંચંગઓ=પાંચ અંગથી. તિપણામા=ત્રણ પ્રણામ. વા=અથવા. સવ્વત્થ=સર્વ સ્થાને (ત્રણ પ્રણામમાં). તિવારં=ત્રણ વાર. સિરાઈ-નમણે=મસ્તકાદિ નમાવવામાં પણામ-તિયં=ત્રણ પ્રણામ થાય છે. ૮

ગાથાર્થ :-

અંજલિ સહિત પ્રણામ: અર્ધાવનત પ્રણામ: અને પંચાંગ પ્રણામ: એ ત્રણ પ્રણામ છે. અથવા (ભૂમિ આદિ સર્વ સ્થાનોમાં) ત્રણવાર મસ્તક વગેરે નમાવવાથી પણ ત્રણ પ્રકારના પ્રણામ (ગણાય છે). ૮.

વિશેષાર્થ :- બે હથેલી જોડીને (બે હાથ જોડીને) મસ્તકે સ્થાપવા, તે ૧ અંજલિબદ્ધ પ્રણામ. ઊભા રહીને કિંચિત્ મસ્તક નમાવવું, અથવા મસ્તક અને હાથ વડે ભૂમિસ્પર્શ અથવા ચરણસ્પર્શ કરવો ઇત્યાદિ રીતે પાંચ અંગમાંથી કોઈપણ ૧ અંગન્યૂન સુધીનો (૧-૨-૩-૪ અંગ વડે) પ્રણામ કરવો, તે ૨ અર્ધાવનત પ્રણામ. અને ૨ જાનુ, ૨ હાથ તથા ૧ મસ્તક, એ ૫ અંગ વડે ભૂમિસ્પર્શ કરવા પૂર્વક જે પ્રણામ કરવો, તે ૩ પંચાંગ પ્રણામ. કહેવાય છે.

અથવા, પૂર્વે કહેલા ત્રણ પ્રકારના પ્રણામમાંથી કોઈ પણ એક પ્રણામ કરતી વખતે, પ્રથમ-મસ્તકને નમાવવા પૂર્વક મસ્તક સન્મુખ રહેલી અંજલીને મસ્તક સન્મુખ દક્ષિણાવર્ત (જમણી પદ્ધતિએ) મંડલાકારે ભમાવવી, અને તે પ્રમાણે ત્રણ

વાર ત્રણ અંજલિભ્રમણ સહિત ત્રણ વાર મસ્તક નમાવવું, તે પણ બીજી રીતે ત્રણ પ્રકારના પ્રણામ જણવા.

અહીં વિશેષ એ છે કે-સ્ત્રીઓએ અંજલિબદ્ધ પ્રણામ કરતી વખતે હાથ ઊંચા કરી મસ્તકે લગાડવા નહીં, પરંતુ યથાસ્થાને જ રાખી ત્રણ વાર અંજલિભ્રમણ કરી મસ્તક નમાવવું. શકસ્તવાદિમાં પણ દરેક ઠેકાણે સ્ત્રીઓ માટે એ પ્રમાણે વિધિ સાચવવો. ૯

૪. પૂજાત્રિક-ત્રણ પ્રકારની પૂજા

અંગગ-ભાવ-ભેયા પુષ્પાડહાર-થુર્દિહિ પૂય-તિગં ।

પંચુવયારા અટ્ટો-વયાર સવ્વોવયારા વા ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ:- અંગગ-ભાવ-ભેયા = અંગ, અગ્ર અને ભાવ ના ભેદથી. પુષ્પા-ડહાર-થુર્દિહિ = પુષ્પ, નૈવેદ્ય, સ્તુતિ વડે. પૂય-તિગં = ત્રણે પ્રકારની પૂજા. પંચુવયારા = પંચોપચારી. અટ્ટોવયાર = અષ્ટોપચારી. સવ્વોવયારા = સર્વોપચારી પૂજા. વા = અથવા. ૧૦

ગાથાર્થ :-

અંગ: અગ્ર: અને ભાવ: ના ભેદે પુષ્પ: આહાર: અને સ્તુતિ: એ કરીને ત્રણ પ્રકારે પૂજા, અથવા પંચોપચારી: અષ્ટોપચારી: અને સર્વોપચારી: એ (ત્રણ પૂજા) ૧૦.

વિશેષાર્થ:- પુષ્પ શબ્દના ઉપલક્ષણથી નિર્માલ્ય ઉતારવું. મોરપીંછીથી પ્રમાર્જના કરવી, પંચામૃતથી અભિષેક કરવો. ૩-૫ કે ૭ વાર કુસુમાંજલિનો પ્રક્ષેપ કરવો, અંગલુંછણ, વિલેપન, નવાંગપૂજા, પુષ્પપૂજા, આંગી ચઢાવવી કે કરવી, પ્રભુના હાથમાં બીજોરું વગેરે મૂકવું, ધૂપ કરવો, વાસક્ષેપ કરવો, કસ્તૂરી આદિથી પ્રભુના શરીરે પત્ર વગેરેની રચના કરવી; આભરણ તથા વસ્ત્ર પહેરાવવાં ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારની અંગપૂજાનો સમાવેશ થાય છે.

૨. તથા આહાર શબ્દથી અગ્રપૂજા કહી છે, ઉપલક્ષણથી ધૂપ, દીપક, અક્ષતાદિ વડે અષ્ટમંગળ આલેખવાં, ફૂલનો પગર ભરવો, અશન-પાન-ખાદિમ-સ્વાદિમ એ ચાર પ્રકારનું નૈવેદ્ય ધરવું, ઉત્તમ ફળ મૂકવાં, ગીત-નૃત્ય-વાજિંત્ર-આરતી-મંગળ દીવો ઉતારવો. ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારની અગ્રપૂજા છે.

૩. પ્રભુની આગળ ચૈત્યવંદન કરવું, તે ભાવપૂજા છે.

અથવા, (ચંદનાદિ વડે) ગંધ, પુષ્પાદિ, વાસકેપ, ધૂપ અને દીપવડે પૂજા, અથવા કેટલાક આચાર્યોના મતે પુષ્પ-અક્ષત-ગંધ-ધૂપ-અને દીપ એ પ્રમાણે પાંચ પ્રકારની પૂજા ગણાય છે.

પુષ્પ-અક્ષત-ગંધ-દીપ-ધૂપ-નૈવેદ્ય-ફળ અને જળ એ પ્રમાણે આઠ પ્રકારની પૂજા ગણાય છે.

પૂજા યોગ્ય સર્વ પ્રકારની ઉત્તમ વસ્તુઓ વડે પૂજા કરવી, તે ૧૭ ભેદી, ૨૧ ભેદી, ૬૪ પ્રકારી, ૯૯ પ્રકારી ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારની પૂજા સર્વોપચારી પૂજા કહેવાય છે.

અથવા અંગાદિ ત્રણે ય ભેદથી પૂજા કરવી, તે પણ સર્વોપચારી પૂજા છે.

અથવા, એક અંગપૂજા કે જેનું ફળ વિઘ્નોપશાન્તિ છે, તે વિઘ્નોપશામિકા. બીજી અગ્રપૂજા કે જેનું ફળ આત્માનો અભ્યુદય થવા રૂપ છે, તેથી એ અભ્યુદયસાધની અને ત્રીજી જેનું ફળ મોક્ષ છે, તે નિવૃત્તિકારિણી ભાવપૂજા. એ રીતે પણ ત્રણ પ્રકારની પૂજા અંગપૂજાદિના ફળ રૂપ ગણાય છે.

અહીં ઉપચાર શબ્દનો અર્થ પૂજા કરવાનાં સાધનોનો પ્રકાર સમજવો. પાંચ દ્રવ્ય વડે કરવામાં આવતા પૂજાના પ્રકારો જેમાં હોય, તે પંચોપચારી પૂજા ગણાય. વગેરે ૧૦.

૫. અવસ્થાત્રિક-ત્રણ અવસ્થાઓ :

ભાવિજ્જ અવત્થ-તિયં પિંડત્થ-પયત્થ-સ્વ-રહિઅત્તં ।

છઝમત્થ-કેવલિત્તં સિદ્ધત્તં ચેવ તસ્સત્થો ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ:- ભાવિજ્જ=ભાવવી. અવત્થ-તિયં=ત્રણ અવસ્થા. પિંડત્થ પયત્થ-રહિઅત્તં=પિંડસ્થપણું, પદસ્થપણું અને રૂપરહિતપણું, છઝમત્થ કેવલિત્તં=છઝસ્થપણું અને કેવલિપણું સિદ્ધત્તં=સિદ્ધપણું. ચેવ=નિશ્ચય, એ જ. તસ્સ=તેનો અત્થો=અર્થ છે.

ગાથાર્થ :-

પિંડસ્થપણું: પદસ્થપણું: અને રૂપરહિતપણું: એ ત્રણ અવસ્થા ભાવવી. અને છઝસ્થપણું : કેવલિપણું : અને સિદ્ધપણું : તેનો અર્થ છે.

વિશેષાર્થ:-પિંડ એટલે તીર્થંકર ભગવંતનો તીર્થંકર પદવી પામ્યા પહેલાંનો છઝસ્થ દેહ, એટલે કે-જન્મથી લઈને સમવસરણ સ્થપાય ત્યાર પહેલાં સુધીનું

દ્રવ્યતીર્થકરપણું, તેમાં સ્થ=રહેલી અવસ્થા, તે પિંડસ્થપણાની અવસ્થા એટલે છન્નસ્થઅવસ્થા ત્રણ પ્રકારની છે. ૧ જન્મ અવસ્થા, ૨ રાજ્ય અવસ્થા અને ૩ શ્રમણ અવસ્થા.

આ ત્રણે ય અવસ્થામાં ભગવંત છન્નસ્થ અસર્વજ્ઞ-સાક્ષાત્ તીર્થકર પદવી રહિત હોય છે, માટે પિંડસ્થપણાની અવસ્થાનો અર્થ છન્નસ્થપણાની અવસ્થા કહ્યો છે.

૨. પદ=તીર્થકર પદવી. પ્રભુ જ્યારે કેવલજ્ઞાન પામે છે, ત્યારે તે પદવી સ્પષ્ટ-પ્રગટ થાય છે. પરમ પવિત્ર તીર્થકર નામકર્મના ઉદયના પ્રભાવથી ઇન્દ્રો તથા દેવો આવે છે, સમવસરણ રચે છે, તેમાં બેસીને પ્રભુ દેશના-ઉપદેશ આપે છે. દેશના સમાપ્ત થયા બાદ ગણધર પદવીને યોગ્ય એવા મુનિઓને ત્રિપદી સંભળાવી ગણધર પદે સ્થાપે છે, તથા પ્રભુની દેશનાથી વૈરાગ્ય પામી ચારિત્ર ગ્રહણ કરેલી સાધ્વીઓમાં એક મુખ્ય સાધ્વી, દેશવિરતિ ગ્રહણ કરેલ શ્રાવકોમાં એક મુખ્ય શ્રાવક તથા મુખ્ય શ્રાવિકા સ્થાપે છે વગેરે અનેક પ્રકારે તીર્થ પ્રવર્તાવવાથી પ્રભુ તીર્થકર કહેવાય છે. તે સર્વ કેવલજ્ઞાન પામ્યા બાદ પ્રથમ સમવસરણ વખતે થાય છે. માટે પદસ્થપણું એટલે કેવલિપણું એવો અર્થ કરેલ છે. તે પદસ્થપણું-કેવલિપણું તીર્થકરપદવી યુક્તનું નિર્વાણ સમય સુધીનું જાણવું.

૩. પ્રભુ જ્યારે નિર્વાણ પામી સિદ્ધ થાય છે, ત્યારે રૂપ એટલે શરીર રહેતું નથી, પરંતુ કેવળ આત્મા જ રહે છે, શુદ્ધ આત્મા હોવાથી “રૂપાતીત અવસ્થાપણું એટલે સિદ્ધપણું” એવો અર્થ કરેલ છે. ૧૧

પ્રતિમાજીમાં ત્રણ અવસ્થા ભાવવાની રીત.

નૃવણચ્ચગેહિં છુમત્થ-ડવત્થ પહિહારગેહિં કેવલિયં ।

પલિયંકુસ્સગ્ગેહિ અ જિણસ્સ ભાવિજ્જ સિદ્ધત્તં ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ:- નૃવણચ્ચગેહિં=સ્નાન અને પૂજા કરનારાઓ વડે. છુમત્થવત્થ=છન્નસ્થાવસ્થા. પહિહારગેહિં=પ્રાતિહાર્યો વડે. કેવલિયં=કેવલિક અવસ્થા. પલિયંકુસ્સગ્ગેહિ=પર્યકાસન અને કાઉસ્સગ્ગ વડે. જિણસ્સ=જિનેશ્વર ભગવંતની. ભાવિજ્જ=ભાવવી. સિદ્ધત્તં=સિદ્ધપણું, સિદ્ધાવસ્થા. ૧૦

ગાથાર્થ :-

જિનેશ્વર ભગવંતોને સ્નાન કરનારાઓ અને પૂજા કરનારાઓ વડે છદ્મસ્થાવસ્થાઃ પ્રાતિહાર્યો વડે કેવલિકાવસ્થાઃ અને પર્યકાસન કે કાયોત્સર્ગ વડે સિદ્ધાવસ્થાઃ ભાવવી. ૧૨.

વિશેષાર્થ:- પ્રભુજીની આજુબાજુ પરિકરવાળા પ્રતિમાજી સામે, ધ્યાન આપો. આજુબાજુ પરિકર છે, જેને સામાન્ય લોકો પરિધર કહે છે. તે પરિકરમાં ઉપર જુઓ.

૧. હાથી ઉપર બેસીને હાથમાં કળશ લઈને દેવો બેઠેલા છે. તે સ્નાપક-સ્નાન કરાવનારા દેવો છે. તથા હાથમાં માળા લઈને કેટલાય દેવો આવેલા છે, તે અર્ચક=પૂજા કરનારા દેવો છે. ઉપર છેક કળશોની ઉપર પાંદડાં દેખાય છે, તે અશોકવૃક્ષનાં છે. માળા ધારણ કરનાર દેવથી પુષ્પવૃષ્ટિ સૂચવાય છે. પ્રભુની બન્નેય બાજુએ વીણા અને વાંસળી વગાડનારા દેવો છે, તે દિવ્યધ્વનિ થાય છે. પ્રભુના મસ્તકની પાછળ ગોળ ભામંડળ છે, તેમાં પ્રભુજીનું તેજ સંહરણ પામતું હોવાથી પ્રભુજીનું મુખ સહેલાઈથી જોઈ શકાય છે, તથા રાત્રે પણ અંધકાર ન રહે, માટે પ્રભુજીની પાછળ હોય છે. તેનો આકાર પરિકરમાં છે. ત્રણ છત્ર તો સ્પષ્ટ દેખાય છે. તેની ઉપર દેવો દુંદુભિ વગાડતા બતાવ્યા છે. બાજુમાં ચામરધારી ઊભા હોય છે. સિંહાસન ઉપર પ્રભુજી બિરાજમાન છે. એ પ્રમાણે અશોકવૃક્ષ, સુરપુષ્પવૃષ્ટિ, દિવ્યધ્વનિ, ચામર, સિંહાસન, ભામંડળ, દુંદુભિ અને છત્રત્રય, એ આઠ પ્રાતિહાર્યો છે.

તથા નીચે બે ચરણ વચ્ચે આગળ ધર્મચક્ર ચાલે છે, તથા નવ ગ્રહ અને દશ દિક્ષપાળ વગેરે નીચે પ્રભુજીની સેવા કરે છે. આવી ઘટનાઓથી ભરપૂર પરિકર હોય છે. શ્રીતારંગાજી તીર્થના મોટા દહેરાસરમાં શ્રીઅજિતનાથ પ્રભુનાં મોટાં પ્રતિમાજી છે. તેમાં નીચેથી ઠેઠ ઉપર સુધી મોટું પંચતીર્થીવાળું પરિકર છે. તે જોવાથી બધી વસ્તુઓ સ્પષ્ટ સમજાશે.

આ રીતે ન્હવડાવનારાઓને જોઈને પ્રભુની જન્માવસ્થા ભાવવી, માળાધારકને જોઈ રાજ્યાવસ્થા ભાવવી. કેમકે પુષ્પાહાર વગેરે રાજભૂષણો છે. અને પ્રભુજીને મસ્તકે તથા દાઢી-મૂછના વાળ જોઈ, મુનિપણની મુંડ અવસ્થા ભાવવી, પ્રભુ દીક્ષા લેતી વખતે સ્વહસ્તે પંચમુષ્ટિ લોચ કરે છે, છતાં જે વાળ બાકી રહ્યા હોય છે, તે વધતા નથી. તેથી તે અવસ્થિત કેશ રહે છે. અને

પ્રતિમાજી ઉપર કેશ તથા શિખાના આકાર હોય છે, તે આ અવસ્થિત કેશની અપેક્ષાએ હોય છે. તેથી કેશોની વૃદ્ધિના અભાવ રૂપ કેશનો અભાવ અહીં ભાવવાનો હોય છે.

આઠ પ્રાતિહાર્યોને જોઈ પ્રભુની કેવલિકઃ તીર્થંકરપણાની અવસ્થા ભાવવી.

પર્યંકાસને અથવા કાઉસ્સગ્ગ મુદ્રાએ પ્રભુજીની પ્રતિમા હોય છે, તે જોઈને પ્રભુજીની સિદ્ધાવસ્થા-મોક્ષાવસ્થા ભાવવી.

જમણી જાંઘ (ઢીંચણ અને પિંડી વચ્ચેનો ભાગ) અને સાથળની વચ્ચે ડાબો પગ સ્થપાય, ડાબી જાંઘ અને સાથળની વચ્ચે જમણો પગ સ્થપાય, નાભિ પાસે બે હાથ ચત્તા રખાય. તે પર્યંકાસન. તે આસને અથવા કાઉસ્સગ્ગ મુદ્રાએ પ્રતિમા હોય છે, એટલે એ રીતે રહીને પ્રભુ મોક્ષમાં ગયા હોય છે, તેથી તે જોઈને સિદ્ધાવસ્થા ભાવવી.

જેમ તીર્થંકર પરમાત્મા પૂજ્યતમ છે, તે જ પ્રમાણે તેમની અને તેમના જીવનની સાથે સંબંધ ધરાવતી ઘણી વસ્તુઓ અને અવસ્થાઓ પણ નય-નિક્ષેપાની વિચારસરણીથી પૂજ્યતમ છે અને તે સહેતુક અને પદ્ધતિસર છે. જેઓ તીર્થંકર પરમાત્માની પ્રતિમાઓને તેને પૂજવાનું તથા અવસ્થા-ભેદની અપેક્ષાએ જુદા જુદા પ્રકારે પૂજવાનું નથી માનતા, તેઓ નય-નિક્ષેપાની જૈનસરણિ સમજ્યા નથી. એટલે બીજી રીતે કહીએ, તો જૈન તત્ત્વજ્ઞાનનું તેઓ અપમાન કરે છે, એટલે ઉત્સૂત્રભાષી અને અસત્યભાષી બને છે.

બાળઉછેર કરતી માતા બાળકને ખવડાવતી કે પીવડાવતી હોય ત્યારે જ પૂજ્ય છે, અને રસોઈ કરતી કે પાણી ભરવા જતી હોય ત્યારે પૂજ્ય નથી, એમ નથી. સર્વ અવસ્થામાં તે સમાનપણે પૂજ્ય ભાવને લાયક છે. તે જ પ્રમાણે તીર્થંકર પરમાત્માઓના નજીકના અને દૂરના દ્રવ્ય-નિક્ષેપા પણ પૂજ્ય છે. માટે અવનથી માંડીને સિદ્ધાવસ્થા સુધીની દરેક અવસ્થાઓ પૂજ્ય છે. પ્રતિમાની રચનામાં દરેક અવસ્થા ઉતારી શકાતી નથી. પ્રતિમાજીનું વિધાન તો કોઈપણ એક મુખ્ય અવસ્થામાં જ થઈ શકે, માટે પર્યંકાસને કે કાયોત્સર્ગાસને છે. કેમકે પ્રભુની એ પ્રધાન અને મુખ્ય પૂજ્યાવસ્થા છે. તેમાંજ સર્વાવસ્થાઓનો આરોપ કરીને ભિન્ન ભિન્ન ભક્તો કે એક જ ભક્ત, એકી સાથે કે ક્રમે ક્રમે, ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થાની વિવિધ પૂજોપચારથી પૂજા-

ભક્તિ કરી શકે છે. તે દરેકને માટે વિગતવાર શાસ્ત્રીય પુરાવા મળી શકે છે; પરંતુ વિસ્તારભયથી અહીં આપવામાં આવતા નથી. ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થાની અપેક્ષાએ પૂજના પ્રકારો ગોઠવનારાઓનું નય-નિક્ષેપાઓનું અને માનસશાસ્ત્ર તથા આધ્યાત્મિક સાધનોની સૂક્ષ્મ રચનાની ગોઠવણનું જ્ઞાન અદ્ભુત હોવાનું સાબિત થાય છે.

પ્રશ્ન :- પ્રભુની તે અવસ્થા ધ્યાનમાં આરોપ્યા બાદ તે સંબંધી ભાવના શી રીતે ભાવવી ?

ઉત્તર :- શ્રી પ્રવચનસારોદ્ધારની વૃત્તિમાં કહ્યું છે, કે :- “હસ્તિ, અશ્વ, સ્ત્રીઓ આદિ મહાવૈભવ અને સુખવાળું સામ્રાજ્ય પણ છોડીને જે પ્રભુએ નિઃસંગપણું (શ્રમણપણું) અંગીકાર કર્યું હતું. એવા અચિન્ત્ય મહિમાવાળા જગત્પ્રભુનું દર્શન મહાપુણ્યશાળી જીવો જ પામી શકે છે.

તેમ જ, શ્રમણપણામાં જે પ્રભુ શત્રુ-મિત્રમાં સમાન બુદ્ધિવાળા, ચાર જ્ઞાનવાળા, તૃપ્ત-મણિ તથા સુવર્ણ અને પથ્થરમાં સમાન દૃષ્ટિવાળા, નિયાણારહિત વિચિત્ર તપશ્ચર્યાઓ કરતા કરતા નિઃસંગપણે વિહાર કરતા હતા, તે ત્રણ જગતના નાથનું દર્શન ઉત્તમ પુણ્યશાળી જીવોને જ થાય છે.” ઇત્યાદિ ભાવાર્થ પ્રમાણે પ્રભુની છન્નસ્થ અવસ્થા ભાવવી. તેમજ કેવલિપણાના ગુણ વિચારીને કેવલિ અવસ્થા ભાવવી, અને સિદ્ધના ગુણ વિચારવાથી સિદ્ધત્વ ભાવના ભાવી ગણાય છે.

તથા, ત્રિભુવન-પૂજ્ય પરમાત્મા તરફ દેવેન્દ્રોએ આ પ્રમાણે લોકોત્તર વિનય બતાવી પ્રભુનો સ્નાત્ર મહોત્સવ કર્યો હતો. પ્રભુએ ધર્મમાર્ગ નિષ્કંટક રાખવા ન્યાયથી રાજ્ય વ્યવસ્થા સ્થાપી અને ટકાવી હતી. તથા તે સર્વ છોડી આ રીતે શ્રમણપણું અંગીકાર કરી કેવળી ભગવંત થયા હતા, એમ છન્નસ્થાવસ્થા ભાવવી. કેવળી થયા પછી ધર્મતીર્થ પ્રવર્તાવવા અને અનેક બાળ-જીવોનેય તેની ઉપાદેયતા તરફ અભિમુખ થવા પ્રેરણા કરી શકે, તેવા પ્રાતિહાર્યાદિક વિભૂતિથી વિભૂષિત હતા અને અન્તે પદ્માસન મુદ્રાનો આશ્રય લઈ મોક્ષમાં ગયા હતા. પરિકરાદિક દ્વારા તે સર્વ પ્રતિબિંબિત કરવામાં શાસ્ત્રકારોની વ્યવહાર-અધ્યાત્મ-માનસશાસ્ત્ર-શિક્ષણ- વગેરે દૃષ્ટિથી પરોપકારી માર્ગની કુશળતા અસાધારણ જણાય છે. ૧૨.

૬. ત્રિદિશિ નિરીક્ષણત્યાગત્રિક, અને ૭. પદભૂમિપ્રમાર્જ નાત્રિક
 ઉડ્ઢાહો-તિરિઆણંતિ-દિસાણ નિરિક્ષણં ચડ્જ્જહવા ।
 પચ્છિમ-દાહિણ-વામાણ જિણ-મુહ-ત્રત્થ-દિટ્ઠિ-જુઓ ॥૧૩॥

(અન્વય :- જિણ-મુહ-ત્રત્થ-દિટ્ઠિ-જુઓ ઉડ્ઢા-હોહોતિરિઆણં અહવા પચ્છિમ-
 દાહિણ-વામાણં તિ-દિસાણ નિરિક્ષણં ચડ્જ્જ ॥૧૩॥

શબ્દાર્થ : ઉડ્ઢાહો-તિરિયાણં=ઉંચે-નીચે અને બાજુના, તિદિસાણં=એ ત્રણ
 દિશાઓમાં. નિરક્ષણં=જોવું, જોવાનો. ચર્ધજ્જ=ત્યાગ કરવો. અહવા=અથવા.
 પચ્છિમ-દાહીણ-વામાણ=પાછળ, જમણી અને ડાબી તરફની. જિણ-મુહ-ત્રત્થ-દિટ્ઠિ-
 જુઓ=જિનેશ્વર પ્રભુના મુખ પર સ્થાપિત નજરવાળો. ૧૩.

ગાથાર્થ :-

જિનેશ્વર ભગવંતના મુખ ઉપર દૃષ્ટિ સ્થાપીને ઉપર: નીચે: અને આજુબાજુ: અથવા-
 પાછળ: જમણી અને ડાબી: (એ) ત્રણ દિશાઓ તરફ જોવાનો ત્યાગ કરવો. ॥૧૩॥

વિશેષાર્થ : જિનેન્દ્ર પ્રભુની પ્રતિમાજીની સન્મુખ ચૈત્યવંદન કરતી વખતે
 પોતાની દૃષ્ટિ સ્થિર કરવી, પરંતુ તે સિવાય બીજી તરફ એટલે ઉપર, નીચે કે
 બાજુની દિશાએ, અથવા પોતાની ડાબી જમણી કે પાછળની દિશાએ પણ જોવું
 નહિ. ચક્ષુ પણ મનની પેઠે સ્વભાવે જ ચપળ હોવાથી સ્થિર રહિ શકે નહિ,
 તો પણ બનતા પ્રયત્ને આડુંઅવળું ન જોતાં પ્રભુ સામે જ દૃષ્ટિ રાખવી. જેથી
 ચૈત્યવંદનના ઉપયોગમાં મનની એકાગ્રતા કાયમ ટકી રહે.

જે સ્થાને ચૈત્યવંદન કરવાનું હોય, તે સ્થાને કોઈ ત્રસાદિ જંતુ ન હણાય,
 માટે પ્રથમ તે ભૂમિને વસ્રથી પ્રમાર્જીને સ્વચ્છ જંતુરહિત કર્યા પછી ચૈત્યવંદન
 કરવા બેસવું. પૌષધવ્રત રહિત શ્રાવકે પોતાના ઉત્તરાસંગ-પૂજા કરતી વખતે
 રાખવા યોગ્ય ખેસના છેડાથી ત્રણવાર ભૂમિ પ્રમાર્જવી, પૌષધધારી શ્રાવકે
 ચરવલાથી પ્રમાર્જવી અને શ્રી મુનિ મહારાજાઓએ ઓઘાથી પ્રમાર્જના કરવી.
 શ્રી જિનેન્દ્રમાર્ગાનુસારી સર્વ ધર્મક્રિયાઓ યતના-જીવની જયણા પૂર્વક જ હોય
 છે. જેમાં જયણા નહિ, તે ધર્મક્રિયા પણ નહિ.

પ્રમાર્જનાત્રિક દશત્રિકમાં ગણાવેલ છે. એટલે, તે ક્રમથી અહીં સમજી
 લેવું, તેમાં ખાસ વિશેષતા કહેવાની ન હોવાથી ખાસ ગાથા આપવામાં આવી
 નથી. ૧૩.

૮. વર્ણાદિક આલંબનત્રિક, ૯. મુદ્રાત્રિક.

વન્ન-તિયં વન્ન-ડત્થા-લંબણમાલંબણં તુ પડિમાઈ ।
જોગ-જિણ-મુત્ત-સુત્તી-મુદ્દા-ભેણ મુદ્દ-તિયં ॥૧૪॥

(અન્વય :- વન્ન-ડત્થા-ડડલંબણં તુ પડિમાઈ આલંબણં વન્ન-તિયં । જોગ જિણ-મુત્ત-સુત્તી-મુદ્દા-ભેણ-મુદ્દ-તિયં ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ :- વન્ન-તિયં=વર્ણત્રિક. વન્ન-ડત્થા-ડડલંબણં=વર્ણાલંબન અર્થાલંબન. પડિમાઈ-આલંબણં=પ્રતિમાદિ આલંબન. જોગ-જિણ-મુત્ત-સુત્તી-મુદ્દા-ભેણ=યોગ-જિનઃ અને મુક્તાશક્તિઃ એ મુદ્રાના ભેદ વડે. મુદ્દ-તિયં=મુદ્રાત્રિક છે. ૧૪.

ગાથાર્થ :-

અક્ષર (શબ્દ)ઃ અને અર્થઃ તથા પ્રતિમાઃ વગેરેનું આલંબન એ વર્ણાદિ આલંબનત્રિક છે. યોગમુદ્રાઃ જિનમુદ્રાઃ અને મુક્તાશક્તિ મુદ્રાઃ એ ભેદ વડે મુદ્રાત્રિક છે. ॥૧૪॥

વિશેષાર્થ :- ચૈત્યવંદન સૂત્રોના અક્ષરો અતિસ્પષ્ટ, શુદ્ધ તથા સ્વર અને વ્યંજનના ભેદ, પદચ્છેદ, શબ્દો અને સંપદાઓ સ્પષ્ટ સમજાય તેવી રીતે, ઉચિત ધ્વનિપૂર્વક-બહુ મોટા સ્વરે નહિ તેમજ બહુ મંદ સ્વરે નહિ, એવી રીતે બોલવા, તે વર્ણાલંબન અથવા સૂત્રાલંબન.

તે ચૈત્યવંદન સૂત્રોના અર્થ પણ સૂત્રો બોલતી વખતે પોતાના જ્ઞાનને અનુસારે વિચારવા, તે અર્થાલંબન.

દંડકસૂત્રોના અર્થમાં સંકળાયેલા સાક્ષાત્-ભાવ અરિહંતાદિક પ્રભુનું સ્મરણ કરવું, તેમજ જેમની સામે વંદના કરવાનો પ્રારંભ કર્યો છે, તે પ્રતિમાદિક પણ સ્મૃતિ બહાર ન થવા જોઈએ. માટે સ્થાપના તે પ્રતિમાદિ. તેનું પણ આલંબન લેવાનું જાણવું.

ત્રણ મુદ્રાનું સ્વરૂપ હવે પછીની ગાથામાં વિસ્તારથી આવવાનું છે. તેનાં નામ માત્ર અહીં યાદ રાખી લેવાં. ૧૪.

૧. યોગમુદ્રા

અન્નુન્નંતરિઅંગુલિ-કોસાડગારેહિં દોહિં હત્થેહિં ।
પિટ્ટોવરિ-કુપ્પર-સંઠિઈહિં તહ જોગ-મુદ્દત્તિ ॥૧૫॥

(અન્વય :- અન્નત્રંતરિઅંગુલિ-કોસાડગારેહિં દોહિં હત્યેહિં પિટ્ટોવરિ-કુપ્પરસંઠિર્હિ- તહ જોગ-મુદ્દા ત્તિ ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ :- અન્નત્રંતરિઅંગુલિ-કોસા-ડગારેહિં=પરસ્પર એક બીજીના આંતરમાં આંગળીઓ પરોવીને ડોડાને આકારે કરેલા. દોહિં=બે. હત્યેહિં = હાથ વડે. પિટ્ટોવરિ-કુપ્પર-સંઠિર્હિં = પેટ ઉપર બે કોણી રાખીને રાખેલાં. તહ = તે પ્રકારે. જોગમુદ્દ-યોગમુદ્દા. ત્તિ=ઈતિ, એ પ્રમાણે. ૧૫.

ગાથાર્થ :-

પરસ્પરના આંતરાઓમાં આંગળીઓ ગોઠવી ડોડાના આકારે બનાવી પેટ ઉપર કોણી રાખેલા બે હાથ વડે થયેલા આકારવાળી મુદ્દા, તે યોગમુદ્દા છે. ॥૧૫॥

વિશેષાર્થ :- હથેળીઓને કમળના ડોડાના આકારે ભેગી મેળવી, ડાબા હાથની આંગળીઓ જમણા હાથની આંગળીઓમાં આવે એવી રીતે ભરાવવી કે ડાબો અંગુઠો જમણા અંગુઠાની સ્થામો જોડાયેલો રહે અને ડાબી પહેલી આંગળી જમણી ૧લી રજી આંગળીની નીચે આવે તથા કાંડાથી કોણી સુધીનો ભાગ પણ તે વખતે કમળના નાળની પેઠે યથાયોગ્ય સાથે રાખવો. અને તે પ્રમાણે સંયુક્ત અથવા અસંયુક્ત બન્ને ય કોણીઓ પેટ ઉપર અથવા નાભિ ઉપર સ્થાપવી અને હથેળીઓનો રચેલો કોશાકાર કાંઈક નમાવેલા મસ્તકથી કાંઈક દૂર રાખવો. આ મુદ્દા ઊભા રહેતી વખતે અને બેઠા બેઠા પણ કરવાની હોય છે. આ મુદ્દાનો ઉપયોગ ૧૮મી ગાથામાં બતાવ્યો છે.

અહીં યોગ એટલે બે હાથનો સંયોગવિશેષ અથવા યોગ એટલે સમાધિ, તેની મુખ્યતાવાળી જે મુદ્દા, તે યોગમુદ્દા. તે વિઘ્નવિશેષને દૂર કરવામાં પણ સમર્થ છે. ૧૫.

૨. જિનમુદ્દા.

ચત્તારિ અંગુલાઈં પુરઓ ઋણાઈં જત્થ પચ્છિમઓ ।

પાયાણં ઉસ્સગ્ગો એસા પુણ હોઝિ જિણ-મુદ્દા ॥૧૬॥

(અન્વય :- જત્થ પાયાણં ઉસ્સગ્ગો પુરઓ ચત્તારિ અંગુલાઈં, પચ્છિમઓ ઋણાઈં એસા પુણ જિણ-મુદ્દા હોઝિ ॥૧૬॥

શબ્દાર્થ :- ચત્તારિ=ચાર અંગુલાઈં=આંગળ. પુરઓ = આગળ. ઊંણાઈં=ઊણ, ન્યૂન, ઓછા. જત્થ = જે મુદ્દામાં. પચ્છિમઓ = પાછળ. પાયાણં=બે પગનું. ઉસ્સગ્ગો = છેટું-અંતર. એસા=આ, તે. પુણ=વળી. જિણ-મુદ્દા = જિનમુદ્દા ૧૬.

ગાથાર્થ :-

અને જેમાં બે પગનું અંતર આંગળ ચાર આંગળ: અને પાછળ-કંઈક ઓછું: હોય, એ જિનમુદ્રા. ॥૧૬॥

વિશેષાર્થ :- કાઉસસગ્ગ વગેરેમાં ઊભા રહેતી વખતે ભૂમિ ઉપર બે પગ એવી રીતે સ્થાપવા-રાખવા, કે જેથી એ બે પગ વચ્ચે આગલા ભાગમાં ૪ આંગળ અંતર રહે, અને પાછલા ભાગમાં ચાર આંગળથી કંઈક ઓછું અંતર રહે, એવી રીતે પદવિન્યાસ-બે પગ રાખવા, તે જિનમુદ્રા કહેવાય. અહીં, જિન=કાઉસસગ્ગ કરતા જિનેશ્વરોની, જે મુદ્રા તે જિનમુદ્રા. અથવા જિન એટલે વિઘ્નોને જિતનારી મુદ્રા, તે જિનમુદ્રા. ૧૬.

૩. મુક્તાશુક્તિ મુદ્રા

મુક્તા-સુત્તી મુદ્દા જત્થ સમા દોવિ ગબ્બિઆ હત્થા ।

તે પુણ નિલાહ-દેસે લગ્ગા અન્ને-“અલગ્ગ” ત્તિ ॥૧૭॥

[અન્વય :- જત્થ દોવિ સમા ગબ્બિઆ હત્થા, પુણ તે નિલાહ દેસે લગ્ગા, અન્ને-“અલગ્ગ” ત્તિ મુક્તા-સુત્તિ-મુદ્દા ॥૧૭॥

શબ્દાર્થ :- મુક્તા-સુત્તી=મુક્તાશુક્તિ. મુદ્દા=મુદ્રા. જત્થ=જેમાં સમા=સરખા. દો વિ=બન્નેય. ગબ્બિઆ=ગર્ભિત, મધ્યમાં ઉગ્મત. હત્થા=હાથ તે=તે બન્નેય. પુણ=અને નિલાહ=ભાલ, કપાળ. દેસે=સ્થાને. નિલાહ-દેસે=કપાળ ઉપર. લગ્ગા=લગાડેલા. અન્ને=અન્ય આચાર્યો. અલગ્ગ=ન લગાડેલા. ત્તિ=એ પ્રમાણે ૧૭.

ગાથાર્થ :-

જેમાં, સરખા બન્નેય હાથ ગર્ભિત રાખી અને તે લલાટ પ્રદેશને અડાડેલા હોય: કોઈ આચાર્ય કહે છે કે-“અડાડેલા ન હોય” તે મુક્તાશુક્તિ મુદ્રા. ॥૧૭॥

વિશેષાર્થ :- મુક્તા એટલે મોતી શુક્તિ=તેના ઉત્પત્તિસ્થાનરૂપ છીપ. તેના આકારની મુદ્રા, તે મુક્તાશુક્તિમુદ્રા કહેવાય. એ મુદ્રામાં બન્ને ય હથેળીઓને સમ એટલે અંગુલિઓને પરસ્પર અંતરિત કર્યા વિના રાખવાની હોય છે, તે સમ સ્થિતિમાં રાખેલી બન્નેય હથેળીને ગર્ભિત કરવી, એટલે અંદરથી પોલાણવાળી રાખવી, બહાર વચ્ચેથી કાયબાની પીઠની પેઠે ઊંચી રહે તેવી, પરંતુ ચિપટાયેલી ન રાખવી. એ પ્રમાણે રાખેલા બે હાથ મોતીની છીપને આકારે બને છે. તે કપાળે અડાડવા અને કેટલાક આચાર્યો કહે છે કે-“બે હાથ કપાળે ન અડાડવા, પરંતુ કપાળની સન્મુખ-સામા ઊંચા રાખવા” તે મુક્તાશુક્તિમુદ્રા કહેવાય છે.

ત્રણ મુદ્રાઓનો ઉપયોગ

પંચંગો પણિવાઓ થયપાઢો હોઈ જોગ-મુદ્દાએ ।

વંદણ જિણ-મુદ્દાએ પણિહાણં મુક્ત-સુત્તીએ ॥૧૮॥

[અન્વય :- પંચંગો પણિવાઓ થય-પાઢો જોગ-મુદ્દાએ, વંદણ જિણ-મુદ્દાએ મુક્ત-સુત્તીએ પણિહાણં હોઈ ॥૧૮॥

શબ્દાર્થ :- પંચંગો=પાંચ અંગ નમાવીને. પણિવાઓ=પ્રણામ. થય-પાઢો=સ્તુતિ પાઠ અથવા સ્તવનનો પાઠ. જોગ-મુદ્દાએ=યોગ મુદ્રા વડે. વંદણ=વંદન. જિણ-મુદ્દાએ=જિનમુદ્રા વડે. પણિહાણં=પ્રણિધાન મુક્ત-સુત્તીએ=મુક્તાશુક્તિ મુદ્રા વડે. ૧૮.

ગાથાર્થ :-

પંચાંગ પ્રણિપાતઃ અને સ્તવપાઠઃ યોગમુદ્રાએ, વંદનઃ જિનમુદ્રાએ, અને પ્રણિધાનઃ મુક્તાશુક્તિ મુદ્રાએઃ થાય છે. ॥૧૮॥

વિશેષાર્થ :- પંચાંગ પ્રણિપાત અને સ્તવપાઠ યોગમુદ્રાએ કરવા. ચૈત્યવંદન કરતી વખતે ચૈત્યવંદન અને નમુત્યુણં યોગમુદ્રાએ કરાય છે. જાવંતિ ચેઈઆઈ અને જાવંત કે વિ સાહૂ તથા જયવીયરાય એ-જો કે યોગમુદ્રા ચાલુ હોય છે, છતાં બે હાથ લલાટે ઊંચે રાખી મુક્તાશુક્તિ મુદ્રાથી ત્રણેય પ્રણિધાન કરીએ છીએ. વચ્ચે સ્તવન યોગમુદ્રાએ થાય છે, જયવીયરાય પછી અરિહંત ચેઈઆણં, કાયોત્સર્ગ, -થોય વગેરે ઊભા થઈને જિનમુદ્રાએ કરીએ છીએ. તથા ચૈત્યવંદન કે દેવવંદન કરતાં પહેલાં ઈરિયાવહિયં પ્રતિક્રમાય છે, તે પણ લોગસ્સ કહેવા સુધી જિનમુદ્રાએ થાય છે.

આ સિવાય બેઠા બેઠા અથવા ઊભા ઊભા જે કોઈ ક્રિયા કરવાની હોય છે, તે દરેક વખતે હાથ જોડવાના હોય છે.

આ પ્રમાણે સામાન્ય રીતે ત્રણ મુદ્રાનું વર્ણન અહીં કરેલું છે. પરંતુ બીજી પણ ઘણી પેટા મુદ્રાઓ વગેરે કરવાની થાય છે. તે દરેકની પણ ઉપલક્ષણથી આ ત્રણ મુદ્રાથી જ સૂચના સમજવી.

બીજું, ચૈત્યવંદનાદિ કરતી વખતે અને ખાસ કરીને ચૈત્યવંદનાદિનું પ્રધાનસૂત્ર નમુત્યુણં બોલતી વખતે, ડાબો પગ ઊંચો રાખવાનો અને જમણો પગ સ્થાપવાનો રિવાજ છે. તથા કોઈ કોઈ બન્નેય ઢીંચણ જમીન સાથે લગાડી ઉભડક બેસી સૂત્ર બોલે છે, કોઈ બન્નેય પગ જમીન સાથે ઘૂંટણ સાથે સ્થાપીને સૂત્ર બોલે છે. ભિન્ન ભિન્ન શાસ્ત્રવાક્યોના આદેશ પ્રમાણે દરેક રીતે વિનયરૂપ અને ઉચિત હોવાથી નિષેધ યોગ્ય નથી.

આ બાબત ઘણા પ્રશ્નોત્તરો છે, પરંતુ તેથી અભ્યાસીઓને ગુંચવણ પડવાનો સંભવ હોવાથી અહીં તેનો વિસ્તાર કરતા નથી.

મૂળ ગાથામાં-સ્તવપાઠ શબ્દ છે. તેનો અર્થ અહીં નમુત્યુણં સ્તવપાઠ સમજવો. વળી પંચાંગ પ્રણિપાત શબ્દ છે, તેનો અર્થ પણ આ ઠેકાણે નમુત્યુણં સૂત્ર જ સમજવું. કેમકે-તે સૂત્ર બોલતી વખતે નમુત્યુણં એમ બોલતાં મસ્તક નમાવી પંચાંગ પ્રણામ કરવાનો હોય છે. તે જ પ્રમાણે નમો જિણાણં અથવા સવ્વે તિવિહેણ વંદામિ, બોલતી વખતે પંચાંગ પ્રણિપાત કરવાનો હોય છે; એટલે સૂત્ર મુખ્યપણે તો યોગમુદ્રાએ જ બોલાય છે. છતાં વચ્ચે જ્યારે જ્યારે પંચાંગ પ્રણામ કરવામાં આવે છે, તેટલા ઉપરથી તેમાં વચ્ચે વચ્ચે પંચાંગી મુદ્રા પણ થાય છે. તે પેટા મુદ્રા છે. એવી પેટા મુદ્રાઓ જુદી જુદી કરવામાં આવે, તેથી મૂળ મુદ્રાને વાંધો આવતો નથી. એ જ પ્રમાણે અરિહંતચૈઈઆણં વગેરે પણ કાયોત્સર્ગના હેતુસૂચક સૂત્ર છે, પરંતુ એ કાયોત્સર્ગનો હેતુ વીતરાગ પરમાત્માને વંદનાદિ કરવાથી થતા ફળ મેળવવા માટેનો છે. માટે તે કાયોત્સર્ગ પણ વંદન જ ગણાય. તે પગની જિનમુદ્રા અને હાથની યોગમુદ્રાએ કરવાના હોય છે અને ફક્ત કાયોત્સર્ગ પગની જિનમુદ્રા અને હાથની કાયોત્સર્ગ મુદ્રાએ કરવાનો હોય છે અને પ્રણિધાનત્રિક મુક્તાશુક્તિ મુદ્રાએ કરવાનું હોય છે.

આ પ્રમાણે મુખ્યપણે ત્રણ મુદ્રાઓનો ઉપયોગ છતાં તેના પેટામાં જુદે જુદે પ્રસંગે અનેક જુદી જુદી પેટા મુદ્રાઓ કરવાની હોય છે. તે ચાલતી મર્યાદાને અનુસરીને તથા ગુરુગમથી તથા મોટા ગ્રંથોમાંથી સારી રીતે સમજીને વિધિપૂર્વક વંદના કરવા માટે આત્માર્થી જીવોએ ખપી થવું. ॥૧૮॥

૮. પ્રણિધાનત્રિક:

પણિહાણ-તિયં ચેઈઅ-મુણિ-વંદણ-પત્થણા-સરૂવં વા ।

મણ-વય-કાણગત્તં, સેસ-તિયત્થો ય પયડુત્તિ ॥૧૯॥

[અન્વય :- ચેઈઅ-મુણિ-વંદણ-પત્થણા-સરૂવં વા મણ-વય-કાણગત્તં પણિહાણતિયં, ય સેસ-તિયત્થો પયડુ ત્તિ ॥૧૯॥]

શબ્દાર્થ :- પણિહાણ-તિયં=પ્રણિધાનત્રિક. ચૈઈય=ચૈત્ય. મુણિ=મુનિ. વંદણ=વંદન. પત્થણા=પ્રાર્થના. સરૂવં=સ્વરૂપ. ચૈઈય-વંદણ મુણિ-પત્થણાસરૂવં=ચૈત્ય અને મુનિને વંદન તથા પ્રાર્થના સ્વરૂપ. વા=અથવા. સેસતિયત્થો=બાકીના ત્રિકનો અર્થ. પયડુ=પ્રગટ. ત્તિ=એ પ્રમાણે.

ગાથાર્થ :-

ચૈત્યવંદનઃ મુનિવંદનઃ અને પ્રાર્થના સ્વરૂપઃ અથવા મનઃ વચનઃ અને કાયાનું એકાગ્રપણું: એ-પ્રણિધાનત્રિક (ગણાય છે.)

બાકીના ત્રિકોના અર્થ સહેલા છે.

એ પ્રમાણે દશ ત્રિકો પુરાં થયાં. ॥૧૮॥

વિશેષાર્થ :- “જીવંતિ ચેઈયાઈ” સૂત્રમાં ત્રણેય લોકમાં વર્તતાં ચૈત્યોને નમસ્કાર હોવાથી ચૈત્યવંદનસૂત્ર કહેવાય છે, “જીવંત કે વિ સાહુ” સૂત્રમાં અઢી દ્વીપમાં વર્તતા સર્વ સાધુઓને નમસ્કાર કરેલા હોવાથી તે મુનિવંદનસૂત્ર કહેવાય છે અને “જયવીયરાય !” સૂત્રમાં ભવથી વૈરાગ્ય, માર્ગાનુસારિપણું, ઈષ્ટ ફળની સિદ્ધિ, લોકવિરુદ્ધનો ત્યાગ, ગુરુજનની પૂજા, પરોપકારકરણ, સદ્ગુરુનો યોગ અને ભવપર્યન્ત તે સદ્ગુરુના વચનની સેવા અને ભવોભવ પ્રભુના ચરણની સેવા, એ ૯ વસ્તુ વીતરાગ પ્રભુ પાસે માગેલી હોવાથી પ્રાર્થનાસૂત્ર ગણાય છે અને એ ત્રીજું પ્રણિધાન ચૈત્યવંદનાને અન્તે અવશ્ય કરવું જોઈએ, એમ કહ્યું છે.

પ્રદક્ષિણાત્રિક અને પ્રમાર્જનાત્રિક એ બંનેયના અર્થ તો. સહેજે સમજી શકાય તેમ છે. ત્રણ રત્નની પ્રાપ્તિ માટે ત્રણ વખત પ્રભુજીની જમણી બાજુએથી પ્રદક્ષિણા દેવી.

તથા સત્તર સંકાસાની પ્રમાર્જના રૂપ જીવદયા માટે ચૈત્યવંદનને સ્થાને ચરવળા, ખેસ કે મુનિઓએ રજોહરણવતી ત્રણ પ્રમાર્જના કરવાની હોય છે.

ગાથામાં ત્તિ એટલે ઈતિ શબ્દ છે, તે દશત્રિકોનું વિવરણ પૂરું થયેલું સૂચવવા માટે છે. ૧૯

૨. પાંચ અભિગમ

સ-ચ્ચિત્ત-દવ્વમુજ્ઝણમ-ચ્ચિત્તમણુજ્ઝણં મણેગત્તં ।

ઇગ-સાહિ-ઉત્તરાસંગુ અંજલી સિરસિ જિણદિદ્ધે ॥૨૦॥

[અન્વય :- સચ્ચિત્ત-દવ્વમુજ્ઝણં, અચિત્તમણુજ્ઝણં, મણેગત્તં, ઇગ-સાહી ઉત્તરાસંગુ, જિણ-દિદ્ધે સિરસિ અંજલી ૨૦.]

શબ્દાર્થ :- સ-ચિત્ત-દ્રવ્ય=સચિત્ત દ્રવ્યોનો. ઉજ્જણ=ત્યાગ. અચિત્ત=અચિત્ત દ્રવ્યનો. અણુજ્જણ=અત્યાગ. મણેગત્ત=મનની એકાગ્રતા. ઈગ-સાડિ=અખંડ વસ્ત્ર વિશેષ. ઉત્તરાસંગુ=ઉત્તરીય વસ્ત્ર, ખેસ. અંજલી=બે હાથ જોડવા. સિરસિ=મસ્તકે. જિણ-દિટ્ઠે=જિનેશ્વરને દેખતાં જ. ૨૦.

ગાથાર્થ :-

સચિત્ત વસ્તુઓ છોડી દેવી, અચિત્ત વસ્તુઓ રાખવી, મનની એકાગ્રતા, એકશાટક ઉત્તરાસંગ, અને જિનેશ્વર પરમાત્માને જોતાંની સાથે જ મસ્તકે અંજલિ જોડવી. ॥૨૦॥

વિશેષાર્થ :- પોતાની પાસેના ખાવાના પદાર્થો, સૂંઘવાના ફૂલ, અથવા પહેરેલી ફૂલની માળા આદિ સચિત્ત દ્રવ્યો છોડીને ચૈત્યમાં પ્રવેશ કરવો. જો તે ચીજો પ્રભુજીની દૃષ્ટિમાં પડી ગઈ હોય, તો તેનો ઉપયોગ કરી શકાય નહીં, એ પણ એક જાતનું પ્રભુજી તરફનું સન્માન અને વિનય છે. તે પહેલો અભિગમ. પહેરેલાં આભરણ, વસ્ત્ર, નાણું, આદિ ન છોડવાં તે બીજો અભિગમ. મનની એકાગ્રતા રાખવી, તે ત્રીજો અભિગમ. બન્નેય છેડે દશીઓવાળું અને વચ્ચે ન સાંધેલું અખંડ ઉત્તરાસંગ (ખેસ) રાખવું, તે ચોથો અભિગમ, અને પ્રભુજીને દેખતાં જ નમો જિણાણ કહી અંજલિપૂર્વક મસ્તક નમાવી પ્રણામ કરવો, તે પાંચમો અભિગમ. આ પાંચેય અભિગમ શ્રી જિનેન્દ્ર પ્રભુ પાસે જતાં સાચવવાના છે. આ પાંચ અભિગમ અલ્પ ઋદ્ધિવાળા શ્રાવકને ઉદેશીને કહ્યા છે.

પોતાને ખાવાની, પીવાની કે સુંઘવાની ચીજો અચિત્ત હોય, તે પણ પ્રભુની દૃષ્ટિએ ન પડે, તેમ ચૈત્યની બહાર છોડીને પ્રવેશ કરવો. અને જો દૃષ્ટિગત થઈ હોય તો તે ચીજો પોતાના ઉપયોગમાં લઈ શકાય નહિ, એવી આચરણ પણ પ્રભુનો લોકોત્તર વિનય સાચવવા રૂપ છે.

ખેસ રાખવાનો વિધિ અંગપૂજા તથા ઉત્કૃષ્ટ ચૈત્યવંદન કરનાર માટે છે, છતાં બીજા પુરુષે પણ પાઘડી અને ખેસ સહિત જ પ્રભુ પાસે જવું. નહિતર પ્રભુ પ્રત્યેનો અવિનય ગણાય તથા પૂજા વખતે પુરુષે બે વસ્ત્ર અને સ્ત્રીએ જઘન્યથી ત્રણ વસ્ત્ર રાખવાં. અંગ પૂજા તથા ઉત્કૃષ્ટ ચૈત્યવંદન વખતે ખેસ અણશ્ય રાખવો.

સ્ત્રીઓએ અંજલિ જોડી મસ્તક નમાવવું, પરંતુ અંજલિ સાથે હાથ ઊંચા કરી મસ્તકે લગાડવા નહિ. તે પ્રથમ ૮ મી ગાથાના અર્થ પ્રસંગે કહેવાઈ ગયું છે, તેમજ સ્ત્રીઓ વસ્ત્રાવૃત્ત અંગવાળી જ હોવી જોઈએ; માટે સ્ત્રીઓને ૪-પમા અભિગમનો યથાયોગ્ય નિષેધ કહ્યો છે. ૨૦

બીજી રીતે પાંચ અભિગમ.

इय पंच-विहा-ऽभिगमो, अहवा मुच्चंति राय-चिण्हाइं ।
खगं छत्तोवाणह मउडं चमरे अ पंचमए ॥२१॥

[અન્વય :- ઇય પંચવિહા-ઽભિગમો, અહવા રાય-ચિણ્હાઈ-ખગં છત્તોવાણહ મઝડં અ પંચમએ ચમરે મુચ્ચંતિ. ૨૧]

શબ્દાર્થ :- ઈયં=(પૂર્વે કહેલો) પંચવિહાભિગમો=પાંચ પ્રકારનો અભિગમ. અહવા=અથવા. બીજી રીતે. મુચ્ચંતિ=મુકે, છોડે. રાય-ચિણ્હાઈ=રાજચિહ્નો. ખગં=ખડ્ગ. છત્ત=છત્ર. ઉવાહણ=ઉપાનહ, મોજડી. મઝડં=મુકુટ. ચમરે=ચામર. પંચમએ=પાંચમું. ૨૧.

ગાથાર્થ :-

એ પાંચ પ્રકારનો અભિગમ છે. અથવા તલવાર: છત્ર: મોજડી: મુગુટ: અને પાંચમું ચામર: એ રાજચિહ્નો બહાર મૂકી દે છે. ॥૨૧॥

વિશેષાર્થ :- દર્શન કરવા આવનાર રાજા વગેરે મહદ્વિક હોય, તેણે પાંચ રાજચિહ્નો છોડીને જ ચૈત્યમાં પ્રવેશ કરવો. કારણ કે-ત્રણ ભુવનના રાજા દેવાધિદેવ શ્રીજિનેન્દ્રપ્રભુ આગળ પોતાનું રાજપશું દર્શાવવું, તે અત્યંત અવિનય છે. પ્રભુ પાસે તો સેવક ભાવ જ દર્શાવવાનો હોય છે. પ્રભુના સેવક બનવું તે પણ પરમ ભાગ્ય હોય તો જ બને છે.

મુકુટ એટલે શિરોવેષન ઉપર રાજચિહ્ન તરીકે જે છોગાવાળો (કલગીવાળો) તાજ પહેરાય છે, તે જાણવો. પરન્તુ શિરોવેષન સમજવું નહિ, કારણ કે ઉઘાડા મસ્તકે પ્રભુ પાસે જવાય નહિ.

રાજા વગેરે ઋદ્ધિવાન્ શ્રાવકોએ પોતાની ઋદ્ધિ અનુસાર મોટા આડંબરપૂર્વક પરિવાર સહિત પ્રભુને વંદન કરવા જવું જોઈએ, જેથી અનેક જીવોને પ્રભુ પ્રત્યે ભક્તિરાગ જાગતાં તેઓ સમ્યક્ત્વાદિ લાભ પામે છે. ઠાઠ એ પણ ધર્મ પામવા-પમાડવાનું નિમિત્ત છે, અને તે સર્વને અનુભવસિદ્ધ છે. ૨૧.

૩. વંદન કરવાની બે બાજુ: ૪. ત્રણ પ્રકારનો અવગ્રહ:

वदंति जिणे दाहिण-दिसि द्विया पुरस्स वाम-दिसि नारी ।
नव-कर जहन्न-सट्ठि-कर जिट्ठ मज्झुग्गहो सेसो ॥२२॥

[અન્વય :- દાહિણ-દિસિ દિઠઆ પુરુસ વામ દિસિ નારી જિણે વંદંતિ । જહન્ન નવ-કર જિઠુ સદ્ધિ-કર સેસો મજ્ઝુગ્ગહો ॥૨૨॥]

શબ્દાર્થ :- વંદન્તિ=વંદન કરે છે. જિણે=જિનેશ્વર ભગવંતોને. દાહિણ-દિસિ=જમણી બાજુ. દિઠઆ=રહીને, રહ્યા છતાં રહેલ. વામ-દિસિ=ડાબી બાજુ. નવ કર=નવ હાથ. સદ્ધિ-કર=૬૦ હાથ. જિઠુ=ઉત્કૃષ્ટ. મજ્ઝ-ઉગ્ગહો=મધ્યમ અવગ્રહ. સેસો=બાકીનો. ૨૨.

ગાથાર્થ :-

જમણી બાજુએ ઊભા રહેલા પુરુષો: અને ડાબી બાજુએ ઊભી રહેલી સ્ત્રીઓ: જિનેશ્વર પ્રભુને વંદન કરે. જઘન્ય-નવ હાથ: ઉત્કૃષ્ટ-સાઠ હાથ: બાકીનો-મધ્યમ: અવગ્રહ છે. ॥૨૨॥

વિશેષાર્થ :- પુરુષોએ ભગવંતની જમણી બાજુ તથા સ્ત્રીઓએ ડાબી બાજુ રહી, દર્શન, વંદન, પૂજન વગેરે કરવાં જોઈએ.

(દેવગૃહેશ્વર) દહેરાસર ઘણું ન્હાનું હોય, તો ૯ હાથથી પણ ન્યૂન અવગ્રહ રાખી શકાય છે. તે કારણથી જ બીજા આચાર્યોએ ૦૧-૧-૨-૩-૯-૧૦-૧૫-૧૭-૩૦-૪૦-૫૦-૬૦ હાથ, એમ ૧૨ પ્રકારના પણ અવગ્રહ કહ્યા છે. અર્થાત્ પ્રભુને પોતાના ઉચ્ચવાસાદિ લાગી આશાતના ન થાય, તે પ્રમાણે વર્તવું. ૨૨

૫. ત્રણપ્રકારની ચૈત્યવંદના.

નમુક્કારેણ જહન્ના ચિઢ-વંદણ મજ્ઝ દંડ-થુઢ-જુઅલા ।

પણ-દંડ-થુઢ-ચઝક્કગ-થય-પણિહાણેહિં ઉક્કોસા ॥૨૩॥

[અન્વય :- નમુક્કારેણ જહન્ના, દંડ-થુઢ-જુઅલા મજ્ઝ, પણ-દંડ-થુઢ-ચઝ-ક્કગ-થય-પણિહાણેહિં ઉક્કોસા ચિઢ-વંદણ ॥૨૩॥]

શબ્દાર્થ :- નમુક્કારેણ=નમસ્કાર વડે. જહન્ના=જઘન્ય. ચિઢ-વંદણ=ચૈત્યવંદન. મજ્ઝ=મધ્ય. દંડ=દંડક. અને થુઢ=સ્તુતિના-થોયના. જુઅલા=યુગલ-બે વડે. પણદંડ=પાંચ દંડક. થુઢચઝક્કગ=ચાર થોય. થય.=સ્તવન. પણિહાણેહિં=ત્રણ પ્રણિધાન સૂત્ર વડે, ઉક્કોસા=ઉત્કૃષ્ટ. ૨૩.

ગાથાર્થ :-

નમસ્કાર વડે જઘન્ય: દંડક અને સ્તુતિયુગલ વડે મધ્યમ: પાંચ દંડક: ચાર સ્તુતિ: સ્તવન: અને પ્રણિધાનો: વડે ઉત્કૃષ્ટ: ચૈત્યવંદના થાય છે. ॥૨૩॥

વિશેષાર્થ :- અહીં “નમસ્કાર વડે” એટલે માત્ર અંજલિબદ્ધ પ્રણામ વડે ‘નમો જિણાણં’ ઈત્યાદિ એક પદરૂપ નમસ્કાર વડે, ૧ શ્લોક વડે, ૧૦૮ સુધીના ઘણા શ્લોકો વડે, અને ૧ નમુત્યુણં રૂપ નમસ્કાર વડે, એમ પાંચે ય રીતિએ જઘન્ય ચૈત્યવંદના થાય છે.

તથા દંડક એટલે નમુત્યુણં દંડક, તે કહેવા સાથે, મુખ્યપણે અરિહંત ચેઈયાણં, કે જે ૫ દંડકમાંનો ચૈત્યસ્તવ દંડક છે, તે અને અન્નત્ય કહી એક નવકારનો કાઉસ્સગ્ગ કરી પાર્યા પછી કહેવાતી એક થોય. એ બેના યુગલથી મધ્યમ ચૈત્યવંદના થાય છે, અથવા-

“જુઅલા” પદ દંડ અને થુઈ એ બન્નેયની સાથે જોડવાથી અર્થ એ થાય છે કે-“બે દંડક અને બે સ્તુતિ વડે મધ્યમ ચૈત્યવંદના થાય છે.” ત્યારે શકસ્તવ અને ચૈત્યસ્તવ એ બે દંડક મુખ્યતાએ ગણવાં, અને અધ્રુવ તથા ધ્રુવ એ બે સ્તુતિઓ જાણવી.

તેમાં-પહેલી ભિન્ન ભિન્ન તીર્થંકર અથવા ચૈત્ય સંબંધી સ્તુતિ, તે અધ્રુવ સ્તુતિ, અને ત્યાર પછી “લોગસ્સ ઉજ્જોયગરે” ઈત્યાદિ ૨૪ પ્રભુના નામની સ્તવનાના ઉચ્ચારવાળી ધ્રુવ સ્તુતિ. એ પ્રમાણે ૨ દંડક અને ૨ સ્તુતિ વડે મધ્યમ ચૈત્યવંદના જાણવી. પરંતુ પહેલી થોય પછી એકલો લોગસ્સ બોલવાનો પ્રકાર હાલ પ્રચલિત જણાતો નથી.

અથવા દંડ એટલે નમુત્યુણં-અરિહંતચે-લોગસ્સ-પુક્ખરવરદી અને સિદ્ધાણં એ ૫ મળીને ૧ દંડક તથા સિદ્ધાન્તની સંજ્ઞા પ્રમાણે ૪ થોયના ૧ જોડામાં બે ભાગ છે. પહેલી ત્રણ સ્તુતિઓનો સમૂહ એક વંદના સ્તુતિ કહેલી છે, અને દેવોના સ્મરણ રૂપ ચોથી થોય, તે અનુશાસ્તિ સ્તુતિ કહેવાય છે. એમ, વંદના અને અનુશાસ્તિ સ્તુતિ, એ બેનું યુગલ, તે થુઈ જુઅલ. એ પ્રમાણે ૪ થોયના ૧ જોડાવાળું ચૈત્યવંદન, તે મધ્યમ ચૈત્યવંદન ગણાય છે.

એ પ્રમાણે ત્રણ રીતે મધ્યમ ચૈત્યવંદના જાણવી.

તથા મુખ્યપણે-નમુત્યુણં આદિ પાંચ દંડક અથવા પાંચ નમુત્યુણં અને સ્તુતિના ચતુષ્ક વડે એટલે બે યુગલો વડે એટલે ૮ થોયો વડે, સ્તવન, જાવંતિચે-જાવંતકેવિ- અને જયવીયરાય એ ત્રણ પ્રણિધાન સૂત્ર વડે, ઉત્કૃષ્ટ ચૈત્યવંદના થાય છે. પૌષ્પ વગેરેના દેવવંદનમાં આ ચૈત્યવંદના થાય છે.

એ પ્રમાણે આ જઘન્યાદિ ત્રણ ચૈત્યવંદનાના યે જઘન્યઃ મધ્યમઃ ઉત્કૃષ્ટઃ

એમ ૯ પ્રકાર પણ છે, તે સિવાય બીજા પણ ઘણા પ્રકાર હોય છે, તે બીજા ગ્રંથોમાંથી જાણવા. વર્તમાનકાળમાં તો પૂર્વાચાર્યોની પરંપરા પ્રમાણે જે સ્થાને જે પ્રકારનો ચૈત્યવંદના વિધિ ચાલતી હોય, તે પ્રકારે વિધિ આદરવા યોગ્ય છે. ૨૩.

અન્ય આચાર્યોના મતે ત્રણ ચૈત્યવંદના

અન્ને ભિંતિ “ઇગેણં સક્કત્થણં જહન્ન વંદણયા ।
તદ્દુગ-તિગેણ મજ્ઝા ઉક્કોસા ચઝહિં પંચહિં વા” ॥૨૪॥

[અન્વય :- અન્ને ભિંતિ-“ઇગેણં સક્કત્થણં જહન્ન, તદ્દુગ-તિગેણ મજ્ઝા, ચઝહિં પંચહિં વા ઉક્કોસા વંદણયા.” ॥૨૪॥]

શબ્દાર્થ :- અન્ને=બીજા આચાર્યો. ભિંતિ=કહે છે, કે=સક્કત્થણં-શકસ્તવ વડે. ઈગેણં=એક. જહન્ના=જઘન્ય. વંદણયા=વંદન. તદ્દુગતિગેણ=તે બે અને ત્રણ શકસ્તવ વડે. મજ્ઝા=મધ્યમ. ઉક્કોસા=ઉત્કૃષ્ટ ચઝહિં=ચાર, પંચહિં=પાંચ, વા=અથવા. ૨૪

ગાથાર્થ :-

બીજા આચાર્ય ભગવંતો કહે છે, કે “એક નમુત્થુણં વડે જઘન્ય, બે: કે ત્રણ: વડે મધ્યમ અને ચાર: કે પાંચ: વડે ઉત્કૃષ્ટ (ચૈત્ય) વંદના થાય છે. ॥૨૪॥

વિશેષાર્થ :- અન્ય આચાર્યોનો અભિપ્રાય એ છે, કે-દેવવંદનની જે વિધિમાં નમુત્થુણં એક વાર આવે, તે જઘન્ય, બે વાર અથવા ૩ વાર આવે, તે મધ્યમ અને ૪ અથવા ૫ વાર આવે, તે ઉત્કૃષ્ટ ચૈત્યવંદન જાણવું. ૨૪.

૬. પ્રણિપાત: અને ૭. નમસ્કાર: દ્વાર.

પણિવાઓ પંચંગો દો-જાણૂ કર-દુગુત્તમંગં ચ ।

સુ-મહત્થ-નમુક્કારા ઇગ-દુગ-તિગ જાવ અદ્ઠ-સયં ॥૨૫॥

[અન્વય :- પણિવાઓ પંચંગો દો જાણૂ કર દુગુત્તમંગં ચ । ઇગ-દુગ-તિગજાવ અદ્ઠ સયં સુ મહત્થ-નમુક્કારા ॥ ૨૫ ॥]

શબ્દાર્થ :- પણિવાઓ=પ્રણિપાત: પંચંગો=પાંચ અંગવાળો: દો જાણૂ = બે ઘુંટણ: કર-દુગ=બે હાથ ઉત્તમંગ=ઉત્તમાંગ, મસ્તક: સુમહત્થ=ઘણા મોટા અર્થવાળા: ઈગ દુગ-તિગ=એક, બે, ત્રણ. જાવ=સુધી. અદ્ઠસયં=એકસો આઠ. ૨૫

ગાથાર્થ :-

પ્રણિપાત પાંચ અંગવાળો છે બે ઘુંટણ: બે હાથ: અને મસ્તક

એક: બે: ત્રણ:થી એકસો આઠ સુધીના અતિ મોટા અર્થવાળા નમસ્કાર કહેવા. ॥૨૫॥

વિશેષાર્થ :- ઉપર જણાવેલ પાંચ અંગો વડે કરાતા પ્રણિપાતમાં પાંચેય અંગને ભૂમિએ લગાડવાં જોઈએ. તે “ઈચ્છામિ ખામાસમણો” એ ખમાસમણ સૂત્ર વગેરે બોલીને પ્રણામ કરતી વખતે થાય છે.

૧ થી ૧૦૮ સુધીના નમસ્કાર રૂપ શ્લોકો વીતરાગ પ્રભુના ગુણોની પ્રશંસા રૂપ ગંભીર અને પ્રશસ્ત અર્થવાળા પૂર્વના શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર વગેરે મહાકવિઓએ બનાવેલા કહેવા. પરંતુ શૃંગાર રસ વગેરેથી ગર્ભિત, તથા અનુચિત અર્થવાળા ન બોલવા. ॥૨૫॥

૮: ૧૬૪૭ અક્ષર.

અડ-સટ્ઠિ અટ્ટવીસા નવ-નઉય-સયં ચ દુ-સય-સગ નઠ્ઠા. ॥૨૬॥

દો-ગુણ-તીસ દુ-સટ્ઠા-દુસોલ-અડ-નઉઅ-સયદુવન્ન-સયં. ॥૨૬॥

ઇય નવકાર-ખમાસમણ-ઇરિય-સક્કત્થયાઇ-દણ્ડેસુ. ॥૨૭॥

પણિહાણેસુ અ અદુસ્ત-વન્ન સોલ-સય-સીયાલા ॥૨૭॥

શબ્દાર્થ :- અડ-સટ્ઠિ=અડસઠ. અટ્ટવીસા=અટ્ટાવીસ નવ-નઉયસયં=એકસો નવાણું. દુ-સય-સગ-નઉઆ=બસો સત્તાણું: દો-ગુણ-તીસ=બસો ઓગણત્રીસ દુ-સટ્ઠા=બસો સાઠ. દુ-સોલ=બસો સોલ. અડનઉઅસયં=એકસો અટ્ટાણું દુ-વન્ન-સયં=એકસો બાવન. ઈય=એ પ્રકારે નવકાર-ખમાસમણ-ઈરિય=નવકાર ખમાસમણ અને ઈરિયાવહિ સૂત્ર. સક્ક-ત્થયાડડઈદંડે-સુ=શકસ્તવાદિ પાંચ દંડક સૂત્રોમાં. પણિહાણેસુ=પ્રણિધાન સૂત્રોમાં: અદુરુત્ત-વન્ન=બીજી વાર નહિ બોલાયેલા અક્ષરો. સોલ-સય-સીયાલા=સોળસો ને સુડતાલીસ.

ગાથાર્થ :-

અડસટ્ઠ: અટ્ટાવીસ: એકસો નવાણું: બસો સત્તાણું: બસો ઓગણત્રીસ: બસો સાઠ: બસો સોળ: એકસો અટ્ટાણું: એકસો બાવન: ॥૨૬॥ એ પ્રમાણે નવકાર: ખમાસમણ: ઈરિયાવહિયા: શકસ્તવ વગેરે દંડકોમાં: અને પ્રણિધાનોમાં: બીજી વાર ન ઉચ્ચારાયેલા સોળસો સુડતાલીશ વર્ણો છે. ॥૨૭॥

વિશેષાર્થ :- અહીં નવકાર તે પંચ મંગલ મહાશ્વતસ્કંધ સૂત્ર હવઈ મંગલં સુધી. કેટલાક ગચ્છના આચાર્યો, અનુષ્ટુપ્ છંદના દરેક પાદમાં ૮ અક્ષર જોઈએ. તેને બદલે ચોથા પાદમાં નવ અક્ષર થવાથી છંદદોષ માનીને હવઈને બદલે હોઈ પદ સ્વીકારી ૬૭ અક્ષર માને છે. પરંતુ મહાનિશીથ સૂત્રમાં ૬૮ અક્ષરો ગણાવ્યા છે. તેમજ મંત્રાક્ષરો તરીકે જુદી જુદી રચનાના ધ્યાનમાં ૬૭ અક્ષર લઈએ. તો એક અક્ષર ઓછો પડી જાય છે. તથા અનુષ્ટુપ્ છંદમાં ૮ અક્ષરનાં પદો ઘણી વખત મહાકવિઓની રચનામાં પણ જોવામાં આવે છે. તો પછી આર્ષ ઋષિ મહાત્માઓની રચનામાં હોય, તો શું આશ્ચર્ય છે ?

ખમાસમણ તે છોભવંદન સૂત્ર.

ઈરિયાવહિયા તે પ્રતિકમણશ્વતસ્કંધ-ઈચ્છામિ પડિક્કમિઉં થી ઠામિ કાઉસ્સગ્ગં સુધી (અત્તથ્થં નહિ).

નમુત્થુણં તે શક્ત્તવ અથવા પ્રણિપાત દંડક કહેવાય છે. અને તે સવ્વે તિવિહેણ વંદામિ સુધી જાણવું.

ચૈત્યસ્તવ દંડક તે અરિહંત ચેઈં થી અત્તથ્થ ઊસસિએણં સંપૂર્ણ સુધી જાણવો.

લોગસ્સ તે નામસ્તવ અને તે સવ્વલોએ એ ૪ અક્ષર સહિત જાણવો.

પુક્ખરવરદી તે શ્વતસ્તવ સુઅસ્સ ભગવઓ એ ૭ અક્ષર સહિત જાણવો.

સિદ્ધાણં બુદ્ધાણં તે સિદ્ધસ્તવ કહેવાય, અને તેના ૧૮૮ અક્ષર સમ્મ-દિટ્ઠિ-સમાહિગરાણં સુધીના ગણવા. પાંચ દંડકના અદ્વિરુક્ત અક્ષરો ૧૨૦૦ થાય છે.

ત્રણ પ્રણિધાન સૂત્રોમાં જાવંતિચેં-જાવંત કેવિં અને જય વીયરાયમાં આભવમખંડા સુધીની બે ગાથા જ ગણવી. એ પ્રમાણે ૮ સૂત્રોના વર્ણ ૧૬૪૭ થાય છે.

ભાષ્યની અવયૂરિમાં કહ્યું છે કે-વારંવાર બોલાતા અત્તથ્થં સૂત્રોના વર્ણ સહિત ૨૩૮૪ અથવા “ઉડ્ડુઈએણં” પાઠથી ૨૩૮૮ અક્ષર થાય છે, અને તે રીતે બીજીવાર બોલાતા નમુત્થુણંના ૨૮૭ અક્ષર ઉમેરતાં ૨૬૮૧, ઉડ્ડુઈએણં પાઠ પ્રમાણે ૨૬૮૬ અક્ષર થાય છે. બાકીના સ્તુતિ અને સ્તોત્રાદિકના અક્ષરોની નિયત સંખ્યા ન હોવાથી તેના વર્ણ ગણત્રીમાં ગણાતા નથી. ૨૭

૯. ૧૮૧ પદો :

નવ-બત્તીસ-તિત્તીસા તિ-ચત્ત-અડવીસ-સોલ-વીસ પયા ।

મંગલ-ઈરિયા-સક્ક-ત્થયાડડસું એગસીઈ-સયં ॥૨૮॥

[અન્વય :- મંગલ-ઈરિયા-સક્ક-ત્થયાડસું નવ-બત્તીસ-તિત્તીસા-તિચત્ત-અડવીસ-સોલ-વીસ પયા એગસીઈ-સયં ૨૮]

શબ્દાર્થ :- નવ-બત્તીસ-તિત્તીસા=નવ: બત્તીશ: અને તેત્રીશ: તિ-ચત્ત-અડવીસ-સોલ-વીસ=તેતાલીશ: અઠ્ઠાવીશ: સોલ: અને વીશ: પયા=પદો. મંગલ-ઈરિયા-સક્ક-ત્થયા-ડડઈસું=મંગળ નવકાર: ઈરિયા-વહિયા: અને શક્તવાદિકમાં. એગ-સીઈ-સયં=એકસો એકાશી. ૨૮

ગાથાર્થ :-

મંગલ: ઈરિયાવહિયા: શક્તવાદિકમાં નવ: બત્તીશ: તેત્રીશ: તેતાલીશ: અઠ્ઠાવીશ: સોળ: વીશ:-એકસો એકાશી પદો છે. ॥૨૮॥

વિશેષાર્થ :- અક્ષરની ગણનામાં પ્રથમ કલ્પા પ્રમાણે જ પદોની ગણના તે તે અક્ષરો સુધીની કરી છે, એમ અહીં ન જાણવું, પરંતુ કેટલાક સૂત્રોમાં તો ભિન્ન રીતે પદની ગણતરી કરી છે, તે આ પ્રમાણે-નવકાર સંપૂર્ણ, ઈરિયાવહિયામાં “ઠામિકાઉસ્સગ્ગં” સુધી, નમુત્થુણંમાં “જીઅભયાણં”, સુધી, ચૈત્યસ્તવ સંપૂર્ણ અત્તથ સુધી, લોગસ્સ માં “દિસન્તુ” સુધી, પુક્ખરવરદીમાં સંપૂર્ણ ૪ ગાથા સુધી, સિદ્ધાણંમાં સંપૂર્ણ ૫ ગાથા સુધી, વેયાવચ્ચં આદિ વગેરે. એ પ્રમાણે વર્ણની ગણતરીથી જુદી રીતે ૧૮૧ પદની ગણના કરી છે. આ જુદી ગણના પ્રાય: સંપદાઓને અનુસરીને કરેલી છે, જેથી સંપદાઓ અને પદોની ગણના એક સરખી છે, અને વર્ણની ગણના જુદી રીતે છે.

આ સ્થળે પદ એક શબ્દનું તથા ઘણા શબ્દોનું પણ હોય છે, કારણ કે-વિવક્ષિત અર્થની સમાપ્તિ થાય ત્યાં સુધીમાં એક અથવા અનેક શબ્દોનું વાક્ય તે પદ ગણાય છે. અથવા ગાથાના પાદોને પણ પદ ગણવામાં આવે છે, માટે.

તથા સવ્વલોએ-સુઅસ્સ ભગવઓ - વેયાવચ્ચગરાણં - સંતિગરાણં સમ્મદિદ્દિસમાહિગરાણં-એ પાંચ પદોના વર્ણ ગણ્યાં છે, પરંતુ સંપદાઓ ગણી નથી. માટે પદો પણ ગણ્યાં નથી. ગણીએ તો ૧૮૬ પદો થાય. તથા ઈચ્છામિ ખમા-ત્રણ પ્રણિધાન સૂત્ર અને “જે અ અઈયા સિદ્ધા”નાં ૪ પદ, એ સર્વ પદ

અને સંપદાઓમાં કોઈ પણ કારણ વિચારીને શ્રી પૂર્વાચાર્યોએ ગણ્યાં નથી. એમ ભાષ્યની અવચૂરિમાં કહ્યું છે. ૨૮

૧૦. ૯૭ સંપદાઓ:

અટ્ટ-ડટ્ટ-નવ-ડટ્ટ ય અટ્ટ-વીસ સોલસ ય વીસ વીસામા ।
કમસો મંગલ-ઇરિયા-સક્ક-ત્થયાડડહસુ સગ-નડઈ ॥૨૧॥

[અન્વય :- કમસો મંગલ-ઇરિયા-સક્ક-ત્થયા-ડડહસુ અટ્ટટ્ટ-નવટ્ટ અટ્ટવીસ સોલસ ય વીસ વીસામા સગ-નડઈ ॥૨૧॥]

શબ્દાર્થ :- અટ્ટડ-ટ્ટનવટ્ટ=આઠ, આઠ. નવ, આઠ. અટ્ટાવીસ=અટ્ટાવીસ સોલસ=સોળ. વીસ=વીસ. વીસામા=વિશ્રામસ્થાનો-સંપદાઓ. કમસો=અનુક્રમે. મંગલ=નવકાર મંત્ર. ઈરિયા=ઈરિયાવહિયા. સક્કત્થયા-ડડ-ઈસુ=શકસ્તવ વગેરેમાં. સગ-નડઈ=સત્તાણું. ૨૯.

ગાથાર્થ :-

અનુક્રમે-નવકાર: ઈરિયાવહિયા: શકસ્તવાદિક:માં આઠ: આઠ: નવ: આઠ: અટ્ટાવીસ: સોલ: અને વીસ: એમ કુલ સત્તાણું-સંપદાઓ છે. ॥૨૮॥

વિશેષાર્થ :- આ સંપદાઓની એટલે મહાપદોની અથવા વિસામાઓની ગણના પદોને અનુસરીને છે, જેથી જેનાં જેનાં પદો ગણ્યાં નથી, તેની સંપદા પણ તે પ્રમાણે અનુસરવી. જેથી ઈચ્છામિ ખમાઠસૂત્રની “જે અ અઈયા”ની એક ગાથાની, અને સવ્વલોએ ઈત્યાદિની સંપદાઓ પણ ગણી નથી. પણ અહીં સંપદાનું પ્રયોજન તે તે સ્થાને વિશ્રામ કરવા માટે છે, તથા જ્યાં જ્યાં ૪ પાદવાળી એકેક ગાથા હોય ત્યાં (નવકારનો ચૂલિકા શ્લોક વર્જને) સર્વસ્થાને એક ચરણનું એક પદ અને એક સંપદા ગણાય છે. ૨૯

એક એક સૂત્રમાં વર્ણો: પદો: અને સંપદાઓ: નવકારમાં-

વન્ન-ડટ્ટ-સટ્ટિ નવ-પય નવકારે અટ્ટ સંપયા તત્થ ।
સગ-સંપય પય-તુલ્લા, સતરક્ખર અટ્ટમી દુ-પયા ॥૩૦॥

“નવક્ખરટ્ટમી દુપય છટ્ટી” ઇત્યન્થે

[અન્વય :- નવકારે અદ્ઠ-સદ્ઠિ વન્ન, નવ પય, અદ્ઠસંપયા, તત્થ-સગ-સંપય પય-તુલ્લા અદ્ઠમી સતરક્ખર દુ-પયા ૩૦ “અદ્ઠમી નવ-અક્ખર છટ્ઠી દુ-પય” इत्यन्ये]

શબ્દાર્થ :- વન્ન=વર્ણો, અક્ષરો અદ્ઠ-સદ્ઠિ=અડસઠ. નવ-પય=નવ પદો. તત્થ=તેમાં. સગ સંપય=સાત સંપદાઓ. પય-તુલ્લા=પદ પ્રમાણે. સત્તરડક્ખર=સત્તર અક્ષરની. અદ્ઠમી=આઠમી. દુ-પયા=બે પદની. (૩૦) નવડક્ખર=નવ અક્ષરની. અદ્ઠમી=આઠમી. દુ-પય=બે પદની. છટ્ઠી=છટ્ઠી ઇત્યન્યે=એમ અન્ય આચાર્યો કહે છે.

ગાથાર્થ :-

નવકારમાં અડસઠ અક્ષરો, નવ પદો, અને આઠ સંપદાઓ છે. તેમાં-સાત સંપદાઓ પદો પ્રમાણેની છે, અને આઠમી સત્તર અક્ષરની અને બે પદોની છે. ॥૩૦॥

“નવ અક્ષરની આઠમી અને બે પદવાળી છટ્ઠી” એમ અન્ય આચાર્યો કહે છે.

વિશેષાર્થ :- નવકારમાં પાંચ પદના ૭-૫-૭-૭-૮ મળી ૩૫ અક્ષર છે, તે દરેક પદની એકેક સંપદા ગણતાં પાંચ સંપદા, અને ચૂલિકા શ્લોકના ચાર પદ તથા ૩૩ અક્ષર છે, તેમાં છેલ્લાં બે પદની એક સંપદા ગણવી. નવકાર સૂત્રની ઉપધાન ક્રિયામાં એ ૮ સંપદા ભણવા માટે દરેક સંપદાનું એકેક આયંબિલ કરીને ભણી શકાય છે, એ ઉત્સર્ગ વિધિ છે. ૩૦

કેટલાક આચાર્યો-“નવક્ખરદ્ઠમી દુ પય છટ્ઠી” એટલે ૮ મી સંપદા “પઢમં હવઈ મંગલં.” એ ૮ અક્ષરની અને છટ્ઠી “એસો. થી પ્પણાસણો” સુધીના ૧૬ અક્ષરની કહે છે. ૩૦

ઈચ્છામિ ખમાસમણ અને ઈરિયાવહિયામાં :-

પણિવાય અક્ખરાઈં અદ્ઠાવીસં તહા ય ઇરિયાણે ।

નવ-નડયમક્ખરસયં દુ-તીસ-પય સંપયા અદ્ઠ ॥૩૧॥

[અન્વય :- પળિવાય અક્ખરાઈં અદ્ઠાવીસં, તહા ય ઇરિયાણે નવ-નડયમ-ક્ખર-સયં દુ-તીસ-પય અદ્ઠ સંપયા ॥૩૧॥]

શબ્દાર્થ :- પળિવાય=પ્રણિપાત; ઈચ્છામિ ખમાસમણ=વંદના સૂત્ર. અક્ખરાઈં=અક્ષરો. અદ્ઠાવીસં=અટ્ઠાવીસ. ઈરિયાએ=ઈરિયાવહિયા સૂત્રમાં. નવ-ન ડયમ્=નવાણું. અક્ખર-સયં=એકસો અક્ષરો. દુ-તીસ-પય=બત્રીશ પદો. સંપયા=સંપદાઓ. અદ્ઠ=આઠ ૩૧

ગાથાર્થ :-

પ્રણિપાત-સૂત્રમાં અદ્દાવીસ અક્ષરો છે. અને ઈરિયાવહિયામાં એકસો નવાણું અક્ષરો: બત્રીશ પદો અને આઠ સંપદાઓ: છે. ॥૩૧॥

વિશેષાર્થ :- ઈરિયાવહિયા સૂત્ર તસ્સ ઉત્તરી સહિત ગણાય છે, માટે ઇચ્છામિ પઢિક્કમિઠં થી નિઘાયણટ્ઠા઼ ઠામિ કાઠસ્સગં સુધીના વર્ણ, પદ, અને સંપદા ગણવી.

કેટલાક આચાર્યો તસ્સ મિચ્છા મિ દુક્કહં સુધીના જ ૧૫૦ અક્ષર ગણે છે.

ખમા૦ સૂત્રની સંપદા અને પદની ગણતરી ન આપવાનું કારણ ૨૮મી ગાથાના અર્થમાં જ આપ્યું છે. ૩૧

ઈરિયાવહિયામાં સંપદાઓનાં પદોની સંખ્યા અને આદિ પદો:-

દુગ-દુગ-ઇગ-ચઙ-ઇગ-પણ-ઇગાર-છગ ઇરિયસંપયાઽઽઇ-પયા ।

ઇચ્છા-ઇરિ-ગમ-પાણા જે મે-ર્ણિદિ-અભિ-તસ્સ ॥૩૨॥

[અન્વય :- ઇરિય-સંપયાઇ દુગ-દુગ-ઇગ-ચઙ-ઇગ-પણ-ઇગાર-છગ પયા ઇરિય-સંપયાઇ-પયા ઇચ્છાં ઇરિં ગમં પાણાં જે મેં ઈર્ણિદિં અભિં તસ્સ ॥૩૨॥]

શબ્દાર્થ :- ઈરિય-સંપયાઈ=ઈરિયાવહિયાની સંપદાનાં. દુગ દુગ-ઈગ-ચઙ-ઈગ-પણ-ઈગાર-છગ=બે, બે, એક, ચાર, એક, પાંચ, અગિયાર. અને છ. પયા=પદો છે. ઈરિય-સંપયા-ઽઽઈ-પયા=ઈરિયાવહિયાની સંપદાઓનાં આદિ-શરૂઆતનાં પદો. ૩૨

ગાથાર્થ :-

ઈરિયાવહિયાની સંપદાઓનાં બે, બે, એક, ચાર, એક, પાંચ, અગિયાર, અને છ પદો છે. ઈરિયાવહિયાની સંપદાઓનાં આદિ પદો ઈચ્છાં ઈરિં ગમં પાણાં જે મેં ઈર્ણિદિ અભિં તસ્સં છે. ॥૩૨॥

વિશેષાર્થ :- સંપદાઓનાં આદિ પદોના માત્ર શરૂઆતના અક્ષરો જ કહ્યા છે. તે ઉપરથી આખાં પદો સમજી લેવાં. જેમકે-ઈચ્છાં ઉપરથી ઈચ્છામિ પઢિક્કમિઠં? વગેરે. સંપયાઈપયા એટલે સંપદાનાં પદો, અને સંપયા-ઽઽઈ-પયા એટલે સંપદાનાં આદિ પદો, એમ બે રીતે પદચ્છેદ કરેલ છે. ૩૨

ઈરિયાવહિયાની આઠ સંપદાઓનાં સહેતુક વિશેષનામો :-
 અભ્યુવગમો નિમિત્ત ઓહે-ચર-હેડ-સંગહે પંચ ।
 જીવ-વિરાહણ-પડિક્કમણ-ભેયઓ તિન્નિ ચૂલાએ ॥૩૩॥

[અન્વય :- અભ્યુવગમો નિમિત્ત ઓહેચર-હેડ સંગહે પંચ ચૂલાએ જીવવિરાહણ પડિક્કમણ-ભેયઓ તિન્નિ ॥૩૩॥]

શબ્દાર્થ :- અભ્યુવગમો=સ્વીકાર. નિમિત્ત=નિમિત્ત. ઓહેચર- હેડ=ઓધ એટલે સામાન્ય હેતુ અને ઈતર એટલે વિશેષ હેતુ. સંગહે=સંગ્રહ. પંચ=પાંચ. જીવ-વિરાહણ-પડિક્કમણ-ભેયઓ=જીવ, વિરાધના, અને પ્રતિક્રમણના ભેદથી. તિન્નિ=ત્રણ ચૂલાએ=ચૂલિકામાં. ૩૩.

ગાથાર્થ :-

અભ્યુવગમઃ નિમિત્તઃ સામાન્ય : અને વિશેષહેતુઃ સંગ્રહ : એ પાંચ અને ચૂલિકામાં જીવ, વિરાધના, અને પ્રતિક્રમણ ભેદથી ત્રણ ॥૩૩॥

- વિશેષાર્થ :- ઈરિયાવહિયંમાં-આલોચના અને પ્રતિક્રમણ પ્રાયશ્ચિત્ત છે. એટલે-
૧. અભ્યુવગમ સંપદાથી-પ્રતિક્રમણ કરવાનો સ્વીકાર થાય છે.
  ૨. નિમિત્ત સંપદાથી-શા માટે પ્રતિક્રમણ કરવું ? તે પ્રતિક્રમણ કરવા લાયક દોષ જે નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થયેલ છે, તે નિમિત્તો જણાવેલ છે.
  ૩. સામાન્ય હેતુ સંપદાથી-જે દોષ દૂર કરવા પ્રતિક્રમણ કરવામાં આવે છે, તે દોષનું સામાન્ય કારણ સૂચવ્યું છે.
  ૪. વિશેષ હેતુ સંપદાથી-દોષનાં વિશેષ કારણો ગણાવ્યાં છે.
  ૫. સંગ્રહ સંપદાથી-હિંસારૂપ દોષ થવાના નિમિત્ત રૂપ થતી સર્વ જીવોની હિંસાનો સંગ્રહ બતાવવામાં આવ્યો છે.
  ૬. જીવ સંપદાથી-એકંદર સર્વ જીવોનો વિગતવાર સંગ્રહ થઈ શકે; તે રીતે સંગ્રહ સૂચવવા જીવોની જાતિઓ ગણાવી છે.
  ૭. વિરાધના સંપદાથી-હિંસા-વિરાધનાના પ્રકારો ૧૧ પદોમાં લંબાણથી ગણાવ્યા છે.

૮. પ્રતિક્રમણ સંપદાથી-તે સર્વ દોષોના પ્રતિક્રમણના અભ્યુપગમ-સ્વીકારનો નિર્વાહ કરવામાં આવ્યો છે.

અમારી સમજ પ્રમાણે તસ્સ મિચ્છામિ દુક્કડં. એ પદ પ્રતિક્રમણ રૂપ અને તસ્સ ઉત્તરી-નાં પદો પ્રતિક્રમણ પ્રાયશ્ચિત્ત પછીના ઉત્તર પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપે એટલે કાયોત્સર્ગ પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપે જણાય છે. પરંતુ પૂર્વાચાર્યોની વ્યાખ્યામાં આ પ્રમાણે છે, એટલે તે પ્રમાણે રાખેલ છે. તસ્સ મિચ્છામિ સંપૂર્ણ તસ્સ ઉત્તરી સૂત્રને પ્રતિક્રમણ પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપે ગણીએ તો પણ અપેક્ષાવિશેષે હરકત ન આવે. પરંતુ એમ કરતાં વિરાધના સંપદાનાં પદ ૧૦ જ રહે છે, ત્યાં વિરોધ આવે એટલે આચાર્ય મહારાજને તસ્સ ઉત્તરીથી પ્રતિક્રમણ પ્રાયશ્ચિત્ત સંમત છે. એમ સ્પષ્ટ સમજાય છે. છતાં વિરાહિયા-સુધી પાંચમી, પંચિંદિયા સુધી દ્વીતી અને તસ્સ મિચ્છામિ સુધી ૭ મી અને કાઉસ્સગ્ગં સુધી ૮મી સંપદા એ પ્રમાણે મતાન્તરનો ઉલ્લેખ સંધાચારવૃત્તિમાં કરવામાં આવેલો જોવામાં આવે છે.

બાકીની ત્રણ ત્રણ સંપદાઓને ચૂલિકાની અંદરની સંપદાઓ કહી છે, તે ઉપરથી ઈર્યાપથિકી સૂત્રનો મુખ્ય પાઠ પંચિંદિયા સુધીનો જણાય છે. ૩૩

ઈરિયાવહિયંની સંપદાઓ

૮ સંપદાનાં નામ	સંપદાનાં પ્રથમ પદ	સંપદાનાં સર્વપદ
૧ અભ્યુપગમ	ઈચ્છામિ	૨
૨ નિમિત્ત	ઈરિયાવહિયાએ	૨
૩ ઓધ (સામાન્ય) હેતુ	ગમણાગમણે	૧
૪ ઈતર (વિશેષ) હેતુ	પાણક્રમણે	૪
૫ સંગ્રહ	જે મે જીવા વિરાહિયા	૧
૬ જીવ	એગિંદિયા	૫
૭ વિરાધના	અભિહયા	૧૧
૮ પ્રતિક્રમણ	તસ્સ ઉત્તરીકો	૬
		૩૨

શકસ્તવની દરેક સંપદાના પદની સંખ્યા અને આદિ પદ:-
 દુ-તિ-ચડ-પણ-પણ-પણ-દુ-ચડ-તિ-પય-સક્ક-ત્થય-
 સંપયાઽઽઇ-પયા ।

નમુ-આઇગ-પુરિસો-લોગુ-અભય-ધમ્મ-અપ્પ-જિણ-સવ્વં ॥૩૪॥

[અન્વય :- સક્ક-ત્થય-સંપવાઇ-દુ-તિ-ચડ-પણ-પણ-પણ-દુ-ચડ-તિ-પય-સક્ક-ત્થય-સંપયાઽઽઇ-પયા નમું આઇગં પુરિસોં લોગું અભયં ધમ્મં અપ્પં જિણં સવ્વં ॥૩૪॥]

શબ્દાર્થ :- સક્કત્થય=શકસ્તવની સંપયાઈ=સંપદાનાં. પયા=પદો. સક્ક-ત્થય-સંપયા-ઽઽઇ-પયા=શકસ્તવની સંપદાઓનાં આદિ પદો. દુ-તિ-ચડ-પણ-પણ-પણ-દુ-ચડ-તિ-પયા=બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ, પાંચ, પાંચ, બે, ચાર, ત્રણ પદો ૩૪.

ગાથાર્થ :-

બે: ત્રણ: ચાર: પાંચ: પાંચ: પાંચ: બે: ચાર: ત્રણ: પદોવાળી શકસ્તવની સંપદાઓ છે. શકસ્તવની સંપદાઓનાં આદિપદો નમું આઈગં પુરિસોં લોગું અભયં ધમ્મં અપ્પં જિણં સવ્વં છે. ॥૩૪॥

શકસ્તવની સંપદાઓનાં નામો:-

થોઅવ્વ-સંપયા ઓહ-ઇયર-હેઝવઓગ-તદ્દેઝ ।
 સ-વિસેસુવઓગ સ-રૂવ-હેઝ નિય-સમ-ફલય મુક્કે ॥૩૫॥

[અન્વય :- થોઅવ્વ ઓહ ઇયરહેઝ ઝવઓગ તદ્દેઝ સ-વિસેસુવઓગ સ-રૂવ-હેઝ નિય-સમ-ફલય મુક્કે ॥૩૫॥]

શબ્દાર્થ :- થોઅવ્વ=સ્તુતિ કરવા યોગ્ય. સંપયા=સંપદાઓ. ઓહ=સામાન્ય. ઈયર=વિશેષ, હેઝ=હેતુ. ઝવઓગ=ઉપયોગ. તદ્દેઝ=તેનો હેતુ. સવિસેસુવઓગ=સવિશેષ ઉપયોગ. સ-રૂવ-હેઝ=સ્વરૂપ હેતુ. નિય-સમ-ફલય=પોતાના જીવું ફળ આપનાર. મોક્ષ=મોક્ષ. ૩૫

ગાથાર્થ :-

સ્તોતવ્ય: ઓહ અને ઈતર હેતુ: ઉપયોગ: તદ્દેતુ: સવિશેષ ઉપયોગ: સ્વરૂપ હેતુ: નિજસમફળદ: મોક્ષ: સંપદા. ॥૩૫॥

વિશેષાર્થ :- ૧. આ સૂત્રમાં કોની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે ? એટલે સ્તુતિ કરવા યોગ્ય-સ્તોતવ્ય કોણ છે ? તે જણાવવા માટે અરિહંતાણં, ભગવંતાણં એ બે પદો છે. અર્થાત્ અરિહંત ભગવંતો આ સ્તુતિથી સ્તુતિ કરવા યોગ્ય છે, માટે સ્તોતવ્યસંપદા કહેવાય છે.

૨. પછીના-ત્રણ પદોમાં તેઓ જ સ્તોતવ્ય છે. તેનું સામાન્ય કારણ આપવામાં આવેલું છે. માટે તે ત્રણ પદની ઓઘહેતુ સંપદા કહેવામાં આવે છે.

૩. ઓઘ હેતુનો વિસ્તાર પછીના ચાર પદમાં કરવામાં આવેલ છે, માટે તે વિશેષહેતુ સંપદા કહેવાય છે.

૪. જેની સ્તુતિ કરવામાં આવે છે, તેની લોકોને જરૂર શી છે ? માત્ર દૃષ્ટિરાગથી જ સ્તુતિ કરવામાં આવે છે, કે અરિહંત ભગવંતો જગત્ને કાંઈ પણ ઉપયોગી થાય છે ? તે સમજાવવા પાંચ પદની ચોથી ઉપયોગ હેતુ સંપદા કહેવાઈ છે.

૫. એ સ્તોતવ્યો લોકોને ઉપયોગી છે, પરંતુ કઈ રીતે ઉપયોગી થાય છે ? ઉપયોગી હોવાનાં શાં શાં કારણો છે ? તે માટે તદ્દેતુ એટલે ઉપયોગના હેતુરૂપ તદ્દેતુ સંપદા કહેવાઈ છે.

૬. સામાન્ય ઉપયોગ માત્ર ઉપરથી કોઈ વ્યક્તિની પરમ સ્તોતવ્યતા નથી આવી શકતી. પરંતુ ખાસ ઉપયોગ-વિશેષ ઉપયોગ-અસાધારણ ઉપયોગ જેનો હોય, તે જ અસાધારણ સ્તુતિનો વિષય બની શકે છે. માટે ધમ્મદયાણં વગેરે પાંચ પદોથી સવિશેષોપયોગસંપદા કહેવાઈ છે.

૭. સ્તોતવ્ય અરિહંત ભગવંતોનું બે પદોમાં અસાધારણ વ્યક્તિત્વવાર્ણું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે, તેથી તે સ્વરૂપ સંપદા કહેવાઈ છે.

૮. સ્તુતિ કરવાનું ફળ ન મળે, તો સ્તુતિ કરવી નકામી છે, માટે સ્તોતવ્યો પોતાના જેવા બનાવી શકે છે, માટે સ્તુતિ કરવી જરૂરની છે. તે બતાવવા નિજ-સમ-ફળદ સંપદા કહેવાઈ છે. બીજું નામ સ્વતુલ્ય-પર-ફલ-કર્તૃત્વ છે. જે સ્તોતવ્યો પોતાના સમાન બીજાને ન બનાવે, તેની સ્તુતિ કરવાનું જ પ્રયોજન શું હોઈ શકે ?

૯. અરિહંત ભગવંતો શું ફળ પામ્યા છે ? મોક્ષ રૂપ ફળ પામ્યા છે, માટે તે ફળ આપવાને તે સમર્થ છે, માટે અરિહંત ભગવંતોના પ્રયાસનું અને આપણા પ્રયાસનું પણ અંતિમ ફળ તો મોક્ષ જ છે, બન્નેયનું ધ્યેય એક જ છે, તે બતાવવા મોક્ષ સંપદા કહેવાઈ છે.

છેલ્લી બે સંપદાઓ પ્રથમની સંપદા સાથે ઉપસંહાર રૂપે કંઈક સીધો સંબંધ પણ બતાવે છે.

સંપદાઓની આ વ્યવસ્થાથી ૩૩ પદોના નમુત્યુણં રૂપ મહાસ્તુતિ રૂપ સૂત્રની અસાધારણ વ્યવસ્થા સૂચવી છે, વિશેષણો પણ કેવાં હેતુગર્ભિત અને એક સંદર્ભરચનામાં જેટલાં અંગો જોઈએ, તે દરેક અંગો સાથે તેમાં ગોઠવાઈ ગયાં છે ! વિશેષ સૂક્ષ્મતાથી જોતાં દરેક સંપદાનાં દરેક પદોમાં પણ સવિશેષ હેતુઓ મૂકેલા છે. માટે અસમસ્ત પદો રાખીને છૂટાં છૂટાં વિશેષણો આપેલાં છે. લલિત વિસ્તરા વૃત્તિમાં આ સત્ય શ્રીહરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ ખૂબ તાદૃશ્ય કર્યું છે.

॥ શકસ્તવની સંપદાઓ ॥

સંપદાનાં નામ	સંપદાનાં પ્રથમ પદ	સર્વપદ.
૧ સ્તોતવ્ય સંપદા	નમુત્યુણં	૨
૨ ઓઘ હેતુ "	આઈગરાણં	૩
૩ વિશેષ હેતુ "	પુરિસુત્તમાણં	૪
૪ ઉપયોગ "	લોગુત્તમાણં	૫
૫ તદ્દેતુ "	અભયદયાણં	૫
૬ સવિશેષોપયોગ "	ધમ્મદયાણં	૫
૭ સ્વરૂપ "	અપ્પડિહયવરનાણં	૨
૮ નિજસમફલદ "	જિજ્ઞાણં	૪
(સ્વતુલ્યપર-ફલ-કર્તૃત્વ)		
૯ મોક્ષ "	સવ્વન્નૂણં,	૩
		૩૩

નમુત્યુણંની અને ચૈત્યસ્તવનાં પદો અને વર્ણોની એકંદર સંખ્યા
દો-સગ-નડયા વન્ના નવ સંપય પય તિત્તીસ સક્ક-થએ ।

ચેઇયથય-ઢુસંપય તિચ્ચત્ત-પય વન્ન દુ-સય-ગુણ-તીસા ॥૩૬॥

[અન્વય :- સક્ક-થએ દો-સગ-નડયા વન્ના, નવ સંપય, તિત્તીસ પય, ચેઇયથયઢુ સંપય, તિ-ચ્ચત્ત-પય, દુ-સય-ગુણ-તીસા વન્ન. ॥૩૬॥]

શબ્દાર્થ :- દો-સગ-નડયા=બસો સત્તાણું. ચેઇય-થય=ચૈત્યસ્તવ (અરિહંત થે) વન્ના=અક્ષર. નવ=નવ સંપય=સંપદા. પય=પદો. તિત્તીસ=તેત્રીસ. સક્ક-થએ=શકસ્તવમાં અટ્ટ=આઠ. સંપય=સંપદા. તિ-ચ્ચત્ત-પય=તેતાલીસ પદો. વન્ન=વર્ણો. દુ-સય-ગુણ-તીસા=બસો ઓગણત્રીસ. ૩૬

ગાથાર્થ :-

શકસ્તવમાં બસો સત્તાણું અક્ષરોઃ નવ સંપદાઃ તેત્રીશ પદોઃ છે.

ચૈત્યસ્તવમાં આઠ સંપદાઃ તેતાલીશ પદોઃ બસો ઓગણત્રીસ અક્ષરો છે. ॥૩૬॥

ચૈત્યસ્તવની સંપદાઓનાં પદોની સંખ્યાઃ અને આદિ પદો

દુ-છ-સગ-નવ-તિય-છ-ચ્ચ-ઉ-છ-પ્પય ચિઇ-સંપયા, પયા પઢમા ।

અરિહં-વંદણ-સદ્ધા-અન્ન-સુહુમ-એવ-જા-તાવ ॥૩૭॥

[અન્વય :- દુ-છ-સગ-નવ તિય-છ-ચ્ચ-ઉ-છ-પ્પય ચિઇ-સંપયા, અરિહં વંદણ સદ્ધા અન્ન સુહુમ એવ જા તાવ પઢમા પયા ॥૩૭॥]

શબ્દાર્થ :- દુ=બે. છ=છ. સગ=સાત. નવ=નવ. તિય=ત્રણ. છ=છ. ચ્ચ=ચાર. ઉપ્પય=છ પદવાળી. ચિઇ-સંપયા=ચૈત્યવંદન સૂત્રની સંપદાઓ. પયા=પદો પઢમા=પ્રથમ. ૩૭.

ગાથાર્થ :-

બેઃ છઃ સાતઃ નવઃ ત્રણઃ છઃ ચારઃ અને છઃ પદોવાળી ચૈત્યસ્તવની સંપદાઓ છે. અને અરિહં વંદણ સદ્ધા અન્ન સુહુમ એવ જા તાવ એ પ્રથમ પદો છે. ॥૩૭॥

વિશેષાર્થ :- સુગમ છે.

ચૈત્યસ્તવની આઠ સંપદાનાં નામ:-

અભ્યુવગમો નિમિત્તં હેઠુ ઇગ-બહુ-વયંત આગારા ।

આગંતુગ-આગારા ઉસ્સગ્ગા-ડવહિ સ-સ્વ-ડટ્ટ ॥૩૮॥

[અન્વય :- અભ્યુવગમો નિમિત્તં હેઠુ ઇગ-બહુ-વયંત-આગારા, આગંતુગ-આગારા, ઉસ્સગ્ગા-ડવહિ સ-સ્વ-ડટ્ટ ॥૩૮॥]

શબ્દાર્થ :- અભ્યુવગમ = અભ્યુપગમ, સ્વીકાર. નિમિત્તં = નિમિત્ત, નિમિત્ત રૂપ હેતુ. હેઠુ = હેતુ. ઈગ = એક. બહુ = બહુ. વયંત = વચનાંત. આગારા = આગારો ઈગ-બહુ-વયંત-આગારા = એક વચનાન્ત અને બહુ વચનાંત આગારો. આગંતુગ = આગંતુક, આવી પડે તેવા. આગંતુગ-આગારા = આગંતુક આગારો. ઉસ્સગ્ગ = કાયોત્સર્ગ. અવહિ = અવધિ, વખતની મર્યાદા. સ-સ્વ = સ્વરૂપ. ઉસ્સગ્ગા-ડવહિ-સ-સ્વ = કાયોત્સર્ગની મર્યાદા અને સ્વરૂપ. અટ્ટ=આઠ. ૩૮

ગાથાર્થ :-

અભ્યુપગમઃ નિમિત્તઃ હેતુઃ એક અને બહુવચનાંત આગારોઃ આગંતુક આગારોઃ કાયોત્સર્ગનો અવધિઃ અને સ્વરૂપઃ એમ આઠ. ॥૩૮॥

વિશેષાર્થ :- અહીં, અરિહંત ચેઠ સૂત્ર અત્રત્થ સહિત ગણ્યું છે, માટે અરિહંત ચેઠ ની પહેલી ત્રણ છે, અને બાકીની પાંચ અત્રત્થની છે.

નામોના ભાવાર્થ-

“અરિહંત ચેઈયાણં, કરેમિ કાઉસ્સગ્ગં” કોઈ એક ચૈત્યમાં રહેલી પ્રતિમાઓની વંદના વગેરે માટે કાઉસ્સગ્ગ કરવાનું અંગીકાર કરેલું હોવાથી, બે પદની પહેલી અભ્યુપગમ સંપદા છે.

તે કાઉસ્સગ્ગ કરવાનું નિમિત્ત એટલે પ્રયોજન સૂચવનારી “વંદણવત્તિયાએ થી નિરુવસગ્ગવત્તિયાએ” સુધીના છ પદની બીજી નિમિત્ત સંપદા છે.

શ્રદ્ધાદિ વિના કરેલો કાઉસ્સગ્ગ ઈષ્ટ સિદ્ધિ ન આપી શકે, માટે ‘સદ્ધાએ થી ઠામિ કાઉસ્સગ્ગં’ સુધીનાં સાત પદમાં કાઉસ્સગ્ગનો હેતુ-સાધન બતાવેલ હોવાથી, હેતુ સંપદા છે.

કરેલો કાઉસ્સગ્ગ પણ આગાર એટલે અનિવાર્ય સંજોગોમાં છૂટ-અપવાદ-વિના નિર્દોષ થઈ શકે નહીં, માટે ‘અત્રત્થથી હુજ્જ મે કાઉસ્સગ્ગો’ સુધીમાં કાઉસ્સગ્ગના ૧૨ આગાર બતાવેલા છે, તેમાં-

અન્નત્થથી પિત્તમુચ્છાએ સુધીનાં નવ પદ એકવચનાન્ત પ્રયોગવાળા શબ્દોથી સૂચિત હોવાથી નવ પદોની ચોથી એકવચનાન્ત આગાર સંપદા છે, અને સુહુમેહિં થી દિટ્ઠિસંચાલેહિં સુધીનાં ત્રણ પદોની પાંચમી બહુવચનાન્ત આગાર સંપદા છે.

અન્નત્થ સૂત્રમાં કહેલા આગારો કેટલાક “એવમાઈ એહિં” એ પદ વડે સૂચવાતા આગારો (ચૈ૦વં૦ભા૦પ૫) વડે પણ કાઉસ્સગ્ગનો ભંગ ન થવા માટે “હુજ્જ મે કાઉસ્સગ્ગો” સુધીનાં છ પદોની છટ્ઠી આગંતુક આગાર સંપદા છે.

જાવ અરિહંતાણં થી ન પારેમિ સુધીનાં ચાર પદમાં “કાઉસ્સગ્ગમાં કેટલી વાર સુધી રહેવું ?” તેનો કાળનિયમ બતાવેલો હોવાથી ચાર પદની સાતમી કાયોત્સર્ગાવધિ સંપદા છે.

તાવ કાયં થી વોસિરામિ સુધીનાં છ પદમાં “કાઉસ્સગ્ગ કેવી રીતે કરવો ?” તેનું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે, માટે ચાર પદની આઠમી કાયોત્સર્ગસ્વરૂપ સંપદા છે. ૩૮

ચૈત્યસ્તવની ૮ સંપદાનાં નામ, પ્રથમ પદ અને પદ સંખ્યા.

૮ સંપદાનાં નામ	સંપદાનાં પ્રથમ પદ	સંપદાનાં સર્વપદ
૧ અભ્યુપગમ	અરિહંત ચેઈયાણં	૨
૨ નિમિત્ત	વંદણવત્તિયાએ	૬
૩ હેતુ	સદ્ધાએ	૭
૪ એકવચનાન્તઆગાર	અન્નત્થ ઊસસિએણં	૮
(૧) સહજાઅગાર		(૧)
(૨) અલ્પાગંતુક હેતુ		(૨)
(૩) બહુઆગંતુક હેતુ		(૩)
૫ બહુવચનાન્તઆગાર (નિયોગજન્ય)	સુહુમેહિં અંગસંચાલેહિં	૩
૬ આગંતુક આગાર (બાહ્યાગંતુક)	એવમાઈએહિં	૬
૭ કાયોત્સર્ગાવધિ	જાવ અરિહંતાણં	૪
૮ સ્વરૂપ	તાવ કાયં	૬
		૪૩

નામસ્તવાદિ ૩ સૂત્રની સંપદા ૫૬ અને અક્ષરો કેટલા છે ? તે કહે છે-
 નામથયાઇસુ સંપય, પયસમ અડવીસ સોલ વીસ કમા ।
 અદુરુત્તવન્ન દોસદ્વ-દુસયસોલદ્વ નડઅસયં ॥૩૧॥

શબ્દાર્થ :

નામથય=નામસ્તવ (લોગસ્સ)	પયસમ=૫૬ તુલ્ય
આઇસુ=વગેરે (૬) સૂત્રમાં	કમા=અનુક્રમે

ગાથાર્થ :- લોગસ્સ વગેરે (એટલે) લોગસ્સ-પુક્ષ્મરવરદી૦- અને સિદ્ધાણં બુદ્ધાણં૦ એ ત્રણ (સૂત્ર)માં અનુક્રમે સંપદાઓ ૫૬ તુલ્ય (એટલે) ૨૮-૧૬-૨૦ ૫૬ અને તેટલી જ સંપદા છે તથા બીજીવાર સૂત્રોચ્ચાર વખતે નહિ ગણાયેલા અક્ષરો અનુક્રમે ૨૬૦-૨૧૬-અને ૧૮૮ છે. ॥૩૮॥

ભાવાર્થ :- એ ત્રણ સૂત્રમાં લોગસ્સની ૭ ગાથા અને દરેક ગાથાનું એકેક ચરણ (પાદ-ચોથો ભાગ) તે એકેક ૫૬ તથા એકેક સંપદારૂપ ગણવાથી અને ૭ ગાથામાં ૨૮ ચરણ હોવાથી લોગસ્સનાં ૨૮ ૫૬ તથા ૨૮ સંપદા છે. એ પ્રમાણે પુક્ષ્મરવરદીની ૪ ગાથા હોવાથી ૧૬ ૫૬ અને ૧૬ સંપદા છે. તેમજ સિદ્ધાણંની ૫ ગાથા હોવાથી ૨૦ ૫૬ અને ૨૦ સંપદા છે. અને અક્ષરો તો પૂર્વે ૨૬મી ગાથામાં કદ્યા પ્રમાણે જાણવા. ત્યાં લોગસ્સમાં “સવ્વલોએ” પુક્ષ્મરવરદીમાં “સુઅસ્સ ભગવઓ” અને સિદ્ધાણંમાં વેયાવચ્ચગરાણંસંતિગરાણં સમ્મદ્દિટ્ઠિ સમાહિગરાણં” એટલા અક્ષરો અધિક ગણવાથી ૨૬૦-૨૧૬ - અને ૧૮૮ અક્ષરો થાય છે, પરંતુ સંપદા અથવા ૫૬ પ્રમાણે અક્ષરો ગણવાથી એટલા અક્ષર ન થાય.

પ્રણિધાન સૂત્રના અક્ષર તથા ચૈત્યવંદના સંબંધિ ૯ સૂત્રોના ગુરુ અક્ષર કહે છે. જેથી લઘુ અક્ષરની સંખ્યા સ્વતઃ પ્રાપ્ત થાય છે.

પણિહાણિ દુવન્નસયં, કમેસુ સગ-તિ ચડવીસ-તિત્તીસા ।
 ગુણતીસ-અદ્વવીસા, ચડતીસિ-ગતીસ-બાર ગુસ્વન્ના ॥૪૦॥

શબ્દાર્થ :

પણિહાણિ=૩ પ્રણિધાનમાં	એસુ=એ (તે) ૯ સૂત્રોમાં
કમા=અનુક્રમે	ગુસ્વ=જોડાક્ષર

ગાથાર્થ :- ૩ પ્રણિધાન (જાવંતિ ચે૦-જાવંત કેવિ૦-જયવી૦એ ૩ સૂત્ર)માં ૩૫-૩૮-અને ૭૯ મળી ૧૫૨ અક્ષર છે. તથા ગુરુ અક્ષર નવકારમાં ૭,

ખમાસમણમાં ૩, ઈરિયાવહિયામાં ૨૪, શકસ્તવમાં ૩૩, ચૈત્યસ્તવમાં ૨૯, નામસ્તવમાં ૨૮, શ્રુતસ્તવમાં ૩૪, સિદ્ધસ્તવમાં ૩૧, અને પ્રણિધાનમાં ૧૨ ગુરુ અક્ષર જાણવા.

ભાવાર્થ :- અહીં ગુરુ અક્ષર એટલે જોડાક્ષર 'જાણવા' પરન્તુ જોડાક્ષરથી પૂર્વનો અક્ષર ગુરુ (ભારે) અક્ષર ગણાય છે તે નિયમ અહીં ન ગણવો. તે ગુરુ અક્ષરો ક્યા ક્યા છે, તે સ્વતઃ જાણી શકાય તેવા હોવાથી અહીં કહ્યા નથી, પરન્તુ કંઈક સ્થાને (૬ સ્થાને) મતાન્તર છે તે જ માત્ર દર્શાવાય છે-

(૧) નવકારમાં “ખણાસણો”ને સ્થાને “પણાસણો” કહે છે જેથી ૭ ને બદલે ૬ ગુરુ અક્ષર થાય છે.

(૨) ઈરિયામાં ઠાણાઓ ઠાણં ને સ્થાને ઠાણાઓટ્ઠાણં કહે છે, જેથી ૨૪ ને બદલે ૨૫ ગુરુ થાય છે.

(૩) નમુત્યુણંમાં વિઅદ્દછઉમાણંને બદલે વિઅદ્દછઉમાણં કહે છે, જેથી ૨૪ ને બદલે ૨૫ ગુરુ થાય છે.

(૪) ચૈત્યસ્તવ દંડકમાં “કાઉસ્સગ્ગ” શબ્દ ત્રણવાર આવે છે તેમાં-૨૨ને સ્થાને ૨૩ કહેવાથી ૩ ગુરુ ઓછા થવાથી ૨૯ ને બદલે ૨૬ ગુરુ થાય છે.

(૫) લોગસ્સમાં ચઉવીસંપિને સ્થાને ચઉવીસંપિ કહે છે, જેથી ૨૮ ને બદલે ૨૯ ગુરુ થાય છે.

*(૬) પુક્ખરવરદીમાં દેવંનાગને સ્થાને દેવત્રાગ કહે છે જેથી ૩૪ ને બદલે ૩૫ ગુરુ થાય છે.

એ પ્રમાણે ૬ સૂત્રમાં ગુરુ અક્ષરનો મતાન્તર જાણવો. અને પૂર્વે કહેલા ગુરુ અક્ષરો સિવાયના શેષ રહેલા લઘુ અક્ષર તે અનુક્રમે આ પ્રમાણે-

નવકારમાં ૬૧, ખમામાં ૨૫, ઈરિયામાં ૧૭૫, નમુમાં ૨૬૪, ચૈત્યસ્તવમાં ૨૦૦, લોગસ્સમાં ૨૩૨, પુક્ખરમાં ૧૮૨, સિદ્ધાણંમાં ૧૬૭, અને પ્રણિધાનત્રિકમાં ૧૪૦ લઘુવર્ણ જાણવા. (અમતાન્તરાપેક્ષાએ)

એ ઉપર કહેલાં ૯ સૂત્ર સિવાય શેષ થોય, સ્તવન અને ચૈત્યવંદન (નમસ્કાર રૂપ) વગેરે પણ ચૈત્યવંદનામાં આવે છે. પરન્તુ તે નિયત ન હોવાથી તેના અક્ષરોની ગણતરી થઈ શકે નહિ માટે કહી નથી. ॥ ઇતિ ૮-૧-૧૦ મું દ્વારમ્ ॥

૧ માગધીમાં જોડાક્ષર સ્વજાતિના તથા સ્વવર્ગના દ્વિત્વરૂપ જ સમજવા. જોડાક્ષરમાં અન્ય વર્ણ સાથે જોડાયેલ જોડાક્ષર હોતા નથી.

* એ મતાન્તરો ભાષ્યની અવયૂરિમાં કહ્યા છે.

॥ ૮-૯-૧૦ માં દ્વારનો યંત્ર ॥

સૂત્રનાં * આદાન નામ	સૂત્રનાં ૧ગૌણ નામ	પદસંખ્યા	સંપદા	ગુરુ અક્ષર	લઘુ અક્ષર	સર્વ અક્ષર
૧ નવકાર	પંચમંગળ શ્રુત- સ્કંધ	૯	૮	૭	૬૧	૬૮
ઈચ્છામિ ખમા- સમણો	પ્રણિપાત સૂત્ર વા છોભસૂત્ર	૦	૦	૩	૨૫	૨૮
ઈરિયાવહિયં (તસ્સઉત્તરી સહિત)	પ્રતિક્રમણ શ્રુત સ્કંધ	૩૨	૮	૨૪	૧૭૫	૧૮૯
નમુત્યુણં	શકસ્તવ વા પ્રણિપાત દંડક	૩૩	૯	૩૩	૨૬૪	૨૮૭
અરિહંત ચેઈ- યાણં (અન્નત્યઠ સહિત)	ચૈત્યસ્તવ વા કાયોત્સર્ગ દંડક	૪૩	૮	૨૯	૨૦૦	૨૨૯
લોગસ્સ	નામસ્તવ	૨૮	૨૮	૨૮	૨૩૨	૨૬૦
પુક્ખરવરદી	શ્રુતસ્તવ	૧૬	૧૬	૩૪	૧૮૨	૨૧૬
સિદ્ધાણં બુદ્ધાણં	સિદ્ધસ્તવ	૨૦	૨૦	૩૧	૧૬૭	૧૮૮
જાવંતિ ચેઈયાઈ	ચૈત્યવંદન	૦	૦	૩	૩૨	૩૫
જાવંત કેવિસાહુ	સૂત્ર મુનિવંદન	૦	૦	૧	૩૭	૩૮
જયવીઅરાય	પ્રાર્થના	૦	૦	૨	૭૧	૭૯
પહેલી બે ગાથા	સૂત્ર	૦	૦	૮	૭૧	૭૯

* સૂત્રના આદિ પદવાળું નામ તે આદાન નામ, અને ગુણવાચક નામ તે ગૌણ નામ (ઈતિ અનુયોગદ્વાર)

૧ “નવકાર” એ આદાન નામ નથી, પરંતુ અનાદિ નામ સંભવે.

૫ દંડક અને તેમાં આવેલા ૧૨ અધિકાર સંબંધિ :-

પણ દંડા સક્કથય-ચેદ્વય-નામ-સુઅ-સિદ્ધથય ઇત્થ ।

દો ઇગ દો દો પંચ ય, અહિગારા બારસ કમેણ ॥૪૧॥

શબ્દાર્થ :

પણ=પાંચ

ઇત્થ=અહીં (પાંચ દંડકમાં)

ગાથાર્થ :- શકસ્તવ-ચૈત્યસ્તવ-નામસ્તવ-શ્રુતસ્તવ-અને સિદ્ધસ્તવ એ પાંચ દંડક છે, (અને તેમાં) અનુક્રમે ૨-૧-૨-૨-૫ એ પ્રમાણે ૧૨ અધિકાર છે. ॥૪૧॥

ભાવાર્થ :- તીર્થંકર પદવી પહેલાં પણ (જન્મ કલ્યાણક પ્રસંગે) સૌધર્મ કલ્પનો શક નામનો ઈન્દ્ર નમુત્યુણં સૂત્ર વડે પ્રભુની સ્તુતિ કરે છે, માટે નમુત્યુણંનું શકસ્તવ એવું * ગૌણ નામ છે, અને નમુત્યુણં એ *આદાન નામ છે, ચૈત્ય સંબંધિ સ્તુતિ અને કાઉસ્સગ્ગ દર્શાવનાર હોવાથી અરિહંતયે૦ સૂત્રનું ગૌણ નામ ચૈત્યસ્તવ છે, અને અરિહંતયે૦ એ આદાન નામ છે. વર્તમાન અવસર્પિણીના ૨૪ ભગવંતના નામની સ્તવના હોવાથી લોગસ્સનું નામસ્તવ એવું ગૌણ નામ છે. અને લોગસ્સ એ આદાન નામ છે. શ્રુતની એટલે સિદ્ધાન્તની સ્તુતિરૂપ હોવાથી પુક્ખરવરદીનું શ્રુતસ્તવ ગૌણ નામ છે, અને પુક્ખરવરદી એ આદાન નામ છે. તથા સિદ્ધ ભગવંતની સ્તુતિ હોવાથી સિદ્ધાણંનું સિદ્ધસ્તવ એવું ગૌણ નામ છે. અને સિદ્ધાણં અથવા સિદ્ધાણં બુદ્ધાણં એ આદાન નામ છે. એ પ્રમાણે એ પાંચ સૂત્ર ચૈત્યવંદનામાં મુખ્ય હોવાથી અને દંડવત્^૧ સરળ (બીજાં સૂત્રોની અપેક્ષાએ દીર્ઘ પણ) હોવાથી દંડક કહેવાય છે. એ ૫ દંડકમાં ચૈત્યવંદનના ૧૨ અધિકાર એટલે ૧૨ વિષય કહ્યા છે તેની વિશેષ સ્પષ્ટતા આગળની ગાથાઓમાં કહેવાશે. ॥ ઇતિ ૧૧ મું પંચદંડકદ્વારમ્ ॥

* શ્રી અનુયોગદ્વારમાં ૧૦ પ્રકારના નામ પ્રસંગે જે સૂત્રનું નામ આદિ પદોથી ઓળખાય છે તે સૂત્રનું તે નામ આદાન નામ અને ગુણ ઉપરથી પડેલું નામ તે ગૌણ નામ કહ્યું છે.

૧ યથોક્તમુદ્રાભિરસ્થલિતં ભણ્યમાનત્વાદ્ દંડાઃ ઇવ દંડાઃ સરલા ઇત્યર્થઃ (ભાષ્યાવગૂરિ)

પાંચ દંડકને વિષે કહેલા ૧૨ અધિકારનાં આદિ પદ
 નમુ જેય અ અરિહં લોગ સવ્વ પુક્ખ તમ સિદ્ધ જો દેવા ।
 ઝજ્જિ ચત્તા વેયાવચ્ચગ અહિગારપદમપયા ॥૪૨॥

ગાથાર્થ :- ^૧નમુત્થુણં-જેય (અ) અર્ધયા^૨ સિદ્ધા-અરિહંત ^૩યેઈયાણં-લોગસ્સ^૪
 ઉજ્જોઅગરે-સવ્વલોએ^૫ અરિહંતયેઈયાણં- ^૬પુક્ખરવરદીવડ્ઢે-તમતિમિર^૭ પડલવિદ્ધં-
 સિદ્ધાણં^૮ બુદ્ધાણં-જો ^૯દેવાણાવિ દેવો-ઉજ્જિજત^{૧૦} સેલસિહરે-^{૧૧}યતારિઅટ્ઠ દસ દો-
 વેયાવચ્ચગરાણં^{૧૨} એ બાર અધિકારનાં ૧૨ પ્રથમપદ છે. ॥૪૨॥

ક્યા અધિકારમાં કોની સ્તવના છે ? તે ત્રણ ગાથાઓમાં કહેવાય છે :-

પદમહિગારે વંદે, ભાવજિણે બીયઅંમિ દવ્વજિણે ।
 ઇગચેઇયઠવણજિણે, તઇયચઉત્થંમિ નામજિણે ॥૪૩॥

ગાથાર્થ :- પ્રથમ અધિકારમાં ભાવજિનને, બીજા અધિકારમાં દ્રવ્યજિનને, ત્રીજા
 અધિકારમાં એક ચૈત્યના સ્થાપના જિનને અને ચોથા અધિકારમાં નામજિનને વંદન
 કરું છું. ॥૪૩॥

ભાવાર્થ :-નમુત્થુણંમાં નમુત્થુણંથી જિઅભયાણં સુધીના પાઠમાં ભાવજિનને
 એટલે તીર્થંકર નામકર્મના વિપાકોદયવાળા કેવળજ્ઞાની તીર્થંકર ભગવંતો કે જેઓ
 દેશનાદિ વડે ભવિક જનનો ઉદ્ધાર કરતા અને વિહાર વડે પૃથ્વીતલને પવિત્ર
 કરવાપૂર્વક વિચરતા હોય છે. અથવા વિચરતા હતા તે વખતને અથવા તે
 અવસ્થાને લક્ષ્યમાં રાખી વંદના કરી છે. ॥ ઇતિ પ્રથમોધિકારઃ ॥

ત્યારબાદ નમુત્થુણંની છેલ્લી સંપૂર્ણ ગાથામાં (જેઅ અર્ધયાસિદ્ધાથી સવ્વે
 તિવિહેણ વંદામિ સુધીમાં) દ્રવ્યજિનને એટલે પૂર્વના ત્રીજા ભવે નિકાચિત તીર્થંકર
 નામકર્મ બાંધીને તેના પ્રદેશોદયમાં વર્તતા એવા જે તીર્થંકરો હજી કેવળજ્ઞાનપૂર્વક
 ભાવ અરિહંતપણું (ભાવ તીર્થંકરપણું) પામ્યા નથી પરંતુ જેઓ ભવિષ્યમાં
 પામશે તે દ્રવ્યજિન, તેમજ (ભાવ તીર્થં-કરપણું પ્રાપ્ત કરીને જેઓ સિદ્ધિપદને
 પ્રાપ્ત થયા છે તે સિદ્ધાવસ્થાવાળા પણ દ્રવ્યજિન કહેવાય છે.) એ પ્રમાણે

ભાવજિનની ઉભય પાર્શ્વવર્તી અવસ્થા રૂપ બન્ને પ્રકારના 'દ્રવ્યજિનને વંદના કરી છે. ॥ ઇતિ દ્વિતીયાધિકાર : ॥

ત્યારબાદ અરિહંત ચેઈયાણંથી ઠામિ કાઉસ્સગ્ગં 'સુધીના સંપૂર્ણ સૂત્રમાં જે જે ચૈત્યમાં ચૈત્યવંદના કરવાની છે તે ચૈત્યમાં રહેલા સર્વ સ્થાપના જિનને એટલે સર્વ પ્રતિમાઓને વંદના કરી છે. ॥ ઇતિ તૃતીયાધિકાર : ॥

ત્યારબાદ સંપૂર્ણ લોગસ્સમાં વર્તમાન અવસર્પિણીમાં થયેલા ૨૪ જિનેશ્વરોનાં નામની સ્તવના હોવાથી નામ જિનેશ્વરની વંદનાનો અધિકાર છે. ॥ ઇતિ ચતુર્થાધિકાર : ॥

એ પ્રમાણે એ ૪ અધિકારમાં શ્રી જિનેશ્વરના નામ-સ્થાપના દ્રવ્ય-અને ભાવ એ ચારે નિષ્કેપાને પશ્ચાન્નુપૂર્વીએ (ઉલટા ક્રમે) વંદના કરેલી છે.

૧. भूयस्स भावीणो वा, भावस्सि कारणं तु जं लोए ।

तं दव्वं सव्वन्नू सचेयणाचेयणं वेत्ति ॥१॥

(આવશ્યકાદિ અનેક ગ્રંથોમાં)

જગતમાં વ્યતીત થયેલા ભાવનું અથવા ભાવિકાળે થનારા ભાવનું જે કારણ (અવસ્થા) તેને સર્વજ્ઞ ભગવંતો દ્રવ્ય કહે છે, અને તે સચિત્ત તથા અચિત્ત બન્ને પ્રકારનું છે. ॥૧॥ એ પ્રમાણે ભાવ તીર્થંકરની બાલ્યાવસ્થાદિ પૂર્વ અવસ્થા તે ભાવી કારણરૂપ દ્રવ્યજિન છે અને સિદ્ધ અવસ્થા તે ભૂતકારણરૂપ દ્રવ્યજિન છે. તથા અહીં અતીત અને અનાગત કાળના દ્રવ્યજિન તે સર્વે (૧૫ કર્મભૂમિ) ક્ષેત્રના જાણવા, પરંતુ વર્તમાન કાળના (ભરતાદિ ૧૦ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ ચાલુ પાંચમા આરામાં) તો પાંચ મહાવિદેહમાં વર્તતા તદ્ભવિક ગૃહસ્થ તીર્થંકરો અને શેષ ૧૦માં અર્વાગ્નૃ તૃતીયભવિક તીર્થંકરો દ્રવ્યજિન જાણવા.

૨. આ અધિકારનો પર્યન્ત ભાગ અરિહંત ચે૦ સૂત્ર ઉપરાંત અન્નત્થના પર્યન્તે એક નવકારના કાઉસ્સગ્ગ બાદ અધિકૃત એક જિન વા એક ચૈત્યાદિ સંબંધી પહેલી એક થોય કહેવાય છે તે થોયના પર્યન્ત સુધી છે, એમ શ્રી ધર્મસંગ્રહની વૃત્તિમાં કહ્યું છે. એ રીતે આગળના અધિકારો જે ચૂલિકા સ્તુતિવાળા છે તે સર્વે ચૂલિકા સ્તુતિ સુધીના જાણવા. અહીં પર્યન્તે કહેવાતી દરેક થોય તે ચૂલિકાસ્તુતિ. પ્રવ૦ સારો૦ વૃત્તિમાં સ્પષ્ટ રીતે પર્યન્તવર્તી થોય સુધી ચારે અધિકાર ગણ્યા છે.

બાકી રહેલા ૮ અધિકાર કહે છે-

તિહુઅણઠવણજિણે પુણ, પંચમણ વિહરમાણજિણ છટ્ટે ।
સત્તમણ સુચનાણં, અટ્ટમણ સવ્વસિદ્ધથુઈ ॥૪૪॥
તિત્થાહિવ વીરથુઈ, નવમે દસમે ચ ઉજ્જયંત થુઈ ।
અટ્ઠાવયાઈ ઇગદિસિ, સુદિટ્ઠિસુરસમરણા ચરિમે ॥૪૫॥

શબ્દાર્થ :

તિહુઅણ=ત્રણ ભુવનના	ઉજ્જયંત=ગિરનાર (એટલે શ્રી
વિહરમાણ=વિચરતા	નેમિનાથ)
થુઈ=સ્તુતિ	અટ્ઠાવયાઈ=અષ્ટાપદ વગેરે
તિત્થાહિવ=તીર્થાધિપતિ (વર્તમાન	ઈગદિસિ=અગિયારમામાં
તીર્થના અધિપતિ	સુદિટ્ઠિ=સમ્યગ્દષ્ટિ
	ચરિમે=છેલ્લા, બારમામાં

ગાથાર્થ :- પુનઃ પાંચમા અધિકારમાં ત્રણે ભુવનના સ્થાપના જિનને વંદના કરી છે, છટ્ઠા અધિકારમાં વિહરમાણ જિનેશ્વરને વંદના કરી છે. સાતમા અધિકારમાં શ્રુતજ્ઞાનને વંદના કરી છે. આઠમા અધિકારમાં સર્વ સિદ્ધની સ્તુતિ છે. નવમા અધિકારમાં વર્તમાન તીર્થના અધિપતિ શ્રી વીરજિનેશ્વરની સ્તુતિ છે, દશમા અધિકારમાં ગિરનારની સ્તુતિ છે. અગિયારમા અધિકારમાં અષ્ટાપદ આદિ તીર્થોની સ્તુતિ છે, અને બારમા અધિકારમાં સમ્યગ્દષ્ટિ દેવનું સ્મરણ (પણ સ્તુતિ નહિ) છે. ॥૪૪॥૪૫॥

ભાવાર્થ:- સવ્વલોકે અરિહંત ચેઈયાણંથી ઠામિ કાઉસ્સગ્ગં સુધીમાં અને તે ઉપરાન્ત બીજી થોય સુધીમાં પણ ઊર્ધ્વલોક, અધોલોક અને તીર્થલોક એ ત્રણે લોકમાં રહેલાં સર્વ પ્રતિમાજીને વંદના કરવા રૂપ પાંચમો અધિકાર છે. ॥ ઇતિ પંચમાધિકારઃ ॥

છટ્ઠો અધિકાર પુફ્ખરવરદીની ૧ લી ગાથામાં છે, કે જેમાં અઢી દ્વીપને વિષે રહેલી ૫ મહાવિદેહ સંબંધી ૧૬૦ વિજયમાંની ૨૦ વિજયમાં એકેક જિનેશ્વર વર્તમાન સમયે પણ પોતાની પવિત્ર દેશનાથી ત્યાંના ભવ્ય પ્રાણીઓને પરમ ઉપકાર કરતા વિચરે છે એટલે વિહાર કરે છે. માટે વર્તમાન કાળમાં તે ૨૦ વિહરમાણ તીર્થંકર કહેવાય છે, તેમને વંદના કરી છે. ॥ ઇતિ પષ્ટાધિકારઃ ॥

સાતમો અધિકાર પુફ્ખરવરદીની બીજી, ત્રીજી અને ચોથી ગાથામાં છે અને તે ઉપરાન્ત “સુઅસ્સ ભગવઓ અરિહંત ચેઈયાણં”થી પ્રારંભીને યાવત્ ત્રીજી થોય કહેવાય છે તે પણ ૭મા અધિકારમાં ગણાય. ॥ ઇતિ સપ્તમાધિકારઃ ॥

ત્યારબાદ સિદ્ધાણંની પહેલી ગાથામાં સિદ્ધ ભગવંતની સ્તુતિ હોવાથી સિદ્ધસ્તુતિ નામનો ૮મો અધિકાર ॥ ઇતિ અષ્ટમાધિકારઃ ॥ ત્યારબાદ સિદ્ધાણંની બીજી અને ત્રીજી એ બે ગાથામાં વર્તમાન શાસનના અધિપતિ અને આસન્ન ઉપકારી છેલ્લા તીર્થંકર શ્રી મહાવીર પ્રભુની સ્તુતિ હોવાથી એ બે ગાથારૂપ ૯ મો અધિકાર વીરસ્તુતિ નામનો છે. ॥ ઇતિ નવમાધિકારઃ ॥ ત્યારબાદ ઉજિંજતસેલસિહરે એ પદવાળી સિદ્ધાણંની ૪થી ગાથામાં શ્રી ગિરનાર પર્વત ઉપર થયેલા દીક્ષાદિ ત્રણ કલ્યાણકવાળા શ્રી નેમિનાથ પ્રભુની સ્તવના રૂપ ૧૦ મો અધિકાર છે. ઇતિ દશમોઽધિકારઃ- અને સિદ્ધાણંની છેલ્લી ગાથામાં (ચત્તારિ અટ્ઠ દસદોય ઈત્યાદિ પદવાળી પાંચમી ગાથામાં) અષ્ટાપદાદિ તીર્થોની તથા ભિન્ન ભિન્ન સંખ્યાવાળા જિનેશ્વરોની સ્તુતિ છે; તે ૧૧ મો અધિકાર છે. ॥ ઇતિ એકાદશમોઽધિકારઃ : ॥

એ પ્રમાણે સિદ્ધાણં બુદ્ધાણંમાં (=સિદ્ધસ્તવના એક જ દંડકમાં ૮-૯-૧૦-૧૧ એ ચાર અધિકારની ૩ ગાથા શ્રીઋગણધરકૃત છે, અને તે પ્રાચીન કાળમાં ચૈત્યવંદનના પર્યન્તે કહેવાતી ૩ *સ્તુતિરૂપે એ જ સ્તુતિઓ હતી. ત્યાર પછીની બે અધિકારની બે ગાથા શ્રી ગીતાર્થોએ ચૈત્યવંદનના સંબંધમાં સંયુક્ત કરી છે.

ત્યારબાદ વેયાવચ્ચગરાણંથી પ્રારંભીને સંપૂર્ણ અન્નતથ અને તે ઉપરાંત એક નવકારના કાઉસ્સગ્ગ પર્યન્તે કહેવાતી ચોથી થોય સુધીનો પાઠ સમ્યગ્દષ્ટિ દેવને (વંદના નહિ પરન્તુ) સ્મરણ કરવા અને તેનો કાઉસ્સગ્ગ કરવા સંબંધિ, તે સર્વ બારમા અધિકારમાં ગણાય છે. ॥ ઇતિ દ્વાદશોઽધિકારઃ ॥

---

૧. અહીં ૧૧મા અધિકારમાં ભિન્ન ભિન્ન સંખ્યાએ જિનેશ્વરોને તીર્થાદિ આશ્રયી કરેલી વંદના સંક્ષેપમાં આ પ્રમાણે-

(૪ + ૮ + ૧૦ + ૨=૨૪) એ પ્રમાણે ૨૪ તીર્થંકરની પ્રતિમા ભરતચક્રીએ અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર ભરાવી છે તે અષ્ટાપદ તીર્થના ૨૪ ભગવંતને વંદના થઈ. એ ગાથામાં મુખ્ય વંદના અષ્ટાપદતીર્થની ગણાય છે. તથા ૪X૮=૩૨ અને

નવ અહિગારા ઇહ લલિયવિત્થરાવિત્તિમાઙ્ગ અણુસારા ।
તિન્નિ સુઅપરંપરયા, બીઓ દસમો ઇગારસમો ॥૪૬॥

ગાથાર્થ = અહીં ૮ અધિકાર શ્રી લલિતવિસ્તરા નામની વૃત્તિ આદિના અનુસારે છે, અને બીજો દશમો તથા અગિયારમો એ ૩ અધિકાર શ્રુતપરંપરાએ ચાલ્યા આવે છે. ॥૪૬॥

૧૦X૨=૨૦ જેથી ૩૨ અને ૨૦ મળીને ૫૨ ચૈત્યયુક્ત શ્રી નંદીશ્વરતીર્થને વંદના થઈ. તથા ચત્ત એટલે ત્યાગ કર્યો છે અરિ = અંતરંગ શત્રુ (કષાય) જેણે એવા (૮ + ૧૦ + ૨) ૨૦ તીર્થકરો શ્રી સમ્મેતશિખરગિરિ ઉપર નિર્વાણ પામેલા હોવાથી શ્રી સમ્મેતશિખરને વંદના થઈ, અથવા ઉત્કૃષ્ટથી સમકાળે જન્મ પામતા ૨૦ તીર્થકરને વંદના થઈ, અથવા વર્તમાનકાળમાં વિચરતા ૨૦ વિહરમાનને વંદના થઈ. તથા એ જ ૨૦ ને ૪ વડે ભાગતાં ૫ આવે તેને અઢદસ એટલે ૧૮માં ઉમેરતાં શ્રી શત્રુંજયગિરિ ઉપર સમવસરેલા ૨૩ તીર્થકરને એટલે શ્રી શત્રુંજયગિરિને વંદના થઈ. તથા (૮X૧૦=૮૦X૨=) ૧૬૦ તીર્થકર ઉત્કૃષ્ટથી મહાવિદેહમાં વિચરતા હોય છે તેમને વંદના થઈ, તથા (૮+૧૦=૧૮X૨=) ૭૨ તીર્થકર ત્રણ કાળની ત્રણ ચોવીસીના ભરત અને ઐરવત એ બે ક્ષેત્રમાં જુદા જુદા થાય તે સર્વને વંદના થઈ. તથા (૪ + ૮ = ૧૨X૧૦ = ૧૨૦X૨=) ૨૪૦ તીર્થકર ભરતાદિ ૧૦ ક્ષેત્રની ૧૦ ચોવીસીના થાય તેમને વંદના થઈ, તથા ૮ના વર્ગ ૬૪માં ૧૦નો વર્ગ ૧૦૦ મેળવતાં ૧૬૪ થાય તેમાં ૪ અને ૨ મેળવતાં ૧૭૦ તીર્થકર અઢી દ્વીપમાં ઉત્કૃષ્ટથી વિચરે તે સર્વને વંદના થઈ. તથા ચત્તારિ એટલે અનુત્તર, શ્રૈવેયક, કલ્પ અને જ્યોતિષી એ ૪ દેવલોકમાં, અદૃઠ એટલે ૮ વ્યન્તરનિકાયમાં દસ એટલે ૧૦ ભવનપતિમાં અને દોય એટલે અધોલોકવર્તી તથા તિર્યગ્લોકવર્તી એ બે પ્રકારના મનુષ્યલોકમાં શાશ્વત અને અશાશ્વત બંને પ્રકારની પ્રતિમાઓને એટલે ત્રણે લોકની સર્વ પ્રતિમાઓને વંદના થઈ, (આ ગાથાની વૃત્તિ:) હજી બીજો પણ વિશેષ અર્થ આ ગાથાની વૃત્તિમાં કહ્યો છે ત્યાંથી જાણવો.

x શ્રી ધર્મસંગ્રહવૃત્તિ.

*પ્રથમ દર્શાવેલ ૮ પ્રકારની ચૈત્યવંદનામાં ૬ છટ્ટા ભેદને વિશે એ ૩ સ્તુતિ કહેવાય છે.

ભાવાર્થ :- નમુત્યુણંમાં 'જેઅ અઈયા સિદ્ધા'ની ૧ ગાથા એ બીજો અધિકાર, અને સિદ્ધાણંની છેલ્લી ૨ ગાથારૂપ ૧૦ મો ૧૧મો અધિકાર એ ૩ અધિકાર શ્રુતપરંપરાએ એટલે ગીતાર્થ પૂર્વાચાર્યના સંપ્રદાયથી કહેવાય છે, અથવા શ્રુત એટલે સૂત્રથી તેમજ તે સૂત્રની નિર્યુક્તિથી અને તેના ભાષ્યથી તથા તેની ચૂર્ણિથી એ પ્રમાણે શ્રુતની પરંપરાથી (સૂત્રાદિ પંચાંગીની પરંપરાથી) કહેવાય છે. જેમકે સૂત્રમાં ચૈત્યવંદના પુફખરવરદી સુધી કહી છે, અને નિર્યુક્તિમાં પુફખરવરદી ઉપરાન્ત એક સિદ્ધસ્તુતિ (સિદ્ધાણંની ૧ ગાથા) સુધી કહેલ છે, અને ચૂર્ણિમાં તે ઉપરાન્ત પણ મહાવીર પ્રભુની ૨ સ્તુતિ સુધી (એટલે સિદ્ધાણંની ૩ ગાથા સુધી) કહેલ છે, અને શેષ ઉજ્જયંતાદિ અધિકાર યથેચ્છાએ કહેવા યોગ્ય છે તે આગળની ગાથામાં જ કહેવાશે. શેષ ૯ અધિકાર સૂત્રના પ્રમાણથી^૧ છે, કારણ કે લલિત વિસ્તરાવૃત્તિમાં "એ ૯

૧ અર્થાત્ એ ૯ અધિકાર તો સૂત્રરૂપ છે, માટે તે ચૈત્યવંદનના ૯ અધિકારવાળાં નમુત્યુણં આદિ ચૈત્યવંદનસૂત્રોની વૃત્તિ શ્રી હરિભદ્રસૂરિએ રચી છે, તે ચૈત્યવંદનવૃત્તિનું નામ લલિતવિસ્તરા છે. ત્યાં સિદ્ધાણંની પહેલી ૩ ગાથાની વૃત્તિના પર્યન્તે એતાઃ તિસ્ત્રઃ સ્તુતયો નિયમેનોચ્યન્તે, કેચિત્તુ અન્યા અપિ પઠન્તિ ન ચ તત્ર નિયમ ઇતિ ન તદ્વ્યાખ્યાનક્રિયા" (=સિદ્ધાણંનીએ ૩ સ્તુતિઓ (અર્થાત્ પહેલી ૩ ગાથા) નિયમ તરીકે એટલે અવશ્ય કહેવાય છે માટે તેની વ્યાખ્યા કરી છે, અને કેટલાક આચાર્યો તો એ ૩ ઉપરાન્ત બીજી (બે) સ્તુતિઓ (ઉજ્જિજતાદિ) કહે છે, પરંતુ એ બે સ્તુતિઓ કહેવી જ જોઈએ એવો નિયમ નથી, (માટે તેની વ્યાખ્યા અહીં કરી નથી) એમ કહ્યું છે તે ઉપરથી સહેજે સમજાય છે કે લલિતવિસ્તારામાં વ્યાખ્યા કરેલા ૯ અધિકાર પણ અવશ્ય ભણવા યોગ્ય છે. નહિતર તેની વ્યાખ્યા ન કરત.

પુનઃ એ ઉપરથી શાસનદેવની ચોથી થોયનો ૧૨મો અધિકાર પણ વેવાવચ્ચગરાણં આદિ સૂત્રથી વ્યાખ્યા કરેલો હોવાથી ચોથી થુઈ પણ અવશ્ય ભણવા યોગ્ય થઈ, જેથી ત્રણ સ્તુતિની ચૈત્યવંદના પ્રરૂપવી અને ૪ થી થુઈ અર્વાચીન-નવી છે એમ શ્રી પંચાશકજીની વૃત્તિમાં શ્રી અભયદેવસૂરિએ અન્ય આચાર્યોના મતાંતરથી દર્શાવી છે તેનું આલંબન લઈ ચૈત્યવંદનમાં ન કહેવાની પ્રરૂપણા કરવી અને કહેવી તે ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપણા જાણવી.

અધિકાર અવશ્ય-નિયમા ભણવા યોગ્ય કહ્યા છે, અને શેષ ૩ અધિકાર નિયમથી ભણવા યોગ્ય ન હોવાથી એ ૩ અધિકારની વ્યાખ્યા કરતા નથી” એમ કહ્યું છે, પરન્તુ એ ત્રણ અધિકાર પૂર્વાચાર્યકૃત નિર્યુક્તિ અને ચૂંછિમાં કહેલા હોવાથી શ્રુત પરંપરાએ પ્રવર્તે છે.

અવતરણ- ૯ અધિકાર સિવાયના બાકીના ૩ અધિકાર (જહેચ્છાએ=વંદન કરનારની ઈચ્છાને અનુસરીને કહ્યા છે, તે શાસ્ત્રવિરુદ્ધ નથી, પરન્તુ શાસ્ત્રની સમ્મતિપૂર્વક જ છે. એમ દર્શાવવાને શ્રી ભાષ્યકર્તા તે ૩ અધિકારના સંબંધમાં શાસ્ત્રસાક્ષી દર્શાવે છે :-

આવસ્સયચુણ્નીએ, જં ભણિયં સેસયા જહિચ્છાએ ।

તેણં ડર્જિજતાઈવિ, અહિગારા સુઅમયા ચેવ ॥૪૭॥

[અન્વય :- આવસ્સયચુણ્નીએ જં ભણિયં-સેસયા જહિચ્છાએ” તેણં-ડર્જિજતાઈવિ અહિગારા સુઅ-મયા ચેવ ॥૪૭॥]

શબ્દાર્થ :- આવસ્સય = આવશ્યક. ચુણ્ની=પ્રાકૃત. ભાષામય-પ્રાચીન ટીકા. આવસ્સય-ચુણ્નીએ=આવશ્યક ચૂંછિમાં. જં=જે. ભણિયં=કહ્યું છે. સેસયા=બાકીના. જહિચ્છાએ=યદ્યપ્યપિ, ઈચ્છાનુસાર. સુઅ-મયા=શાસ્ત્રમય આજ્ઞા રૂપ, ચેવ=જ. ૪૭

ગાથાર્થ :-

આવશ્યક સૂત્રની ચૂંછિમાં કહ્યું છે, કે-“બાકીના (અધિકારો) ઈચ્છાપૂર્વક કરવાના સમજવા.” તેથી “ઉજિજત સેલ૦” વગેરે અધિકારો પણ શ્રુત-સમ્મત છે. ॥૪૭॥

વિશેષાર્થ :- શ્રુતમય એટલે-આજ્ઞાસિદ્ધ-શાસ્ત્રસમ્મત છે.

બીઓ સુઅત્થયા-ડડઈ, અત્થઓ વણ્ણિઓ તહિં ચેવ ।

સક્ક-થયંતે પઢિઓ, દવ્વા-ડરિહડવસરિ પયડત્થો ॥૪૮॥

[અન્વય :- બીઓ તહિં ચેવ સુઅત્થયાઈ અત્થઓ વણ્ણિઓ દવ્વા-રિહ-ડવસરિ સક્કત્થયંતે પયડત્થો પઢિઓ ॥૪૮॥]

શબ્દાર્થ :- બીઓ=બીજો. સુઅત્થયાડડઈ=શ્રુતસ્તવની આદિમાં. અત્થઓ=અર્થથી, વણ્ણિઓ=વર્ણવ્યો છે. તહિં=તેમાં, ચેવ=જ, સક્કથયંતે=શકસ્તવને અંતે. પઢિઓ=કહ્યો છે. દવ્વાડરિહડવસરિ=દ્રવ્ય અરિહંતને અવસરે. પયડત્થઓ=પ્રગટ અર્થવાળો.

ગાથાર્થ :-

બીજો પણ-ત્યાં (આવશ્યક ચૂર્ણિમાં) જ શ્રુતસ્તવની આદિમાં અર્થથી કહ્યો છે. શકસ્તવની પછી દ્રવ્યસ્તવના પ્રસંગે સાક્ષાત્ શબ્દોથી ઉચ્ચાર્યો છે. ॥૪૮॥

વિશેષાર્થ :- નમુત્યુણમાં ભાવ અરિહંતનો અધિકાર છે, તેના પછી જે અર્થમાં માં દ્રવ્ય અરિહંતનો અધિકાર છે. તેથી તે ત્યાં બરાબર યોગ્ય સ્થાને જ છે. માત્ર સ્થાન બદલાય છે, વસ્તુ બદલાતી નથી, માટે તે પણ શ્રુતસમ્મત જ છે. ॥૪૮॥

પ્રામાણિક પૂર્વાચાર્યોએ આચરેલી આચરણાની

પ્રામાણિકતામાં પ્રમાણ

“અ-સઢા-ડડ્ણણ-ડણવજ્જં ગીય-ડત્થ-અ-વારયં”

તિ મજ્ઝત્થા ।

“આચરણાવિ હુ આણ” તિ વચણઓ સુ-બહુ મણંતિ ॥૪૯॥

[અન્વય :- અસઢાડડ્ણણ-ણવજ્જં ગીયત્થ અ-વારયંતિ । “આચરણા વિહુ આણ” તિ વચણઓ મજ્ઝત્થા સુ-બહુ મણંતિ ॥૪૯॥]

શબ્દાર્થ :- અ-સઢ=કપટરહિત, નિર્દોષ મનવાળા, સરળ. આઈણ=આચરેલું. અસઢાડડ્ણણ=નિર્દોષ, -સરળ મનવાળાએ આચરેલું હોય. વઘ=સારું. અવઘ=ખરાબ, દોષિત. અનવઘ=નિર્દોષ, ગીઅ=ગીત, તીર્થંકર-ગણધરાદિ મહાપુરુષોએ ગાયેલું. અત્થ=હકીકત. ગીઅ-ડત્થ=જિનેશ્વરોએ કહેલા અર્થનો મર્મ સમજનારા, અ-વારયં=ન નિષેધેલું. તિ=ઈતિ, મજ્ઝત્થા=મધ્યસ્થ, પક્ષપાત, આવેશ કે આગ્રહ વગરના. આચરણા=આચરણા વિ=પણ હુ=ખલુ, ચોક્કસ, જ. આણા=આજ્ઞા, પ્રભુની આજ્ઞા. તિ=એ પ્રકારના વચણઓ=વચનથી. સુ=સારી રીતે. બહુ=ખૂબ. મણંતિ=માને છે, માન આપે છે. ૪૯.

ગાથાર્થ :-

નિર્દોષ પુરુષોએ આચરેલ આચરણ તે નિર્દોષ છે : તેવી આચરણાને મધ્યસ્થ ગીતાર્થ પુરુષો નિવારતા નથી, પરંતુ “તેવી આચરણા પણ પ્રભુની આજ્ઞા જ છે” એ વચનથી મધ્યસ્થ પુરુષો બહુમાન આપે છે. ॥૪૯॥

વિશેષાર્થ :- નિર્દોષ મનના આચાર્ય તરફથી છેતરામણનો સંભવ નથી. આચરણ એટલે શાસ્ત્રમર્યાદા, શાસનશૈલીને અનુસરતા દ્રવ્ય: ક્ષેત્ર: કાલ: ભાવ, લોકોની લાયકાતનું બલાબલ, ભદ્ર પરિણામનો દરજ્જો વગેરે ઉચિતની મર્યાદાઓનું માપ કાઢીને જે આચરણ કરેલું હોય, અમલમાં મુકાયેલું હોય. તેવું અશઠાચાર્યનું આચરણ માન્ય હોવું જોઈએ. આથી, સરલ મનના આચાર્યનું ગમે તે આચરણ ગમે તે રીતે આચરેલું હોય તે સઘળું પ્રમાણભૂત થતું નથી.

વળી, તે આચરણ નિર્દોષ હોવું જોઈએ. માટે અનવધ શબ્દ મૂકેલો છે. અને કદાચ કોઈ આચરણ-દોષવાળું હોવા છતાં સંજોગ વિશેષમાં આચરવું પડેલું હોય, તો તે કાયમ આચરવા જેવું ગણાતું નથી, માટે આચરણ નિર્દોષ હોવું જોઈએ. એટલે કે-મોક્ષમાર્ગને અનુકૂળ હોવું જોઈએ. આચરણને અનવધ વિશેષણ એટલા માટે આપવામાં આવેલું છે. એટલે શાસનશૈલીના અને શાસ્ત્રના મર્મને પ્રભુની આજ્ઞાનું પાલન કરી જાણનારા તે તે કાલના ગીતાર્થ પુરુષોએ, તે આચરણનો નિષેધ ન કર્યો હોય; -અટકાયત ન કરી હોય. તેનું અપ્રમાણિકપણું ઠરાવેલું ન હોય, અથવા તે તે કાળના ગીતાર્થોએ જેનો વિરોધ ન કર્યો હોય, તેવા નિર્દોષ અશઠાચરણને નિષ્પક્ષપાતી અને દુરાગ્રહ વગરના મધ્યસ્થો બહુમાન આપે છે.

એટલે કે કદાચ કોઈ સ્વમતાગ્રહીઓ માન ન આપે, અથવા અગીતાર્થોએ વિરોધ કર્યા હોય તેટલા પૂરતું (તે કારણે) તે આજ્ઞા બાહ્ય ઠરતું નથી. માટે મધ્યસ્થ શબ્દ મૂક્યો છે. કેમકે “આચરણ છે” જ્યાં સુધી જૈન શાસન વિદ્યમાન રહે, ત્યાં સુધી આવી પરંપરાગત નિર્દોષ આચરણો પણ જીત વ્યવહાર રૂપ ભગવાનની આજ્ઞાઓ જ છે. અને જીત વ્યવહાર તીર્થ-શાસનના અંત સુધી પ્રવર્તી શકે છે.

આ ઉપરથી “મૂલ આગમોમાં અને શ્રુતમાં-શાસ્ત્રોમાં જે હોય, તે જ અમારે માન્ય છે. બીજું અમારે અમાન્ય છે.” એમ દરેક બાબતોમાં માનનારા અપ્રામાણિક ઠરે છે. તે જ પ્રમાણે, શાસ્ત્રાજ્ઞાવિરુદ્ધ અને શાસનશૈલીથી વિરુદ્ધ

એવી ગમે તેની આચરણાને દ્રવ્યઃ ક્ષેત્રઃ કાલ તથા ભાવના વિષે માન્ય કરે છે, તે પણ બીજી રીતે ભૂલ કરે છે જેમ શાસ્ત્રાજ્ઞા માન્ય છે તે અનુસાર પરંપરા પણ માન્ય છે. એવી રીતે સકલ સંઘને તથા ગીતાર્થને માન્ય શ્રી સંઘના આચરણરૂપ ઠરાવો પણ શાસ્ત્ર જ છે. પૂર્વ પુરૂષોએ રચેલા શ્રી સંઘના આજ્ઞાપ્રધાન બંધારણ અને જે તે વખતના શ્રી સંઘના ઠરાવો; તે સર્વ મળીને વ્યવસ્થા શિસ્તશાસન-બને છે. આવા ઠરાવોના પરંપરાગત સંગ્રહ પણ શ્વેતાંબર મૂ. જૈન સંઘની પરંપરામાં ઘણા જળવાઈ રહ્યા છે, તથા શાસ્ત્રોની મૂળ પરંપરા પણ મુખ્યપણે તેમની પાસે છે. એટલે શાસનની અવિચ્છિન્ન પરંપરામાં તે સઘળું તેમની પાસે ઉતરી આવ્યાનું ઇતિહાસથી પણ સાબિત થાય છે.

માટે શાસ્ત્રાજ્ઞાઓ: અને પૂર્વપરંપરાની આચરણા: ઠરાવો: વગેરેથી નિરપેક્ષ થઈ, જૈન સંઘ વહીવટ કે વર્તન ચલાવી ન શકે “ઘણા લોકો કોઈ વખતે કોઈપણ એક વિચાર તરફ દોરવાયા છે.” તેને બહુમત સમ્મત માની સંઘના નેતાઓ, શાસ્ત્રાજ્ઞા કે પૂર્વની આચરણાથી વિરુદ્ધ દોરવાઈ જાય, તો તે સંઘના અને શાસનના વહીવટને મોટું નુકસાન કરી બેસે, આ મોટામાં મોટો જૈન સંઘના બંધારણ અને સંચાલનનો કોયડો છે. ગીતાર્થો પાસે આજ સુધીની આચરણાઓ અને ઠરાવોના સંગ્રહ હોવા જોઈએ, આને માટે કલ્પસૂત્રઃ અને નિર્ચુક્તિઃ વગેરેનાં પોષક પ્રમાણો છે.

વહીવટ કરતા ઉત્તરાધિકારીની ફરજ છે, કે-પોતાનો વહીવટ પૂર્વાપરથી ચાલ્યા આવતા વહીવટથી વિના કારણ વિરોધમાં ન જવો જોઈએ. વહીવટકર્તાને શિરે શાસનના ત્રૈકાલિક વહીવટની જવાબદારી છે. ગીતાર્થ આચાર્યો જ શાસનના મુખ્ય વહીવટના વહીવટકર્તાઓ હતા. આજે પણ ગીતાર્થ આચાર્યો જ શાસનના મુખ્ય વહીવટ ચલાવનારા હોવા જોઈએ, ને છે. વહીવટી ચોપડા ભલે શ્રાવકો લખે પણ શાસનનું સમગ્ર સંચાલન ગીતાર્થ આચાર્ય મહારાજાઓના જ હાથમાં હોય છે. એમાં શ્રાવકોની બહુમતીનું તત્ત્વ ચાલી શકે નહિ. બહુમતીઃ એકમતીઃ સર્વમતીઃ સત્યમતીઃ એ સર્વ જિનશ્વર પ્રભુની-સાક્ષાત્ શબ્દોથી શાસ્ત્રોક્ત હોય,

કે પરંપરાની કે વર્તમાન આજ્ઞા તુલ્ય આચરણારૂપ આજ્ઞામતને આધીન હોવા જોઈએ, વ્યક્તિને વ્યક્તિગત મત આપવાનો પોતાની અંગત બાબત સિવાયની બાબતમાં અધિકાર નથી. જે સંસ્થાના વહીવટકર્તા તરીકે મત આપવાનો હોય. તે સંસ્થાના ધોરણ, શિસ્ત, હિત તથા પ્રતિષ્ઠાને અનુરૂપ અને પોષક મત આપવાનો અધિકાર છે. પરંતુ બીજી રીતે અધિકાર નથી.

કોઈપણ કાર્ય પ્રસંગને ઉદ્દેશીને ગીતાર્થો કાંઈપણ આચરણા કરે, તેમાં નુકસાન થોડું હોય, અને લાભ વધારે હોય, તો તે સર્વેએ પ્રમાણ ગણવું જોઈએ. અલબત્ત, લાભનો આભાસ માત્ર ન હોવો જોઈએ. તેની પરીક્ષા બરાબર કરવી જોઈએ.

સંવિજ્ઞઃ વિધિમાં રસિકઃ ગીતાર્થઃ શ્રેષ્ઠ પૂર્વ સૂરિવરોઃ સૂત્ર વિરુદ્ધ સામાચારીની પ્રરૂપણા કરતા નથી.

તથા કોઈ વખતે, કોઈ વસ્તુ ઘણી જાહેરમાં આવી ગઈ હોય પરંતુ તે બાબતનો શાસ્ત્રોમાં કાંઈ ઉલ્લેખ મળે નહિ તેમજ તેનો પ્રતિષેધ પણ ન હોય. તેવી બાબતમાં ગીતાર્થો મૌન રહે છે.

પરંતુ કેટલીક નવી વાતો એવી હોય કે જેનું સાક્ષાત્ શબ્દથી વિધાન ન હોય, કે જેનો શબ્દથી નિષેધ પણ ન હોય. છતાં શૈલિ, તત્ત્વ અને હિતથી વિરોધિ હોય, તેવી બહુ ખ્યાત વસ્તુનો પણ ગીતાર્થો તથા-પ્રકારનું વિઘ્ન ન હોય તો-નિષેધ પ્રચારી શકે છે.

આ વિષય ગહન છે. તેવો જ સમજવા જેવો છે. કેમકે આજકાલ નવી નવી સંસ્થાઓ અને નવા નવા વિચારોનાં આંદોલનો સંઘ જેવી મૂલ સંસ્થાને અને આજ્ઞાને દબાવવા પ્રયત્ન કરી રહેલ છે, અને તેમાં સંઘને અને તેના પૂર્વાપરના બંધારણને માનનારા તથા શાસ્ત્રની આજ્ઞાને શિરસાવંધ માનનારા પણ ઘણી વખત ભૂલાવો ખાઈને ટેકો આપી દે છે, માટે ખૂબ વિચારને સ્થાન છે. આ ગાથા ઘણી જ મહત્ત્વની છે, ને ખાસ સમજવા જેવી છે. ૪૯

૧૩. વંદના કરવા યોગ્ય ૧૪. સ્મરણ કરવા યોગ્ય

૧૫. ચાર પ્રકારના જિનેશ્વર દેવો :

ચઝ વંદણિજ્જ જિણ-મુણિ-સુય-સિદ્ધા, ઇહ સુરા ચ
સરણિજ્જા ।

ચઝહજિણા નામ-ઠવણ-દવ્વ-ભાવ-જિણભેણં ॥૫૦॥

[અન્વય :- જિણ-મુણિ-સુય-સિદ્ધા ચઝ વંદિણિજ્જ, ઇહ સુરા સરણિજ્જા, નામ, ઠવણ, દવ્વ-ભાવ-જિણ-ભેણ ચઝહ જિણા ૫૦]

શબ્દાર્થ :- ચઝ=ચાર. વંદણિજ્જ=વંદન કરવા યોગ્ય. જિણ-મુણિ-સુય-સિદ્ધા=જિનેશ્વર દેવ, મુનિ મહાત્માઓ, શ્રુતજ્ઞાન, અને સિદ્ધ ભગવંતો. ઈહ=અહીં ચૈત્યવંદનમાં. સુરા=દેવો. સરણિજ્જા=સ્મરણ કરવા યોગ્ય. ચઝહ=ચાર પ્રકારે. જિણા=જિનેશ્વરો, નામ=નામ. ઠવણ=સ્થાપના. દવ્વ=દ્રવ્ય, ભાવ=ભાવ. જિણભેએણં=જિનેશ્વરોના ભેદોને આશ્રયીને નામ-ઠવણ-દવ્વ-ભાવ-જિણ-ભેએણં=નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ જિનેશ્વરના ચાર ભેદો આશ્રયીને. ચઝહ=ચાર પ્રકારે. જિણા=જિનેશ્વરો. ૫૦.

ગાથાર્થ :-

જિન, મુનિ, શ્રુત અને સિદ્ધ એ ચાર વંદન કરવા યોગ્ય છે. અને અહીં દેવો સ્મરણ કરવા યોગ્ય છે.

નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ એ જિનેશ્વરના ભેદને આશ્રયીને ચાર પ્રકારના શ્રી જિનેશ્વરો છે. ॥૫૦॥

વિશેષાર્થ :- નામ આદિ ભેદ-ચાર પ્રકારે શ્રી જિનેશ્વર દેવો વંદનીય છે. તો પણ શ્રુતસ્તવમાં શ્રુતજ્ઞાનને, સિદ્ધાણમાં સિદ્ધ ભગવંતોને, અને પ્રણિધાનમાં-જાવંત કેવિસાહુઓમાં શ્રમણ મુનિઓને વંદના થાય છે. તેથી ચૈત્યવંદનામાં વાંદવા યોગ્ય સર્વને વંદના કરી છે, તેમ કરવાથી પણ એક રીતે શ્રી અરિહંત ભગવંતની વંદના પૂરી થાય છે. તથા શાસનદેવાદિકઃ શાસનની ભક્તિ કરનારા અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ગુણસ્થાને (ચોથા ગુણસ્થાને) હોય, તો યે દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ ૫ મા, દઙ્ગા અને ૭મા ગુણસ્થાનવર્તીને પણ તેનું સ્મરણાદિ કરવા યોગ્ય છે. કારણ કે-શાસનમાં થતા ઉપદ્રવોને તેઓ દૂર કરે છે.

ચૈત્યવંદનાથી થતી ઈષ્ટ સિદ્ધિમાં નડતાં વિઘ્નોની ઉપશાન્તિ કરે છે. શાસનના કોઈક પ્રભાવક કાર્ય કરાવવાના પ્રસંગે પણ તેના સ્મરણાર્થે કાયોત્સર્ગ કરવામાં આવે છે. તેવું કોઈ કાર્ય ન હોય તો પણ પ્રતિક્રમણાદિ ક્રિયા પ્રસંગે ચૈત્યવંદનામાં ચોથી થોડાપૂર્વક દેવનું સ્મરણ વિરતિવંત પણ કરે છે, તે સર્વથા નિરર્થક નથી. કારણ કે પ્રતિક્રમણાદિ પ્રસંગે દરરોજ કરાતા કાઉસ્સગ્ગથી શાસનસેવક દેવોનો પ્રતિદિન સત્કાર થાય છે, તે ઉચિત છે. તેમજ તે દેવ કદાચ સ્વ-સ્મરણ ન જાણે, તો પણ વેયાવચ્ચગાના સૂત્રાક્ષરોથી પણ મંત્રાક્ષરવત્ વિઘ્નોપશાન્તિ આદિ ઈષ્ટસિદ્ધિ કહી છે. સમ્યગ્દષ્ટિ દેવો શાસનના સેવકો હોવાથી તેઓ સમ્યગ્દર્શન ગુણરૂપ પણ ગુણ-ગુણીના અભેદથી બને છે. તેથી તેઓના સ્મરણમાં દર્શન પદની આરાધના મુનિઓને પણ બાધક નથી. વળી પ્રતિક્રમણાદિક ક્રિયા સકલ સંઘની જાહેર ક્રિયા છે. તેથી શ્રી સકલ સંઘ જાહેર પ્રસંગે પોતાના અંગભૂત તત્ત્વોની યાદી રાખે. તે પણ શૈલી મુજબ જ છે. આ ખાસ વિચારવા જેવું છે.*

*પરંપરાએ શાસનસેવકોની શાંતિ, તુષ્ટિ, પુષ્ટિ તથા સ્મરણાદિકનો હેતુ તો શાસનસેવા જ છે. જેથી પરંપરાએ શાસનની જ ભક્તિ એટલે રત્નત્રયીની આરાધના છે. રત્નત્રયીની આરાધના નિરપેક્ષ શાસનભક્તિ છે અને શાસનના સેવકોની ભક્તિ, સ્મરણાદિક શાસનની આરાધના નિરપેક્ષ ન હોવી જોઈએ. જો શાસનથી નિરપેક્ષ અવિરત્યાદિકની શાંતિ તુષ્ટિ પુષ્ટિ હોય, તો તે દોષકારક છે; અન્યથા લાભકારક વળી અધિકારી વ્યક્તિ કરતાં અધિકાર ખાસ દરેકને પૂજ્ય છે. સામાન્ય કેવળીઓ, ગણધર ભગવંતો છદ્મસ્થ છતાં તેમની આજ્ઞામાં રહે છે. કેમકે તીર્થંકર ભગવંતો જેમ શાસનના અધિકાર ઉપર પદસ્થ છે, તેજ પ્રમાણે ગણધર ભગવંતો પણ અધિકાર ઉપર શાસનના પદસ્થ અધિકારી છે, એટલે વ્યક્તિને બદલે શાસનના અધિકારને માન આપવાનું છે, તે રીતે શાસનના અધિષ્ઠાયક દેવો અને દેવીઓ તથા બીજા ઈદ્રાદિક દેવો તથા રાજાઓ, સંઘનો વહીવટ કરનારાઓ વગેરે અધિકાર ઉપર હોય તેનું ઔચિત્ય સાચવવામાં શાસન તરફનું જ ઔચિત્ય છે. અને આચાર્ય ભગવંતો તથા મુનિઓ જેમ પોતાના ત્યાગને લીધે પૂજ્ય છે. ઉપરાંત શાસનનો અધિકાર ભોગવનારા તરીકે પણ તેઓ પૂજ્ય છે. એટલે સીધી રીતે કે આડકતરી રીતે શાસનહિત સાધક તથા

અહીં મુનિ વિના ૩ વંદનીયઃ અને ૧ સ્મરણીયઃ એ ૪ઃ તે ૧૨ અધિકારમાં અન્તર્ગત થાય છે. તે આ પ્રમાણે ૧-૬-૮-૧૦-૧૧ એ પાંચ અધિકારમાં ભાવ જિનને, ૩-૫ એ બે અધિકારમાં સ્થાપના જિનને, સાતમામાં શ્રુતજ્ઞાનને, આઠમામાં સિદ્ધને, બીજામાં દ્રવ્ય જિનને, અને ચોથામાં નામજિનને વંદના

પ્રકારના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવ ના સંજોગો અનુસાર મિથ્યાત્વી કે સમકિતી અવિરતિ હોય અને શાસનના હિતમાં ઉપયોગી, હોય, તો તેનું ઔચિત્ય સાચવવાની શાસ્ત્રાજ્ઞા ઠામ ઠામ જોવામાં આવે છે. ભૂલથી શાસનને ઉપયોગી માની લેવામાં આવેલ હોય કે અનૌચિત્યને ઉચિત સમજી લેવામાં આવતું હોય કે કાચી સમજથી જેનું ઔચિત્ય સાચવવાની જરૂર ન હોય તેનું સચવાઈ જાય, અથવા જરૂર હોય તેનું ઓછું-વધતું સચવાઈ જાય તેવી ભૂલો વ્યક્તિની થવા સંભવ હોય પરંતુ એકંદર શાસન શૈલી ઉપર પ્રમાણે વાસ્તવિક સ્વરૂપમાં જૈનશાસ્ત્રસમ્મત જણાય છે. તેને માટે ઘણા દાખલા અને પુરાવા પ્રાચીનકાળથી મળતા આવે છે માટે સર્વ શાસનસેવકના ઉપલક્ષણ રૂપ સુરસ્મરણનો બારમો અધિકાર અને તેને માટેની ચોથી થોય શાસ્ત્રાજ્ઞા સમ્મત છે. સુરસ્મરણને ઉપલક્ષણ રૂપ એકલા જ ઉપરથી કહીએ છીએ કે વેયાવચ્ચગરાણં સૂત્રમાં, દેવ-દેવીને લગતો શબ્દ નથી, પરંતુ સામાન્ય રીતે વૈયાવૃત્ય કરનાર, શાંતિ કરનાર, સમ્યગ્-દૃષ્ટિને સમાધિ કરનાર, એવા સામાન્ય શબ્દો છે. શાસન પ્રેમી કરતાંયે શાસનનું સીધી રીતે વૈયાવૃત્ય કરનારની અહીં પ્રધાનતા જણાય છે. જેમ સ્તંભન કરવા લાયક વ્યક્તિને માલૂમ ન હોય, છતાં સ્તંભક મંત્રોચ્ચારથી તેમનું સ્તંભન થાય છે, તેમ શાસનસેવકો માટે અજાણતાં પણ કાયોત્સર્ગ થાય, તો તેના બળથી તેઓમાં શાસનસેવાની જાગૃતિ આવે છે. આ વાત ચૂર્ણિમાં પણ નીચેની ગાથાથી જણાય છે-

તેસિમ-વિન્નાણે વિહુ તવ્વિસ ઉસગ્ગઓ હોઈ ।

વિઘ્ઘ-જય-પુત્ર-બંધા-ડડ્ડિ કારણં મંત-નાણ ॥૧॥

અર્થ :- તેઓને માલૂમ ન હોય, તો પણ તેઓને લગતા કાયોત્સર્ગથી ફલ થાય છે. વિઘ્નનો જય, પુણ્યબંધન વગેરેનું કારણ મંત્રના દૃષ્ટાંતે બને છે. ૧

લલિત વિસ્તારાવૃત્તિમાં પણ છે :-

“તદપરિજ્ઞાનેડપ્પસ્માચ્છુભસિદ્ધચા વિદ્ધમેવ વચનં જ્ઞાપકમ્ ॥

અર્થ :- તેઓને માલૂમ ન પડે, છતાં પણ આ (કાયોત્સર્ગ)થી શુભની સિદ્ધિ થવામાં આ (વેયાવચ્ચગરાણં) વચન જ જ્ઞાપક છે.

કરી છે, તથા બારમામાં શાસનદેવનું સ્મરણ કર્યું છે, એમ શ્રી પ્ર૦ સારોદ્ધારમાં કહ્યું છે, જેથી ૧-૨-૩-૪-૫-૬-૮-૧૦-૧૧ એ ૮ અધિકારમાં જિનવંદના, સાતમામાં શ્રુતવંદના, ૮ મામાં સિદ્ધવંદના અને બારમામાં સુર-સ્મરણ છે, મુનિવંદન ૧૨ અધિકારમાં નથી, આથી ૧૨ અધિકાર સમ્યગ્દર્શન પ્રધાન જણાય છે, પરંતુ દરેક ચૈત્યવંદન કે દેવવંદનામાં જાવંત કેવિ૦ હોય જ છે, છેવટે. પ્રતિક્રમણાદિકમાં ભગવાનું અને અડ્ઢાઈજજેસુ પણ હોય છે. એટલું મુનિવંદન તો જોડાયેલું હોય જ છે.

નામ-જિણા જિણ-નામા ઠવણજિણાપુણ જિણિંદપડિમાઓ।

દવ્વ-જિણા જિણ જીવા ભાવ-જિણા સમવસરણ-ત્થા ॥૫૧॥

[અન્વય :- નામ-જિણા જિણ-નામા, ઠવણ-જિણા જિણિંદ-પડિમાઓ દવ્વ-જિણા જિણ-જીવા, પુણ ભાવ-જિણા સમવસરણ-ત્થા. ૫૧]

શબ્દાર્થ :- નામ=નામ. જિણા=જિનેશ્વરો, નામ-જિણા=નામથી જિનેશ્વરો, ઠવણ=સ્થાપના. ઠવણ-જિણા=સ્થાપનાથી જિનેશ્વરો, જિણિંદ=જિનેંદ્ર, પડિમાઓ=પ્રતિમાઓ, જિણિંદ-પડિમાઓ=જિનેશ્વરોની પ્રતિમાઓ; દવ્વ=દ્રવ્ય. દવ્વ-જિણા=દ્રવ્યથી જિનેશ્વરો, જિણ-જીવા=જિનેશ્વર ભગવંતોના જીવો. ભાવ-જિણા=ભાવથી જિનેશ્વરો. સમવસરણ-ત્થા=સમવસરણમાં રહેલા, સમવસરણમાં બિરાજમાન. ૫૧.

ગાથાર્થ :-

નામથી જિનેશ્વરો તે જિનેશ્વરનાં નામો, સ્થાપનાથી જિનેશ્વરો, તે જિનેશ્વરોની પ્રતિમાઓ દ્રવ્યથી જિનેશ્વરો, - તે જિનેશ્વરોના જીવો, અને ભાવથી જિનેશ્વરો તે સમવસરણસ્થ ભગવંતો. ૫૧

વિશેષાર્થ :- શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતનાં નામો તે પણ એક પ્રકારના જિનેશ્વરો જ છે. અને તે જિનેશ્વરો નામ-જિન (નામ જિનેશ્વર) કહેવાય છે. એ જ પ્રમાણે શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતની પ્રતિમાઓ પણ એક પ્રકારના જિનેશ્વરો જ છે. આ જિનેશ્વરો સ્થાપના જિનેશ્વરો કહેવાય છે. કેવળજ્ઞાન પામી સમવસરણમાં દેશના આપવાની શરૂઆત વગેરે જાહેર રીતે જોઈ શકાય તેવી રીતે કરે, ત્યારે તીર્થંકર નામકર્મનો રસોદય શરૂ થાય છે. કેવળજ્ઞાન થતાં જ તેના ઉદયની શરૂઆત થાય

છે, તે રસોદય તેઓ મોક્ષમાં જાય ત્યાં સુધી (એટલે કે મોક્ષમાં પધારે ત્યાં સુધી) ટકે છે. તે પણ એક પ્રકારના જિનેશ્વર ભગવંતો જ છે. અને તે ભાવજિનેશ્વર કહેવાય છે.

બધા કેવળજ્ઞાનીઓ તીર્થંકર નથી હોતા, માટે ‘સમવસરણસ્થ’ વિશેષણ તીર્થંકર દેવો માટે આપ્યું છે. એટલે કે-જેમનું દેવો સમવસરણ રચે, અશોકવૃક્ષાદિ અષ્ટ મહાપ્રાતિહાર્યાદિકની એટલે કે તીર્થંકર નામકર્મને યોગ્ય બાહ્ય ઋદ્ધિ પણ જેમને હોય એવા કેવળજ્ઞાની ભગવંત તે ભાવજિનેશ્વર કહેવાય છે.

ભાવ-જિનેશ્વરપણાના પહેલાંની અવસ્થામાં રહેલા શ્રી તીર્થંકર ભગવંતના જીવો અથવા ભાવ જિનેશ્વરપણા પછીની સિદ્ધાવસ્થામાં રહેલા, તીર્થંકર ભગવંતોના જીવો તે પણ એક પ્રકારના જિનેશ્વરો છે, અને તે દ્રવ્ય-જિનેશ્વરો કહેવાય છે.

એટલે કે-તીર્થંકર નામકર્મ નિકાચિત કર્યા પછી, કે નિકાચિત બાંધ્યા પછી, કેવળજ્ઞાન ન થાય ત્યાં સુધી તે આત્મા દ્રવ્ય તીર્થંકર કહેવાય છે. તેમજ ભાવ તીર્થંકર તરીકેની અવસ્થા પસાર થયા પછી સિદ્ધાવસ્થામાં પણ તે દ્રવ્ય તીર્થંકર કહેવાય છે. ભલે તે વખતે તેઓ ભાવસિદ્ધ છે. પરંતુ તીર્થંકર તરીકે તો તેઓ દ્રવ્ય તીર્થંકર જ છે: અર્થાત્ ભાવની પૂર્વની અને પછીની અવસ્થા તે દ્રવ્ય કહેવાય છે. જગત્ના સર્વ પદાર્થોને લાગુ પડતું આ ચાર નિક્ષેપાનું તાત્ત્વિક સ્વરૂપ વિસ્તારથી ખાસ સમજવા જેવું છે. ૫૧.

૧૬. ચાર ચૂલિકા સ્તુતિઓ :-

અહિગય-જિણ-પદમ-થુઈ, બીયા સવ્વાણ, તઙ્ગય નાણસ્સ ।

વેયાવચ્ચ-ગરાણં ઉવઓગત્થં ચઉત્થ-થુઈ ॥૫૨॥

[અન્વય :- અહિગય-જિણ-પદમ-થુઈ, સવ્વાણ બીયા, નાણસ્સ તઙ્ગયા, વેયાવચ્ચગરાણં, ઉવઓગત્થં ચઉત્થ-થુઈ ॥૫૨॥]

શબ્દાર્થ :- અહિગય=અધિકૃત. મુખ્ય એક, (મૂળનાયક), બીયા=બીજી સવ્વાણ=સર્વની, તઙ્ગયનાણસ્સ=ત્રીજી જ્ઞાનની, ઉવઓગત્થં=ઉપયોગ માટે, જાગૃતિ માટે, ચઉત્થ=ચોથી. થુઈ=સ્તુતિ. ૫૨.

ગાથાર્થ :-

અધિકૃત જિનની પહેલી, સર્વ જિનની બીજી, જ્ઞાનની ત્રીજી તથા વેયાવચ્ચ કરનાર દેવોના ઉપયોગને અર્થે (તથા સ્મરણાર્થે) ચોથી થોય છે. ॥૫૨॥

વિશેષાર્થ :- દેવવંદનમાં કોઈવાર ૪ (ચાર) થોય અને કોઈવાર ૮ (આઠ) થોય બોલાય છે. ચાર થોયથી દેવવંદન કરીએ ત્યારે એક સ્તુતિ જોડો કહેવાય છે અને આઠથી કરીએ ત્યારે બે જોડા કહેવાય છે. ચાર સ્તુતિમાં પહેલી ત્રણનું નામ વંદના સ્તુતિ કહેવાય છે. છેલ્લી ચોથી અનુશાસ્તિ સ્તુતિ કહેવાય છે. તે બેનું યુગલ, જોડકું મળી ચાર થોય થાય. પરંતુ તે એક જોડો-જોડકું યુગલ કહેવાય. આઠ થોયમાં તેવાં બે યુગલ-બે જોડા થાય છે.

પહેલી ત્રણમાં પણ પહેલી થોય જેની સ્તુતિ કરવાની હોય તે મુખ્ય તીર્થંકર પ્રભુની, તીર્થ કે જ્ઞાનાદિક ગુણની પ્રધાનતા હોય છે. અને બીજીમાં સર્વ તીર્થંકરોની પ્રધાનતા હોય છે, ત્રીજીમાં જ્ઞાનની પ્રધાનતા હોય છે. અને ચોથીમાં શાસનદેવને જાગૃત કરનારા હોય છે.

હવે નમુત્યુણં, લોગસ્સ, પુફ્ફખરવરદી, વેયાવચ્ચગરાણંમાં સ્તુતિ તથા કાઉસ્સગ્ગથી તે ચારેયથી સ્તુતિઓ થઈ હોય છે. છતાં છેલ્લે છેલ્લે કાવ્યમય વાણીથી તે દરેકની સ્તુતિ કરી લેવામાં આવે છે, માટે તેનું નામ ચૂલિકા-પરિશિષ્ટ રૂપ સ્તુતિ કહેવાય છે.

પહેલી થોય નમુત્યુણં પછીના અરિહંતયેઈઆણં પછીના, બીજી થોય સવ્વલોએના અરિહંતયેઈઆણં પછીના, ત્રીજી થોય સુઅસ્સ ભગવઓના અરિહંતયેઈઆણં પછીના, ચોથી વેયાવચ્ચગરાણંમાં અન્નત્થ પછીના, કાઉસ્સગ્ગ પછી બોલાય છે, એટલે તે તે અધિકારની ચૂલિકા રૂપે છે. કલ્લાણકંદમાં પાંચ તીર્થંકરો, સંસારદાવામાં શ્રી મહાવીરસ્વામી મુખ્ય છે. એ દૃષ્ટાંતો સમજી લેવાં શ્રી જગચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજના મુખ્ય શિષ્ય શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિ વગેરે તપાગચ્છના મુખ્ય આચાર્યોને આ રીતે ચારેય સ્તુતિઓ માન્ય છે, એમ તેમના આ ગ્રંથ ઉપરથી નક્કી થાય છે.

કાવ્યમય સ્તુતિ આબાલ-ગોપાલ-અંગના વૃદ્ધાદિક સર્વને ગ્રાહ્ય થાય છે. સૂત્રાત્મક સ્તુતિ જૈનશાસ્ત્રજ્ઞ અને શાસનમર્મજ્ઞને ગ્રાહ્ય થાય છે. કાયોત્સર્ગરૂપ સ્તુતિ તો ભાવસ્તુતિ હોવાથી માનસિક ને યોગશાસ્ત્રજ્ઞ ગમ્ય છે, ત્યારે કાવ્યરૂપ ચૂલિકા સ્તુતિ-જાહેર-સર્વમાન્ય અને સમ્મત-દર્શન પ્રભાવના રૂપ તેમજ વ્યક્તિગત-સ્તુતિ કરનારાના મનોગત ભાવ વ્યક્ત કરવા રૂપ-સ્વતંત્ર સ્તુતિ છે. અન્યદર્શની પણ તે સ્તુતિ ઉપરથી સંક્ષિપ્ત સ્તોત્રનું સ્વરૂપ સમજી શકે છે, અને વ્યક્તિગત

સ્તુતિ થવાથી આખી ચૈત્યવંદના સ્તુતિ કરનારની વ્યક્તિગત પણ એક વ્યક્તિ ચૈત્યવંદન કરતી હોય તો તેની કે મંડળી ચૈત્યવંદન કરનાર હોય, તો તે મંડળીની બની જાય છે.

માટે આ ચારેય સ્તુતિઓ શાસન પ્રભાવના રૂપ પણ છે. કોઈ પણ એક તીર્થંકરની સ્તુતિ ઉપરથી પરમાત્માના ગુણોની જાહેરાત થાય છે. સર્વ તીર્થંકરોની સ્તુતિ ઉપરથી “શાસન ચોવીશેય તીર્થંકર ભગવંતોનું ચાલ્યું આવે છે.” એમ જૈન ઇતિહાસના ટૂંકમાં કેન્દ્રો સૂચવાય છે. ત્રીજી સ્તુતિમાં જૈન પ્રવચનની ખૂબી જાહેર થાય છે અને ચોથીમાં “ઈદ્રાદિક દેવો આ શાસનના સેવકો છે, અને તેઓના પ્રભાવથી પણ શાસન પ્રભાવશાળી છે.” એવી છાયા પડે છે તથા વ્યક્તિગત સ્વ-રચનાની સ્તુતિઓ બોલાતી હોવાથી પોતાનો ઉમળકો પણ પ્રગટ કરી શકાય છે. પરંતુ સર્વ જીવો શૈલીના જ્ઞાતા ન હોય એટલે પૂર્વાચાર્યાદિક વિશિષ્ટ જ્ઞાનીઓની બનાવેલી સ્તુતિ બોલવી યોગ્ય ગણાય છે. આથી જ સ્તવનાદિકની પેઠે, સ્તુતિઓ પણ અનેક આચાર્યોની બનાવેલી મોટી સંખ્યામાં મળી શકે છે. માટે સ્તુતિ યુગલ એ જાહેરમાં શાસનપ્રભાવક અંગ ચૈત્યવંદનામાં સમાયેલું જણાય છે. સ્તુતિઓ પણ અનેક કાવ્ય ચમત્કાર, શબ્દાલંકાર, અર્થાલંકાર, ચિત્ર, કાવ્ય વગેરેથી ભરપૂર સર્વગ્રાહી સ્વરૂપમાં હોય છે. એ રીતે ચૈત્યવંદના એક જાહેર અને પ્રસિદ્ધ સર્વ સામાન્ય અને માન્ય જૈન સંઘનું વિધાન કરી શકે છે. પર.

૧૭. આઠ નિમિત્તો

પાવ-ખવણ-તથ ઇરિયા-ડડ્ડ વંદણવત્તિયા-ડડ્ડ છ નિમિત્તા ।

પવયણ-સુર-સરણ-ડત્થં, ઉસ્સગ્ગો ઇય નિમિત્ત-ડટ્ઠ ॥૫૩॥

[અન્વય :- પાવખવણતથ ઇરિયાડ વંદણ-વત્તિયા-ડડ્ડ, છ નિમિત્તા । પવયણ-સુર સરણત્થં, ઉસ્સગ્ગો ઇય નિમિત્ત-ડટ્ઠ ॥૫૩॥]

શબ્દાર્થ :- પાવ-ખવણતથ=પાપ ખપાવવાને માટે, ઇરિયાઈ=ઈરિયા-વહિયનો, વંદણ-વત્તિયાઈ-છ નિમિત્તા=વંદણ-વત્તિયા વગેરે છ નિમિત્તોનો, પવયણ-સુરસરણત્થં=પ્રવચનસુર-શાસનદેવનું સ્મરણ કરવા માટે, ઉસ્સગ્ગો=કાઉસ્સગ્ગ કરવો, ઇય=ઈતિ, એમ, નિમિત્ત=નિમિત્તો. અટ્ઠ=આઠ ૫૩.

ગાથાર્થ :-

પાપ ખપાવવાને માટે ઇરિયાવહિય પ્રતિક્રમણનો, વંદણ-વત્તિયા વગેરે છ નિમિત્તોનો, અને શાસનદેવના સ્મરણ માટેનો કાઉસ્સગ્ગ કરવો એમ આઠ નિમિત્તો છે. ૫૩.

વિશેષાર્થ :- ચૈત્યવંદના કરતાં પહેલાં ઈરિયાવહિયા પ્રતિક્રમવાના હોય છે, અને એક લોગસ્સનો કાયોત્સર્ગ કરવાનો હોય છે. તે ચૈત્યવંદના કરતાં પહેલાંની મન, વચન, કાયની શુદ્ધિ કરવાની હોય છે. એકંદર પાવાણં કમ્માણં નિગ્ધાયણદ્દાએ પાપ કર્મોના નાશ માટે એ કાયોત્સર્ગ થાય છે, તથા વંદણ વત્તિઆએથી નિરુવસગ્ગવત્તિઆએ સુધીના ૬ (છ) નિમિત્તોથી તેની પછીનો કાયોત્સર્ગ થાય છે, એટલે કે દ્રવ્યપૂજાથી મળતું ફળ કાયોત્સર્ગાદિક અભ્યંતર તપથી પણ મેળવી શકાય છે. તેવી જ રીતે કેટલીક વખતે અભ્યંતર તપથી મેળવાતું ફળ બાહ્ય તપથી કે દ્રવ્યચારિત્રથી પણ મેળવી શકાય છે. માત્ર ગૌણ-મુખ્ય ભાવ હોય છે. દ્રવ્ય: ભાવ સહિત આદરણીય છે. અને ભાવ દ્રવ્ય સહિત આદરણીય છે. અધ્યવસાયો અને મન, વચન, કાયના યોગોની વિચિત્ર-વિચિત્ર યોજના તથા ત્રણ રત્નની આરાધનાને લગતી વિવિધ યોગ પ્રક્રિયાઓના સ્વરૂપની સમજથી આ વસ્તુ બરાબર સમજાય તેમ છે.

એટલે તે કાયોત્સર્ગથી પણ એ છ પ્રવૃત્તિનાં ફળ મળે છે. એ જ રીતે કાયોત્સર્ગના-ધ્યાન બળથી શાસન-દેવાદિક અધિષ્ઠાયકોમાં પણ જાગૃતિ આવી જાય છે તથા ઉત્સાહ આવે છે. કેમકે-માનસિક અને આત્મિક અનુષ્ઠાનો વધારે બલવાન હોય છે.

સ્મરણ-સ્તુતિ-અને નમસ્કાર વડે મન-વચન-કાયની શુભ પ્રવૃત્તિ-તે વંદન.

પુષ્પાદિક વડે પૂજા-તે પૂજન.

વસ્ત્રાદિક વડે આદર-તે સત્કાર.

મનની પ્રીતિ વડે વિનયોપચાર-તે સન્માન.

મરીને પણ જૈનધર્મની પ્રાપ્તિ થાય; તેવી તૈયારી-તે બોધિલાભ.

નિર્વાણપ્રાપ્તિ-તે નિરુપસર્ગ.

આ પ્રકારે તથાવિધ દ્રવ્યસામગ્રીના ત્યાગી મુનિ-મહારાજાઓને મુખ્યપણે ભાવપૂજા હોવા છતાં કાયોત્સર્ગાદિ મારફત દ્રવ્યપૂજાના ફલની પ્રાપ્તિની ક્રિયા મુનિભાવથી વિરુદ્ધ નથી. તેમની પાસે દ્રવ્યો નથી, માટે તેઓ દ્રવ્યપૂજા ગૃહસ્થોની જેમ કરી શકતા નથી, તેમ કરવા જતાં તેમને અનેક પ્રકારે તેમના ત્યાગમાં અડચણ આવે. છતાં-શ્રી જિનાલયે જવું, વંદન, નમસ્કાર, સ્તુતિ, દ્રવ્યપૂજાનો ઉપદેશ, પ્રભુના સ્નાત્રાદિક મહોત્સવો, પ્રભુના વરઘોડા, પૂજા ભણાવવી, પ્રતિષ્ઠા વગેરેમાં વાસક્ષેપાદિકથી પૂજા વગેરે રૂપે દ્રવ્યપૂજા ઘણી રીતે ગોઠવાયેલી છે. માત્ર પ્રકાર ભેદ છે. જો એકલી ભાવપૂજા જ મુનિઓને પૂજા હોત તો ઉપાશ્રયમાં બેઠા બેઠા ધ્યાનથી જ ભાવપૂજા કરવાની હોત, પરંતુ ઉપરના વિધાનોમાં ભાગ લેવાનું ન

હોત. જેમ ગુરુનો પણ ભાવથી તથા દ્રવ્યથી બન્ને ય પ્રકારે વિનય સચવાય છે. હાર્દિક (હૃદયની) ભક્તિથી ભાવ વિનય અને સેવા-ચાકરી, આહારાદિક લાવી આપવા વગેરે વૈયાવૃત્યથી દ્રવ્ય વિનય થાય છે. તે જ પ્રકારે તીર્થંકર પરમાત્માનો પણ દ્રવ્ય વિનય મુનિમહારાજાઓએ પણ પોતાની મર્યાદાને અનુસરીને કરવાનો શાસ્ત્ર સમ્મત જણાય છે. તેઓ દ્રવ્યપૂજાનો યે ઉપદેશ આપી શકે છે, તે માટે પ્રેરી શકે છે, તેમાં જોડી શકે છે, તેનું વિધાન કરી શકે છે, પૂજા પરત્વે (દ્રવ્યપૂજા પરત્વે) વિધિવિધાન સમજાવી શકે છે, માટે અનુમતિથી પણ દ્રવ્યપૂજા છે. દ્રવ્યપૂજાનાં ઉપકરણ દ્રવ્યો વિનાની દ્રવ્યપૂજા મુનિ-મહારાજાઓને પણ હોય છે, એમ સૂક્ષ્મદષ્ટિથી સમજવું. ઉચિત રીતે કરવાની હોય તે ન કરવામાં આવે તો તેનાં પ્રાયશ્ચિત્તો પણ લેવાનાં હોય છે. મુનિઓને પણ દેવ આત્મોત્કર્ષમાં પ્રબળ અને મુખ્ય નિમિત્ત હોય છે. દેવ વિના ધર્મ કે શાસન નથી. શાસનદેવાદિકને ઉત્સાહિત કરવાનું પણ કાયોત્સર્ગ કરવાનું ખાસ નિમિત્ત છે. દરેક ચૈત્યવંદના કરનારા એ પ્રમાણે જાગૃતિ રાખ્યા કરે, તો સંઘનું હિત થાય, સંઘનું બળ વધે, અને દરેક વ્યક્તિએ પણ શાસન તરફની ભક્તિ સાથે સાથે વ્યક્ત કરી ગણાય. એટલે દેવનું સ્મરણ અને જૈનશાસનની આરાધના એમ બન્ને ય થાય ૫૩.

૧૮. કાયોત્સર્ગ કરવાનાં બાર કારણો-સાધનો છે :

ચઙ “તસ્સ ઉત્તરીકરણ”-પમુહ “સદ્ધા-ડડયા” ય પળ હેઙ.

“વેયાવચ્ચગરત્તા-ડડ” તિન્નિ ઇઅ હેઙ-બારસગં ॥૫૪॥

[અન્વય :- “તસ્સ ઉત્તરીકરણ”-પ્રમુહ ચઙ, “સદ્ધા” યાય પળ, “વેયાવચ્ચગર” ત્તાઈ તિન્નિ, હેઙ ઇઅ હેઙ-બારસગં ॥૫૪॥]

શબ્દાર્થ :- પમુહ=વગેરે, પળ=પાંચ હેઙ=પ્રયોજનો, વેયાવચ્ચગરત્તાડડઈ = વેયાવચ્ચકરપણું વગેરે. ઈઅ=એ, એ પ્રમાણે. બારસગં=બારનો સમૂહ, હેઙ-બારસગં=બાર હેતુ ૫૪.

ગાથાર્થ :-

“તસ્સ ઉત્તરીકરણ” વગેરે ચાર “શ્રદ્ધા” વગેરે પાંચ અને વેયાવચ્ચ કરવાપણું વગેરે ત્રણ એ પ્રમાણે બાર કારણો-સાધનો છે. ૫૪

વિશેષાર્થ :- આઠ નિમિત્તોમાં કાયોત્સર્ગનાં આઠ પ્રયોજનો ઉદ્દેશો બતાવ્યા છે અને આ બાર હેતુઓમાં-બાર કારણો ગણાવે છે. કાર્ય કરવાનો ઉદ્દેશ તે પ્રયોજન જણાવે છે અને કાર્ય ઉત્પન્ન થવામાં મદદગાર સાધનો, તે હેતુ-કારણ વગેરે કહેવાય છે.

‘ગાડીમાં બેસીને જલદી ફૂલ લેવા જાય છે “ફૂલ લેવા જલદી જવું” એ જવાનો ઉદ્દેશ છે અને “ગાડી” એ જવાનું સાધન-કારણ છે.

તે પ્રમાણે, ઈરિયાવહિયા પ્રતિક્રમણના કાઉસ્સગ્ગનો ઉદ્દેશ પાપ ખપાવવાનો છે પરંતુ તે કેવી સામગ્રી-સહિત ઈરિયાવહિયા પડિક્કમાય, તો પાપ ખપે ? એ મુદ્દો છે.

ઈરિયાવહિયં પછી મિચ્છામિ દુક્કં દઈ આલોચન પ્રતિક્રમણ કર્યા બાદ-

૧. તેની ઉત્તર-પછીની ક્રિયા રૂપ-કાઉસ્સગ્ગ પ્રાયશ્ચિત કરવા વડે:- (૭૦ પ્રાયશ્ચિત્તમાં કાયોત્સર્ગ પ્રાયશ્ચિત પ્રતિક્રમણ પ્રાયશ્ચિતની પછી, એટલે ઉત્તર ક્રિયામાં છે, માટે) કાયોત્સર્ગ એ પ્રતિક્રમણની ઉત્તરક્રિયા છે.

૨. એ ઉત્તરક્રિયા પણ એમ ને એમ કરવાની નથી, પરંતુ પ્રાયશ્ચિત-પાપની શુદ્ધિ માટે કરવાની છે, માટે પ્રાયશ્ચિત કરવાની ભાવના હોવી જોઈએ.

૩. પ્રાયશ્ચિત કરવાનો હેતુ આત્મ-વિશુદ્ધિનો છે; જો વિશુદ્ધિ ન થાય, તો પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાથી શું ?

૪. અને વિશુદ્ધિ પણ માયા, મિથ્યાત્વ અને નિદાન: એ ત્રણ શલ્ય રહિત આત્માને કરવા માટે છે. જો એ ત્રણ ન જાય, તો વિશુદ્ધિ શી ?

આ ચાર હેતુઓ તથા વંદનાદિક ફલ મેળવવાના ઉદ્દેશથી કાયોત્સર્ગ કરવામાં આવે, પરંતુ તે કાયોત્સર્ગ યથાયોગ્ય સાધન-સામગ્રી વિના કરવામાં આવે, તો તે ઉદ્દેશની સિદ્ધિ શી રીતે કરી આપી શકે ? માટે તે શ્રદ્ધા વગેરે પાંચ સાધનો સાથે કરવો જોઈએ.

૫. શ્રદ્ધા-બીજની પ્રેરણા વિના વધતી જતી સમ્યગ્-દર્શનની શુદ્ધિ વડે.

૬. અને તે વડે વધતી જતી મેઘા, એટલે કેવળ દેખાદેખી કે જડતા વિના હેયોપાદેય બુદ્ધિ અથવા જિનાજ્ઞા પ્રમાણેની મર્યાદાપૂર્વકની બુદ્ધિ વડે.

૭. અને તે બુદ્ધિ વડે વધતી જતી ધૃતિ-ધીરજ-રાગાદિકથી આકુલ વ્યાકુલ થયા વિના મનની એકાગ્રતા સાથેની પ્રીતિપૂર્વકની ધીરજ વડે.

૮. અને તે ધીરજ વડે વધતી જતી ધારણા-એટલે શૂન્ય મનથી નહિ, પરંતુ અરિહંતાદિકના ગુણોના સ્મરણપૂર્વકની ધારણા વડે.

૯. અને તે ધારણા વડે વધતી જતી અનુપ્રેક્ષા- “જ્યાં ત્યાં કાંઈ પણ કામ કરી છૂટવું” એવી ઉપેક્ષા બુદ્ધિથી નહિ, પરંતુ અર્થ અને પરમાર્થના અનુચિંતનપૂર્વક-

કરવામાં આવેલ કાયોત્સર્ગ વંદનાદિક ઉદ્દેશો સિદ્ધ કરી શકશે.

અને શાસનદેવાદિકનો કાયોત્સર્ગ કરવાનો ઉદ્દેશ સ્મરણાદિકથી તેમને ઉત્સાહિત કરવાનો છે, પરંતુ-

૧૦ વૈયાવૃત્ય કરનાર હોય, ૧૧. શાંતિ કરનાર હોય, અને

૧૨ સમ્યગ્દષ્ટિને સમાધિ કરનારા હોય તેનું સ્મરણ કરવાનું છે, અર્થાત્ તેઓમાં વૈયાવૃત્યકરત્વ, શાંતિકરત્વ અને સમાધિકરત્વ રૂપ કારણો હોય તો આ કાયોત્સર્ગ થઈ શકે છે, અને તેવા દેવાદિકથી જ કાયોત્સર્ગનો ઉદ્દેશ સિદ્ધ થાય છે. ૫૪

૧૯. બાર અથવા સોળ આગારો

અન્નત્થ-આઈ બારસ, આગારા, એવમાઈયા ચરો ।

અગણી પર્ણિદિ-છિંદણ-બોહી-ખોભા-ડડઈ ડક્કો અ ॥૫૫॥

[અન્વય :-અન્નત્થઆઈ બારસ, એવમાઈયા ચરો આગારા । અગણી-પર્ણિદિ-છિંદણ-બોહી ખોભા-ડડઈ ડક્કો ય ॥૫૫॥]

શબ્દાર્થ :- અન્નત્થ=અન્યત્ર અન્નત્થ સૂત્રના પહેલા પદ સાથે સંબંધ ધરાવતા. આઈ=વગેરે. અન્નત્થઆઈ=અન્નત્થ પછીથી વગેરે. બારસ=બાર. આગારા=આગારો. એવમાઈ=એવંથી માંડીને. ચરો=ચાર અગણી=અગ્નિ. પર્ણિદિ=પંચેન્દ્રિય, છિંદણ=છેદન તથા આડ, પર્ણિદિ-છિંદણ=પંચેન્દ્રિયની આડ અથવા પંચેન્દ્રિયનું છેદન. બોહીખોભાઈ=સમ્યક્ત્વનો ક્ષોભ, હાનિ. ડક્કો=ડંખ. ૫૫

ગાથાર્થ :-

અન્નત્થ ઈત્યાદિ બાર અને અગ્નિ, પંચેન્દ્રિય છેદન, બોધિક્ષોભ અને ડંખ, એવમાઈ અહીંથી આ ચાર; એમ સોળ આગારો છે. ॥૫૫॥

વિશેષાર્થ :- અન્નત્થ-ઉસસિએણંથી પ્રારંભીને દિટ્ઠીસંચાલેહિં સુધીના બાર આગાર તે આ પ્રમાણે-

(૧) શ્વાસ લેવો.	(૬) ઓડકાર	(૯) વમન
(૨) શ્વાસ મૂકવો.	(૭) ઊર્ધ્વવાયુ	(૧૦) સૂક્ષ્મ કાયકંપ
(૩) ખાંસી	(૮) અધોવાયુ	(૧૧) સૂક્ષ્મ શ્લેષ્મસંચાર
(૪) છીંક	(૯) વાહુટ	(૧૨) સૂક્ષ્મ દષ્ટિસંચાર
(૫) બગાસું	(૧૦) ભમરી (ચકરી)	

આ બાર આગાર એટલે કાઉસ્સગ્ગમાં રખાયેલ અપવાદ રૂપ છૂટોથી કાઉસ્સગ્ગનો ભંગ ન થાય. જો એ આગાર રાખ્યા (રખાયા) ન હોય અને કાઉસ્સગ્ગ કરવામાં આવે, તો કુદરતી રીતે થતી એ બાર ક્રિયાઓથી સર્વથા નિષ્ક્રિયપણે કરવાના કાઉસ્સગ્ગનો ભંગ જ ગણાય. આ બાર આગાર તો એક સ્થાને ઊભા રહેવા આશ્રયીને છે, પરંતુ કાઉસ્સગ્ગના નિયત સ્થાનથી ખસીને

બીજે સ્થાને જવા છતાં પણ કાઉસ્સગ્ગ અખંડ ગણાય, તેવા પણ ચાર આગાર મુખ્ય છે, તે આ પ્રમાણે-

૧ વીજળી, દીપક વગેરે અગ્નિનો પ્રકાશ શરીર ઉપર પડવાથી પ્રકાશરૂપે અગ્નિના જીવોનો શરીરના સ્પર્શાદિથી નાશ થાય છે, તેથી તે નાશ અટકાવવાને ચાલુ કાઉસ્સગ્ગમાં વસ્ત્ર ઓઢવું પડે, અથવા તો ખસીને અપ્રકાશસ્થાને જવું પડે, તો તેથી, તથા અગ્નિ લાગવાનો ઉપદ્રવ જણાયાથી બીજે સ્થાને જવું પડે તો તેથી કાઉસ્સગ્ગનો ભંગ ન થાય.

૨ સ્થાપના અને પોતાની વચ્ચે ઉંદર વગેરે પંચેન્દ્રિયો સોંસરા આડા ઉતરતા હોય, તો તે છિંદનનું એટલે આડનું નિવારણ કરવા માટે ખસીને અન્ય સ્થાને જતાં કાઉસ્સગ્ગનો ભંગ ન થાય.

૩ અથવા પંચેન્દ્રિય જીવનો કોઈ ઘાત કરતું હોય, અને ખસીને બીજે જ્યારે જવું પડે, તે પશિંદિછિંદણ આગાર ગણાય છે.

બૌદ્ધિક એટલે ચોર તથા ચોખાઈમાં કહેલા આઈ શબ્દથી રાજા વગેરેથી ક્ષોભ એટલે સંભ્રમ-ભય-ઉપદ્રવ, તથા ભીંત વગેરે પડવાનો ભય ઉત્પન્ન થાય તો ત્યાંથી ખસીને બીજે સ્થાને જવા, નાસવા વગેરેના કારણથી અપૂર્ણ કાઉસ્સગ્ગ પારતાં પણ કાઉસ્સગ્ગનો ભંગ ન ગણાય. તે બોધિક્ષોભાદિ આગાર જાણવો. એટલે સમ્યક્ત્વને હરકત આવે તેવે પ્રસંગે બીજે સ્થળે જવું પડે તે પણ બોધિક્ષોભ આગાર જાણવો.

૪ પોતાને અથવા પરને (સાધુ વગેરેને) દીહ=દીર્ઘ એટલે સર્પાદિએ ડકો=ડંશ દીધો હોય કે કરડવાનો સંભવ હોય તો કાઉસ્સગ્ગ પૂર્ણ થયા વિના પારે, તો પણ કાઉસ્સગ્ગ ભંગ ન ગણાય, તે દીર્ઘડંક આગાર જાણવો. ૫૫

૨૦. કાયોત્સર્ગના ૧૯ દોષો

ઘોડગ-લય-ખંભાઈ, માલુદ્ધી નિઅલ સબરિખલિણ-વહૂ ।

લંબુત્તર-થળ-સંજઈ, ભમુહંગુલિ-વાયસ કવિટ્ટો ॥૫૬॥

સિરકંપ-મૂઅવારુ-ણિ, પેહત્તિ ચઙ્ગ્ગ દોસ ઉસ્સગ્ગે ।

લંબુત્તર-થળ-સંજઈ ન દોસ સમણીણ, સ-વહુસઙ્ઘીણં ॥૫૭॥

[અન્વય :-ઘોડગ લય ખંભા-૪૪૩, માલુદ્ધી નિઅલ સબરિ ખલિણ વહુ ।

લંબુત્તર થળ સંજઈ, ભમુહંગુલિ વાયસ કવિટ્ટો ॥૫૬॥

સિર-કંપ મૂઅ વારુણિ પેહ-ત્તિ ઉસ્સગ્ગે ચઙ્ગ્ગ દોસ ।

સમણીણ લંબુત્તર થળ સંજઈ સઙ્ઘીણં સવહુ ન દોસ ॥૫૭॥]

શબ્દાર્થ :- ઘોડગ=ઘોડો. લય=લતા, વેલડી, ખંભાઈ=સ્તંભાદિક. માલ=માલ. ઉદ્ધી=ઉધ (ગાડાની) નિઅલ=નિગડ, હેડ. સબરિ=શબરી, ભીલડી. ખલિણ=ચોકડું. વહૂ=વહુ, વધૂ. લંબુત્તર=લાંબું ઉત્તરીય, લાંબું ઓઢવાનું. થણ=સ્તન. સંજઈ=સંયતી, સાધ્વીજી. ભમુહંગુલિ=આંગળી હલાવવી, અથવા ભવાં અને આંગળીઓ હલાવવી. ભમૂહ=ભ્રમર, ભવાં. અંગુલિ=આંગળી. વાયસ=કાગડો. કવિટો=કોઠાનું ફળ. ૫૬

સિરકંપ=માથું હલાવવું. મૂઅ=મૂક, મુંગો. વારુણિ=દારૂ. પેહ=પ્રેક્ષ્ય, વાનરની માફક જોયા કરવું. તિ=એ પ્રમાણે ચઈજજ=ત્યાગવા, છોડવા, પરિહરવા, લાગવા ન દેવા. દોસ=દોષો. ઉસ્સગ્ગે=કાઉસ્સગ્ગમાં. સમણીણ=સાધ્વીજીઓને. સ-વહુ=વધૂ સહિત. સડ્ઢીણં=શ્રાવિકાઓને. ૫૭.

ગાથાર્થ :-

ઘોડો, વેલડી, થંભાદિક, માલ, ઉદ્ધ, હેડ, ભીલડી, ચોકડું, વહુ, લાંબુ વસ્ત્ર, સ્તન, સાધ્વીજી, ભમતી આંગળીઓ, કાગડો, કોઠું. ૫૬.

માથું હલાવવું, મુંગો, દારૂ, વાનર. આ દોષો કાયોત્સર્ગમાં તજવા જોઈએ. સાધ્વીજીને લંબુત્તર, સ્તન અને સંયતી અને શ્રાવિકાને વધૂ સહિત એ દોષો ન હોય. ૫૭.

વિશેષાર્થ :-

૧. ઘોડો-ઘોડાની પેઠે પગ વાંકો કે ઊંચો રાખવો.
૨. લતા-વેલડીની માફક શરીર કંપાવવું.
૩. થંભાઈ-થાંભલા, ભીંત વગેરેને ટેકો દેવો.
૪. માલ-માળ કે મેડીને માથું લગાડવું.
૫. ઉદ્ધિ-ગાડાની ઉધ માફક બે પગ ભેગા કરીને ઊભા રહેવું.
૬. નિગડ-હેડમાં પગ ઘાલ્યા હોય તેમ પહોળા પગ કરીને ઊભા રહેવું.
૭. શબરી-ભીલડીની માફક બે હાથ ગુહ્ય અંગની આગળ રાખીને ઊભા રહેવું.
૮. ખલિન-લગામ, ઘોડાની લગામની માફક ઓઘો કે ચરવળો પકડવો અથવા દાંડી પાછળ અને ગુચ્છો આગળ રાખીને ઊભા રહેવું.
૯. વધૂ-વહુની માફક માથું નીચું રાખીને કાઉસ્સગ્ગ કરવો.
૧૦. લંબુત્તર-ધોતિયું કે ચોલપટ્ટો નાભિથી ચાર આગળ નીચે અને જાનુથી ચાર આંગળ ઉપર રાખવાને બદલે લાંબો રાખે.
૧૧. થણ-સ્ત્રીની માફક છાતી ઉપર કપડું ઓઢી કાઉસ્સગ્ગ કરવો.
૧૨. સંયતિ-સાધ્વીજીની માફક મસ્તક વિના આખું ચે શરીર ઢાંકીને કાઉસ્સગ્ગ કરવો.
૧૩. ભ્રમિતાંગુલી-નવકારાદિક ગણવા આંગળી કે નેત્રનાં ભવાં આમતેમ ફેરવવાં.
૧૪. કાગડો-કાગડાની માફક આમતેમ જોવું.

૧૫. કોઠું-કપડું વગેરે મેલું થવાના ભયથી કે (પ્ર. વ. સારોઠ પ્રમાણે) ષટ્પદિકા વગેરેના ભયથી ધોતિયાની પાટલીનો કોઠાના ફળની માફક ગોળ ડુયો કરી બે પગ વચ્ચે દબાવવો.

૧૬. શિરકંપ-માથું હલાવ્યા કરવું.

૧૭. મૂંગો-મૂંગાની માફક, હું હું, કર્યા કરવું.

૧૮. વારુણી-મદિરા-દારૂ પાકે ત્યારે તેમાં 'બુડ બુડ' શબ્દ થાય, તેની માફક કાઉસ્સગ્ગ કરતાં બડબડાટ કરવો.

૧૯. પ્રેક્ષા-વાનર-વાંદરાની જેમ ઊંચે-નીચે થઈ ડોકું ખેંચી જોયા કરવું.

ધર્મરત્ન પ્રકરણમાં ભીંતને ટેકો દેવાનો દોષ જુદો ગણાવ્યો છે, અને ચૈત્યવંદન મહાભાષ્યમાં ભમૂહ એટલે ભવાં અને અંગુલિ, એટલે આંગળ, એ બે દોષ જુદા ગણાવ્યા છે, એટલે ૨૦ અથવા ૨૧ પણ દોષો થાય છે.

લંબુતર, સ્તન અને સંયતી એ ત્રણ દોષ સાધ્વીને ન લાગે, કેમકે તેમનું સર્વાંગ ઢાંકેલું હોવું જોઈએ. માત્ર પ્રતિક્રમણાદિ ક્રિયા વખતે મસ્તક ખુલ્લું રાખવું જોઈએ.

અને ઉપરના ત્રણ દોષો અને વધુ દોષ સહિત કુલ ચાર દોષો શ્રાવિકાને ન લાગે, કારણ કે શ્રાવિકાએ મસ્તક પણ ઢાંકેલું રાખવાનું છે, અને દષ્ટિ નીચી રાખવાની આજ્ઞા છે, કેમકે-લજ્જા સ્ત્રીનું ભૂષણ છે, અને તે જળવાવી જોઈએ.

ઉપરના દોષો ટાળીને કાયોત્સર્ગ કેમ કરવો તે જાણી લેવું જોઈએ. ચાર આંગળ આગળ અને ચાર આંગળથી કાંઈક ઓછું પાછળ, બે પગ વચ્ચે અંતર રાખીને, દષ્ટિ નાસિકા ઉપર સ્થાપીને, બે હાથ છૂટા રાખીને, દાંતને, દાંત ન અડકે તેમ, બે હોઠના પુટ પરસ્પર સ્પર્શ કરે તેમ અડકાડીને, માનસિક જાપથી નવકારાદિક ગણીને શુદ્ધ અને શાંત ચિત્તે કંપ્યા વિના, આમતેમ જોયા વિના; આગારમાં છુટ હોય. તે સિવાયની કાંઈ પણ ક્રિયા થવા દીધા વિના તદ્દન મૌન અને ધ્યાનસ્થ રહીને પરમ વિશુદ્ધ ભાવથી કાયોત્સર્ગ કરવાનો હોય છે. ૫૭.

૨૧. કાઉસ્સગ્ગના વખતનું માપ. ૨૨. સ્તવન

इरि-उस्सग्ग-पमाणं, पण-वीसुस्सास अट्ठ सेसेसु ।

गंभीर-महुर-सद्वं, महत्थ-जुत्तं हवइ थुत्तं ॥५८॥

[અન્વય :- इरि-उस्सग्ग-पमाणं,-पणवीसुस्सास, सेसेसु अट्ठ ।

गंभीर-महुर-सद्वं, महत्थ-जुत्तं-थुत्तं-हवइ ॥५८॥]

શબ્દાર્થ :- ઈરિ=ઈરિયાવહિયંના. ઉસ્સગ્ગ=કાઉસ્સગ્ગનું. પ્રમાણં=પ્રમાણ. ઈરિ-ઉસ્સગ્ગ-પ્રમાણં=ઈરિયાવહિયંના કાયોત્સર્ગનું પ્રમાણ પણવીસ=પચીસ. ઉસ્સાસ=શ્વાસોચ્છવાસ. પણ-વીસુસ્સાસ=પચીસ શ્વાસોચ્છવાસ. સેસેસુ=બાકીના કાઉસ્સગ્ગોનું (પ્રમાણ) અટ્ઠ=આઠ. મધુર=મધુર. સદં=શબ્દ. મધુરસદં=મધુર ધ્વનિવાળું. મહત્થ=મહા ગંભીર અર્થ. જુત્તં=યુક્ત. મહત્થ-જુત્તં=મહાન્ અર્થ યુક્ત. થુત્તં=સ્તવન. ૫૮.

ગાથાર્થ :-

ઈરિયાવહિયંના કાઉસ્સગ્ગનું પ્રમાણ પચીસ શ્વાસોચ્છવાસ અને બાકીનાનું આઠ છે.

ગંભીર અને મધુર શબ્દોવાળું તેમજ મહા=વિશાળ અર્થવાળું સ્તવન હોવું જોઈએ. ૫૮.

ભાવાર્થ :- ચૈત્યવંદનમાં ઈરિયાવહિયંના કાઉસ્સગ્ગનું પ્રમાણ ૨૫ શ્વાસોચ્છવાસના વખત જેટલું છે, કારણ કે, એ કાઉસ્સગ્ગ “ચંદેસુ નિમ્મલયરા” સુધીનો હોવાથી ૨૫ ચરણપાદ જેટલો છે. પાયસમા ઉસ્સાસાએ એ વચનથી ૧ ઉચ્છવાસનું પ્રમાણ તે ૧ પાદના ઉચ્ચાર કાળ જેટલું ગણાય છે માટે અહીં ઉચ્છવાસ એટલે પાદનો ઉચ્ચાર કાળ જાણવો. પરંતુ નાસિકા દ્વારા જે શ્વાસોચ્છવાસ લેવાય છે, તે પ્રમાણ અહીં ગણવાનું નથી, તથા બાકીના અરિહંત ચેઠના ૩ કાયોત્સર્ગ અને વેયાવચ્ચગઠ નો ૧ કાઉસ્સગ્ગ એ ૪ કાઉસ્સગ્ગ ૧-૧ નવકારના થાય છે, ત્યાં એક નવકારની ૮ સંપદા છે, અને તે એકેક સંપદા તે એકેક પાદતુલ્ય (એકેક શ્વાસોચ્છવાસ પ્રમાણની) ગણાય છે. માટે તે ચાર કાઉસ્સગ્ગ ૮-૮ શ્વાસોચ્છવાસ પ્રમાણના (એટલે ૮ પાદોચ્ચાર કાળ પ્રમાણના) જાણવા.

તથા જાવંતિ ચેઠ અને જાવંત કેવિ સાહૂ પછી જે સ્તવન કહેવામાં આવે છે, તે મેઘ સરખા ગંભીર અને મધુર ધ્વનિપૂર્વક કહેવું, અને તે પણ મહાન અર્થવાળું (એટલે ભક્તિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કરે-એવું, તેમજ થોડા અક્ષરોમાંથી પણ ઘણો અર્થ નીકળે એવું) વિશેષતઃ પૂર્વાચાર્ય રચિત કહેવું. પુનઃ આ સ્તવન ભિન્ન ભિન્ન આચાર્યોનાં અથવા મુનિમહાત્માઓનાં બનાવેલાં કહેવાય છે, માટે અમુક સ્તવન જ કહેવાય એવું સ્તવનનું નિયતપણું ન હોવાથી ચૈત્યવંદન ભાષ્યાદિમાં સૂત્રો સાથે ગણત્રીમાં ગણ્યું નથી.

સ્તવન વ્યક્તિગત ભાવનાને બહાર લાવવાનું સાધન છે અને જિનમંદિરમાં દર્શન-પૂજા વગેરે માટે શાસ્ત્રોક્ત વખતે ન બને તો પણ પોતાની અનુકુલતાએ

જ્યારે, આવે ત્યારે આવનાર પોતાના હૃદયોદ્ગાર પ્રગટ કરી શકે તેવી સર્વ ભક્તિને આ જૈનોના જાહેર ભક્તિસ્થાનમાં અવકાશ રહેવો જ જોઈએ, માટે સ્તવનાદિક મનમાં કહેવાની સૂચનાનાં કેટલેક સ્થળે પાટીઆં હોય છે, તે શાસનની નીતિ અનુસાર નથી.

૨૩. સાત ચૈત્યવંદનો.

પડિક્કમણે ચેઙ્ગ-જિમણ-ચરમ-પડિક્કમણ-સુઅણ-પડિબોહે ।

ચિઙ્ગ-વંદણ ઇય જઙ્ગો સત્ત ઉ વેલા અહોરત્તે ॥૫૧॥

[અન્વય :- જઙ્ગો અહોરત્તે પડિક્કમણે ચેઙ્ગ, જિમણ ચરમ પડિક્કમણ ।

સુઅણ પડિબોહે ઇય સત્ત ઉ વેલા ચિઙ્ગ-વંદણ ॥૫૧॥]

શબ્દાર્થ :- પડિક્કમણે=પ્રતિક્રમણમાં. ચેઈય=ચૈત્યમાં, પ્રભુના દર્શન વખતે. જિમણ=ભોજન-ગોચરી વખતે. ચરમ=સાંજે દિવસ ચરિમના પચ્ચક્ખાણ વખતે. સુઅણ=સુતી વખતે. પડિબોહે=જાગૃત થયે (પ્રભાતે). ઈય=એ પ્રમાણે. જઈણો=યતિને, મુનિને. અહોરત્તે=અહોરાત્રિમાં, રાત અને દિવસમાં. ૫૯.

ગાથાર્થ :-

મુનિઓને રાત અને દિવસમાં, પ્રતિક્રમણ, દર્શન, ગોચરી, સાંજે, પ્રતિક્રમણ વખતે તથા સુવાને અને જાગવાને વખતે એમ સાત ચૈત્યવંદન કરવાનાં હોય છે. ॥૫૮॥

વિશેષાર્થ :- પ્રભાતના પ્રતિક્રમણમાં વિશાલલોચનનું, ચૈત્યમાં-દેહરામાં પ્રભુ-દર્શન કરતી વખતે, જમણ-ગોચરી કરતી વખતે આહાર કર્યા પહેલાં, સાંજે પચ્ચક્ખાણ કરતી વખતે, સંધ્યાના પ્રતિક્રમણમાં નમોઽસ્તુ વર્ધમાનાયનું, સૂતા પહેલાં સંધારા પોરિસિ ભણાવતી વખતે ચઉક્કસાયનું, છેવટે જાગૃત થઈને કુસુમિણ દુસુમિણનો કાઉસ્સગ્ગ કર્યા બાદ જગચિંતામણિનું, એ પ્રમાણે યતિએ એક અહોરાત્રમાં ૭ (સાત) વાર ચૈત્યવંદન તો અવશ્ય કરવાં, અને અષ્ટમી આદિ પર્વતિથિઓમાં તો સર્વ ચૈત્યવંદનાર્થે સાતથી અધિક (ઘણી) વાર પણ ચૈત્યવંદન કરવાં.

કલ્પું છે કે:-

અઠ્ઠમિ ચરહસીએ સવ્વાઈં ચેઙ્ગાઈં સવ્વેહિં સાહુહિં વંદેયવ્વાઈં ઈતિ વચનાત્
'આઠમ ચૌદશે સર્વ મુનિઓએ સર્વે ચૈત્યો વાંદવા.

આ સાત ચૈત્યવંદનો ભિન્ન ભિન્ન વિધિએ થાય છે, તે વિધિઓ ચાલુ પ્રણાલિકા પ્રમાણે ગુરુગમથી જાણવી. ૫૯

શ્રાવકોએ કરવાનાં ચૈત્યવંદનો.

પડિકમળો ગિહિણોવિહુ સગ-વેલા પંચ-વેલ ઇયરસ્સ ।

પૂઆસુ તિ-સંજાસુ અ હોઇ તિ-વેલા જહન્નેણં ॥૬૦॥

[અન્વય :- પડિકમળો ગિહિણોવિ હુ સગવેલા,

ઇયરસ્સ પંચવેલ, જહન્નેણં તિસંજાસુ પૂઆસુ તિવેલા હોઈ ॥૬૦॥]

શબ્દાર્થ :- પડિકમળો=પ્રતિકમળ કરનારને. ગિહિણો=ગૃહસ્થને. વિહુ=પણ નિશ્ચયથી, સગ=સાત. વેલા=વખત, સગ-વેલા=સાત વખત. પંચવેલ=પાંચ વખત. ઈયરસ્સ=ઈતર ગૃહસ્થને, (પ્રતિકમળ નહિ કરનાર શ્રાવકને.) પૂઆસુ=પૂજામાં, તિ-સંજાસુ=ત્રણ સંધ્યાની. તિ-વેલા=ત્રણ વખત, જહન્નેણં=જઘન્યથી. ૬૦

ગાથાર્થ :-

પ્રતિકમળ કરનાર ગૃહસ્થે પણ સાત અથવા પાંચ વાર અને પ્રતિકમળ નહિ કરનાર ગૃહસ્થે પ્રતિદિન ત્રણ સંધ્યાકાળની પૂજાઓમાં જઘન્યથી ત્રણ વાર ચૈત્યવંદના કરવી. ॥૬૦॥

વિશેષાર્થ :- પ્રભાતના પ્રતિકમળમાં ૨ (જાગવાનું અને પડિકમળાનું), ત્રણ સંધ્યાનાં દેવવંદનનાં ૩, સાંજે પ્રતિકમળનું ૧, અને ૧ સૂતી વખતે મુનિ પાસે સંથારાપોરિસી સાંભળ્યાનું, એમ સાત વાર ચૈત્યવંદન બે વાર પ્રતિકમળ કરનાર છૂટા શ્રાવકને હોય છે.

એકવાર પ્રતિકમળ કરનારને પ્રભાતમાં જાગવા સમયનું અથવા તો રાત્રે સૂતી વખતનું ચૈત્યવંદન ન કરે, તો ૬ ચૈત્યવંદન હોય છે. પરંતુ જાગવાના સમયનું ચૈત્યવંદન પ્રભાતના પ્રતિકમળમાં જોડી દીધેલું હોવાથી, પ્રાતઃ પ્રતિકમળ નહિ કરનારને એટલે ૧ સંધ્યા પ્રતિકમળ કરનારની અપેક્ષાએ પ્રભાતનાં ૨ ચૈત્યવંદન, જે પ્રાતઃ પ્રતિકમળાન્તર્ગત છે, તે ન હોવાથી ગાથામાં ૫ ચૈત્યવંદન, કહેલાં સંભવે છે. અન્યથા એક પ્રતિકમળ કરનારને ૬ ચૈત્યવંદન હોય છે. “एकावश्यककरणे तु षट्, स्वापादिसमये तदकरणे पञ्चादयोऽपि”-ઈતિ ધર્મસંગ્રહવૃત્તિઃ

“પૌષધમાં ન હોય તેવા શ્રાવકે સંથારા પોરિસી જાતે ન ભણાવતાં, ગુરુ મહારાજ કે પોસાતી ભણાવે, તે સાંભળવી.” એવો વિધિ છે. ૬૦

૨૪. દશ મુખ્ય આશાતનાઓ.

તંબોલ પાળ ભોયણુવાળહ મેહુન્ન સુઅળ નિઢુવણં ।

મુત્તુ-ચ્ચારં જૂઅં, વજ્જે જિણ-નાહ-જગઈં ॥૬૧॥

[અન્વય :- જિણ-નાહ-જગદ્દે, તંબોલ-પાણ-ભોયણ

ઝવાણહ મેહુત્ર સુઅણ નિદ્ઠવણં મુત્તુચ્ચારં જૂઅં વજ્જે ॥૬૧॥]

શબ્દાર્થ :- તંબોલ=પાનસોપારી. પાણ=પાન, પાણી, પેય, પીવાની ચીજ. ભોયણ=ભોજન, કાંઈ ખાવાની ચીજ. ઉવાણહ=ઉપાનહ, પગરખાં. મેહુત્ર=મૈથુન. સુઅણ=સૂવું. નિદ્ઠવણં=નિષીવન, થુંકવું વગેરે. મુત્ત=પેશાબ, ઉચ્ચાર=વડી નીતિ, ઝાડે જવું. જૂઅં=જૂગાર રમવો. વજ્જે=વર્જવું. જિણનાહ=જિનનાથની. જગદ્દે=જગતીમા, કોટમાં. ૬૧

ગાથાર્થ :-

શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતના મંદિરના કિલ્લામાં તંબોલ, (પાન સોપારી) પીવાનું, ખાવાનું, પગમાં પગરખાં પહેરવાનું, મૈથુન, સૂવું, થુંકવું, પેશાબ, ઝાડો અને જૂગાર આ વર્જ્ય છે અર્થાત્ ન કરવાં. ॥૬૧॥

વિશેષાર્થ :- આ દશ આશાતના મુખ્યતઃ જઘન્યથી કહી મધ્યમ આશાતના ૪૨ છે. ઉત્કૃષ્ટથી સર્વ આશાતના ૮૪ છે. તેનું સ્વરૂપ અન્ય ગ્રંથથી જાણવું. આ+શાતના, જે અવિનયવાળા આચરણથી વિનયમર્યાદાની ખંડના થાય, તેવા અવિનયી આચરણનું નામ આશાતના છે, જગતીની વ્યાખ્યા શિલ્પશાસ્ત્રને આધારે જાણવી. ૬૧

દેવવંદન વિધિ

ઈરિ-નમુકાર-નમુત્થુણ-રિહંત-થુઙ્ગ-લોગ-સવ્વ-થુઙ્ગ-પુક્કલ ।
થુઙ્ગ-સિદ્ધા-વેયા-થુઙ્ગ-નમુત્થુ-જાવંતિ-થય-જયવી ॥૬૨॥

[અન્વય :- ઈરિ-નમુકાર-નમુત્થુણ-રિહંત-થુઙ્ગ-લોગ-સવ્વ-થુઙ્ગ પુક્કલ ।

થુઙ્ગ-સિદ્ધા-વેયા-થુઙ્ગ-નમુત્થુ-જાવંતિ-થય-જયવી ॥૬૨॥]

ગાથાર્થ :-

ઈરિયાવહિયં-નમસ્કાર-નમુત્થુણં-અરિહંત ચે-થોય-લોગસ્સ-સવ્વલોએ-થોય-પુક્કલવરદી-થોય-સિદ્ધાણં-વેયાવચ્ચગરાણં-થોય-નમુત્થુણં-જાવંતિ બે, સ્તવન-અને જયવીયરાય. ॥૬૨॥

વિશેષાર્થ :- ઈરિયાવહિયં એટલે એક ખમાસમણ દઈ, આદેશપૂર્વક ઈરિયાવહિયં, તસ્સ ઉત્તરી, અન્નત્થં કહી એક લોગસ્સનો ૨૫ ઉચ્છ્વાસ પ્રમાણ, ચંદેસુ નિમ્મલયરા સુધી કાઉસ્સગ્ગ કરી, પારી પ્રગટ લોગસ્સ કહેવો તે ઈરિયાવહિયં કહેવાય.

પછી, ત્રણ ખમાસમણ દઈ ચૈત્યવંદનનો આદેશ માગી, નમુસ્કાર એટલે જઘન્યથી ત્રણ ગાથાવાળું અને ઉત્કૃષ્ટથી એકસો આઠ ગાથાવાળું દેશી ભાષાનું: સંસ્કૃત કે પ્રાકૃત: ભાષાનું જે ચૈત્યવંદન કરવામાં આવે છે તે ત્રણ કે એકસો આઠ નમસ્કાર કહેવાય છે, અને પછી જંકિંચિ સૂત્ર પણ કહેવું, તે ચૈત્યવંદનાન્તર્ગત સર્વ સામાન્ય ચૈત્યવંદના છે. પરંપરાથી બોલાય છે. ભાષ્યત્રયમાં તે નથી.

પછી ત્રણ વાર ભૂમિને મસ્તક વડે સ્પર્શ કરીને નમુત્યુણં કહેવું, પછી અરિહંત ચેઽ અન્નત્થ કહી ૮ ઉચ્ચવાસ પ્રમાણ નવકારનો કાઉસ્સગ્ગ કરવો.

પછી એક નવકારનો કાઉસ્સગ્ગ કરી-પારી અધિકૃત એક ચૈત્ય યા જિન સંબંધી થોય કહેવી.

સમુદાયમાં વડીલે જેને આદેશ આપેલ હોય, તે એક જણ થોય કહે, અને બીજા સાંભળે, તેમાં પુરુષની કહેલી થોય ચતુર્વિધ સંઘને સાંભળવી કલ્પે, અને સ્ત્રીએ કહેલી થોય સાધ્વી અને શ્રાવિકા એ બેને જ કલ્પે (એ રીતે દેવવંદના પણ જાણવી.)-સંઘાચાર ગાથા ૫૦૦ મી.

પછી લોગસ્સઁ સંપૂર્ણ કહી, સવ્વલોએ, અરિહંત ચેઈયાણં કરેમિ કાઉસ્સગ્ગં વંદણવત્તિઆએઁ ઇત્યાદિ પદોથી અરિહંત ચેઈઁ સૂત્ર સંપૂર્ણ અને અન્નત્થઁ કહી એક નવકારનો કાઉસ્સગ્ગ પારી સર્વ જિન સંબંધી બીજી થોય, પછી પુક્ખરવરદી સુઅસ્સ ભગવઓ કરેમિ કાઉસ્સગ્ગં વંદણવત્તિયાએઁ ઇત્યાદિ, અન્નત્થ, એક નવકારનો કાઉસ્સગ્ગ કરી પારી સિદ્ધાન્તની વંદના સંબંધિ ત્રીજી થોય કહેવી.

પછી સિદ્ધાણં અને વેયાવચ્ચગરાણં અન્નત્થઁ કહી એક નવકારનો કાઉસ્સગ્ગ કરી, પારી શાસનદેવ-દેવીના સ્મરણ સંબંધિ ચોથી થોય કહેવી.

પછી નમુત્યુણં જાવંતિ ચેઽ ખમાઁ જાવંત કેવિઁ નમોહર્હત્તં પૂર્વાચાર્ય રચિત ગંભીર અર્થવાળું સંસ્કૃત, પ્રાકૃત અથવા દેશી ભાષાત્મક સ્તવન-જઘન્યથી પણ પાંચ ગાથાવાળું કહેવું, પછી જયવીયરાય કહેવા. અહીં એક થોય જોડાથી જ ચૈત્યવંદન સમાપ્ત કરવું હોય તો જયવીયરાયની સંપૂર્ણ પાંચેય ગાથા કહેવી, અને જો ઉત્કૃષ્ટોત્કૃષ્ટ ચૈત્યવંદન કરવું હોય, તો જયવીયરાયની પહેલી ૨ ગાથા કહેવી.

ગાથામાં કહેલ એ ૪ થોયવાળું ઉત્કૃષ્ટ ચૈત્યવંદન ૯ ભેદને અનુસારે તો જઘન્યોત્કૃષ્ટ ચૈત્યવંદન જાણવું અને ઉત્કૃષ્ટોત્કૃષ્ટ ચૈત્યવંદન તો ૮ થોયથી પ્રણિધાનત્રિક સહિત થાય છે.

ઉત્કૃષ્ટોત્કૃષ્ટ ચૈત્યવંદન કરવાનું હોય, તો ઉપર કહેલો ૧૨મો અધિકાર સંપૂર્ણ થયા બાદ પુનઃ નમુઠ કહી અરિહંત ચૈઠ ઇત્યાદિ ૪ દંડકપૂર્વક પૂર્વોક્ત ક્રમ પ્રમાણે ચારે થોય (બીજીવાર) કહીને ત્યારબાદ એક નમુત્યુષાં તથા બે જાવંતિ અને સ્તવન તથા જયવીઠ પૂર્ણ કહેવા. એ પ્રમાણે કરવાથી શાસ્ત્રોક્ત દ્વિગુણ ચૈત્યવંદના થાય છે, અને એ જ ઉત્કૃષ્ટોત્કૃષ્ટ ચૈત્યવંદના ગણાય છે, અને વર્તમાનમાં પણ એ દ્વિગુણ ચૈત્યવંદના કરવાનો વિધિ ઉત્કૃષ્ટ દેવવંદના તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. પૌષધ વગેરેમાં આ રીતે દેવવંદન થાય છે આ ઉપરાંત જ્ઞાનપંચમી, મૌન એકાદશી, ચોમાસી, ચૈત્રી પૂનમ વગેરેના ઉત્કૃષ્ટ દેવવંદન થાય છે. ૬૨

ઉપસંહાર, કર્તાનું નામ અને અન્ત્ય મંગળ:

સવ્વોવાહિ-વિસુદ્ધં એવં જો વંદણ સયા દેવે ।

દેવિંદ-વિંદ-મહિઅં પરમ-પયં પાવઙ્ગ લહુસો ॥૬૩॥

[અન્વય :- એવં જો સયા દેવે વંદણ સો સવ્વોવાહિવિસુદ્ધં દેવિંદ-વિંદમહિઅં પરમ-પયં લહુ પાવઙ્ગ ॥૬૩॥]

શબ્દાર્થ :- સવ્વ=સર્વ. ઉવાહિ=ઉપાધિ, ધર્મચિંતા. વિસુદ્ધં=શુદ્ધ. જો=જે મનુષ્ય સયા=સદા, પ્રતિદિન. દેવિંદ=દેવના ઇંદ્ર, અથવા દેવેન્દ્રસૂરિ. વિંદ=સમૂહ. વિંદ=વિચાર, જ્ઞાનવાણું. મહિઅં=પૂજિત. અહિ=અધિ, અધિક. અં=કં=જ્ઞાનવાણું. પરમ-પયં=પરમપદ, મોક્ષ. પાવઙ્ગ=પામે. લહુ=લઘુ, શીઘ્ર. સો=તે મનુષ્ય. ૬૩

ગાથાર્થ :-

એ પ્રમાણે જે મનુષ્ય દેવને પ્રતિદિન વંદના કરે, તે મનુષ્ય દેવેન્દ્રોના સમૂહ વડે પૂજિત અને સર્વ ઉપાધિઓથી શુદ્ધ થયેલું મોક્ષપદ જલદી પામે. ૬૩.

વિશેષાર્થ :- બીજો અર્થ :- સર્વ ધર્મ ચિંતન વડે વિશુદ્ધ તથા દેવિંદ=શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિએ વિંદ=દશાવિલા વિચારવાણું (એટલે જેનું વિધિ સ્વરૂપ જણાવનારા શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિ છે. એવું અને અં=કં=જ્ઞાન તે વડે અહિ=અધિ=અધિક, (એટલે શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિએ પોતાના બોધને અનુસારે જેવી રીતે જાણ્યું તેવી રીતે દશાવિલું) એવું જે દેવવંદન (ચૈઠ ભાષ્ય) એવં=તેમાં કહેલી રીતિ પ્રમાણે જે મનુષ્ય પ્રતિદિન દેવને વંદના કરે, તે શીઘ્ર મોક્ષપદ પામે.

આ બીજો અર્થ અવચૂરિના આધારે છે. ॥૬૩॥

(મૂલકર્તાર: શ્રી દેવેન્દ્રસૂરયઃ)

શ્રી ગુસ્વંદન ભાષ્ય (ભાવાર્થ સહિત)

અવતરણ :- ગુરુવંદન ભાષ્યની આ પહેલી ગાથામાં ગુરુવંદનના ત્રણ પ્રકાર કહેવાય છે -

૧ ૨ ૩

ગુસ્વંદનમહ તિવિહં તં ફિટ્ટા છોમ્ બારસાવત્તં ।
સિરનમણાઇસુ પઢમં, પુત્રખમાસમણદુગિ બીઅં ॥૧॥

શબ્દાર્થ :

ગુસ્વંદનં=ગુરુવંદન

અહ=અથ(=દેવવંદન કહ્યા બાદ)

તિવિહં=ત્રણ પ્રકારનું

તં=તે ગુરુવંદન

ફિટ્ટા=ફેટાવંદન

છોમ્=છોભવંદન

બારસાવત્તં=દ્વાદશાવર્તવંદન

સિર=મસ્તક

નમણાઇસુ=નમાવવા વગેરેમાં (વડે).

પઢમં=પહેલું (ફેટાવંદન)

પુત્ર=પૂર્ણ, સંપૂર્ણ.

ખમાસમણ=ખમાસમણ

દુગિ=બે દેવા* વડે

બીઅં=બીજું (છોભવંદન)

ગાથાર્થ :- હવે દેવવંદન કહ્યા બાદ ગુરુવંદન કહેવાય છે તે ફેટાવંદન, છોભવંદન, અને દ્વાદશાવર્તવંદન એમ ૩ પ્રકારનું છે. તેમાં મસ્તક નમાવવાદિ વડે પહેલું ફેટાવંદન થાય છે, ગુરુને બે ખમાસમણ સંપૂર્ણ દેવા વડે છોભવંદન થાય છે. ॥૧॥

ભાવાર્થ :- ગાથાર્થવત્ સુગમ છે, પરંતુ વિશેષ એ છે કે-સિરનમણાઇસુમાં કહેલા આદિ શબ્દથી બે હાથ જોડવાથી તેમજ અંજલિ કરવા વગેરેથી પણ પહેલું ફેટાવંદન થાય છે એમ જાણવું, તેમજ અહીં પુત્ર (ખમાસમણ દુગિ) પદથી બે પૂર્ણ ખમાસમણ કહ્યાં તે સંપૂર્ણXપાંચે અંગને નમાવવાથી બીજું વંદન થાય એમ સૂચવ્યું.

અવતરણ :- પૂર્વ ગાથામાં બે પ્રકારના ગુરુવંદનનો અર્થ કહીને હવે ત્રીજા પ્રકારના ગુરુવંદનનો અર્થ કહેવાનો છે, પરંતુ બીજા પ્રકારવાળા ગુરુવંદનમાં અને આગળ કહેવાતા ત્રીજા પ્રકારના ગુરુવંદનમાં પણ જે બે-બે વાર વંદના કરવી કહી છે, તેનું શું કારણ ? તે શિષ્ય-જિજ્ઞાસાનો ઉત્તર પ્રથમ જ (વચ્ચે) કહેવાય છે :-

* ગાથામાં સમી છે તે પ્રાકૃતના નિયમથી તૃતીયાના અર્થમાં આવી છે માટે બન્ને સ્થાને અર્થમાં તૃતીયા વિભક્તિ જાણવી.

X જે એકાંગાદિ ૪ પ્રકારના પ્રણામ ચૈ૦ ભાષ્યમાં કહેવાયા છે તેવા પ્રણામ અહીં ગુરુવંદનના સંબંધમાં પહેલાં ફેટાવંદન તરીકે ગણાય, કારણ કે ખમાસમણ તો પંચાંગ પ્રણામરૂપ જ હોય, પરંતુ એકાંગાદિ પ્રણામરૂપ નહિ.

૧ જહ દુઓ રાયાણં, નમિત્તં કજ્જં નિવેઙ્ગં પચ્છં ।
વિસજ્જિઓ વિ વંદિય, ગચ્છં એમેવ ઇત્થં દુગં ॥૨॥

શબ્દાર્થ :

જહ=જેમ
દૂઓ=દૂત (રાજસેવક)
રાયાણં=રાજાને
નમિત્તં=નમસ્કાર કરીને
કજ્જં=કાર્ય
નિવેઙ્ગં=નિવેદન કરીને
પચ્છં=પછીથી, ત્યારબાદ

વિસજ્જિઓ=વિસર્જન કર્યો છતો
(અ) વિ=પણ
વંદિય=નમસ્કાર કરીને
ગચ્છં=જાય છે
એમેવ=એ પ્રમાણે
ઇત્થં=અહીં (ગુરુવંદનમાં)
દુગં=બે વાર વંદના હોય છે.

ગાથાર્થ :- જેમ દૂત (રાજસેવક) પ્રથમ રાજાને નમસ્કાર કરીને કાર્યનું નિવેદન કરે, અને ત્યારબાદ રાજાએ વિસર્જન કર્યો છતો પણ (રાજાએ વિદાય કર્યા બાદ પણ) પુનઃ (બીજી વાર) નમસ્કાર કરીને જાય છે. તેમ અહીં ગુરુવંદનમાં પણ બે વાર વંદના કરાય છે (અર્થાત્ તે કારણથી જ ગુરુને ખમાસમણ પણ બે દેવાય છે, અને દ્વાદશાવર્તવંદન પણ બે વાર કરાય છે.) ॥૨॥

ભાવાર્થ :- ગાથાર્થવત્ સુગમ છે.

અવતરણ :- (પુનઃ પ્રસંગથી) વંદના તે શું ? અને તે શી રીતે થાય છે ? તે બન્ને વાત (હજી કહેવા બાકી રાખેલા ત્રીજા પ્રકારના ગુરુવંદન પહેલાં) કહેવાય છે-

આયારસ્સ ડ મૂલં, વિણઓ સો ગુણવઓ ય પડિવત્તી ।
સા ય વિહિ વંદનાઓ, વિહિ ઇમો બારસાવત્તે ॥૩॥

શબ્દાર્થ :

આયારસ્સ=આચારનું, ધર્મનું
ડ=(તુ) વળી
મૂલં=મૂળ
વિણઓ=વિનય
સો=તે (વિનય)
ગુણવઓ=ગુણવંતની
પડિવત્તી=પ્રતિપત્તિ, ભક્તિ

સા=તે (ગુણવંતની ભક્તિ)
વિહિ=વિધિપૂર્વક
વંદનાઓ=વંદના કરવાથી (થાય છે.)
વિહિ=(અને તે) વંદનાવિધિ
ઇમો=આ, આગળ કહેવામાં આવશે તે (વિધિ).
બારસાવત્તે=દ્વાદશાવર્ત વંદનમાં છે.

૧ આ ગાથા આવશ્યક નિર્યુક્તિની છે.

ગાથાર્થ :- આચારનું મૂળ (ધર્મનું મૂળ) વિનય છે, અને વિનય તે ગુણવંત ગુરુની ભક્તિરૂપ છે, અને તે (ગુણવંત ગુરુની) ભક્તિ વિધિપૂર્વક વંદના કરવાથી થાય છે, અને તે વિધિ આ (આગળ કહેવામાં આવશે તેવા પ્રકારનો) છે, કે જે વિધિ દ્વાદશાવર્ત વંદનમાં કહેવાશે. ॥૩॥

ભાવાર્થ :- વિનય તે ધર્મનું, જ્ઞાનનું અને આચારનું મૂળ છે; જો વિનય (દેવ-ગુરુ પ્રત્યે ભક્તિ અને નમ્રતા) ન હોય તો તેવા વિનય રહિત ધર્મનું કંઈપણ ફળ નથી. તે કારણથી જ શ્રી મુનિ મહાત્માઓના આચાર-વિચારોને દર્શાવનાર અને શ્રી આચારાંગ સૂત્રથી પણ પહેલાં જ યોગવહન (તપ વિશેષ) કરીને અધ્યયન કરવા (ભણવા) યોગ્ય શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં ૩૬ અધ્યયનોમાં સર્વથી પહેલું વિનય નામનું જ અધ્યયન વર્ણવ્યું છે. શ્રી આવશ્યક નિર્યુક્તિમાં પણ કહ્યું છે કે-

વિણઓ સાસણે મૂલં, વિણીઓ સંજઓ ભવે ।

વિણયાડ વિપ્પમુક્કસ્સ, કઓ ધમ્મા કઓ તવો ॥૧૨૧૬॥

જમ્હા વિણયઇ કમ્મં, અટ્ઠવિહં ચાઝરંતમુક્ખાણ ।

તમ્હા ડ વયંતિ વિઠ્ઠ, વિણઝત્તિ વિલીનસંસારા ॥૧૨૧૭॥

અર્થ :- દ્વાદશાંગ શ્રુતજ્ઞાનરૂપી શ્રી જિનેન્દ્રશાસનનું મૂળ વિનય છે, તે કારણથી જે વિનયવંત હોય તે જ સંયત-સાધુ હોય છે. પરંતુ જે વિનયથી રહિત હોય તેવા સાધુને ધર્મ પણ ક્યાંથી ? અને તપ પણ ક્યાંથી (=કેવી રીતે) હોય ? ॥૧૨૧૬॥ (હવે “વિનય” શબ્દનો અર્થ કહે છે) જે કારણથી ચાર ગતિ રૂપ સંસારનો મોક્ષ વિનાશ કરવા માટે (જે આચાર-ક્રિયા) આઠ પ્રકારનાં કર્મનો વિનયતિ=વિશેષતઃ નાશ પમાડે છે, તે કારણથી વિનય સંસારવાળા વિદ્વાનો (=શ્રી સર્વજ્ઞ ભગવંતો તેવા આચારને) “વિનય” એમ કહે છે. ॥૧૨૧૭॥

અવતરણ :- હવે ત્રીજા પ્રકારની ગુરુવંદનાનો અર્થ (જે પ્રથમ કહેવો બાકી રાખ્યો હતો તે), અને તે ત્રણે પ્રકારની વંદના કોને કરવી ? તે બે વાત આ ગાથામાં કહેવાય છે.

તદ્વયં તુ છંદણદુગે, તત્થ મિહો આઙ્ગમં સયલસંઘે ।

બીયં તુ દંસણીણ ય, પયઢ્ઢિયાણં ચ તદ્વયં તુ ॥૪॥

શબ્દાર્થ :

તદ્વયં=ત્રીજું વંદન
 છંદન=વાંદણાંમાં, વંદનક્રમાં
 દુગે=બે વારના
 તત્થ=ત્યાં, ૩ પ્રકારના વંદનમાં
 મિત્રો=મિત્ર: પરસ્પર
 આદ્યમં=પહેલું (ફિટ્ટા) વંદન

સયલ=સકલ, સર્વ
 સંઘે=સંઘમાં, સંઘને
 બીયં=બીજું (છોભ) વંદન
 દંસણીણ=દર્શનીને, મુનિને
 પય=પદ-પદવીમાં
 દ્વિયાણં=રહેલા મુનિને
 તદ્વયં=ત્રીજું (દ્વાદશા) વંદન

ગાથાર્થ :- ત્રીજું દ્વાદશાવર્ત વંદન બે વંદન વડે (બે વાંદણાં દેવા વડે) કરાય છે. તથા એ ત્રણ વંદનામાં પહેલું ફેટા વંદન સંઘમાં-સંઘને પરસ્પર કરાય છે, બીજું છોભ વંદન (ખમાસમણ વંદન) સાધુ-સાધ્વીને જ કરાય છે, અને - ત્રીજું દ્વાદશાવર્ત વંદન આચાર્ય આદિ પદવીધર મુનિઓને કરાય છે. ॥૪॥

ભાવાર્થ :- પહેલી ગાથામાં ૨ પ્રકારનું વંદન કહીને આ ચોથી ગાથામાં ત્રીજા પ્રકારનું વંદન કહ્યું, તે ત્રણે વંદન ક્રમશઃ આ પ્રમાણે-

૩ પ્રકારની ગુરુવંદના કેવી રીતે થાય ?

૧. ફિટ્ટાવંદન :- શીર્ષ નમાવવાથી, હાથ જોડવાથી, અંજલિ રચવાથી, અથવા પાંચ અંગમાં યથાયોગ્ય ૧-૨-૩ વા ૪+અંગ વડે નમસ્કાર કરવાથી ફિટ્ટાવંદન થાય છે.

૨. છોભવંદન :- (પંચાંગ વંદન) પાંચે અંગને નમાવવા પૂર્વક ખમાસમણ દેવાથી થાય છે.

૩. દ્વાદશાવર્ત વંદન :- “અહો કાયં કાય” એ પ્રસિદ્ધ પદવાળા વંદનક સૂત્રથી (આગળ કહેવાતા વિધિ પ્રમાણે) આ ત્રીજું વંદન થાય છે. અહીં ગુરુવંદન નામના ભાષ્યમાં મુખ્ય અધિકાર આ દ્વાદશાવર્ત વંદનની વિધિનો જ કહેવાશે. એ પ્રમાણે ત્રણે પ્રકારની ગુરુવંદનાનો સામાન્ય વિધિ કહ્યા બાદ હવે કઈ વંદના કોને થાય ? (કરવી !) તે દર્શાવાય છે-

૩ પ્રકારની ગુરુવંદના કોને કરવી ? ॥

૧. ફિટ્ટાવંદન :- સંઘમાં પરસ્પર કરવું, એટલે સાધુ સાધુએ પરસ્પર, સાધ્વી સાધ્વીએ પરસ્પર, શ્રાવક શ્રાવકે પરસ્પર, અને શ્રાવિકા શ્રાવિકાએ પરસ્પર ફિટ્ટાવંદન કરવું. અથવા શ્રાવક સાધુ વગેરે ચારેને, તેમજ શ્રાવિકા પણ સાધુ વગેરે ચારેને અને સાધ્વી સાધુને તથા સાધ્વીને, અને સાધુ તો કેવળ સાધુને જ ફિટ્ટાવંદન કરે.

+ એ ચાર પ્રકારનો પ્રણામ ચૈત્યવંદન ભાષ્યના અર્થ પ્રસંગે કહ્યો છે. ત્યાંથી જાણવો.

૨. છોભવંદન :- સાધુ વડીલ સાધુને, સાધ્વી વડીલ સાધ્વીને અને લઘુ પર્યાયવાળા પણ 'સાધુને, શ્રાવક સાધુને, અને શ્રાવિકા સાધુ તથા સાધ્વીને પંચાંગ વંદન કરે. એ પ્રમાણે ખમાસમણ પૂર્વક ગુરુવંદના *સાધુ-સાધ્વીને જ થઈ શકે પરન્તુ શ્રાવક ગમે તેવો ભાવથી ચારિત્રની ઈચ્છાવાળો હોય, તેમ જ ઉત્કૃષ્ટ ક્રિયાપાત્ર હોય તો પણ તેવા શ્રાવકને ખમાસમણવાળી વંદના થાય જ નહિ અને જો તેમ^૨ કરે તો તે શ્રી જિનેન્દ્રની આજ્ઞાનો મહાધાતક જાણવો.

૩. દ્વાદશાવર્ત વંદન :- આ વંદન સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા એ ચારે કરે, અને તે પણ આચાર્યાદિ પાંચ પદવીવાળા સાધુને જ કરે, અને સમાન પદવાળા સાધુઓ વધારે દીક્ષા પર્યાયવાળા (=રત્નાધક)ને કરે, તેનું વિશેષ સ્વરૂપ ૧૩ મી ગાથામાં કહેવાશે.

અવતરણ :- હવે ગ્રન્થકર્તા (પોતાની રચેલી ગાથાઓ વડે નહિ પરન્તુ) સિદ્ધાન્ત પરની ભક્તિ વડે શ્રી આવશ્યકનિર્યુક્તિમાં કહેલી બે ગાથાઓ વડે દ્વાદશાવર્તવંદનની વિધિને દર્શાવનાર ૯ દ્વારનાં નામ કહે છે.

વંદણ-ચિઙ્-કિઙ્કમ્મં, પૂયાકમ્મં ચ વિણયકમ્મં ચ ।

કાયવ્વં^૧ કસ્સ^૨ વ કેણ^૩ વાવિ^૪ કાહે વ કઙ્કુત્તો ॥૫॥

કઙ્ક^૫ ઓણયં^૬ કઙ્ક^૭ સિરં, કઙ્કિહિં^૮ વ આવસ્સણ્હિં^૯ પરિસુદ્ધં ।

કઙ્કોસવિપ્પમુદ્ધં^{૧૦}, કિઙ્કમ્મં^{૧૧} કીસ^{૧૨} કીરઙ્ક^{૧૩} વા ॥૬॥

૧ સો વર્ષની દીક્ષિત સાધ્વી હોય તેમજ જ્ઞાનાદિકમાં અધિક હોય, તો પણ એક દિવસના દીક્ષિત લઘુવયવાળા સાધુને પણ ખમાસમણપૂર્વક વંદના કરે, એ પ્રમાણે ધર્મમાં પુરુષની પ્રધાનતા તે શ્રી જૈન સિદ્ધાન્તની મર્યાદા છે.

*(કોઈ અવશ્ય) કારણસર ગુણરહિત વેષધારી સાધુને પણ થઈ શકે (અવચૂરી).

૨ વર્તમાન સમયમાં કેટલાક શ્રાવકો પોતાને આત્મજ્ઞાન હોવાના આડંબરથી ભાવસાધુપણું માની પોતાના ભક્ત શ્રાવક શ્રાવિકાઓ પાસે ખમાસમણ દેવડાવે છે, અથવા ભક્તો ભક્તિના બાનાથી ખમાસમણ દે છે, છતાં નિવારતા નથી એમ સંભળાય છે, તે જો સત્ય હોય તો તેઓ બન્ને શ્રી જિનેન્દ્રની આજ્ઞાના વિધાતક જાણવા.

x કઙ્કિવિહ (=કેટલા) એવો પણ પાઠ છે.

શબ્દાર્થ - ગાથા ૫ મીનો

કાયવ્વં=કરવું

કસ્સ=કોને ?

વ=અથવા

કેળ=કોણે ?

વા=અથવા, વળી

(અ)=વિ પણ

કાહે=કઈ વખત ?

કઇ=કેટલી

ખુત્તો=વાર

શબ્દાર્થ - ગાથા ૬ ઠીનો

કઇઓળયં=કેટલા અવનત ?

વિષ્પમુક્કં=રહિત

કીસ=શું કારણ ? શા માટે ?

કીરડ=કરાય

ગાથાર્થ :- વંદનકર્મ, ચિત્તિકર્મ, કૃતિકર્મ, પૂજાકર્મ, અને વિનયકર્મ (એ પાંચ નામ ગુરુવંદનના છે) તે કોને કરવું ? કોણે કરવું ? ક્યારે કરવું ? કેટલીવાર કરવું ? તથા વંદનમાં અવનત (શિષ્યના) (પ્રજ્ઞામ) કેટલા ? શીર્ષનમન કેટલા ? અને આ ગુરુવંદન કેટલા આવશ્યકો વડે વિશુદ્ધ કરાય છે ? કેટલા દોષ વડે રહિત કરાય છે ? તથા કૃતિકર્મ (વંદનક) (વાંદણાં) શા માટે કરાય છે (દેવાય છે) ? એ ૯ સ્વરૂપ (દ્વારા) આ વંદન વિધિમાં કહેવાનાં છે. ॥૫ાા૬॥

માવાર્થ :- ગાથાર્થવત્ સુગમ છે, પરન્તુ વિશેષ એ છે કે-આ ભાષ્યમાં જે બાબતો કહેવાશે તે આ ૯ દ્વારના જ ધોરણથી નહિ કહેવાય, પરન્તુ આગળ બીજી રીતે કહેવાતાં ૨૨ દ્વારોના ધોરણથી જ કહેવાશે. આ ૯ દ્વારો પણ તે ૨૨ દ્વારના 'અન્તર્ગતપણે કહેવાઈ જશે, જેથી આ બે ગાથાઓ તો શ્રી આવશ્યક સૂત્રમાં વર્ણવાતા (ત્રીજા) વંદન આવશ્યકની (નિર્યુક્તિમાં) પ્રારંભની મુખ્ય હોવાથી અને ચાલુ પ્રકરણના જ અવશ્ય સંબંધવાળી હોવાથી સિદ્ધાંત પરની ભક્તિ નિમિત્તે કહી છે.

અવતરણ :- પૂર્વે બે-ગાથાઓમાં જે (આવશ્યક નિર્યુક્તિમાં કહેલાં) ૯ દ્વાર કહ્યાં તેજ ૯ દ્વારોનું વિશેષ સ્વરૂપ સમજાવવાને માટે બીજી રીતે ૨૨ દ્વારો ગ્રંથકાર (પોતાની રચેલી) ૩ ગાથાઓ વડે કહે છે તે આ પ્રમાણે-

૧. એ ૯ દ્વારોનો સંબંધ આગળ કહેવાતાં ૨૨ દ્વારોમાં આ પ્રમાણે છે-			
૧ હું દ્વાર	૪ થા દ્વારમાં	૫-૬-૭ મું દ્વાર.	૧૦ મા દ્વારમાં
૨ જું દ્વાર	૫-૬- ૮ા દ્વારમાં	૮ મું દ્વાર.	૧૩ મા દ્વારમાં
૩ જું દ્વાર	૭-૮ મા દ્વારમાં	૯ મું દ્વાર.	૧૪ મા દ્વારમાં
૪ થું દ્વાર	૯ મા દ્વારમાં	(ઇતિ આવશ્યક નિર્યુક્તિ અનુસારે)	

^૧પણ ^૨નામ ^૩પણાહરણા, ^૪અજુગ્ગપણ ^૫જુગ્ગપણ ^૬ચડ ^૭અદાયા ।
^૮ચડદાય ^૯પણ ^{૧૦}નિસેહા, ^{૧૧}ચડ ^{૧૨}અણિસેહ-^{૧૩}ઢુકારણયા ॥૭॥
^{૧૪}આવસ્સય ^{૧૫}મુહણંતય, ^{૧૬}તણુપેહપણીસ ^{૧૭}દોસબત્તીસા ।
^{૧૮}છગુણ ^{૧૯}ગુસ્થવણ ^{૨૦}દુગ્ગહ, ^{૨૧}દુછવીસવ્વર ^{૨૨}ગુસ્મણીસા ॥૮॥
^{૨૩}પય ^{૨૪}અડવન્ન ^{૨૫}છઠાણા, ^{૨૬}છગુસ્થવયણા ^{૨૭}અસાયણિત્તીસં ।
^{૨૮}દુવિહી ^{૨૯}દુવીસ ^{૩૦}દારેહિં, ^{૩૧}ચડસયા ^{૩૨}બાણડઢ ઠાણા ॥૯॥

શબ્દાર્થ-૭ મી ગાથાનો

પણ=પાંચ
 આહરણા=ઉદાહરણો, દષ્ટાન્તો.
 અજુગ્ગ=(વંદનને) અયોગ્ય
 જુગ્ગ=(વંદનને) યોગ્ય
 અદાયા=(વંદન) નહિ દેનાર

નિસેહા=નિષેધસ્થાનો
 અણિસેહ=અનિષેધ સ્થાનો
 (અ)ઢુ=આઢ
 કારણયા=કારણો

શબ્દાર્થ-૮ મી ગાથાનો

મુહણંતય=મુખાન્તક, મુહપત્તિ
 તણુપેહ=શરીરની પડિલેહણા
 પણીસ=પચ્ચીસ

ગુસ્થવણ=ગુરુની સ્થાપના
 દુગ્ગહ=બે અવગ્રહ
 દુછવીસવ્વર=બસો છવીસ અક્ષર

શબ્દાર્થ-૯ મી ગાથાનો

અડવન્ન=અટાવન
 અસાયણ=આશાતના (ગુરુની)

દુવીસ=બાવીસ

ગાથાર્થ :- ગુરુવંદનનાં ૫ નામ કહેશે, ૫ દષ્ટાન્ત કહેશે, વંદન દેવાને અયોગ્ય ૫ પ્રકારના સાધુ કહેશે, ૫ પ્રકારના સાધુ વંદન દેવા યોગ્ય છે તે કહેશે, ચાર પ્રકારના સાધુ વંદન ન કરે તે કહેશે (એટલે ૪ જણ પાસે વંદના ન કરાવવી તે કહેશે,) અને ચાર પ્રકારના સાધુ વંદના કરે તે કહેશે. વંદન દેવા માટે ૫ નિષેધસ્થાનો (વંદન નહિ કરવાના અવસર) કહેશે. અને ૪ અનિષેધ સ્થાનો (વંદન કરવાના અવસર) કહેશે, તથા વંદન કરવાનાં ૮ કારણો કહેશે. (એ ૮ દ્વાર આ સાતમી ગાથામાં કહ્યાં.) ॥૭॥

તથા ૨૫ આવશ્યક કહેશે, મુહપત્તિની ૨૫ પડિલેહણા કહેશે, શરીરની ૨૫ પડિલેહણા કહેશે, વંદન સમયે ટાળવા યોગ્ય ૩૨ દોષ કહેશે, વંદનથી થતા ૬ ગુણ

કહેશે, ગુરુની સ્થાપના કહેશે, બે બે પ્રકારનો અવગ્રહ (ગુરુથી દૂર ઊભા રહેવાની ક્ષેત્રમર્યાદા) કહેશે, વંદનક સૂત્રના ૨૨૬ અક્ષર કહેશે, અને તેમાં ૨૫ ગુરુ અક્ષર (જોડાક્ષર) પણ કહેશે, (એ ૮ દ્વાર આ ગાથામાં કહ્યાં) ॥૮॥

તથા વંદનસૂત્રમાં ૫૮ પદ છે તે કહેશે, વંદનનાં ૬ સ્થાન (૬ અધિકાર તે શિષ્યના પ્રશ્નરૂપે) કહેશે, વંદન સમયે ગુરુને બોલવા યોગ્ય ૬ વચનો (તે પ્રશ્નોના ઉત્તરરૂપે) કહેશે, ગુરુ પ્રત્યે થતી ૩૩ આશાતના કહેશે, અને વંદનની ૨ વિધિ (રાત્રિ સમયની અને દિવસની વંદનવિધિ) કહેશે, એ પ્રમાણે ૨૨ મુખ્ય દ્વારો વડે ૪૮૨ સ્થાન (દ્વારોના ઉત્તરભેદ ૪૮૨) થાય છે, ॥૯॥

* ॥ મૂળ દ્વારના ૪૮૨ ઉત્તર ભેદનું કોષ્ટક ॥					
૧	વંદનનાં નામ	૫	૧૩	દોષ	૩૨
૨	દેષાંત	૫	૧૪	ગુણ	૬
૩	વંદન અયોગ્ય	૫	૧૫	ગુરુ સ્થાપના	૧
૪	વંદન યોગ્ય	૫	૧૬	અવગ્રહ	૨
૫	વંદન અદાતા	૪	૧૭	વંદન સૂત્રની અક્ષર સંખ્યા	૨૨૬
૬	વંદન દાતા	૪			
૭	નિષેધસ્થાન	૫	૧૮	પદ સંખ્યા	૫૮
૮	અનિષેધસ્થાન	૪	૧૯	સ્થાન (શિષ્યના પ્રશ્નો)	૬
૯	વંદનનાં કારણ	૮	૨૦	ગુરુવચન (વચન)	૬
૧૦	આવશ્યક	૨૫	૨૧	ગુરુ આશાતના	૩૩
૧૧	મુહપત્તિ પડિલેહણ	૨૫	૨૨	વિધિ	૨
૧૨	શરીર પડિલેહણ	૨૫			૪૮૨

*શાસ્ત્રોમાં દ્વાદશાં વંદનના ૧૯૮ બોલ કહ્યા છે, તેમાં ૨૨૬ અક્ષર, ૫૮ પદ, ૪ વંદનદાતા, ૪ વંદન અદાતા, ૪ અનિષેધ સ્થાન ૨ વિધિ. ૧ ગુરુ સ્થાપના એ (૨૯૯) ભેદ ગણાવ્યા નથી, તેમજ અવગ્રહ બેને બદલે ૧ ગણેલો હોવાથી સર્વ મળી ૩૦૦ ભેદ ગણાવ્યા નથી, અને માન-અવિનય-ખિંસા (નિંદા)-નીચગોત્ર બંધ-અબોધિ-તથા ભવવૃદ્ધિ એ વંદન નહિ કરનારને ૬ દોષ અધિક ગણાવ્યા છે, માટે (૪૮૨+૩૦૦=૧૮૨+૬=) ૧૮૮ બોલ ગણ્યા છે (ધ.સં. વૃત્તિ:)

અવતરણ :- પૂર્વ કહેલાં ૨૨ દ્વારમાંથી ગુરુવંદનાનાં ૫ નામનું પહેલું દ્વાર આ ગાથામાં કહેવાય છે :-

**વંદણયં ચિદ્રકમ્મં, કિદ્રકમ્મં વિણયકમ્મં પૂઅકમ્મં ।
ગુસ્ત્વંદણપણનામા, દવ્વે ભાવે દુહોહેણ (દુહાહરણા) ॥૧૦॥**

શબ્દાર્થ -

પણનામા=પાંચ નામ

દુહા=બે પ્રકારે

ઓહેણ=ઓઘથી-સામાન્યથી

આહરણ=ઉદાહરણો, દેષાન્તો.

ગાથાર્થ :- વંદનકર્મ-ચિત્તિકર્મ-કૃતિકર્મ-વિનયકર્મ-અને પૂજાકર્મ એ પ્રમાણે ગુરુવંદનનાં ૫ નામ છે, પુનઃ તે દરેક નામ ઓઘથી (સામાન્યતઃ) દ્રવ્યથી અને ભાવથી એમ ૨-૨ પ્રકારે જાણવાં ॥૧૦॥

ભાવાર્થ :- ઘટનું જેમ ઘટ-કુંભ-કળશ ઇત્યાદિ જુદું જુદું નામ છે, પરન્તુ ઘટ વસ્તુ એક જ છે, તેમ અહીં વંદનકર્મ ચિત્તિકર્મ આદિ પણ ગુરુવંદનનાં જ પર્યાયનામ (એક જ અર્થવાળાં નામ) છે, તો પણ વ્યુત્પત્તિના ભેદથી ક્રિયિત્ ભિન્નતા છે તે આ પ્રમાણે-

॥ ગુરુવંદનના ૫ નામના અર્થ ॥

પ્રશસ્ત મન, વચન, કાયા વડે (વંદાય=) સ્તવના કરાય તે ૧ વંદનકર્મ, રજોહરણ આદિ ઉપધિ સહિત કુશલ કર્મનું ચિત્તિ=સંચયન કરવું તે ૨ ચિત્તિકર્મ, મોક્ષાર્થે નમસ્કાર-નમન આદિ વિશિષ્ટ ક્રિયા કરવી તે ૩ કૃતિકર્મ, મન, વચન, કાયાના પ્રશસ્ત વ્યાપાર ૪ પૂજાકર્મ અને જેના વડે કર્મનો વિનાશ થાય (તેવી ગુરુ પ્રત્યે અનુકૂળ પ્રવૃત્તિ) તે વિનયકર્મ, (આવશ્યકવૃત્તિઃ)

॥ પાંચ ગુરુવંદન દ્રવ્યથી અને ભાવથી ॥

અહીં દ્રવ્ય શબ્દ અપ્રાધાન્યવાચક અને “ભાવ” શબ્દ પ્રાધાન્યવાચક (ઉત્તમ-શ્રેષ્ઠ એવા અર્થવાળો) ગણવો, જેથી સમ્યક્ પ્રકારના ફળને ન આપી શકે એવી વંદનાદિ ક્રિયા તે દ્રવ્યથી જાણવી, અને સમ્યક્ પ્રકારના ફળને આપી શકે તેવી વંદનાદિ ક્રિયા તે ભાવથી જાણવી. એ પ્રમાણે મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવની ગુરુસ્તવના તેમજ ઉપયોગ રહિત સમ્યગ્દૃષ્ટિની ગુરુસ્તવના તે દ્રવ્ય વંદનકર્મ જાણવું, અને ઉપયોગ સહિત સમ્યગ્દૃષ્ટિએ કરેલી ગુરુસ્તવના તે ભાવવંદન જાણવું.

તથા તાપસ વગેરે મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવોની જે તાપસાદિ યોગ્ય ઉપધિ ઉપકરણપૂર્વક કુશળ ક્રિયા એટલે તાપસાદિનાં ઉપકરણોનો સંચયગ્રહણ અને તત્પૂર્વક તાપસી આદિ ક્રિયા, તેમજ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવોની ઉપયોગ રહિત રજોહરણાદિ ઉપધિપૂર્વક કુશળ ક્રિયા તે દ્રવ્ય ચિત્તિકર્મ, અને ઉપયોગ સહિત સમ્યગ્દૃષ્ટિની રજોહરણાદિ ઉપકરણોપૂર્વક ક્રિયા તે ભાવ ચિત્તિકર્મ.

તથા નિહવ વગેરે (મિથ્યાદષ્ટિઓ)ની અને ઉપયોગ રહિત સમ્યગ્દષ્ટિની નમસ્કાર ક્રિયા તે દ્રવ્ય કૃતિકર્મ, અને ઉપયોગ સહિત સમ્યગ્દષ્ટિની નમસ્કાર ક્રિયા તે ભાવ કૃતિકર્મ.

તથા મિથ્યાદષ્ટિઓની અને ઉપયોગ રહિત સમ્યગ્દષ્ટિઓની મન-વચન-કાયા સંબંધી ક્રિયા તે દ્રવ્ય પૂજાકર્મ, અને ઉપયોગ પૂર્વક સમ્યગ્દષ્ટિઓની પ્રશસ્ત મન-વચન-કાયા સંબંધી ક્રિયા તે ભાવ પૂજાકર્મ.

તથા મિથ્યાદષ્ટિનો અને ઉપયોગ રહિત સમ્યગ્દષ્ટિનો જે ગુરુ પ્રત્યે વિનય તે દ્રવ્ય વિનયકર્મ, અને ઉપયોગપૂર્વક સમ્યગ્દષ્ટિએ કરેલો ગુરુ પ્રત્યેનો વિનય તે ભાવ વિનયકર્મ. કહેવાય. (ઇતિ૦ આવ૦ વૃત્તિ તથા પ્રવ૦ સારો૦ વૃત્તિને અનુસારે).

એ પાંચમાંથી આ ભાષ્યમાં મુખ્ય વિષય ત્રીજા કૃતિકર્મ સંબંધી છે, એમ જાણવું.

અવતરણ :- હવે ૨ જું ઉદાહરણ દ્વાર કહેવાય છે, તેમાં પૂર્વે કહેલ ૫ નામવાળું પ્રત્યેક ગુરુવંદન દ્રવ્યથી કોણે કર્યું ? અને ભાવથી કોણે કર્યું ? તેનાં દષ્ટાન્ત દર્શાવાય છે-

**સીયલય खुड्डुए वीरकन्ह सेवगदु पालए संबे ।
पंचे ए दिहुंता, किइकम्मो दव्वभावेहिं ॥११॥**

શબ્દાર્થ

સીયલય=શીતલાચાર્ય
खुड्डुए=क्षुल्लकाचार्य
वीर=वीरक शालवी
कन्ह=कृष्ण
सेवग दु=से राजसेवक

पालए=पालक
संबे=शाम्भकुमार
पंचे ए=अ पांच
दिहुंता=दष्टान्तो

ગાથાર્થ :- દ્રવ્ય કૃતિકર્મ અને ભાવ કૃતિકર્મ^૧ (એટલે પાંચ દ્રવ્ય ગુરુવંદન અને પાંચ ભાવ ગુરુવંદન)ને વિષે અનુક્રમે શીતલાચાર્યનું, ક્ષુલ્લકાચાર્યનું, વીરક શાલવી અને કૃષ્ણનું, બે રાજસેવકનું તથા પાલક અને શામ્ભકુમારનું એ પાંચ દષ્ટાન્ત છે. ॥૧૧॥

ભાવાર્થ :- ગુરુવંદનમાં પાંચ નામ જે દ્રવ્યથી અને ભાવથી પૂર્વ ગાથામાં કહ્યાં તે પ્રત્યેકનું હવે એકેક દષ્ટાન્ત મળી ૫ દષ્ટાન્ત કહેવાય છે, જેમાં પહેલા અને બીજા દષ્ટાન્તમાં દરેકમાં એક જ મુનિએ જુદા જુદા વખતે પ્રથમ દ્રવ્યવંદન કર્યું, અને ત્યારબાદ ભાવવંદન કર્યું, અને શેષ ત્રણ દષ્ટાન્તમાં દરેક બે-બે જણની વંદનામાં એકે દ્રવ્યવંદન કર્યું અને બીજાએ ભાવવંદન કર્યું એવી હકીકત છે, તે આ પ્રમાણે-

૧ આ ગાથામાં કૃતિકર્મ (કિઈકમ્મ) શબ્દ ૫ વંદનમાંના કેવળ ત્રીજા વંદનના જ અર્થવાળો નથી, પરંતુ સામાન્યથી “ગુરુવંદન” એવા અર્થવાળો છે.

૧ વંદનકર્મમાં શીતલાચાર્યનું દૃષ્ટાન્ત

‘શ્રીપુર નગરના શીતલ નામના રાજાએ શ્રીધર્મઘોષસૂરિ પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી, ગુરુએ અનુક્રમે આચાર્યપદવી આપી જેથી શીતલાચાર્ય એવા નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. એ શીતલ રાજાની શૃંગારમંજરી નામની બેનને ચાર પુત્ર હતા, તે શૃંગારમંજરી પોતાના પુત્રોને “તમારા મામાએ સંસાર છોડી આત્મકલ્યાણનો માર્ગ ગ્રહણ કર્યો છે, અને સંસાર વસ્તુતઃ અસાર છે” ઇત્યાદિ ઉપદેશ નિરન્તર આપતી હતી, જેથી પુત્રોએ પણ વૈરાગ્ય પામી કોઈ સ્થવિર પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી અને ચારે ગીતાર્થ થયા; ત્યારબાદ પોતાના મામા શીતલાચાર્યને વંદન કરવા માટે ગુરુ પાસે આજ્ઞા લઈ વિહાર કરી શીતલાચાર્ય જે નગરમાં હતા તે નગરે આવ્યા, પરંતુ સંધ્યા સમય થઈ જવાથી નગર બહાર રહી કોઈ શ્રાવક દ્વારા આચાર્યશ્રીને પોતાના ચાર ભાણેજ મુનિઓ વંદના કરવા આવ્યા છે એવા સમાચાર પહોંચાડ્યા.

અહીં રાત્રિને અવસરે ધ્યાન દશામાં એ ચારે મુનિઓ કેવળજ્ઞાન પામ્યા, તે વાતની શીતલાચાર્યને ખબર પડી નહીં, જેથી પ્રભાત થતાં ભાણેજ મુનિઓ આવવાની રાહ જોવા છતાં પણ આવ્યા નહિ ત્યારે શીતલાચાર્ય પોતે જ ભાણેજ મુનિઓ પાસે આવ્યા. ભાણેજ મુનિઓએ કેવલી હોવાથી-શીતલાચાર્યનો ગુરુ તરીકે યોગ્ય સત્કાર ન કર્યો. તેથી શીતલાચાર્યે રોષ સહિત અવિનયી અને દુષ્ટ શિષ્યો જાણીને પોતે તેમને વંદના કરી, તે દ્રવ્ય વંદનકર્મ જાણવું. પછી કેવલીમુનિઓએ કહ્યું કે એ તો દ્રવ્યવંદના થઈ માટે હવે ભાવવંદના કરો શીતલા-શી રીતે જાણ્યું ? કેવલી-જ્ઞાનથી; શીતલા-ક્યા જ્ઞાનથી ? કેવલી-અપ્રતિપાતી જ્ઞાનથી, એમ સાંભળતાં જ શીતલાચાર્યનો ક્રોધ શાંત થયો, અને પોતાનો અપરાધ ખમાવી પુનઃ ચારે મુનિને વંદના કરી, તેને પરિણામે શુભ ભાવે ચડતાં તેઓ પણ તરત કેવળજ્ઞાન પામ્યા. એ શીતલાચાર્યની બીજી વારની વંદના તે ભાવ વંદનકર્મ જાણવું. (પ્રવૃત્તિ.) ॥ ઇતિ ૧ દૃષ્ટાન્તઃ ॥

---

૧ શ્રી જ્ઞાનવિમલસૂરિકૃત બાલાવબોધમાં હસ્તિનાપુર ઇત્યાદિ નામો કહ્યાં છે. પરંતુ કોઈ ગ્રંથમાં ન દેખાવાથી અહીં કહ્યાં નથી.

૨ ચિતિકર્મમાં ક્ષુલ્લકાર્યનું દૃષ્ટાન્ત

શ્રી ગુણસુંદરસૂરિ નામના આચાર્ય એક ક્ષુલ્લકને (લઘુવયવાળા મુનિને) સંઘની સંમતિપૂર્વક સૂરિપદે સ્થાપી કાળધર્મ પામ્યા. સર્વે ગચ્છવાસી મુનિઓ તે ક્ષુલ્લકાર્યની આજ્ઞામાં વર્તે છે, અને ક્ષુલ્લકાર્ય પણ પોતે ગીતાર્થ પાસે શ્રુત અભ્યાસ કરે છે. એક વખતે મોહનીય કર્મના પ્રબલ ઉદયથી ચારિત્ર છોડવાની ઈચ્છાએ એક મુનિને સાથે લઈ તે ક્ષુલ્લકાર્ય દેહચિંતાના બહાનાથી બહાર નિકળ્યા, સાથે આવેલા મુનિ વૃક્ષોને આંતરે ઊભા રહેતાં તે ન દેખે તેવી રીતે ક્ષુલ્લકાર્ય એક સીધી દિશા તરફ ચાલ્યા ગયા. આગળ જતાં એક સુંદર વનમાં અનેક ઉત્તમ વૃક્ષો હોવા છતાં પણ લોકોને પીઠથી બદ્ધ (પીઠિકાવાળા=ચોતરાવાળા) એવા એક ખીજડાનું વૃક્ષ પૂજતા દેખી વિચાર્યું કે આ વૃક્ષને પૂજવામાં તેને પૂજ્ય ઠરાવીને આ બાંધેલી પીઠિકા જ કારણ છે, નહિતર બીજાં વૃક્ષોને કેમ પૂજતા નથી ? લોકોને પણ પૂછતાં એમ જ ઉત્તર મળ્યો કે અમારા પૂર્વજો એને પૂજતા આવ્યા છે, માટે અમે આ ખીજડાને જ પૂજીએ છીએ.

તે સાંભળી ક્ષુલ્લકાર્યને વિચાર થયો કે “આ ખીજડા સરખો હું નિર્ગુણ છું, ગચ્છમાં તિલક, બકુલ આદિ ઉત્તમ વૃક્ષ સરખા ઘણા રાજકુમાર મુનિઓ છે, છતાં પણ ગુરુએ તેમને સૂરિપદ ન આપતાં મને આપ્યું, અને આ ગચ્છના મુનિઓ મને પૂજે છે, તેનું કારણ શું ? મારામાં શ્રમણપણું તો છે નહિ, પરન્તુ આ રજોહરણાદિ ઉપકરણમાત્ર રૂપ મારા ચિત્તિગુણવડે (રજોહરણાદિ ઉપકરણને અંગે) અને ગુરુએ મને આચાર્યપદ આપેલ હોવાથી વાંદે છે.” એમ વિચારી તુર્ત પાછા વળ્યા અને ઉપાશ્રયે આવ્યા. તેમની શોધ કરનારા મુનિઓએ પૂછતાં દેહચિંતાએ જતાં શૂલની અકસ્માત્ વેદનાથી આટલો વિલંબ થયાનો ઉત્તર આપ્યો. ત્યાર બાદ ગચ્છ સ્વસ્થ થયો, અને ક્ષુલ્લકાર્ય પ્રાયશ્ચિત અંગીકાર કરી શુદ્ધ થયા. અહીં ક્ષુલ્લકાર્યને વ્રત છોડવાની ઈચ્છા વખતે તેમનો રજોહરણાદિ ઉપકરણોનો ચિત્તિ=સંયય તે દ્રવ્ય ચિત્તિવંદન અને પ્રાયશ્ચિત વખતે એજ ઉપકરણોનો સંયય તે ભાવચિત્તિવંદન જાણવું. (આવ૦ વૃત્તિ અને પ્રવ૦ સારો૦ વૃત્તિને અનુસારે). ॥ ઇતિ દ્વિતીય દૃષ્ટાન્ત ॥

૩ કૃતિકર્મમાં કૃષ્ણ અને વીરકનું દૃષ્ટાન્ત

દ્વારિકા નગરીમાં કૃષ્ણવાસુદેવ અને તેમનું મુખ જોયા પછી જ ભોજન કરનારો વીરક નામનો કોળી રાજસેવક હતો. ચોમાસામાં કૃષ્ણ વાસુદેવ રાજવાડીએ ન જતા હોવાથી રાજમહેલની બહાર જ નીકળતા ન હતા, તેથી દર્શનના અભાવે વીરક શાળાપતિ દુર્બળ થયો. ચાતુર્માસ વીત્યા બાદ સર્વ રાજાઓ આવ્યા અને વીરક પણ દર્શનાર્થે આવ્યો. કૃષ્ણે દુર્બળતાનું કારણ પૂછતાં દ્વારપાલે ચાર મહિના સુધી આપના દર્શન વિના ખાધા પીધા સિવાય બેસી રહેવાની સર્વ વિગત કહી, તે સાંભળી વીરકને અંતઃપુરમાં પણ રજા વિના પ્રવેશ કરવાની આજ્ઞા આપી. હવે કૃષ્ણની જે જે પુત્રી વિવાહ યોગ્ય થાય તેને માતા કૃષ્ણ પાસે શણગાર પહેરાવી મોકલે, ત્યારે તેને “રાણી થવું છે કે દાસી ?” એમ કૃષ્ણ પૂછે, અને “રાણી થવું છે” એમ કહેનારને કૃષ્ણ મહોત્સવપૂર્વક શ્રી નેમિનાથ પાસે દીક્ષા અપાવે. એક વખતે માતાએ શીખવેલી એક પુત્રીએ દાસી થવું કહેતાં તે વીરકને પુત્રી પરણાવી, અને પોતાની પુત્રી પાસે સખત ઘરકામ કરાવવાની વીરકને ફરજ પાડતાં પુત્રીએ અકળાઈને અન્તે રાણી થવાનું કહેતાં વીરકની અનુમતિ લઈ કૃષ્ણે દીક્ષા અપાવી.

આમાં કૃષ્ણનો હેતુ એજ કે મારી પુત્રી દુર્ગતિમાં ન જાય, એક વખત શ્રી નેમિનાથ પ્રભુ રૈવતકગિરિ (ગિરનાર) સમવસર્યા. તે વખતે કૃષ્ણ વાસુદેવ અને એ જ વીરક શાળાપતિ પ્રભુને વંદન કરવા ગયા, ત્યાં કૃષ્ણે તો સર્વ સાધુઓને દ્વાદશાવર્તવંદન વડે વંદન કર્યું, બીજા રાજાઓ કૃષ્ણની સાથે વંદન કરતાં કરતાં થાકીને થોડા-ઘણા મુનિઓને વાંદીને બેઠા, અને વીરકે તો કૃષ્ણની અનુવૃત્તિએ સર્વ સાધુને વંદના કરી. કૃષ્ણ પરિણામે અત્યંત થાકી ગયા ત્યારે પ્રભુને કહ્યું કે, “હે પ્રભુ ! ૩૬૦ સંગ્રામમાં પણ મને આવો થાક નથી લાગ્યો, પ્રભુએ કહ્યું ‘હે કૃષ્ણ ! તેં ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ અને તીર્થંકર નામકર્મ ઉપાર્જન કર્યું છે, તેમજ સાતમી નરકનું બાંધેલું ‘આયુષ્ય તોડીને ત્રીજી નરકનું કર્યું છે.’” અહીં કૃષ્ણની દ્વાદશાવર્ત વંદના તે ભાવ કૃતિકર્મ, અને કૃષ્ણનું મન સાચવવા માટે વીરકે કરેલી વંદના તે દ્રવ્ય કૃતિકર્મ, જણાવું ॥ ઇતિ ત્રીજું દૃષ્ટાન્તઃ ॥

૧ કર્મપ્રકૃતિ આદિમાં ઉદયમાં નહિ આવેલું આયુષ્ય તુટે (ઓછું થાય) નહિ એમ કહ્યું છે, તો પણ શ્રી ભગવતીજી વગેરેમાં કૃષ્ણે નરકાયુષ્ય ઓછું કર્યાનું સ્પષ્ટ કહ્યું છે, તે અપવાદ વા આશ્ચર્યરૂપ સમજાય છે.

૪ વિનયકર્મમાં બે રાજસેવકનું દેષાંત

નજીક રહેલા બે ગામમાં વસતા બે રાજસેવકોને પોતપોતાના ગામની સીમા માટે વાદવિવાદ થતાં તેને ન્યાય કરાવવા રાજદરબારમાં જતાં સાધુ મહારાજનાં શુકન થયાં. જેથી એક જણ તો ભાવપૂર્વક “મુનિના દર્શનથી મારું કાર્ય અવશ્ય સિદ્ધ થશે” એમ કહી પ્રદક્ષિણા પૂર્વક વંદના કરીને રાજદરબારમાં ગયો, અને બીજો પહેલાના અનુકરણથી (ભાવ રહિત) વંદના કરી રાજદરબારમાં ગયો. ત્યાં ન્યાય થતાં ભાવ વંદનાવાળાની તરફેણમાં ન્યાય ઉતર્યો, અને બીજાનો પરાજય થયો. એમાં પહેલાનું ભાવ વિનયકર્મ અને તેનું અનુકરણ માત્ર કરનાર બીજાને દ્રવ્ય વિનયકર્મ જાણવું. ॥ ઇતિ ૪થું દૃષ્ટાન્તઃ ॥

૫ પૂજાકર્મ વિષે પાલક અને શામ્બકુમારનું દેષાન્ત

દ્વારિકા નગરીમાં કૃષ્ણ વાસુદેવના પાલક અને શામ્બકુમાર વગેરે અનેક પુત્રો હતા; એક વખતે શ્રી નેમિનાથ પ્રભુ સમવસર્યા ત્યારે વાસુદેવે કહ્યું કે કાલે જે (પુત્ર) પ્રભુને પહેલી વંદના કરશે તેને હું મારો અશ્વ આપીશ જેથી શામ્બકુમારે તો પ્રભાતમાં શય્યા પરથી ઊઠીને ત્યાં રહ્યા રહ્યા જ વંદના કરી, અને પાલક તો અશ્વ મેળવવાની લાલચથી શીઘ્ર પ્રભાતમાં ઊઠી અશ્વરત્ન ઉપર બેસી પ્રભુ પાસે જઈને વંદના કરી. પાલકકુમાર અભવ્ય હતો તેથી કાયાથી વંદના કરી પરન્તુ ચિત્તમાં તો લોભવૃત્તિ જ હતી. કૃષ્ણે પ્રભુ પાસે જઈને આપને પ્રથમ વંદના કોણે કરી? એમ પૂછતાં પ્રભુએ કહ્યું કે- પાલકકુમારે પ્રથમ અહીં આવીને દ્રવ્ય વંદના કરી અને શામ્બકુમારે ઘરે બેઠા ભાવવંદના કરી છે, જેથી કૃષ્ણે શામ્બકુમારને અશ્વરત્ન આપ્યો. એમાં પાલક અભવ્યનું દ્રવ્ય પૂજાકર્મ, અને શામ્બકુમારનું ભાવ પૂજાકર્મ જાણવું. ॥ ઇતિ ૫મું દૃષ્ટાન્તઃ ॥

એ પાંચેમાં વંદના વિષય જો કે તુલ્ય છે, તો પણ પ્રથમ કહેલ વ્યુત્પત્તિ અર્થવાળી ક્રિયાઓની મુખ્યતા ગણીને તે તે વંદના જૂદા જૂદા નામવાળી જાણવી.

અવતરણ :- હવે ૫ પ્રકારના અવંદનીય સાધુનું ૩ જું દ્વાર આ ગાથામાં કહેવાય છે-

પાસત્થો ઓસન્નો, કુસીલ સંસત્તઓ અહાછંદો ।

દુગ-દુગ-તિ-દુ-ળેગવિહા, અવંદણિજ્જા જિણમયંમિ ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ-ગાથાર્થવત્ સુગમ છે.

ગાથાર્થ :- પાર્શ્વસ્થ (અથવા પાશસ્થ), અવસન્ન, કુશીલ, સંસક્ત અને યથાછંદ (એ ૫ પ્રકારના સાધુ તે અનુક્રમે) ૨-૨-૩-૨ અનેક પ્રકારના છે અને તે જૈનદર્શનને વિષે અવંદનીય (નહિ વંદના યોગ્ય) કહ્યા છે. ॥૧૨॥

ભાવાર્થ :- ગાથામાં કહેલ ૫ અવંદનીય પાર્શ્વસ્થાદિ સાધુઓનું કિંચિત્ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે-

॥ ૧ (અવંદનીય) પાર્શ્વસ્થ સાધુના ૨ ભેદ ॥

જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રની પાર્શ્વ=પાસે સ્થ=રહે (એટલે જ્ઞાનાદિકને પાસે રાખે પરંતુ સેવે નહિ) તે પાર્શ્વસ્થ કહેવાય અથવા કર્મબંધનના હેતુ જે મિથ્યાત્વ વગેરે તે રૂપ પાશ=પાશ (જાળ)માં વર્તે તે પાશસ્થ કહેવાય.

તે પાર્શ્વસ્થના ૨ પ્રકાર આ પ્રમાણે-સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર એ સર્વરહિત કેવળ વેષધારી હોય તે ૧ સર્વ પાર્શ્વસ્થ, અને 'શય્યાતરાહત પિંડ, 'રાજપિંડ, 'નિત્યપિંડ, તથા 'અગ્રપિંડને વિના કારણે ભોગવે, 'કુલનિશ્રાએ વિચરે, સ્થાપના 'કુલમાં પ્રવેશ કરે. સંખડી (ગૃહસ્થનાં જમણવાર) જોતો ફરે, અને ગૃહસ્થની સ્તવના કરે તે ૨ દેશપાર્શ્વસ્થ જાણવો. એ *બન્ને પાસત્યા સાધુ વંદના કરવા યોગ્ય નથી.

॥ ૨ (અવંદનીય) અવસન્ન સાધુના ૨ ભેદ ॥

સાધુ સામાયારીમાં જે અવસન્ન એટલે શિથિલ (ખેદવાળો) હોય તે અવસન્ન કહેવાય. તેના દેશથી અવસન્ન અને સર્વથી અવસન્ન એમ બે ભેદ છે. ત્યાં ઋતુબદ્ધ + પીઠ ફલકનો ઉપભોગી હોય અને સ્થાપના

- ૧ જેના મકાનમાં રહ્યા હોય તેના ઘરેથી આણેલો આહાર તે શય્યાતરાહતપિંડ.
- ૨ રાજા અને રાજાના અમુક મુખ્ય અધિકારીઓના ઘરનો આહાર તે રાજપિંડ.
- ૩ એક ઘરેથી પ્રથમ કરી રાખેલી નિમંત્રણા પ્રમાણે નિત્ય આહાર લે તે નિત્યપિંડ.
- ૪ ભાત વગેરેનો પ્રથમનો અગ્ર (ઉપરનો ભાગ ગ્રહણ કરે એટલે (ગૃહસ્થે પોતાને માટે આહાર કાઢ્યા પહેલાં જ ગ્રહણ કરે) તે અગ્રપિંડ.
- ૫ આટલાં મારાં જ (ભાવિત કરેલાં) કુળ (સમુદાય વિશેષ) જાણી ત્યાં જ આહાર માટે વિચરે તે કુલનિશ્રા.
- ૬ ગુરુ આદિની વિશેષ ભક્તિ કરનારાં કુળ (સમુદાય) તે સ્થાપના કુલ.

*એ પ્રમાણે પાર્શ્વસ્થ સાધુ બે પ્રકારના હોવાથી જે કેટલાએક આચાર્યો પાર્શ્વસ્થને સર્વથા ચારિત્ર રહિત જ માને છે, તે અયુક્ત છે. (પ્રવ૦ સારો૦ વૃત્તિ)

+ સંથારા માટે પાટ વગેરે ન મળે તો વર્ષાઋતુમાં વાંસ વગેરેના ઘણા કકડાઓને દોરીઓથી બાંધી સંથારો કરવો પડે, પરંતુ તેની પુનઃ બંધ છોડીને પડિલેહણા કરવી જોઈએ. તે કરે નહિ, તે ઋતુબદ્ધ પીઠફલક દોષ, અથવા વારંવાર શયન માટે સંથારો કરે અથવા સંથારો પાથર્યો રાખે અથવા ચોમાસા વિના પાટ-પાટલાદિ વાપરે તે પણ ઋતુબદ્ધ પીઠફલક દોષ જાણવો.

‘ભોજી તથા ‘પ્રાભૃતિકાભોજી હોય તે સર્વથી અવસન્ન, અને પ્રતિક્રમણ; પડિલેહણા, સ્વાધ્યાય, ભિક્ષાયર્યા, ધ્યાન, ઉપવાસાદિ, ‘આગમન, ‘નિર્ગમન, ‘સ્થાન, બેસવું અને શયન કરવું એ સર્વ સાધુ સામાચારી કરે નહિ. અથવા કરે તો હીનાધિક કરે, અથવા ગુરુના વચનથી બલાત્કારે કરે તે દેશથી અવસન્ન જાણવો. એ બંને અવંદનીય છે.

॥ ૩ (અવંદનીય) કુશીલ સાધુના ૩ ભેદ ॥

કુત્સિત (માઠા) આચારવાળો તે કુશીલ સાધુ કહેવાય, તેના ૩ ભેદ આ પ્રમાણે- “કાલે વિણએ બહુમાણે” એ પદવાળી ગાથામાં કહેલા ૮ પ્રકારના જ્ઞાનાચારની વિરાધના કરે તે ૧ જ્ઞાનકુશીલ: “નિસ્સંકિય નિક્કંખિય” એ પદવાળી ગાથામાં કહેલા ૮ પ્રકારના દર્શનાચારની વિરાધના કરે તે ૨ દર્શનકુશીલ: તથા યંત્ર-મંત્ર કરે, એક અંગમાં ગોળા નાખીને બીજા અંગમાંથી કાઢવા, અથવા મુખમાંથી અગ્નિ કાઢવો, ઇત્યાદિ ચમત્કાર દેખાડે, સ્વપ્ન ફળ કહે, જ્યોતિષ પ્રકાશે, ભૂત-ભાવિનો લાભાલાભ કહે, જડીબુટ્ટી કરે, પોતાનાં જાતિ-કુલ પ્રકાશ કરે, સ્ત્રી-પુરુષાદિનાં લક્ષણ કહે, કામણ-વશીકરણ કરે, સ્નાનાદિકથી શરીર-વિભૂષા કરે, ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારે ચારિત્રની વિરાધના કરનાર તે ૩ ચારિત્રકુશીલ: જાણવો. એ ત્રણે અવંદનીય છે.

॥ ૪ (અવંદનીય) સંસક્ત સાધુના બે ભેદ ॥

ગુણ અને દોષ એ બન્ને વડે સંયુક્ત એટલે મિશ્ર હોય તે સંસક્ત કહેવાય; જેમ ગાય વગેરે પોતાને ખાવાના ટોપલામાં એહું અથવા સારું ભોજન ખોળ-કપાસીયા વગેરે સર્વ મિશ્ર થયેલું ખાય છે, તેમ આ સંસક્ત સાધુના મૂળગુણ (=૫ મહાવ્રત), અને ઉત્તરગુણ (પિંડવિશુદ્ધિ-આહારશુદ્ધિ) રૂપ ગુણોમાં તેમ જ તેથી વ્યતિરિક્ત, બીજા પણ ગુણોમાં ઘણા દોષ પ્રાપ્ત થયેલા હોય છે. તેના બે ભેદ છે તે આ પ્રમાણે-પ્રાણાતિપાતાદિ પાંચ આશ્રવયુક્ત, રસ ગારવાદિ ૩ (રસ-ઋદ્ધિ-શાતા) ગારવયુક્ત, સ્ત્રી અને ગૃહયુક્ત ઇત્યાદિ દોષયુક્ત હોય તે ૧

૧. સાધુને માટે આહાર રાખી મૂકવો તે સ્થાપના.
૨. પ્રાભૃતિકાભોજી તે પોતાના ઈષ્ટ વા પૂજ્ય મુનિને જે ઈષ્ટ આહાર હોય તે બહુમાનપૂર્વક વહોરાવવો તે પ્રાભૃતિકા. તેનું ભોજન કરે.
૩. ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશ કરતી વખતે પગ-પ્રમાર્જનાદિ વિધિ તથા નિસીહિ કહેવાની વિધિ તે આગમન સામાચારી.
૪. ઉપાશ્રયમાંથી નીકળતી વખતે આવસ્સહિ કહેવા વગેરેની વિધિ તે નિર્ગમન સામાચારી.
૫. કાયોત્સર્ગાદિ વખતે ઊભા રહેવાની વિધિ તે સ્થાનસામાચારી.

સંક્લિષ્ટ સંસક્ત, અને પાર્શ્વસ્થાદિ પાસે જાય ત્યારે તેવા ગુણવાળો થાય અને સંવિજ્ઞ સાધુઓમાં વસે ત્યારે જાણે સંવિજ્ઞ ગુણવાળો હોય એવા આચાર-વિચાર રાખે, એ પ્રમાણે જ્યાં જાય ત્યાં તેવા પ્રકારનો આચાર પાળે તે અસંક્લિષ્ટ સંસક્ત એ બંને અવંદનીય છે.

॥ (અવંદનીય) યથાછંદ સાધુના અનેક ભેદ ॥

ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપણા કરે, પોતાની મતિકલ્પના પ્રમાણે અર્થ પ્રરૂપે, ગૃહસ્થના કાર્યમાં પ્રવર્તે, અન્ય સાધુ કે શિષ્યના અલ્પ અપરાધમાં પણ વારંવાર ક્રોધ-આક્રોશ કરે, પોતાની કલ્પના પ્રમાણે આગમનો અર્થ વિચારી વિગઈ વગેરેના ઉપભોગથી સુખશીલ થઈ વિચરે, ત્રણ ગારવયુક્ત થાય, ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારનાં લક્ષણવાળો યથાછંદ (એટલે આગમની અપેક્ષા વિના પોતાના છંદે ચાલનાર) સાધુ જાણવો. તે જૈનદર્શનમાં અવંદનીય ગણ્યો છે.

એ પાર્શ્વસ્થાદિ સાધુઓને વંદના કરવાથી કીર્તિ કે કર્મનિજર્જરા ન થતાં કેવળ કાયકલેશ અને કર્મબંધજ થાય છે. (ઇત્યાદિ વિશેષ ભાવાર્થ આવૃત્તિનિર્યુક્તિમાં ઘણો કહ્યો છે) તો પણ જ્ઞાન-દર્શન ચારિત્રાદિકના ગાઢ કારણે કોઈ વખત પાર્શ્વસ્થાદિકને પણ વંદના કરવાનું કહ્યું છે; તેનું કારણ એ કે પાર્શ્વસ્થાદિક સાધુઓ જો કે ચારિત્રના અસંભવવાળા છે તો પણ સમ્યક્ત્વથી ભ્રષ્ટ થયેલા x ન હોય; વળી એ પ્રભુનો વેશ ધરનાર છે માટે સાધુવેષ દેખીને પણ પાર્શ્વસ્થાદિકને વંદના કરવી એમ કેટલાક કહે છે; પણ તેવા અભિપ્રાયથી કરેલી વંદના પણ મોટા અનર્થવાળી છે; એ સંબંધી ઘણી ચર્ચા આવશ્યક નિર્યુક્તિથી જાણવા જેવી

x દંસણપક્ષો સાવય, ચરિત્તમદ્દે ય મંદધમ્મે ય । દંસણચરિત્તપક્ષો, સમણે પરલોગકંઘમ્મિ. એમાં “મન્દધર્મે ચ” પાર્શ્વસ્થાદૌ ઇતિ વચનાત્ (આ. નિર્યુક્તિ). એ ગાથાનો ભાવાર્થ-શ્રાવકમાં, કોઈક અનવસ્થિત સાધુમાં અને પાર્શ્વસ્થાદિ સાધુઓમાં દર્શનપક્ષ-સમ્યક્ત્વ હોય છે, અને પરલોકની આકાંક્ષાવાળા સુસાધુમાં તો દર્શનપક્ષ- (ઉપલક્ષણથી જ્ઞાનપક્ષ) અને ચારિત્રપક્ષ એ બન્ને (ત્રણે) હોય છે.

૧ આ સંબંધમાં શ્રી આવશ્યક નિર્યુક્તિમાં જે ઉપયોગી ચર્ચા છે તેનો સંક્ષિપ્ત સાર આ પ્રમાણે -

શિષ્ય પ્રશ્ન : અધ્યવસાયની વિશુદ્ધિથી આ સુવિહિત સાધુ છે અને અવિશુદ્ધિથી આ પાર્શ્વસ્થાદિ પતિત સાધુઓ છે, એમ અમો છન્નસ્થ હોવાથી ઓળખી શકીએ નહિ માટે અમો તો તેમનો સાધુ વેષ, દેખીને જ વંદના કરીએ તે ઉચિત છે ?

ગુરુ ઉત્તર : જો કેવળ સાધુવેષ દેખીનેજ વંદના કરતા હોય ત્યારે તો જમાલી વગેરે જાણીતા મિથ્યાદષ્ટિઓને પણ સાધુ વેષ હોવાથી વંદના કરવી પડશે, અને જો એવા સ્પષ્ટ મિથ્યાદષ્ટિઓને સાધુ વેષ છતાં વંદના નહિ કરો તો કેવળ સાધુવેષ જ વંદનીય છે. એમ શા માટે કહ્યો છો ?

છે. વળી પ્રમાદવાળા પાર્શ્વસ્થાદિકને વંદના કરવાથી તે પ્રમાદી સાધુમાં રહેલાં સર્વે પ્રમાદસ્થાનો વંદનીય થાય છે, માટે પ્રમાદી મુનિ અવંદનીય છે, તેમજ પાર્શ્વસ્થાદિકનો સંગ કરનારા સાધુઓ પણ અવંદનીય છે.

પ્રશ્ન : પરિચયમાં આવેલા સાધુઓને તો પાર્શ્વસ્થાદિનાં લક્ષણવાળા જાણી વંદના ન કરીએ; પરંતુ અપરિચિત (અજાણ્યા) સાધુ મહારાજ ગામમાં પધાર્યા હોય તો તેમને વંદના કરવી કે નહિ ?

ઉત્તર : પૂર્વે પરિચયમાં નહિ આવેલા સાધુ મહારાજને પ્રથમ તો ઉચિત વિનય અને વંદનાદિ કરવા યોગ્ય છે. પરંતુ શિથિલ વિહારી માલુમ પડ્યા પછી તો વંદનાદિ કરવા યોગ્ય નથી.

શિષ્ય પ્રશ્ન : જો વંદના કરવામાં સાધુવેષ મુખ્ય ન ગણીએ તો છન્દસ્થ જીવ સાધુ-અસાધુને કેવી રીતે જાણે ? કોઈ વખત અસાધુઓ પણ કારણસર સાધુવત્ પ્રવૃત્તિવાળા હોય છે, અને કોઈ વખત સુવિહિત સાધુઓ પણ કારણસર અસાધુ સરખી પ્રવૃત્તિવાળા હોય છે, તો એ પ્રમાણે હોવાથી મુનિઓએ સાધુવેષવાળા મુનિને જોઈને શું કરવું ?

ગુરુ ઉત્તર :- અદૃષ્ટપૂર્વ (= પૂર્વે પરિચયમાં નહિ આવેલા-અજાણ્યા) સાધુઓને દેખી મુનિઓએ અભ્યુત્થાનાદિ સત્કાર અવશ્ય કરવો, જેથી આ અવિનીત છે, એમ આવેલા સાધુઓ ન સમજે; અને દૃષ્ટપૂર્વ (પ્રથમ જાણવામાં આવેલા) સાધુઓ ઉદ્યતવિહારી અને શીતલવિહારી એમ બે પ્રકારના છે. ત્યાં ઉદ્યતવિહારીને અભ્યુત્થાન અને વંદનાદિ યથાયોગ્ય સત્કાર કરવો, અને શીતલવિહારીને તે સત્કાર ન કરવો એ ઉત્સર્ગ માર્ગ છે; તેમને તો કોઈ ગાઢ કારણના અપવાદથી પર્યાય (બ્રહ્મચર્ય) - પરિષદ્-પુરુષ-ક્ષેત્ર-કાળ-અને આગમનો વિચાર કરીને જ લાભાલાભ જાણી વંદનાદિ સત્કાર કરવો યોગ્ય છે.

શિષ્ય પ્રશ્ન : જેમ તીર્થંકરની પ્રતિમામાં તીર્થંકરના ગુણ નથી, તો પણ (તીર્થંકરના ગુણનું આરોપણ કરીને) સાક્ષાત્ તીર્થંકર માનીને વંદનપૂજા કરીએ છીએ તેમ પાર્શ્વસ્થાદિ સાધુઓમાં સાધુના ગુણ નથી, તો પણ સાધુના ગુણનું આરોપણ કરીને (સાધુ માનીને) વંદના કરીએ તો શું ?

ગુરુ ઉત્તર:- પ્રતિમામાં તો ગુણ અને અવગુણ બન્ને ન હોવાથી જેવા ગુણવાળી માનવી હોય તેવી માની શકાય, પરંતુ પાર્શ્વસ્થાદિમાં તો અવગુણ વિદ્યમાન છે; તેથી તેમાં ગુણનું આરોપણ થાય નહિ. જેમ ખાલી પાત્રમાં જે ભરવું હોય તે ભરાય, પરંતુ કોઈ પણ એક વસ્તુથી ભરેલા પાત્રમાં બીજી વસ્તુ ન ભરાય, માટે પ્રતિમાનું દૃષ્ટાન્ત આ સ્થાને ઘટી શકતું નથી. (ઈત્યાદિ સવિસ્તર ચર્ચા આવઠો નિર્યુક્તિથી જાણવી.)

અવતરણ :- હવે આ ગાથામાં ૫ વંદનીય સાધુનું ૪થું દ્વાર કહેવાય છે
આયરિય ઉવજ્ઞાણ, પવત્તિ થેરે તહેવ રાયણિણ ।
કિઙ્કમ્મ નિજ્જરટ્ઠા, કાયવ્વમિમેસિં પંચણહં ॥૧૩॥

શબ્દાર્થ :-

નિજ્જર=નિર્જરને
 અટ્ઠા=અર્થે, માટે

ઙ્કમેસિં=એ (એઓને).

ગાથાર્થ :- આચાર્ય-ઉપાધ્યાય-પ્રવર્તક-સ્થવિર તેમજ રાત્તિક એ પાંચને નિર્જરને અર્થે વંદન કરવું. ॥૧૩॥

ભાવાર્થ :- ગણના નાયક તથા સૂત્ર-અર્થ બન્નેના જાણ અને અર્થની વાચના આપે તે આચાર્ય, તથા ગણના નાયક થવાને યોગ્ય (નાયક સરખા), સૂત્ર-અર્થ બન્નેના જાણ, પરંતુ વાચના સૂત્રની આપે તે ઉપાધ્યાય સાધુઓને ક્રિયાકાંડ વગેરેમાં પ્રવર્તવે તે પ્રવર્તક, મુનિમાર્ગથી બેદ પામતા અને પતિતપરિણામી થતા સાધુઓને અથવા પ્રવર્તકે સાધુને જે માર્ગમાં પ્રવર્તવેલા હોય તે સાધુઓ પાછા તે માર્ગથી બેદ પામી પતિતપરિણામી થતા હોય તો તેઓને ઉપદેશાદિ વડે તે માર્ગમાં સ્થિર કરે તે અથવા વૃદ્ધાવસ્થાવાળા હોય તે સ્થવિર, અને *પર્યાયમાં વડીલ હોય તે રાત્તિક અથવા રત્નાધિક કહેવાય. તેમજ ૧ગણાવચ્છેદક પણ કહેવાય.

એ પાંચેમાં આચાર્યાદિ ચાર ૨દીક્ષાપર્યાય વડે ન્યૂન હોય તો પણ તેઓને દ્વાદશાવર્તવંદન કર્મની નિર્જર માટે કરવું જોઈએ; તેમજ એ પાંચને અનુક્રમે વંદન કરવું. કેટલા એક આચાર્યો એમ પણ કહે છે કે-સર્વથી પ્રથમ આચાર્યને, અને ત્યારબાદ રત્નાધિકપણાની યોગ્ય મર્યાદા વડે અનુક્રમે વંદન કરવું એટલે દીક્ષાપર્યાય અધિક હોય તેને પહેલું વંદન કરવું, (આવ૦ નિ૦ વત્તિ.)

* જ્ઞાનપર્યાય, દીક્ષાપર્યાય અને વયપર્યાય એ ૩ પ્રકારના યથાયોગ્ય પર્યાય જાણવા.

૧ આવ૦ વૃત્તિમાં ગણાવચ્છેદકને (ગણીને) સ્થવિર સાથે ગણ્યા છે. અને ભાષ્યની અવચૂરિમાં રત્નાધિકનું જ બીજું નામ ગણાવચ્છેદક કહ્યું છે. ત્યાં ગચ્છના કાર્ય માટે ક્ષેત્ર, ઉપધિ આદિકના લાભાર્થે વિચરનાર અને સૂત્ર તથા અર્થ બન્નેને જાણનાર તે ગણાવચ્છેદક કહેવાય.

૨ જો કે રત્ન એટલે દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર (એ ૩ રત્ન)માં અધિક હોય તે રત્નાધિક કહેવાય, પરંતુ અહીં ચારિત્રપર્યાયમાં જયેષ્ઠ તે રત્નાધિક એવો અર્થ મુખ્ય હોવાથી રત્નાધિકને “દીક્ષાપર્યાય વડે ન્યૂન હોય તો પણ (વાંદવા)” એ અર્થ સંગત નથી, કારણ કે રત્નાધિક તો દીક્ષાપર્યાય વડે અધિક જ હોય એમ અહીં ગણેલું છે માટે દીક્ષાપર્યાય વડે ન્યૂન એવા ચાર કહ્યા છે.

અવતરણ :- હવે વંદન કોણે ન કરવું, એટલે વંદના કોની પાસે ન કરાવવી ? તે કહેવાનું (=૪ પાસે વંદન ન કરાવવા સંબંધી) ૫ મું દ્વાર આ ગાથામાં દર્શાવાય છે તથા ૪ જણે વંદના કરવી તે સંબંધી ૬ દ્વં દ્વાર પણ દર્શાવાય છે.

માય-પિય-જિદ્ધમાયા, ઓમાવિ તહેવ સવ્વરાયણિણે ।

કિઙ્કમ્મ ન કારિજ્જા, ચઠ સમણાઈ કુણંતિ પુણો ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ :-

ઓમ=અવમ, વયાદિકમાં લઘુ

(ના ગ્રહણ માટે અપિ શબ્દ છે.)

અવિ=તો પણ અથવા 'માતામહ

પિતામહ વગેરે

કારિજ્જા=(વંદન) કરાવવું.

ગાથાર્થ :- દીક્ષિત માતા; દીક્ષિત પિતા, દીક્ષિત જ્યેષ્ઠભાઈ (મોટાભાઈ) વગેરે, તેમજ વયમાં લઘુ હોય છતાં પણ સર્વે રત્નાધિક (જ્ઞાનાદિ ગુણ વડે અધિક) એ ચાર જણ પાસે મુનિએ વંદના ન કરાવવી, પરંતુ એ ૪ સિવાયના શેષ શ્રમણ આદિક (સાધુ-સાધ્વી-શ્રાવક-શ્રાવિકા) પાસે વંદના કરાવવી, એટલે સાધુ આદિ *ચારેએ વંદના કરવી. ॥૧૪॥ એ ૫મું તથા ૬ દ્વં દ્વાર કહ્યું.

ભાવાર્થ :- ગાથાર્થવત્ સુગમ છે, પરંતુ વિશેષ એ છે કે- સાધુ થયેલ માતા-પિતા અને જ્યેષ્ઠભાઈ વગેરે પાસે (માતામહ, પિતામહ વગેરે) પાસે વંદન ન કરાવવી, પરંતુ ગૃહસ્થપણામાં રહેલા માતાદિક પાસે વંદના કરાવવી. તથા જ્ઞાનાદિ ગુણમાં અધિક એવા રત્નાધિક લઘુ હોય છતાં પણ વંદના ન કરાવવી તે જ્ઞાનાદિ ગુણનું બહુમાન છે, અને તે ઉચિત વ્યવહાર છે.

અવતરણ :- હવે આ ગાથામાં પાંચ સ્થાને વંદના ન કરવી તે પાંચ નિષેધસ્થાન સંબંધી ૭ મું દ્વાર કહે છે.

વિક્ખિત્ત-પરાહુત્તે, ²અ પમત્તે, મા કયાઙ્ વંદિજ્જા ।

આહારં નીહારં, કુળમાણે કાઝકામે અ ॥૧૫॥

૧ માતામહ વગેરેનું ગ્રહણ આવ૦ વૃત્તિમાં (અવિ=) અપિ શબ્દથી કર્યું છે, અને અવયૂરિમાં માતા-પિતાના ઉપલક્ષણથી કર્યું છે, (એટલે માતા-પિતા કહેવાથી માતામહ (=માતાના બાપ) પિતામહ (બાપના બાપ) વગેરે પાસે પણ વંદન ન કરાવવું.)

*આવ૦ નિર્યુક્તિમાં વંદના કરનાર (વંદન દાતા) સાધુજ હોય એમ કહ્યું છે તે સાધુ સામાચારીને અંગે સંભવે છે.

૨ અવયૂરિ આદિ પ્રતોમાં પણ એ ખૂટતો અ કાર આવ૦ નિર્યુક્તિમાંથી લીધો છે.

શબ્દાર્થ :-

વિક્ષિપ્ત=વ્યક્ષિપ્ત-વ્યગ્રચિત્ત

પરાહુત્તે=પરાઙ્મુખ હોય

પમત્તે=પ્રમાદમાં હોય

કયાઙ્=કદાચિત્, કદી પણ

કુળમાણે=કરતા હોય

કાઝકામે=કરવાની ઈચ્છાવાળા હોય.

ગાથાર્થ :- ગુરુ જ્યારે વ્યગ્ર (કોઈ ધર્મકાર્યની ચિંતામાં વ્યાકુળ) ચિત્તવાળા હોય, પરાઙ્મુખ (એટલે સન્મુખ ન બેઠેલા) હોય, ક્રોધ, નિદ્રા વગેરે પ્રમાદમાં વર્તતા હોય, આહાર-નિહાર કરતા હોય તેમજ કરવાની ઈચ્છાવાળા હોય ત્યારે કદી પણ વંદના ન કરવી. ૧૫

ભાવાર્થ :- ગાથાર્થવત્ સુગમ છે, પરન્તુ વિશેષ એ છે કે-એ પાંચ વખતે વંદના કરવાથી અનુક્રમે ધર્મનો અન્તરાય, વંદનનું અનવધારણ (=અલક્ષ્ય) ક્રોધ, આહારનો અન્તરાય અને નિહારનું અનિર્ગમન (લઘુનીતિ, વડીનીતિ બરાબર ઊતરે નહિ તે) ઇત્યાદિ દોષ પ્રાપ્ત થાય છે. (આવ૦ વૃત્તિ.)

અવતરણ :- આ ગાથામાં ગુરુને ૪ સ્થાનકે (પ્રસંગે) વાંદણાં દેવારૂપ ચાર અનિષેધસ્થાનનું ૮ મું દ્વાર કહે છે.

પસંતે આસણત્થે અ, ઉવસંતે ઉવટ્ઠિણ્ ।

અણુન્નવિત્તુ મેહાવી, કિઙ્કમ્મં પઝંજઙ્ ॥૧૬॥

શબ્દાર્થ :-

ઉવટ્ઠિણ્=ઉપસ્થિત,

અણુન્નવિત્તુ=અનુજ્ઞા માગીને

મેહાવી=બુદ્ધિમાન

પઝંજઙ્=પ્રયોજે, કરે.

ગાથાર્થ :- ગુરુ જ્યારે પ્રશાન્ત (અવ્યગ્ર) ચિત્તવાળા હોય, આસન ઉપર બેઠેલા હોય, ઉપશાન્ત (ક્રોધાદિ રહિત) હોય, અને વંદન વખતે શિષ્યને “છંદેણ” ઇત્યાદિ વચન કહેવા માટે ઉપસ્થિત ઉઘટ (તત્પર) હોય ત્યારે (એ ૪ પ્રસંગે) બુદ્ધિમાન્ શિષ્ય ગુરુની આજ્ઞા માગીને વંદન કરે છે. ॥૧૬॥

ભાવાર્થ :- ગાથાર્થવત્ સુગમ છે.

અવતરણ :- હવે ૮ કારણે વંદના કરવાનું ૯ મું દ્વાર કહેવાય છે.

પડિકમણે સજ્ઞાણ, કાઝસ્સગ્ગા-વરાહ-પાહુણાણ્ ।

આલોયણ સંવરણે, ઉત્તમ (અ) ટ્ઠે ય વંદણયં ॥૧૭॥

શબ્દાર્થ :- ગાથાર્થને અનુસારે.

ગાથાર્થ :- પ્રતિક્રમણમાં (માટે), સ્વાધ્યાયમાં, કાઝસ્સગ્ગમાં, અપરાધ ખમાવવામાં, મોટા સાધુ પ્રાહુણા આવે તેમને, આલોચનામાં, સંવરમાં, (પ્રત્યાખ્યાન માટે), અને ઉત્તમ અર્થમાં (એટલે સંલેખનાદિ માટે) ગુરુને વંદન કરવું. ॥૧૭॥

ભાવાર્થ :- પ્રતિક્રમણમાં ચાર વાર બે બે વાંદણાં દેવાય છે તે પ્રતિક્રમણ માટે ગુરુવંદન જાણવું. તથા ગુરુ પાસે વાચના લેતી વખતે પ્રથમ ગુરુને ૩ વાર વંદન કરવું તે સ્વાધ્યાય* માટે જાણવું, તથા યોગોદ્ધવહન વખતે આયંબિલ છોડી નીવીનું પચ્ચક્ષ્પાણ કરવા પહેલાં ગુરુને વંદન કરવું તે કાઝસ્સગ માટે જાણવું. ગુરુ પ્રત્યે થયેલો અપરાધ ખમાવવા માટે જે પ્રથમ ગુરુવંદન કરવું તે અપરાધ માટે જાણવું, તથા વડીલ સાધુ પ્રાહુણા પધારે ત્યારે તે પ્રાહુણા સાધુને (સાંભોગિક અર્થાત્ સરખી સામાચારીવાળા હોય તો ગુરુને પૂછીને અને અસાંભોગિક હોય તો પ્રથમ ગુરુને વંદના કરીને પૂછે, અને ગુરુ આદેશ આપે તો) વંદના કરવી તે 'પ્રાહુણા માટે જાણવું. તથા કોઈ અતિચાર-અનાચારનું આલોચનાદિ પ્રાયશ્ચિત અંગીકાર કરવું હોય ત્યારે ગુરુને પ્રથમ વંદના કરવી તે આલોચના માટે જાણવું, 'વિહારગમન સમયે પણ જે વંદન તે આ ભેદમાં અંતર્ગત થાય છે. તથા ઘણા આગારવાળા એકાશનાદિ પચ્ચક્ષ્પાણને ભોજન કર્યા બાદ ઓછા આગારવાળું કરવું તે દિવસચરિમ પચ્ચક્ષ્પાણરૂપ સંવર (=સંક્ષેપ), અથવા નમુસ્કારસહિયં આદિ લઘુપચ્ચક્ષ્પાણ બદલીને ઉપવાસાદિ મોટું પચ્ચક્ષ્પાણ કરવું તે પણ સંવર (સંવરણ) કહેવાય, માટે તે સંવર એટલે પ્રત્યાખ્યાન કરવા પહેલાં ગુરુને વંદના કરવી તે પ્રત્યાખ્યાન માટે જાણવું. તેમજ અનશન તથા સંલેખણા (રૂપ ઉત્તમ અર્થ) અંગીકાર કરવા માટે પ્રથમ ગુરુવંદન કરવું તે ઉત્તમાર્થ માટે જાણવું. એ પ્રમાણે ૮ કારણે ગુરુને વંદન કરવું.

એમાં પ્રતિક્રમણનાં ૪ અને સ્વાધ્યાયનાં ૩ એ ૭ વંદન દિવસના પૂર્વાર્ધનાં તથા ઉત્તરાર્ધનાં મળી ૧૪ 'ધ્રુવવંદનો' છે, કે જે દરરોજ કરવા યોગ્ય છે, અને શેષ કાયોત્સર્ગાદિકનાં વંદનો તેવા તેવા કારણ પ્રસંગે કરવાનાં હોવાથી અધ્રુવવંદનો છે.

*પટ્ટઠવણાનું, પવેયણાનું અને પઠન બાદ કાળ વેળાનું ગુરુવંદન તે સ્વાધ્યાયનાં ૩ વંદન સાધુસામાચારીથી જાણવા યોગ્ય છે.

૧ એમાં પ્રાહુણા મુનિ લઘુ હોય તો તે પ્રાહુણા મુનિએજ વંદન કરવું, અને પ્રાહુણા જયેષ્ઠ હોય તો પ્રાહુણાને તત્રસ્થ લઘુ મુનિઓએ વંદન કરવું એ બન્ને અર્થ છે. (પ્રવ૦ સાર૦ વૃત્તિ)

૨ આલોચનાયાં વિહારાપરાધભેદભિન્નાયાં ઇતિ આવ૦ વૃત્તિ વચનાત્.

૩ ચત્તારિ પડિક્કમણે, કિઙ્કમ્મા તિન્નિ હુંતિ સજ્ઞાણે ।

પુવ્વન્હે, અવરન્હે કિઙ્કમ્મા ચડદસ હવંતિ ॥ આ૦ નિ૦ ૧૨૦૧ ॥

एवमेतानि ध्रुवानि प्रत्यहं कृतिकर्माणि चतुर्दश भवन्ति इति आव० वृत्ति०

અવતરણ :- હવે આ ગાથામાં ૨૫ (પચીસ) આવશ્યકનું ૧૦ મું દ્વાર કહેવાય છે.

દોઽવણયમહાજાયં, આવત્તા બાર ચડસિર તિગુત્તં ।

દુપવેસિગનિક્કમણં, પણવીસાવસય કિઙ્કમ્મે ॥૧૮॥

શબ્દાર્થ :-

અવણયં=અવનત, નમન	ઇગ નિક્કમણં=૧ નિષ્કમણ
અહાજાયં=યથાજાત	(નીકળવું)
આવત્તા=આવર્ત	પણવીસ=પચીસ
દુ-પવેસ=બે પ્રવેશ	આવસય=આવશ્યક

ગાથાર્થ :- ૨ અવનત, ૧ યથાજાત, ૧૨ આવર્ત, ૪ શીર્ષ, ૩ ગુપ્તિ, ૨ પ્રવેશ, અને નિષ્કમણ (નિર્ગમન) એ પ્રમાણે દ્વાદશાવર્તવંદનમાં ૨૫ આવશ્યક છે. ॥૧૮॥

ભાવાર્થ :- અવશ્ય કરવા યોગ્ય ક્રિયાઓ તે આવશ્યક કહેવાય, તે અહીં ગુરુવંદનમાં વંદનસૂત્ર બોલતી વખતે પચીસ આવશ્યક સાચવવા યોગ્ય છે. તે આ પ્રમાણે-

૨ અવનત- ગુરુ મહારાજને પોતાની વંદન કરવાની ઈચ્છા પ્રગટ જણાવવાને માટે ઇચ્છામિ ચમાસમણો વંદિતં જાવણિજ્જાણે નિસીહિયાણે એટલાં પાંચ પદ કહીને જે કિંચિત્ મસ્તક (સહિત શરીર) નમાવવું તે અવનત કહેવાય. તે પહેલા વંદન વખતે પહેલું અવનત, અને બીજીવારના વંદન વખતે બીજું અવનત પણ એ જ પાંચ પદના ઉચ્ચાર પૂર્વક જાણવું.

૧ યથાજાત- અહીં શિષ્ય યથા=જેવી રીતે જાત એટલે જન્મ્યો હતો તેવા આકારવાળા થઈને ગુરુવંદન કરવું (એટલે વાંદણાનો સૂત્રપાઠ બોલવો તે જન્મ સરખી મુદ્રા) તે યથાજાત આવશ્યક કહેવાય. ત્યાં જન્મ ૨ પ્રકારનો છે, એક સંસારમાયા રૂપી સ્ત્રીની કુક્ષિમાંથી (=સંસારમાંથી) બહાર નીકળવું તે દીક્ષાજન્મ, અને બીજો માતાની કુક્ષિમાંથી બહાર નિકળવું તે ભવજન્મ. એ બંને જન્મનું અહીં પ્રયોજન છે. તે આ પ્રમાણે-દીક્ષાજન્મ વખતે (=દીક્ષા લેતી વખતે) જેમ ચોલપટ્ટ (કટિવસ્ત્ર), રજોહરણ (ઓઘો) અને મુહપત્તિ એ ૩ ઉપકરણ જ હતાં તેમ દ્વાદશાવર્તવંદન વખતે પણ એ ૩ જ ઉપકરણ રાખવાં, અને ભવજન્મ વખતે જેમ કપાળે લાગેલા બે હાથ સહિત જન્મ્યો હતો તેમ ગુરુવંદન વખતે પણ શિષ્યે કપાળે બે હસ્ત લગાડી (અંજલિ જોડી) વંદન કરવું તે બન્ને પ્રકારના જન્મના આકારવાળું અહિં ૧ યથાજાત આવશ્યક જાણવું.

૧૨ આવર્ત-(વંદન સૂત્રના અમુક પદોચ્ચારપૂર્વક ગુરુના ચરણ પર તથા મસ્તકે હાથ સ્થાપવા-સ્પર્શાવવા રૂપ જે) કાયવ્યાપાર વિશેષ તે આવર્ત કહેવાય. તે ૧૨ આવર્ત પદોના નામથી આ પ્રમાણે- ૧ અહો, ૨ કાયં, ૩ કાય સંફાસં, ૪ યમણિજ્જો મે કિલામો અપ્પકિલંતાણં બહુસુમેણ મે દિવસો વડ્ઠંતો જત્તા મે, ૫ જવણિ, ૬ જ્જં ચ મે. એ પહેલાં ૬ x આવર્ત પહેલા વંદન વખતે અવગ્રહમાં પ્રવેશ કરીને કરવાના હોય છે, અને ૧ અવગ્રહમાંથી નીકળીને પુનઃ બીજા વંદન વખતે પણ અવગ્રહમાં પ્રવેશ કરીને એ જ ૬ આવર્ત બીજીવાર કરવાનાં હોવાથી ૧૨ આવર્ત ગણાય છે.

૪ શીર્ષ-અહીં શીર્ષ માત્ર કહેવાથી પણ ગુરુ બે વાર કિંચિત્ મસ્તક નમાવે. તે ગુરુનાં બે શીર્ષ, અને શિષ્ય બે વાર વિશેષ શીર્ષ નમાવે (બે વાર સંફાસં એ પદ બોલતી વખતે) તે શિષ્યનાં બે શીર્ષવંદન, એ પ્રમાણે ૪ શીર્ષવંદન જાણવાં, એટલે જે વંદનમાં ૪ શીર્ષનમન હોય તે ૪ શીર્ષવંદન જાણવાં.

અહીં કેટલાક આચાર્યો બે ખામણા વખતનાં બે અને (બે) સંફાસં વખતનાં બે, એ રીતે ચારે શીર્ષનમન શિષ્યનાં ગણે છે, પરંતુ ગુરુનાં નહિ, પ્રસિદ્ધિમાં પણ શિષ્યનાં ૪ શીર્ષનમન આ મતાંતર પ્રમાણે જ ગણાય છે.

પ્રશ્ન :- બે અવનતમાં પણ શીર્ષનમન છે, અને આ ચાર શીર્ષમાં પણ શીર્ષનમન છે તો એ બે આવશ્યકોમાં તફાવત શું ?

x એ ૬ આવર્તમાં પહેલાં ત્રણ આવર્ત “અહો કાયં કાય” એ પ્રમાણે બે બે અક્ષરના ગણવા, તેમાં પહેલા અક્ષરના ઉચ્ચાર વખતે બે હથેળી ઊંધી કરી ગુરુના ચરણે લગાડવી અને બીજા અક્ષરના વખતે બે હથેળી ચત્તી કરી પોતાના કપાળે લગાડવી. એવા પ્રકારની ત્રણ વાર હસ્તયેષ્ટા એજ પહેલા ૩ આવર્ત ગણાય અને “સંફાસં”ના ઉચ્ચાર વખતે મસ્તક ગુરુના ચરણે નમાવવું. તથા બીજા પણ આવર્ત “જતા ભે, જવણિ, જજં ચ ભે” એ ત્રણ ત્રણ અક્ષરના ગણવા. તેમાં પહેલા અને ત્રીજા અક્ષરોચ્ચાર વખતે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે કરવું. અને મધ્ય અક્ષરના ઉચ્ચાર વખતે ચત્તી કરેલી હથેળીઓને ગુરુચરણથી પોતાના લલાટ દેશ તરફ લઈ જતાં માર્ગમાંજ (વચમાંજ) સહજ અટકાવવી, એટલે વિસામો આપવો. અહીં ત્રીજા આવર્તમાં “સંફાસં” પદ અને ચોથા આવર્તમાં ખમણિજ્જોથી વર્ધકંતો સુધીનાં પદ કાયવ્યાપાર પૂર્વક તથા આવર્તમાં ગણાતાં નથી, તો પણ સૂત્રનો અસ્ખલિત સંબંધ દર્શાવવા માટે એ પદો આવર્તોની સાથે આવશ્યક વૃત્તિ આદિમાં જેમ લખ્યાં છે તેમ અહીં પણ લખ્યાં છે, પરંતુ આવર્ત તો બે-બે અને ત્રણ-ત્રણ અક્ષરના જ ગણવા.

૧ ગુરુથી શિષ્યે ડાહ્યા દૂર રહેવું જોઈએ, તેથી ડાહ્યાનું વચ્ચેનું આંતરું વા ક્ષેત્ર તે અવગ્રહ તેમાં ગુરુની આજ્ઞા માગીને જ પ્રવેશ થઈ શકે.

ઉત્તર :-અવનત આવશ્યકમાં શિષ્યના શીર્ષનમનની અને તે પણ કિંચિત્ નમનની મુખ્યતા છે, અને શીર્ષ આવશ્યકમાં નમન કરતા સર્વ શીર્ષની તેમજ શિષ્યના વિશેષ શીર્ષ નમનની પણ મુખ્યતા છે, એ તફાવત છે.

અહીંં યમેમિ યમાસમણો દેવસિયં વઙ્કમં એ પદોના ઉચ્ચારપૂર્વક શિષ્યના મસ્તકનું નમન તે ૧ શિષ્યશીર્ષ, અને અહમવિશ્વામેમિ તુમં એ પ્રમાણે બોલતા આચાર્યનું કિંચિત્ શીર્ષનમન તે ૨ જીં ગુરુશીર્ષ, તે પહેલા વંદન વખતે અને તેવીજ રીતે બીજા વંદન વખતે પણ ૨ શીર્ષ ગણતાં ૪ શીર્ષ આવશ્યક ગણવાં. અથવા કોઈ સ્થાને એમ પણ ગણાય છે કે-સંકાસં પદોચ્ચાર વખતે શિષ્યનું સંપૂર્ણ (=ગુરુના ચરણ સુધીનું નમન) તે ૧ શીર્ષનમન, અને યમેમિ યમાં ઇત્યાદિ પૂર્વોક્ત પદોચ્ચાર વખતે પણ શિષ્યનું તેવું બીજું શીર્ષનમન, તે પહેલા વંદનમાં અને બીજા વંદનમાં એમ બે વાર ગણતાં શિષ્યનાંજ ૪ શીર્ષ આવશ્યક ગણવાં.

૩ ગુપ્તિ-વંદન કરતી વખતે મનની એકાગ્રતા તે ૧ મનગુપ્તિ, વંદન સૂત્રના અક્ષરોનો શુદ્ધ અને અસ્ખલિત ઉચ્ચાર તે ૨ વચનગુપ્તિ, અને કાયા વડે આવર્ત વગેરે (સમ્યક્ પ્રકારે કરે પરંતુ) વિરાધે નહિ (=સંદોષ ન કરે) તે ૩ કાયગુપ્તિ.

૨ પ્રવેશ- પહેલા વંદન વખતે ગુરુની અનુજ્ઞા (આજ્ઞા) લઈને અવગ્રહમાં પ્રથમ 'પ્રવેશ કરવો તે પહેલો પ્રવેશ, અને અવગ્રહમાંથી બહાર નીકળ્યા બાદ બીજા વંદન વખતે પણ આજ્ઞા માગીને પ્રવેશ કરવો તે બીજો પ્રવેશ.

૧ નિષ્ક્રમણ-અવગ્રહમાંથી બહાર નીકળવું તે નિષ્ક્રમણ આવશ્યક કહેવાય, અને તે બે વંદનમાં (અથવા બે પ્રવેશમાં) એક વખત જ હોય છે, કારણ કે પહેલી વારના વાંદણામાં અવગ્રહને વિષે પ્રવેશ કરીને ત્યારબાદ ૬ આવર્ત કરીને આવસ્સિયાં એ પદ કહી તુર્ત અવગ્રહમાંથી નીકળીને ઊભા રહી શેષ સૂત્રપાઠ બોલવાનો હોય છે, અને બીજીવારના વાંદણા વખતે તો બીજીવાર પ્રવેશ કરીને બીજીવારના ૬ આવર્ત કરી રહ્યા બાદ પણ અવગ્રહમાં રહીને જ ઊભા થઈ સર્વ સૂત્રપાઠ બોલવાનો હોય છે, એવો વિધિમાર્ગ છે, જેથી પ્રવેશ બે વાર, પરંતુ નીકળવાનું તો એક જ વાર હોય છે, પરંતુ બીજીવાર નીકળવાનું હોતું નથી તે કારણથી જ આવસ્સિયાં એ પદ પણ બીજીવાર બોલવામાં આવતું નથી.

---

૧ વંદન વખતે આવર્ત કરવા પહેલાં અવગ્રહથી બહાર જ રહેવાનું હોય છે માટે બે વંદન વખતે બે વાર અવગ્રહમાં પ્રવેશ કરવાનો હોય છે.

પ્રશ્ન :- બીજીવારનું વંદનસૂત્ર સંપૂર્ણ બોલી રહ્યા પછી પણ અવગ્રહથી બહાર તો નીકળવું જ જોઈએ, કારણ કે શિષ્યને અવગ્રહમાં વિના કારણે રહેવાની આજ્ઞા નથી, તો તે વખતે બીજું નિષ્ક્રમણ કેમ ન ગણાય ?

ઉત્તર :- એ બીજું નિષ્ક્રમણ દ્વાદશાવર્તવંદન કરવા માટે નથી, તેમજ દ્વાદશાવર્ત વંદનમાં વચગાળે પણ નથી તે કારણથી એ નિષ્ક્રમણ દ્વાદશાવર્ત વંદનના આવશ્યક તરીકે ગણાય નહિ. એ પ્રમાણે દ્વાદશાવર્ત વંદનમાં પચીસ આવશ્યકો અવશ્ય સાચવવા યોગ્ય જાણવાં.

અવતરણ :- પૂર્વ ગાથામાં કહેલા ૨૫ આવશ્યકોની વિરાધના કરવાથી વંદનનું ફળ (કર્મ નિર્જર્જરા) ન થાય તે આ ગાથામાં કહે છે-

કિઙ્કમ્મંપિ કુણંતો, ન હોઙ્કિઙ્કમ્મનિજ્જરાભાગી ।

પણવીસામન્નયરં સાહૂ ઠાણં વિરાહંતો ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ :-

(અ) પિ=પણ

કુણંતો=કરતો

પણવીસ=પચીસ (આવશ્યક) માંના

અન્નયરં=કોઈ એક પણ

ઠાણં=સ્થાનને, આવશ્યકને

ગાથાર્થ :- ગુરુવંદન કરતો એવો સાધુ (અને ઉપલક્ષણથી સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા પણ) એ પચીસ આવશ્યકોમાંના કોઈ એક પણ આવશ્યકને વિરાધતો છતો (જેમ તેમ કરતો છતો) વંદનથી થતી કર્મનિર્જર્જરાના ફળનો ભાગી થતો નથી (એટલે તેને કર્મની નિર્જર્જરા ન થાય.) ૧૯

ભાવાર્થ :- ગાથાર્થવત્ સુગમ છે.

અવતરણ :- હવે આ ગાથામાં મુહપત્તિની ૨૫ પડિલેહણાનું ૧૧મું દ્વાર કહેવાય છે.

દિટ્ઠિપડિલેહ એગા, છ ઉડ્ઢ પપ્ફોડ તિગતિગંતરિયા ।

અક્કોડ પમજ્જણયા, નવ નવ મુહપત્તિ પણવીસા ॥૨૦॥

શબ્દાર્થ :-

દિટ્ઠિ=દૃષ્ટિની

પડિલેહ=પડિલેહણા, પ્રતિલેખના

ઉડ્ઢ=ઊર્ધ્વ

પપ્ફોડ=પપ્ફોડા, પ્રસ્ફોટક, ખંખેરવી,

ઊંચીનીચી કરવી

તિગતિગ=ત્રણ ત્રણને

અન્તરિયા=અંતરિત, આંતરે

અક્કોડ=અખોડા, આસ્ફોટક

આખોટક, અંદર લેવું.

પમજ્જણયા=પ્રમાર્જના, પખ્ખોડા.

(ઘસીને કાઢવું)

ગાથાર્થ :- દૃષ્ટિપડિલેહણા, ૬ ઊર્ધ્વ પપ્ફોડા, અને ત્રણ ત્રણને આંતરે ૯ અખોડા તથા ૯ પ્રમાર્જના (એટલે ત્રણ ત્રણ અખોડાને આંતરે ત્રણ ત્રણ

‘પ્રમાર્જના અથવા ત્રણ ત્રણ પ્રમાર્જનાને આંતરે ત્રણ ત્રણ ^૨અખોડા મળી ૯ અખોડા અને ૯ પ્રમાર્જના), એ પ્રમાણે મુહપત્તિની ૨૫ પડિલેહણા જાણવી. ॥૨૦॥

માવાર્થ :- ગુરુવંદન કરનાર ભવ્ય પ્રાણીએ પ્રથમ ખમાસમણ દઈ ગુરુની આજ્ઞા માગી પગના ^૩ઉત્કટિક આસનથી બેસીને મૌનપણે મુહપત્તિની ૨૫ પડિલેહણા બે હાથને બે પગના આંતરામાં રાખી કરવી, તે ૨૫ પડિલેહણા આ પ્રમાણે-

૧ દષ્ટિ પડિલેહણા- મુહપત્તિનાં ૫૩ ઉખેડી દષ્ટિ સન્મુખ તીચ્છી વિસ્તારીને દષ્ટિ-સન્મુખ રહેલું પહેલું પાસું દષ્ટિથી બરાબર તપાસવું, તેમાં જો કોઈ જીવજંતુ માલૂમ પડે તો તેને જયણાપૂર્વક યોગ્ય સ્થાને મૂકવું. ત્યાર બાદ મુહપત્તિનો બે હાથે ધરેલો ઉપલો ભાગ ડાબા હાથ ઉપર (જમણા હાથ વડે) નાખીને બીજું પાસું એવી રીતે બદલી નાખવું કે પ્રથમ ડાબા હાથમાં ધરેલો=દાબેલો ખૂણો જમણા હાથમાં આવે અને બીજું પાસું દષ્ટિ સન્મુખ થઈ જાય, ત્યારબાદ તે દષ્ટિ સન્મુખ થયેલા બીજા પાસાને પણ પહેલા પાસાવત્ દષ્ટિથી તપાસવું. એ પ્રમાણે, મુહપત્તિનાં બે પાસાં દષ્ટિથી તપાસવાં તે દષ્ટિલેહણા જાણવી.

૬ ઋધ્વ પપ્ફોડા (=૬ પુરિમ) બીજા પાસાની દષ્ટિ પડિલેહણા કરીને તે * ઋધ્વ એટલે તીચ્છી વિસ્તારેલી એવી મુહપત્તિનો પ્રથમ ડાબા હાથ તરફનો ભાગ ત્રણ વાર ખંખેરવો અથવા નચાવવો તે પહેલાં ૩ *પુરિમ કહેવાય; ત્યારબાદ (દષ્ટિ પડિલેહણામાં કહ્યા પ્રમાણે) મુહપત્તિનું બીજું પાસું બદલીને અને દષ્ટિથી તપાસીને જમણા હાથ તરફનો ભાગ ત્રણ વાર ખંખેરવો અથવા નચાવવો તે બીજા ^૩પુરિમ ગણાય, એ પ્રમાણે કરેલા ૬ પુરિમ તે જ ૬ ઊર્ધ્વપપ્ફોડા અથવા ૬ ઊર્ધ્વ પ્રસ્ફોટક કહેવાય.)

૧ ઇતિ અવચૂરિ;

૨ ઇતિ પ્રવ૦ સારો૦ વૃત્તિ; અને ધર્મસંગ્રહવૃત્તિ:

૩ બે પગ વાળી બન્ને ઘુંટણ ઊંચા રહે તેવી રીતે ઊભા પગે ભૂમિથી અદ્ધર બેસવું તે અહીં ઉક્કડુ આસન અથવા ઉત્કટિકાસન જાણવું, અને મુહપત્તિ પડિલેહણ વખતે બે હાથને બે પગની વચ્ચે રાખવા.

+ ઉત્કટિકાસને બેસવું તે કાયોધ્વ અને મુહપુત્તિનો તીચ્છો વિસ્તાર તે વસ્ત્રોધ્વ એમ બન્ને પ્રકારની ઊર્ધ્વતા અહીં ગણાય.

* મુહપત્તિને તીચ્છી વિસ્તારીને જે પુરિમ એટલે પૂર્વ ક્રિયા-પ્રથમ ક્રિયા કરવામાં આવે છે તે પુરિમ કહેવાય.

૧ અક્ષોઢા-ઉપર કહ્યા પ્રમાણે પુરિમ થઈ ગયા બાદ મુહપત્તિનો મધ્ય ભાગ ડાબા હાથ ઉપર નાખીને ઘડીવાળો મધ્યભાગનો છેડો જમણા હાથે એવી રીતે ખેંચી લેવો કે જેથી બરાબર બે પડની ઘડી વળી જાય, અને (તે બે પડવાળી થયેલી મુહપત્તિ) દૃષ્ટિ સન્મુખ આવી જાય. ત્યાર બાદ તુર્ત તેના ત્રણ (અથવા બે) ^૧વધૂટક કરીને જમણા હાથની ચાર અંગુલીઓના ત્રણ આંતરામાં ભરાવવા-દાબવા, અને તેવી રીતે ત્રણ વધૂટક કરેલી મુહપત્તિને ડાબા હાથની હથેલી ઉપર હથેલીને ન અડે - ન સ્પર્શે તેવી રીતે પ્રથમ ત્રણ વાર ખંખેરવાપૂર્વક કાંડા સુધી લઈ જવી, અને એ પ્રમાણે ત્રણ વખત વચ્ચે વચ્ચે આગળ કહેવાતા પખ્ખોડા કરવાપૂર્વક ત્રણ ત્રણવાર અંદર લેવી તે ૯ અખ્ખોડા અથવા ૯ આખોટક અથવા ૯ આસ્ફોટક કહેવાય. (તેમાં ગ્રહણ કરવાનું હોવાથી ખંખેરવાનું નથી.)

૧ પ્રમાર્જના (પક્ષોઢા)-ઉપર કહ્યા પ્રમાણે પહેલીવાર કાંડા તરફ ચઢતાં ત્રણ અખ્ખોડા કરીને નીચે ઊતરતી વખતે હથેલીને મુહપત્તિ અડે=સ્પર્શે એવી રીતે (મુહપત્તિ વડે) ત્રણ ઘસરકા ડાબી હથેલીને કરવા તે પહેલી ૩ પ્રમાર્જના ત્યારબાદ (કાંડા તરફ ચડતાં ૩ અખ્ખોડા કરીને) બીજીવાર ઊતરતાં ૩ પ્રમાર્જના, અને એ જ પ્રમાણે (વચ્ચે ૩ અખ્ખોડા કરીને) પુનઃ ત્રીજી વખત ૩ પ્રમાર્જના કરવી તે ૯ પ્રમાર્જના, અથવા ૯ પખ્ખોડા અથવા ૯ પ્રસ્ફોટક કહેવાય. (ઉપર કહેલા ૬ પ્રસ્ફોટક તે આથી જુદા જાણવા, કારણ કે વિશેષતઃ એ ૬ ઊર્ધ્વપક્ષોડા અથવા ૬ પુરિમ કહેવાય છે, પરંતુ પ્રસિદ્ધિમાં જે ૯ પખ્ખોડા ગણાય છે તે તો આ ૯ પ્રમાર્જનાનું નામ છે.

એ ૯ અખ્ખોડા અને ૯ પખ્ખોડા તિગતિગ અંતરિયા એટલે પરસ્પર ત્રણ ત્રણને આંતરે થાય છે, તે આ પ્રમાણે-પ્રથમ હથેલીએ ચઢતાં ૩ અખ્ખોડા કરવા, ત્યારબાદ હથેલી ઉપરથી ઊતરતાં ૩ પખ્ખોડા કરવા, ત્યારબાદ પુનઃ ૩ પખ્ખોડા, પુનઃ ૩ અખ્ખોડા, પુનઃ ૩ અખ્ખોડા અને પુનઃ ૩ પખ્ખોડા એ અનુક્રમે ૯

---

૧ વધૂ એટલે સ્ત્રી જેમ લજ્જા વડે શીર્ષનું વસ્ત્ર મુખ આગળ લટકતું-લંબાયમાન રાખે છે, તેમ મુહપત્તિના ૩ વળને ચાર અંગુલીઓના ૩ આંતરામાં ભરાવી-દાબવી નીચે જુલતા-લંબાયમાન રાખવા તે ૩ વધૂટક કહેવાય. શ્રી પ્રવ૦ સાર૦ વૃત્તિમાં બે વધૂટક પણ કરવા કહ્યા છે, પરંતુ એ પ્રચલિત નથી.

અખ્ખોડા અને ૮ પખ્ખોડા પરસ્પર અંતરિત ગણાય છે. અથવા “*અખ્ખોડાના આંતરે પખ્ખોડા” એમ પણ ગણાય છે.

એ પ્રમાણે અહિં મુહપત્તિની ૨૫ પડિલેહણા ગ્રંથ વધવાના ભયથી અત્યંત સંક્ષિપ્ત રીતે કહી છે, માટે વિસ્તારાર્થીએ અન્ય ગ્રંથોની તેમજ ચાલુ ગુરુ-સંપ્રદાયથી પણ વિશેષ વિધિ અવશ્ય જાણવી, કારણ કે સંપ્રદાયથી વિધિ જાણ્યા અથવા જોયા વિના મુહપત્તિની યથાર્થ પડિલેહણા કરી શકાય નહિ. તથા મુહપત્તિની પડિલેહણા વખતે ૨૫ બોલ પણ (સ્પષ્ટ ઉચ્ચારથી બોલવા નહિ પરંતુ) મનમાં ચિંતવવાના કહ્યા છે. ॥ ઇતિ *મુહપત્તિની ૨૫ પડિલેહણા ॥

અવતરણ :- હવે આ ગાથામાં શરીરની પચીસ પડિલેહણાનું ૧૨મું દ્વાર કહે છે.

પાયાહિણેણ તિય તિય, વામેયરબાહુ-સીસ-મુહ-હિયણે ।

અંસુદ્ધાહો પિદ્ધે ચડ, છપ્પય દેહપણવીસા ॥૨૧॥

શબ્દાર્થ :-

પાયાહિણેણ=પ્રદક્ષિણા પ્રમાણે

હિયણે=હૃદય ઉપર

વામ=ડાબો

અંસ=ખંભો

ઇયસ=જમણો (ડાબાથી ઈતર)

ઉદ્ધ=ઊર્ધ્વ, ઉપર

બાહુ=હાથ

અહો=નીચે

ગાથાર્થ :- પ્રદક્ષિણાના ક્રમે પ્રથમ ડાબા હાથની, ત્યારબાદ જમણા હાથની, મસ્તકની, મુખની અને હૃદય (છાતી)ની ત્રણ ત્રણ પડિલેહણા કરવી, ત્યારબાદ બન્ને ખભાની ઉપર તથા નીચે પીઠની પ્રમાર્જના કરવી તે ૪ પડિલેહણા

* પ્રવૃત્તિ સારો વૃત્તિ તથા ધર્મસંગ્રહ વૃત્તિમાં પખ્ખોડાના આંતરે અખ્ખોડા કહ્યા છે. તો પણ અખ્ખોડાના આંતરે પખ્ખોડા કહેવામાં પણ વિરોધ નથી કારણ કે પ્રારંભથી ગણીએ તો અખ્ખોડાના આંતરે પખ્ખોડા, અને છેડેથી ગણતાં પખ્ખોડાના આંતરે અખ્ખોડા અને સામુદાયિક ગણતાં પરસ્પર અંતરિત ગણાય.

૧ મુહપતિ શ્વેત વસ્ત્રની ૧ વેંત ૪ અંગુલ પ્રમાણની સમચોરસ જોઈએ, અને તેનો ૧ છેડો (ચાલુ રીતિ પ્રમાણે) બંધાયેલી કોરવાળો જોઈએ, તે કોરવાળો ભાગ જમણા હાથ તરફ રહે એવી રીતે પહેલી બરાબર અર્ધભાગની ૧ ઘડી વાળીને પુનઃ ‘બીજી ઘડી ઉપલા ભાગમાં આશરે બે અંગુલ પહોળી દૃષ્ટિ સન્મુખ પાડવી, જેથી ઉપર બે અંગુલ જેટલા ભાગમાં ૪ પડ અને નીચે ચાર અંગુલ જેટલા ભાગમાં બે પડ થાય.

તથા ચરવળો દશીઓ સહિત ૩૨ અંગુલ રાખવો, જેમાં ૨૪ અંગુલની દાંડી અને ૮ અંગુલની દશીઓ હોય.

૧ પીઠની અને ત્યારબાદ ૬ પડિલેહણા બે પગની, એ પ્રમાણે શરીરની પચીસ પડિલેહણા જાણવી. ॥૨૧॥

મુહપત્તિની ક્રમવાર ૨૫ પડિલેહણા વખતે ક્રમવાર ચિંતવવા યોગ્ય બોલ આ પ્રમાણે-	
કઈ પડિલેહણા વખતે ?	ક્યા બોલ ?
૧ { પહેલું પાસુ તપાસતાં બીજું પાસુ તપાસતાં	સૂત્ર અર્થ તત્ત્વ કરી સદ્બુદ્ધિ } ૧બોલ
૬ { પહેલા ૩ પુરિમ વખતે બીજા ૩ પુરિમ વખતે	સમકિત મોહનીય, મિશ્ર મોહનીય મિથ્યાત્વ મોહનીય પરિહરૂં (૩) કામરાગ, સ્નેહરાગ, દૃષ્ટિરાગ પરિહરૂં (૩)
૯ { પહેલા ૩ અખ્ખોડા કરતાં પહેલા ૩ પખ્ખોડા કરતાં બીજા ૩ અખ્ખોડા કરતાં	સુદેવ-સુગુરુ-સુધર્મ આદરૂં (૩) કુદેવ-કુગુરુ-કુધર્મ પરિહરૂં (૩) જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર આદરૂં (૩)
૯ { બીજા ૩ પખ્ખોડા કરતાં ત્રીજા ૩ અખ્ખોડા કરતાં ત્રીજા ૩ અખ્ખોડા કરતાં	જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર વિરાધના પરિહરૂં (૩) મનગુપ્તિ-વચનગુપ્તિ-કાયગુપ્તિ આદરૂં (૩) મનદંડ-વચનદંડ-કાયદંડ પરિહરૂં (૩)

॥ પુરુષના શરીરની ૨૫ પડિલેહણા ॥

ભાવાર્થ :- જમણા હાથમાં વધૂટક કરેલી મુહપત્તિ વડે પ્રથમ ડાબા હાથના મધ્ય, જમણા અને ડાબા ભાગને અનુક્રમે પ્રમાર્જવો તે વામભુજાની ૩ પડિલેહણા જાણવી, ત્યારબાદ મુહપત્તિને ડાબા હાથમાં વધૂટક કરી જમણા હાથની (ડાબા હાથની જેમ) ત્રણ પ્રમાર્જના કરવી તે દક્ષિણભુજાની ૩ પડિલેહણા, ત્યારબાદ વધૂટક છૂટા કરી દઈ બે છેડે ગ્રહણ કરેલી મુહપત્તિ વડે મસ્તકના મધ્ય, દક્ષિણ (જમણા) અને વામ (ડાબા ભાગને અનુક્રમે પ્રમાર્જવા તે શીર્ષની ૩ પડિલેહણા ત્યારબાદ એ જ ક્રમ પ્રમાણે મુખની ૩ તથા હૃદયની ૩ મળી પાંચ અંગની ૧૫ પડિલેહણા થઈ.

૧ પીઠની એ ૪ પ્રમાર્જના પ્રસિદ્ધિમાં બે ખભાની અને બે કક્ષાની પડિલેહણા ગણાય છે, તેનું કારણ મુહપત્તિને પ્રથમ ત્યાંથી જ ફેરવીને લઈ જવાની હોય છે માટે એવી પ્રસિદ્ધિ સંભવે છે.

ત્યારબાદ મુહપત્તિને જમણા હાથમાં લઈ જમણા ખભા પરથી ફેરવીને વાંસાનો-પીઠનો જમણો ભાગ (=જમણાનો ઉપલો ભાગ) પ્રમાર્જવો તે પીઠની પહેલી પડિલેહણા જાણવી. ત્યારબાદ મુહપત્તિને ડાબા હાથમાં લઈ ખભા ઉપરથી ફેરવી પીઠનો ડાબો ભાગ (=ડાબા વાંસાનો ઉપરનો ભાગ) પ્રમાર્જવો તે પીઠની બીજી પડિલેહણા જાણવી. ત્યારબાદ તે જ ડાબા હાથમાં રાખેલી મુહપત્તિને જમણા હાથની કક્ષા (=જમણી કાખ) સ્થાને ફેરવીને જમણા વાંસાનો નીચેનો ભાગ પ્રમાર્જવો તે પીઠની અથવા ચાલુ રીતિ પ્રમાણે કાખની ત્રીજી પડિલેહણા જાણવી. ત્યારબાદ મુહપત્તિ જમણા હાથમાં લઈ ડાબી કક્ષા (કાખ)ના સ્થાને ફેરવી ડાબા વાંસાની નીચેનો ભાગ પ્રમાર્જવો. એ પ્રમાણે પીઠની વાંસાની ૪ પ્રમાર્જના થઈ. એ ૪ પડિલેહણાને ૨ ખભાની અને ૨ પીઠની પડિલેહણા ગણવાનો વ્યવહાર પ્રસિદ્ધ છે.

ત્યારબાદ ચરવલા અથવા ઓઘા વડે પ્રથમ જમણા પગનો મધ્યભાગ-જમણો ભાગ-ડાબો ભાગ અનુક્રમે પ્રમાર્જવો. ત્યારબાદ એ જ રીતે ડાબા પગની પણ ૩ પ્રમાર્જના કરવી. એ પ્રમાણે બે પગની ૬ પ્રમાર્જના થઈ, જેથી સર્વ મળી શરીરની ૨૫ પડિલેહણા કરવી. (શ્રી પ્રવ૦ સારો૦ વૃત્તિમાં તો પગની ૬ પડિલેહણા મુહપત્તિથી કરવાની કહી છે પરંતુ મુખ આગળ રાખવાની મુહપત્તિને પગે અડાડવી યોગ્ય ન હોવાથી ઓઘા અથવા ચરવળા વડેજ પગની પડિલેહણા કરવાનો વ્યવહાર છે.

॥ સ્ત્રીના શરીરની ૧૫ પડિલેહણા ॥

સ્ત્રીઓનું હૃદય, તથા શીર્ષ, તથા ખભા વચ્ચે વડે સદા આવૃત્ત (ઢાંકેલા) હોય છે, માટે તે ત્રણ અંગની (અનુક્રમે ૩-૩-૪=) ૧૦ પડિલેહણા હોય નહિ, માટે શેષ (=બે હાથની ૩-૩, મુખની ૩, અને બે પગની ૩-૩ એ) ૧૫ પડિલેહણા સ્ત્રીઓના શરીરની હોય છે, તેમાં પણ પ્રતિક્રમણ વખતે સાધ્વીજીનું શીર્ષ ખુલ્લું રહેવાનો વ્યવહાર હોવાથી ૩ શીર્ષ પડિલેહણા સહ ૧૮ ૧પડિલેહણા સાધ્વીજીને હોય છે).

એ શરીરની પચીસ પડિલેહણા વખતે પણ પચીસX બોલ મનમાં ચિંતવવાના કહ્યા છે.

૧ પ્રવૃત્તિમાં તેવો વ્યવહાર દેખાય છે. પ્રવ૦ સારો૦ અને ધર્મ સં૦ની વૃત્તિમાં તો સાધ્વીજીની ૧૮ પડિલેહણા કહી નથી, ફક્ત સ્ત્રીની ૧૫ પડિલેહણા કહી છે. પરંતુ ભાષ્યના જ્ઞા૦ વિ૦ સૂ૦ કૃત બાલાવબોધમાં કહી છે.

X તે પચીસ બોલ આ પ્રમાણે અનુક્રમે જાણવા-

અવતરણ :- પૂર્વે કહેલાં પચીસ આવશ્યક વગેરે વિધિપૂર્વક કરવાથી શું ફળ થાય? તે આ ગાથામાં દર્શાવે છે-

**આવસ્સાસુ જહ જહ, કુણઙ પયત્તં અહીણમઙ્ગરિત્તં ।
તિવિહકરણોવઉત્તો, તહ તહ સે નિજ્જરા હોઙ્ગ ॥૨૨॥**

શબ્દાર્થ :-

અહીણં=અહીન, સંપૂર્ણ, અન્યૂન.

ઉવઉત્તો=ઉપયોગવાળો

(અ) અઙ્ગરિત્તં=અધિક (નહિ).

સે=તેને

ગાથાર્થ :- જે જીવ ગુરુવંદનનાં પચીસ આવશ્યકોને વિષે (તેમજ ઉપલક્ષણથી મુહપત્તિની અને શરીરની પણ પચીસ-પચીસ પડિલેહણાને વિષે) ત્રણ પ્રકારના કરણ વડે (મન-વચન-કાયા વડે) ઉપયુક્ત-ઉપયોગવાળો થઈને જેમ જેમ અન્યૂનાધિક (ન્યૂન નહિ તેમ અધિક પણ) નહિ એવો યથાવિધિ પ્રયત્ન કરે તેમ તેમ તે જીવને કર્મની

(૩) ડાબા હાથના ૩ ભાગ પડિલેહતાં	(૩) હાસ્ય-રતિ-અરતિ પરિહરું
(૩) જમણા હાથના " " "	(૩) ભય-શોક-દુર્ગંછા પરિહરું
(૩) મસ્તકના " " "	(૩) કૃષ્ણલેશ્યા - નીલલેશ્યા કાપોતલેશ્યા પરિહરું
(૩) મુખ ઉપરના " " "	(૩) રસગારવ-ઋદ્ધિગારવ-શાતા - ગારવ પરિહરું
(૩) હૃદયના " " "	(૩) માયાશલ્ય - નિયાણશલ્ય- મિથ્યાત્વશલ્ય પરિહરું
(૪) ૨ ખભાને ૨ પીઠ મળી ૪ ભાગ "	(૪) ક્રોધ-માન-માયા-લોભ પરિહરું
(૩) જમણા પગના ૩ ભાગ "	(૩) પૃથ્વીકાય-અપ્કાય-તેઉકાયની રક્ષા કરું.
(૩) ડાબા પગના " " "	(૩) વાયુકાય-વનસ્પતિકાય-ત્રસ- કાયની જયણા કરું.
૨૫	૨૫ બોલ

૧ ધર્માનુષ્ઠાન તો જેટલું અધિક થાય તેટલું શ્રેષ્ઠ જ ગણાય, એ વાત જો કે સત્ય છે, પરંતુ તે અનિયત વિધિવાળા ધર્મકાર્યોને અંગે સમજવું, અને નિયત (મર્યાદિત) વિધિવાળા ધર્મકાર્યોમાં-ધર્માનુષ્ઠાનોમાં તો જે વિધિ મર્યાદિત કરી હોય તે વિધિથી કિંચિત્ ન્યૂનતા તેમજ કિંચિત્ અધિકતા પણ ન થવી જોઈએ, કારણ કે તેથી વિધિમાર્ગ અનવસ્થિત થતાં ધર્મનો પણ વિચ્છેદ થવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય.

(ઘણી) અધિક અધિક નિજર્જરા થાય (અને ઉપયોગ રહિત અવિધિએ હીનાધિક કરે તો તે મુનિ પણ વિરાધક જાણવા). ॥૨૨॥

ભાવાર્થ :- ગાથાર્થવત્ સુગમ છે.

અવતરણ :- હવે આ ૩ ગાથામાં ગુરુવંદનમાં (દ્વાદશાવર્ત વંદનમાં) ટાળવા યોગ્ય ૩૨ દોષનું ૧૩ મું દ્વાર કહેવાય છે-

દોષ^૧ અણાદિય^૨ થદિદ્ય^૩, પવિદ્ધ^૪ પરિપિંડિયં^૫ ચ ટોલગડં^૬ ।

અંકુસ^૭ કચ્છભરિંગિય^૮, મચ્છુવ્વત્તં^૯ મણપડું ॥૨૩॥

વેડ્યબદ્ધ^{૧૦} ભયંતં^{૧૧}, ભય^{૧૨} ગારવ^{૧૩} મિત્ત^{૧૪} કારણા^{૧૫} તિન્નં^{૧૬} ।

પડિણીય^{૧૭} સ્થુતજ્ઞિય^{૧૮}, સઢ^{૧૯} હીલિય^{૨૦} વિપલિતંચિયયં^{૨૧} ॥૨૪॥

દિટ્ઠમદિટ્ઠં^{૨૨} સિંગં^{૨૩}, કર^{૨૪} તમ્મોઅણ^{૨૫} અલિદ્ધણાલિદ્ધં^{૨૬} ।

ઊણં^{૨૭} ઉત્તરચૂલિઅ^{૨૮}, મૂઅં^{૨૯} ઢઙ્ઘર^{૩૦} ચુડલિયં^{૩૧} ચ ॥૨૫॥

શબ્દાર્થ :- ગાથાર્થને અનુસારે

ગાથાર્થ :-
 ૧ અનાદત (અનાદર) ૨ દોષ-સ્તબ્ધ ૩ દોષ-પ્રવિદ્ધ
 ૪ દોષ-પરિપિંડિત ૫ દોષ-ટોલગતિ ૬ દોષ-અંકુશ ૭ દોષ-કચ્છપરિંગિત
 ૮ દોષ-મત્સ્યોદ્વૃત્તા ૯ દોષ-મનઃપ્રદુષ્ટ ૧૦ દોષ-વેદિકાબદ્ધ ૧૧ દોષ-ભજન્ત
 ૧૨ દોષ-ભય ૧૩ દોષ-ગારવ (ગૌરવ) ૧૪ દોષ-મિત્ર ૧૫ દોષ-કારણ દોષ-
 ૧૬ સ્તેન ૧૭ દોષ-પ્રત્યનીક ૧૮ દોષ-રુષ્ટ ૧૯ દોષ-તર્જિત ૨૦ દોષ-શઠ દોષ-
 ૨૧ હીલિત ૨૨ દોષ-વિપરિકુચિત ૨૩ દોષ-દૃષ્ટાદૃષ્ટ ૨૪ દોષ-શૃંગ ૨૫ દોષ-કર દોષ-
 ૨૬ -(તન્મોચન=) કરમોચન ૨૭ દોષ-આશ્લિષ્ટ ૨૮ અનાશ્લિષ્ટ ૨૯ દોષ-
 ૩૦ ઊન ૩૧ દોષ-ઉત્તરચૂડ (ઉત્તરચૂલિકા) ૩૨ દોષ-મૂક ૩૩ દોષ-ઢઙ્ઘર ૩૪ દોષ-
 ૩૫ અને ચુડલિક દોષ (એ ૩૨ દોષ ટાળી ગુરુવંદન-દ્વાદશાવર્ત વંદન કરવું) ॥૨૩॥૨૪॥૨૫॥

ભાવાર્થ :- ગુરુવંદનમાં ટાળવા યોગ્ય ૩૨ દોષનું કિંચિત્ સ્વરૂપ કહેવાય છે તે આ પ્રમાણે-

૧ અનાદૃત (અનાદર) દોષ-અનાદરપણે સંભ્રમ (એટલે ચિત્તની ઉત્સુકતા) સહિત વંદન કરવું તે (અહીં આઢા=આદર તે રહિત હોવાથી અણાદિય દોષ કહેવાય છે.)

૨ સ્તબ્ધ દોષ-મદ (જાતિમદ વગેરે મદ) વડે સ્તબ્ધ^૧-અક્કડ-અભિમાની થઈ વંદન કરે તે.

૩ પ્રવિદ્ધ દોષ-વંદના અસ્થાને^૨ છોડીને એટલે અધૂરી રાખીને ભાડુતની^૩ પેઠે નાસી જાય તે. આ દોષવાળું વંદન અનુપચાર વંદન કહેવાય છે.

૪ પરિપિંડિત દોષ-એકત્ર થયેલા ઘણા આચાર્યાદિકને જુદી જુદી વંદના વડે ન વાંદતાં એક જ વંદનાથી સર્વને વાંદે તે. અથવા આવર્તીને અને સૂત્રાક્ષરોને યથાયોગ્ય જુદા ન પાડતાં ભેગા કરી નાખી વંદના કરે તે. અથવા *બે કુક્ષિ ઉપર (=કેડ ઉપર ડાબો જમણો) બે હાથ સ્થાપવાથી પિંડિત (=ભેગા) થયેલા હાથ-પગ પૂર્વક વંદન કરે તે એ ત્રણ અર્થ જાણવા.

૫ ટોલગતિ દોષ-ટોલ એટલે તીડ તેની માફક (વંદન કરતી વખતે) પાછો હઠે, અને આગળ (સન્મુખ) ખસે, એ પ્રમાણે આગળ પાછળ કૂદકા મારતો વાંદે તે.

૬ અંકુશ દોષ-હાથીને જેમ અંકુશથી યથાસ્થાને લઈ જવાય અથવા બેસાડાય છે, તેમ શિષ્ય પણ વંદનાર્થે આચાર્યનો હાથ અથવા કપડું ઝાલી-ખેંચી યથાસ્થાને લાવી અથવા બેસાડી વંદના કરે તે, અથવા રજોહરણને

૧ વાયુ આદિકથી નહિ નમતું અંગ દ્રવ્ય સ્તબ્ધ અને અભિમાનથી નહિ નમવું તે **ભાવ સ્તબ્ધ** તેના ૪ ભાંગા આ પ્રમાણે-(૧) દ્રવ્યથી સ્તબ્ધભાવથી અસ્તબ્ધ, (૨) ભાવથી સ્તબ્ધ-દ્રવ્યથી અસ્તબ્ધ, (૩) દ્રવ્યથી સ્તબ્ધભાવથી પણ સ્તબ્ધ અને (૪) દ્રવ્યથી અસ્તબ્ધ અને ભાવથી પણ અસ્તબ્ધ, એ ચાર ભાંગામાં ચોથો ભંગ શુદ્ધ છે, અને શેષ ત્રણ ભંગમાં ભાવથી સ્તબ્ધ તો અશુદ્ધ જ છે. તથા દ્રવ્યથી સ્તબ્ધ તે (પહેલા ભાંગે) શુદ્ધ અને (ત્રીજે ભાંગે) અશુદ્ધ પણ હોય.

૨ પ્રથમપ્રવેશ આદિ સાચવવા યોગ્ય સ્થાનો અધૂરાં રાખીને નાસી જવું તે અસ્થાને છોડવું ગણાય.

૩ ભાડુતી ગાડાવાળો કોઈક વ્યાપારીનાં વાસણો બીજા નગરથી તે વ્યાપારીને ત્યાં લાવ્યો. વ્યાપારીએ કહ્યું હું વાસણો ઉતારવાનું સ્થાન દેખું તેટલીવાર જરા થોભજે, ત્યારે ભાડુતીએ કહ્યું ભાડું નગર સુધી લાવવાનું ઠરાવ્યું છે, પરન્તુ થોભીને તમારા બતાવેલા સ્થાને વાસણો ઉતારવાનું ઠરાવ્યું નથી, એમ કહી અસ્થાને જ તે વાસણો ઠાલવી ચાલ્યો ગયો તેમ.

૪ એ ત્રીજો અર્થ ધર્મસંગ્રહવૃત્તિમાં કહેલો લખ્યો છે.

અંકુશની પેઠે બે હાથે ઝાલી વંદના કરે તે. અન્ય આચાર્યો કહે છે કે-અંકુશથી હસ્તિ (ના શીર્ષ)ની પેઠે (વંદન કરતી વખતે) શીર્ષને નીચું-ઊંચું કરવું તે. એમ *ત્રણ અર્થ જાણવા.

૭ કચ્છપરિગત દોષ-કચ્છપ એટલે કાચબો, તેની પેઠે +રિંગતો એટલે અભિમુખ (સન્મુખ) અને પશ્ચાત્મુખ કિંચિત્ શરીરને ચળાયમાન કરતો વંદના કરે, એટલે ઊભા રહીને “તિત્તી સન્નયરાએ” ઇત્યાદિ વંદનાકરો બોલતી વખતે, અને બેસીને “અહો કાયં” ઇત્યાદિ અકરો બોલતી વખતે શરીરને ગુરુ સન્મુખ અને પશ્ચાત્=પોતાના તરફ ઊભા ઊભા તેમજ બેઠાં બેઠાં હિંડોલાની પેઠે હલાવ્યા કરે તે.

૮ મત્સ્યોદ્વૃત્ત દોષ-મત્સ્ય (માછલું) જેમ જળમાં ઉછાળો મારતું શીઘ્ર ઉપર આવે છે, અને પુનઃ નીચે ડૂબતી વખતે પોતાનું શરીર ઉલટાવી શીઘ્ર ડૂબી જાય છે, તેમ શિષ્ય પણ ઊઠતી અને બેસતી વખતે એકદમ ઉછળવા સરખો શીઘ્ર ઊઠે અને બેસે તે મત્સ્યોદ્વૃત્ત અથવા મત્સ્યોદ્ધૃત દોષ કહેવાય અથવા મત્સ્ય જેમ ઉછળીને ડૂબતી વખતે શરીર એકદમ ફેરવી-પલટાવી નાખે છે, તેમ એકને વંદના કરતો પુનઃ (પાસે-પડખે વા પશ્ચાત્ બેઠેલા) બીજા આચાર્યાદિકને વાંદવા માટે ત્યાં ને ત્યાં જ બેઠો છતાં પોતાનું શરીર એકમદ ધુમાવે=ફેરવી દે, પરન્તુ જયણાથી ઊઠીને ત્યાં ન જાય તે મત્સ્યાવર્ત દોષ પણ આ દોષમાં જ અંતર્ગત છે. અહીં મત્સ્યનું “ઉદ્ધૃત” એટલે ઊંચું ઉછળવું અને “આવર્ત” એટલે શરીરને ગોળાકારમાં પરાવર્તવું-ફેરવી દેવું-ધુમાવવું એવો શબ્દાર્થ છે.

૯ મનઃપ્રદુષ્ટ દોષ-વંદનીય આચાર્યાદિ કોઈ ગુણ વડે હીન હોય તો તે હીન ગુણને મનમાં લાવી અસૂચા સહિત (અરુચિપૂર્વક) વંદનાકરે તે. અથવા ^૧આત્મપ્રત્યય અને પરપ્રત્યયથી ઉત્પન્ન થયેલા મનોદ્વેષપૂર્વક વંદના કરે તે.

*બીજો અર્થ આવ૦ વૃત્તિ તથા ભાષ્યાવચૂરિમાં પણ છે, તો પણ પ્રવ૦ સારો૦ વૃત્તિમાં એ બીજા અને ત્રીજા અર્થ માટે પણ “સૂત્રાનુસારી” નથી માટે “તત્ત્વ બહુશ્રુતગમ્ય” કહ્યું છે. ધર્મ સં૦ વૃત્તિમાં ત્રણે અર્થ કહ્યા છે.

+ કાચબો પોતાની ડોકને પીઠમાંથી વારંવાર બહાર કાઢે છે અને પુનઃ પાછો ખેંચી લે છે તે કાચબાનું રિંગણ કહેવાય.

૧ ગુરુએ શિષ્યને પોતાને કહ્યું હોય તો આત્મપ્રત્યય, અને શિષ્યના મિત્રાદિક આગળ શિષ્યને રૂબરૂમાં કહ્યું હોય તો પરપ્રત્યય મનઃપ્રદોષ જાણવો. (પ્રવ૦ સારો૦ વૃત્તિઃ)

૧૦ વેદિકાબદ્ધ દોષ-બે જાનુ (ધુંટણ) ઉપર બે હાથ સ્થાપીને, અથવા બે જાનુની નીચે બે હાથ સ્થાપીને, અથવા બે જાનુના પડખે બે હાથ સ્થાપીને, અથવા બે હાથ ખોળામાં રાખીને, અથવા એક જાનુને બે હાથની વચ્ચે રાખીને એમ પાંચ પ્રકારે વંદના કરે તો તે પાંચ પ્રકારનો વેદિકાબદ્ધ દોષ જાણવો. (અહીં વેદિકા એટલે હાથની રચના-સ્થાપના તે વડે બદ્ધ એટલે યુક્ત તે વેદિકાબદ્ધ દોષ.)

૧૧ ભજન્ત દોષ- આ ગુરુ મને ભજે છે એટલે સેવે છે, (એટલે મારી સારી રીતે બરદાસ કરે છે) મને અનુસરે છે, તેમજ આગળ પણ મને ભજશે (=અનુવર્તશે-મારી સેવા બરદાસ કરશે) એવા અભિપ્રાયથી વંદના કરવી, અથવા હે ગુરુજી ! અમે તમને વંદના કરતા ઊભા છીએ એમ કહેવું તે.

૧૨ ભય દોષ-વંદના નહિ કરું તો ગુરુ મને સંઘથી, કુલથી, ગચ્છથી અથવા ક્ષેત્રથી બહાર કરશે (કાઢશે) એવા ભયથી વંદના કરવી તે.

૧૩ મૈત્રી દોષ-આચાર્ય મારા મિત્ર છે, અથવા આચાર્ય સાથે મારે મૈત્રી (મિત્રતા) થશે એમ જાણીને વંદન કરવું તે.

૧૪ ગૌરવ દોષ-સર્વ સાધુઓ જાણે કે આ સાધુ વંદનાદિ સામાયારીમાં અતિ કુશળ છે, એવા ગર્વથી-માનથી આવર્ત વગેરે વંદનવિધિ યથાર્થ કરે તે.

૧૫ કારણ દોષ-જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રનો લાભ એ ત્રણ કારણ વર્જીને શેષ વસ્ત્ર-પાત્ર આદિના લાભના કારણથી વંદન કરવું તે. (અહીં જ્ઞાનાદિકના લાભને જો કે કારણદોષમાં ગણ્યો નથી તો પણ લોકમાં પૂજા-મહત્ત્વાદિ માટે જ્ઞાનાદિ ત્રણેના લાભની ઈચ્છા પણ કારણ દોષમાં ગણાય.)

૧૬ સ્તેન દોષ-વંદના કરવાથી મારી લઘુતા જણાશે એવા અભિપ્રાયથી છાનો-છૂપો રહી વંદન કરી લેવું, અથવા કોઈ દેખે ન દેખે તેમ ઉતાવળથી કરી લેવું તે સ્તેન (એટલે ચોરવત્ છાનો અને ઉતાવળો) દોષ જાણવો.

૧૭ પ્રત્યનીક દોષ-પંદરમી ગાથામાં કહેલા વંદના નહિ કરવાના અવસરે વંદના કરવી તે.

૧૮ રુષ્ટ દોષ - ગુરુ રોષાયમાન હોય તે વખતે વંદન કરવું અથવા પોતે રોષમાં-ક્રોધમાં વર્તતાં વંદન કરવું તે બન્ને રીતે રુષ્ટ દોષ જાણવો.

---

૧ આ અર્થ જો કે ૧૭મા પ્રત્યનીકના એક અવયવમાં અન્તર્ગત (ગૌણપણે રહ્યો) છે, તો પણ અહીં રોષની મુખ્યતાએ મુખ્ય ગણીને કહ્યો છે.

૧૯ તર્જના દોષ-“હે ગુરુ ! કાજના મહાદેવ સરખા તમો ન વાંદવાથી રોષ કરતા નથી,તેમ વાંદવાથી પ્રસન્ન પણ થતા નથી, માટે અમે વાંદીએ કે ન વાંદીએ તે બધું તમારે મન સરખું જ છે” એમ (વચનથી) તર્જના કરતો વંદના કરે તે, અથવા અંગુલી આદિક વડે (કાયાથી) તર્જના કરતો વંદન કરે તે.

૨૦ શઠ દોષ-વંદન તે વિશ્વાસ ઉપજાવવાનું કારણ છે, એમ માની લોકમાં વિશ્વાસ ઉપજાવવાના અભિપ્રાયથી યથાર્થ વિધિ સાચવી વંદના કરે તે. (અહીં શઠ એટલે કપટભાવ જાણવો.) અથવા માંદગી વગેરેનું બહાનું કાઢી યથાવિધિ વંદના ન કરે તે પણ શઠ દોષ જાણવો.

૨૧ હીલિત દોષ-હે ગુરુ ! તમને વાંદવાથી શું ? ઇત્યાદિ વચનોથી હેલના-અવજ્ઞા કરતો વંદન કરે તે.

૨૨ વિપલિ (રિ) કુંચિત દોષ-થોડી વંદના કરીને વચ્ચે દેશકથાદિક વિકથાઓ કરે તે. એનું *વિપરિકુંચિત નામ પણ છે.

૨૩ દ્વિષ્ટ દોષ-ધણા સાધુઓ વંદન કરતા હોય તે વખતે કોઈ સાધુની ઓથે-ઓડમાં રહીને અથવા અંધારામાં ગુરુ ન દેખે ત્યારે વંદના કર્યા વિના ઊભો રહે અથવા બેસી રહે, અને ગુરુ દેખે કે તુર્ત વંદન કરવા માંડે તે.^૧

૨૪ શૃંગ દોષ-પશુનાં બે શિંગડાં જેમ મસ્તકના ડાબા જમણા બે ભાગમાં હોય છે, તેમ અહીં પોતાના લલાટના બે પડબે વંદન કરે તે. અર્થાત્ “અહો કાયં કાય” એ પદોના ઉચ્ચાર વખતે લલાટના મધ્ય ભાગે બે હાથ (ની અંજલિ) સ્પર્શી-લગાડી આવર્ત (વા વંદન) ન કરતાં લલાટના ડાબા-જમણા એ બે પડબે હાથ લગાડી વંદન કરે તે શૃંગ દોષ.

૨૫ કર દોષ-આ વંદન કરવું તે પણ અરિહંત ભગવંત રૂપી રાજાનો વા ગુરુનો કર છે એમ સમજી વંદન કરવું તે.

૨૬ કર્મોચન દોષ-સાધુ થવાથી લૌકિક (રાજાના) કરથી તો છૂટ્યા, પરન્તુ અરિહંતરૂપી રાજાના (વાંદણાં દેવારૂપી) કરથી હજી છૂટા થયા નથી, એમ કર ચૂકવવા સરખું સમજી વંદન કરે તે.

૨૭ આશિલષ્ટ-અનાશિલષ્ટ દોષ- અહો કાયં કાય ઇત્યાદિ ૬ આવર્ત કરતી વખતે બે હાથ રજોહરણને અને મસ્તકે લગાડવા-સ્પર્શવા જોઈએ, તે યથાવિધિ

*એ શબ્દમાં “વિ” અને “પરિ” એ બે ઉપસર્ગ છે, અને કુંચ ધાતુથી બનતો કુંચન શબ્દ અલ્પ કરવાના અર્થવાળો છે જેથી કુંચિ=અલ્પીકૃત અર્ધીકૃત વંદના.

૧ સોળમા સ્તેન દોષમાં દષ્ટાદષ્ટ કહેલ છે તે લોક વડે દષ્ટાદષ્ટ છે. અને આ ત્રેવીમા દોષમાં ગુરુવડે દષ્ટાદષ્ટ શિષ્ય જાણવો.

ન સ્પર્શો તો (આશ્લિષ્ટ=સ્પર્શ, અનાશ્લિષ્ટ=અસ્પર્શ) તે દોષરૂપ છે. અહીં સ્પર્શના ૪ ભાંગા થાય છે તેમાં પહેલો ભાંગો શુદ્ધ છે તે આ પ્રમાણે-

(૧) બે હસ્ત વડે	૨જોહરણને સ્પર્શ - અને મસ્તકને સ્પર્શ	(શુદ્ધ)
(૨) બે હસ્ત વડે	૨જોહરણને સ્પર્શ - અને મસ્તકને ન સ્પર્શ	} અશુદ્ધ
(૩) બે હસ્ત વડે	૨જોહરણને ન સ્પર્શ - અને મસ્તકને સ્પર્શ	
(૪) બે હસ્ત વડે	૨જોહરણને ન સ્પર્શ - અને મસ્તકને ન સ્પર્શ	

૨૮ ન્યૂન દોષ- વંદનસૂત્રના વ્યંજન(=અક્ષર), અભિલાપ (પદ-વાક્ય), અને આવશ્યક (જે પૂર્વે પચીસ કલાં છે તે) ન્યૂન કરે, પણ પરિપૂર્ણ ન કરે તે.

૨૯ ઉત્તરચૂ : (ઉત્તરચૂલિકા) દોષ- (ઉત્તર એટલે) વંદન કર્યા પછી પર્યન્તે (ચૂડ એટલે ઊંચી શિખા તે સરખા) મોટા સાદે “મત્થએણ વંદામિ” એ ચૂલિકારૂપે અધિક કહેવું તે.

૩૦ મૂક દોષ-મૂક-મૂંગા મનુષ્યની પેઠે વંદનસૂત્રના અક્ષરો આલાપક કે આવર્તનો પ્રગટ ઉચ્ચાર કરે નહિ, પરન્તુ મોઢે ગણગણીને અથવા મનમાં બોલી-વિચારીને વંદન કરે તે.

૩૧ ઢઢૂર દોષ-ધણા મોટા સાદે બોલીને વંદન કરે તે.

૩૨ ચૂડલિક દોષ-ચુડલિક એટલે બળતું ઉંબાડિયું, તે જેમ છેડાથી ધરીને ગોળ ભમાવાય છે (બાળકો ભમાવે છે), તેમ ૨જોહરણને છેડેથી ધરીને ભમાવતો વંદન કરે તે, અથવા હાથ લાંબો કરીને “વંદન કરું છું” એમ કહેતો છતો વંદન કરે તે, અથવા હાથ લાંબો કરી ભમાવતો છતો “સર્વને વાંદું છું” એમ કહી વંદન કરે તે. એમ ત્રણ અર્થ જાણવા.

અવતરણ :- પૂર્વે ત્રણ ગાથામાં જે બત્રીસ દોષ-કલાં, તે બત્રીસ દોષ રહિત વંદન કરનારને શું ફળ થાય ? તે આ ગાથામાં દર્શાવે છે.

બત્તીસદોસ-પરિસુદ્ધં, કિઙ્કમ્મં જો પઝંજઙ્ ગુસ્થાં ।

સો પાવઙ્ નિવ્વાણં, અચિરેણ વિમાણવાસં વા ॥૨૬॥

શબ્દાર્થ :-

જો=જે સાધુ

પઝંજઙ્=કરે, પ્રયુજે

અચિરેણ=શીઘ્ર

ગાથાર્થ :- જે સાધુ (સાધ્વી, શ્રાવક કે શ્રાવિકા) ગુરુને બત્રીસ દોષ વડે અત્યંત શુદ્ધ. (=બત્રીસ દોષ રહિત) કૃતિકર્મ (=દ્વાદશાવર્ત વંદન) કરે તે સાધુ (વગેરે) શીઘ્ર નિર્વાણ-મોક્ષ પામે અથવા તો વિમાનમાં વાસ (વૈમાનિક દેવપણું) પામે ॥૨૬॥

ભાવાર્થ :- ગાથાર્થવત્ સુગમ છે.

અવતરણ :- ગુરુને વંદન કરવાથી ૬ ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે તે સંબંધી ૧૪ મું દ્વાર કહેવાય છે.

इह छच्च गुणा विणओ-वयार माणाइभंग गुस्मूआ ।

तित्थयराण य आणा, सुयधम्माराहणाऽकिरिया ॥२७

શબ્દાર્થ :- ગાથાર્થને અનુસારે

ગાથાર્થ :- અહીં (ગુરુને વંદન કરવામાં) છ ગુણ થાય છે તે આ પ્રમાણે-

(૧) વિનયોપચાર X એટલે વિનય ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે. (૨) માનભંગ એટલે અભિમાન અહંકાર વગેરેનો ભંગ-નાશ થાય છે. (૩) ગુરુપૂજા ગુરુજનની 'સમ્યક્ પૂજા (=સત્કાર) થાય છે, (૪) શ્રી તીર્થંકર ભગવંતની 'આજ્ઞાનું આરાધન એટલે આજ્ઞાનું પાલન થાય છે. (૫) શ્રુતધર્મની આરાધના થાય છે, અને પરંપરાએ (૬) અક્રિયા એટલે 'સિદ્ધિ થાય છે, ॥૨૭॥

ભાવાર્થ :- ગાથાર્થવત્ સુગમ છે. પરંતુ વિશેષ એ છે કે વંદન કરવાથી ૬ પ્રકારના ગુણ કલ્યા છે, તેમ ગુરુને વંદન ન કરવાથી ૬ પ્રકારના દોષ પણ કલ્યા છે, તે આ પ્રમાણે-

माणो अविणय खिंसा, नीयागोयं अबोहि भववुड्ढी ।

अनमंते छद्दोसा (एवं अडनउयसयमहियं ॥१॥) ૫. સં. વૃત્તિ.

X વિનય તે જ ઉપચાર=આરાધનાનો પ્રકાર તે વિનયોપચાર.

૧ અભિમાન રહિત વિનીતપણે વંદન કરવાથી જ સમ્યક્ ગુસ્મૂજા ગણાય છે.

૨ “વિનય તે ધર્મનું મૂળ છે” એવી તીર્થંકર ભગવંતની આજ્ઞા છે માટે.

૩ વંદન પૂર્વક જ શ્રુત ગ્રહણ કરાય છે માટે વંદન કરવાથી શ્રુતની આરાધના થાય છે.

૪ ગુરુ વંદનથી પરંપરાએ સિદ્ધિપદની પ્રાપ્તિ થાય છે તે સંબંધી શ્રી સિદ્ધાન્તમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે-

तहारूवाण भंते समणं वा माहणं वा वंदमाणस्स वा पज्जुवासमाणस्स वा वंदणा पज्जुवासणा य किंफला पन्नत्ता ? उत्तर-गोयमा सवणफला णित्यादि आलापकनो (कथननो) ભાવાર્થ આ પ્રમાણે-

હે ભગવન્ ! તથા સ્વરૂપવાળા શ્રમણ અથવા માહણને વંદન કરતા અથવા પર્યુપાસના કરતા એવા સાધુની તે વંદના અને પર્યુપાસના શું ફળવાળી કહી છે ? (હોય ?) ઉત્તર-હે ગૌતમ ! શાસ્ત્રશ્રવણ રૂપ ફળ હોય. પ્રશ્ન-તે શ્રવણનું શું ફળ ? ઉત્તર-જ્ઞાન ફળ. પ્રશ્ન-જ્ઞાનનું ફળ શું ? ઉત્તર-વિજ્ઞાન ફળ. પ્રશ્ન-વિજ્ઞાનનું શું ફળ ? ઉત્તર-પચ્ચક્ખાણ ફળ. એ પ્રમાણે પચ્ચક્ખાણનું સંયમ ફળ, સંયમનું અનાશ્રવ (સંવર) ફળ, અનાશ્રવનું તપ ફળ, તપનું વ્યવધાન (નિર્જરા) ફળ, નિર્જરાનું અક્રિયા ફળ અને અક્રિયાનું સિદ્ધિગતિ ફળ છે.

અર્થ :- ગુરુને નમસ્કાર (વંદન) નહિ કરવાથી અભિમાન અવિનય-ખિંસા (નિંદા અથવા લોકનો તિરસ્કાર)-નીચ ગોત્રનો બંધ-સમ્યક્ત્વનો અલાભ-અને સંસારની વૃદ્ધિ એ છ દોષ ઉત્પન્ન થાય છે, (એ પ્રમાણે દ્વાદશાવર્ત વંદનના ૧૮૮ બોલ જાણવા.-)

અવતરણ :- ગુરુ સાક્ષાત્ ન વર્તતા હોય ત્યારે કોની આગળ વંદન કરવું ? તે સંબંધી (એટલે ગુરુના અભાવે ગુરુની સ્થાપના સ્થાપવા સંબંધી) ૧૫ મું દ્વાર કહેવાય છે.

**ગુરુગુણજુત્તં તુ ગુરું, ઠાવિજ્જા અહવ તત્થ અક્ખાઈ ।
અહવા નાણાઈ તિયં, ઠવિજ્જ સક્ખં ગુરુઅભાવે ॥૨૮॥**

શબ્દાર્થ :-

જુત્તં=સહિત

ઠાવિજ્જા=સ્થાપવા

અક્ખાઈ=અક્ષ વગેરે (અરિયા વગેરે)

સક્ખં=સાક્ષાત્, પ્રત્યક્ષ.

ગાથાર્થ :- સાક્ષાત્ ગુરુના અભાવે ગુરુના ઉદ્દ ગુણ યુક્ત સ્થાપના ગુરુ સ્થાપવા (એટલે ગુરુની 'સદ્ભૂત સ્થાપના સ્થાપવી) અથવા (તેવી સદ્ભૂત સ્થાપના સ્થાપવાનું ન બને તો) અક્ષ (ચંદન-અરિયા) વગેરે (ની અસદ્ભૂત^૨ સ્થાપના) અથવા જ્ઞાનાદિ ત્રણને સ્થાપવાં, (એટલે જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રનાં ઉપકરણને ગુરુ તરીકે માનીને તેવી સદ્ભૂત સ્થાપના સ્થાપવી.)

ભાવાર્થ :- ગાથાર્થવત્ સુગમ છે.

અવતરણ :- પૂર્વ ગાથામાં ગુરુના અભાવે ગુરુની સ્થાપના અક્ખાઈ એટલે અક્ષ વગેરેથી સ્થાપવાની કહી તેમાં “અક્ષ વગેરે” એમ કહેવાથી ક્યા ક્યા પદાર્થો (વડે ગુરુસ્થાપના સ્થાપવી) ? તેમ જ તે સ્થાપના કેવા પ્રકારની ? અને કેટલા કાળ સુધીની ગણવી ? તે આ ગાથામાં દર્શાવાય છે-

અક્ખે વરાડાં વા, કટ્ટે પુત્થે અ ચિત્તકમ્મે અ ।

સબ્ભાવમસબ્ભાવં, ગુસ્થવણા ઇત્તરાવકહા ॥૨૯॥

શબ્દાર્થ :-

અક્ખે=અક્ષ (માં)

વરાડાં=વરાટક, કોડા

સબ્ભાવં=સદ્ભાવ, સ્થાપના

અસબ્ભાવં=અસદ્ભાવ સ્થાપના

ઇત્તરા=ઈ વર, અલ્પકાળની

આવકહા=યાવત્કથિત, હંમેશની

ગાથાર્થ :- ગુરુની સ્થાપના અક્ષમાં, વરાટક-કોડામાં, કાષ્ઠમાં, પુસ્તમાં અને ચિત્રકર્મમાં (ચિત્રમ) કરાય છે તે સદ્ભાવ સ્થાપના અને અસદ્ભાવ સ્થાપના એમ બે પ્રકારની છે; પુનઃ તે પ્રત્યેક ઈત્વર અને યાવત્કથિત એમ બે-બે પ્રકારની છે ॥૨૯॥

૧-૨ ગુરુના સરખા પુરુષ આકારવાળી મૂર્તિ તે ગુરુની સદ્ભૂત સ્થાપના અને પુરુષાકાર સિવાય ગમે તેવા આકારવાળી વસ્તુમાં ગુરુપણું આરોપવું તે ગુરુની અસદ્ભૂત સ્થાપના એ બન્ને સ્થાપના ગાથામાં ગર્ભિત દર્શાવી છે.

ભાવાર્થ :- અક્ષ એટલે અરિયા કે જે વર્તમાન કાળમાં પણ મુનિ મહારાજો સ્થાપનામાં રાખે છે, તે સમુદ્રમાં શંખની પેઠે ઉત્પન્ન થતા દ્વીન્દ્રિય જીવોનું અચિત્ત કલેવર-શરીર છે, પરંતુ શંખ વગેરેની માફક તે પણ બહુ ઉત્તમ-શ્રેષ્ઠ પદાર્થ હોવાથી શાસ્ત્રને વિષે તેમાં ગુરુની^૧ સ્થાપના કરવાનું કહ્યું છે, તેમ જ તેનાં લક્ષણ તથા ફળ વગેરે ચૌદ પૂર્વધર શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામીએ સ્થાપનાકલ્પ (કુલક)માં કહેલ છે. તથા વગટક એટલે ત્રણ લીટીવાળા કોડા જાણવા. તે હાલ સ્થાપનાચાર્ય તરીકે દેખવામાં આવતા નથી, તો પણ તેમાં ગુરુની સ્થાપના થઈ શકે છે. અક્ષ અને કોડામાં ગુરુની સ્થાપના કરવી તે અસદ્ભાવ સ્થાપના જાણવી, કારણ કે તેમાં ગુરુ સરખો પુરુષ આકાર નથી.

તથા ચંદનના કાષ્ઠ સરખા બીજા પણ ઉત્તમ કાષ્ઠને ઘડીને ગુરુ સરખો આકાર બનાવી તે કાષ્ઠમૂર્તિમાં ગુરુના ૩૬ ગુણ પ્રતિષ્ઠા વિધિપૂર્વક સ્થાપી તેને ગુરુ માનવા તે ગુરુની સદ્ભાવ સ્થાપના જાણવી.

ચારિત્રના ઉપકરણ તરીકે દાંડો અથવા ઓધાની દાંડી વગેરે સ્થાપવી તે ગુરુની^૨ કાષ્ઠ સંબંધી અસદ્ભાવ સ્થાપના જાણવી.

પુસ્ત એટલે લેખ્ય કર્મ અર્થાત્ રંગ વગેરેથી ગુરુની મૂર્તિ^૩ આલેખવી તે, અથવા પુસ્તક જે જ્ઞાનનું ઉપકરણ છે તેને ગુરુ તરીકે સ્થાપવું તે પણ ગુરુસ્થાપના જાણવી. તથા ચિત્રકર્મ એટલે પાષાણ વગેરે ઘડવા યોગ્ય પદાર્થને ઘડીને અથવા કોરીને ગુરુમૂર્તિ બનાવી હોય તેમાં પણ ગુરુની સ્થાપના કરાય છે, એ પુસ્ત-ચિત્રકર્મોદિમાં યથાયોગ્ય સદ્ભાવ અથવા અસદ્ભાવ સ્થાપના સ્વ-બુદ્ધિથી વિચારવી.

તથા ઉપર કહેલી બન્ને પ્રકારની સ્થાપના ગુરુવંદન અથવા સામાયિક વગેરે ધર્મક્રિયા કરતાં સુધી જ અલ્પકાળ સ્થાપવી તે ઇત્વર સ્થાપના એટલે અલ્પકાળની સ્થાપના જાણવી, અને પ્રતિષ્ઠાદિક વિધિપૂર્વક કરેલી સ્થાપના તો તે દ્રવ્ય-વસ્તુ જ્યાં સુધી રહે ત્યાં સુધી ગુરુરૂપે મનાય છે, માટે તે યાવત્કથિત

૧ વર્તમાનમાં અક્ષાદિકની જે ગુરુસ્થાપના સ્થપાય છે, તે વર્તમાન સાધુપરંપરાના મૂળ ગુરુ શ્રી સુધર્મા ગણધરની જાણવી. કારણ કે તેમની જ શિષ્ય-પરંપરા પંચમ આરાના પર્યન્ત સુધી ચાલવાની છે, અને શેષ ગણધરો કેવળજ્ઞાન પામી ગયા હોવાથી તેમણે પોતાની સાધુસંતતિ શ્રી સુધર્માસ્વામીને સોંપેલી છે. તેથી જ શ્રી વીર પ્રભુએ વર્તમાન શાસન શ્રી સુધર્મા ગણધરને સોંપ્યું હતું.

૨ વર્તમાન કાળમાં ખરતરગચ્છના મુનિરાજો કાષ્ઠની અસદ્ભાવ સ્થાપના રાખે છે, અને તે સુખડની એક જ નાની પેટીમાં ઘડેલી ૫ સોગઠી સરખા આકારની હોય છે કે જે પંચપરમેષ્ઠિને સૂચવનારી મનાય છે.

૩ એ અર્થ ચિત્રકર્મમાં પણ કરવો હોય તો કરી શકાય છે.

સ્થાપના જાણવી, (એમાં યાવત્=જ્યાં સુધી કાયમ રહે ત્યાં સુધીની કથિત=કહેવાયેલી-કહેલી તે “યાવત્કથિત” એવો શબ્દાર્થ છે)એ સ્થાપનાને પણ સાક્ષાત્ ગુરુ તુલ્ય ગણી તેની સાક્ષીએ ધર્મક્રિયા કરવી, અને ગુરુની જેમ ગુરુ સ્થાપનાની પણ આશાતના ન કરવી.

અવતરણ :- ગુરુ ન હોય તો ગુરુની સ્થાપના કરવાનું શું કારણ ? અને તેથી કાર્યસિદ્ધિ કેવી રીતે મનાય ? તે દૃષ્ટાન્ત સહિત આ ગાથામાં દર્શાવાય છે-

ગુસ્ત્રવિરહમિ ઠવણા, ગુસ્ત્રવસોવદંસણત્થં ચ ।

જિણવિરહમિ જિણબિંબ-સેવણામંતણં સહલં ॥૩૦॥

શબ્દાર્થ :-

ઠવણ=ઉપદેશ-આદેશ-આજ્ઞા

આમંતણં=આમંત્રણ

ઠવદંસણત્થં=દર્શાવવાને અર્થે

સહલં=સફળ

ગાથાર્થ :- સાક્ષાત્ ગુરુનો વિરહ હોય ત્યારે (ગુરુની) સ્થાપના કરાય છે, અને તે સ્થાપના ગુરુનો આદેશ દેખાડવાને હોય છે. (માટે ગાથામાં કહેલા ચ શબ્દથી સ્થાપના વિના ધર્માનુષ્ઠાન ન કરવું.) (તેમાં દૃષ્ટાન્ત-) જેમ સાક્ષાત્ જિનેશ્વરનો-તીર્થંકરનો વિરહ હોય ત્યારે જિનેશ્વરની પ્રતિમાની સેવા અને આમંત્રણ સફળ થાય છે (તેમ ગુરુના અભાવે ગુરુની પ્રતિમા-સ્થાપના સમક્ષ કરેલી ધર્મક્રિયા પણ સફળ થાય છે-ઈતિ સંબંધ: ॥૩૦॥

ભાવાર્થ :- ગાથાર્થવત્ સુગમ છે, તાત્પર્ય એ જ કે સ્થાપના આગળ સામાયિક, પ્રતિક્રમણ આદિ ધર્માનુષ્ઠાન કરતી વખતે જાણે સાક્ષાત્ ગુરુ આગળ જ તે ક્રિયાઓ કરીએ છીએ, અને તેમાં માગવામાં આવતા આદેશો-આજ્ઞા-સમ્મતિ પણ સાક્ષાત્ ગુરુ મહારાજ પાસે જ મગીએ છીએ, અને સાક્ષાત્ ગુરુ મહારાજ જ તે આદેશ-આજ્ઞા આપે છે એમ સમજવું જોઈએ.

આ ગાથાઓનો ભાવાર્થ દર્શાવી આપે છે કે-શ્રી જિનેન્દ્ર શાસનમાં ગુરુનું કેટલું અત્યંત માન છે ? તેમ શિષ્યોએ ગુરુનો કેટલો બધો વિનય સાચવવો જોઈએ! તેનો અનહદ ચિતાર એ ગાથાઓમાં સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે.

અવતરણ :- હવે (અવગ્રહ) એટલે ગુરુથી કેટલે દૂર રહેવું તેનું ૧૬ મું દ્વાર કહે છે-

ચઝદિસિ ગુસ્ત્રગહો ઇહ, અહુટ્ઠ તેરસ કરે સપરપક્ષે ।

અણણુત્ત્રાયસ્સ સયા, ન કપ્પણ તત્થ પવિસેઝં ॥૩૧॥

શબ્દાર્થ :-

અગ્રહો=અવગ્રહ
અહ=હવે, અથ
ઉઠ્ઠ=સાડા ત્રણ (હાથ)

સ (પક્ષે)=સ્વ (પક્ષમાં)
પરપક્ષે=પર પક્ષમાં
અણ્ણુનાયસ્સ=ગુરુની આજ્ઞા
નહિ લીધેલ એવા (સાધુ આદિક)ને

ગાથાર્થ :- હવે અહીં ચારે દિશામાં ગુરુનો અવગ્રહ સ્વપક્ષને વિષે ૩૫ હાથ છે, અને પરપક્ષને વિષે ૧૩ હાથ છે, માટે તે અવગ્રહમાં ગુરુની આજ્ઞા નહિ લીધેલા એવા સાધુને-સાધુએ પ્રવેશ કરવો હંમેશાં-કદી પણ ન કલ્પે ॥૩૧॥

ભાવાર્થ :- અહીં પુરુષ આશ્રયી પુરુષ સ્વપક્ષ અને સ્ત્રીની અપેક્ષાએ સ્ત્રી સ્વપક્ષ એમ બે પ્રકારનો સ્વપક્ષ છે, તથા પુરુષાપેક્ષાએ સ્ત્રી અને સ્ત્રી અપેક્ષાએ પુરુષ, એમ પરપક્ષ પણ બે પ્રકારનો જણાવો. ત્યાં સ્વપક્ષે ૩૫ હાથ અને પરપક્ષે ૧૩ હાથ દૂર રહેવું તે આ પ્રમાણે-

૩૫ હાથ અવગ્રહ	૧૩ હાથ અવગ્રહ
સ્વપક્ષ { ગુરુથી સાધુને ગુરુથી શ્રાવકને ગુરુણીથી સાધ્વીને ગુરુણીથી શ્રાવિકાને	સ્વપક્ષ { ગુરુથી સાધ્વીને ગુરુથી શ્રાવિકાને ગુરુણીથી સાધુને ગુરુણીથી શ્રાવકને

એ કહેલા અવગ્રહમાં ગુરુની અથવા ગુરુણીની આજ્ઞા લીધા વિના પ્રવેશ કરવો કલ્પે નહિ. એ અવગ્રહથી ગુરુનું સન્માન સચવાય છે, ગુરુની આજ્ઞાતનાઓ ટળે છે, તેમજ પોતાનું શીલ-સદાચાર પણ સારી રીતે સચવાય છે. ઇત્યાદિ અનેક ગુણ ઉત્પન્ન થવાના કારણથી શ્રીજિનેન્દ્ર ભગવંતોએ અવગ્રહની મર્યાદા બાંધેલી છે, માટે તે સમ્યક્ પ્રકારે સાચવવી એ જ પરમ-કલ્યાણનું કારણ છે.

અવતરણ :- હવે વંદનસૂત્રના સર્વ અક્ષરની સંખ્યાનું ૧૭ મું દ્વાર તથા પદની સંખ્યાનું ૧૮ મું દ્વાર કહેવાય છે-

પણ તિગ બારસદુગ તિગ, ચરો છટ્ટાણ પય ઇગુણતીસં ।

ગુણતીસ સેસ આવસ્સયાઈ, સવ્વપય અહવન્ના ॥૩૨॥

શબ્દાર્થ :- ગાથાર્થને અનુસારે સુગમ છે.

ગાથાર્થ :- ૧૭ મું અક્ષરદ્વાર સુગમ હોવાથી કહ્યું નથી, અને ૧૮ મું પદદ્વાર આ પ્રમાણે-(વંદનનાં આગળ કહેવાતાં ૬ સ્થાનને વિષે અનુક્રમે) ૫-૩-૧૨-૨-૩-૪ એ પ્રમાણે છ સ્થાનમાં ૨૮ પદ છે, તેમજ શેષ રહેલાં બીજાં પણ “આવસ્સિઆએ” ઇત્યાદિ ૨૮ પદ છે, જેથી સર્વ ૫૬ પદ (અઠ્ઠાવન) છે. ॥૩૨॥

ભાવાર્થ :- ૧૭ મું અક્ષરદ્વાર સુગમ હોવાથી ગાથામાં કહ્યું નથી, તો પણ અહીં કિંચિત્ દર્શાવાય છે-વંદનસૂત્રમાં સર્વ અક્ષર ૨૨૬ (બસો છવીસ) છે, તેમાં લઘુ અક્ષર ૨૦૧ (બસો એક) છે, અને ગુરુ અક્ષર (જોડાક્ષર) ૫૫૫ છે તે આ પ્રમાણે--ચ્છા-જ્ઞા-ગ-જ્ઞો-પ્-કં-તા-જ્ઞ-ક-ક-ત્તી-ત્ર-ચ્છા--ક-ક-ક-વ્-વ્-ચ્છો-વ્-મ્મા-ક-સ્સ-ક-પ્પા એ સત્તરમું અક્ષરદ્વાર કહ્યું.

૧૮ મું *પદદ્વાર આ પ્રમાણે-૩૩ મી ગાથામાં વંદના કરનારનાં જે ૬ સ્થાન કહેવાશે તેમાં અનુક્રમે ૫-૩-૧૨-૨-૩-૪ પદ છે, અને શેષ ૨૯ પદ મળી ૫૮ પદ છે તે આ પ્રમાણે-

ઇચ્છામિ - ખમાસમણો - વંદિતું-જાવણિજ્ઞા- નિસીહિયા- (એ પ્રથમસ્થાનનાં પાંચ પદ. ત્યારબાદ) અણુજાણહ-મે-મિઝગહં (એ બીજા સ્થાનમાં ૩ પદ. ત્યારબાદ) નિસીહિ ^૧અહો કાયંકાયસંફાસં-ખમણિજ્ઞો-મે-કિલામો-અપ્પકિલંતાણં-બહુસુભેણ-મે-દિવસો-વડ્ઠંતો (એ ત્રીજા સ્થાનમાં ૧૨ પદ. ત્યારબાદ જત્તા-મે (એ ચોથા સ્થાનમાં ૨ પદ) જવણિજ્ઞં-ચ-મે (એ પાંચમા સ્થાનનાં ૩ પદ). આમેષિ-ખમાસમણો-દેવસિઅંવડ્ઠમં (એ છઠ્ઠા સ્થાનનાં ૪ પદ,) એ પ્રમાણે ૬ સ્થાનનાં ૨૯ પદ થયાં. (ત્યારબાદ) ^૧આવસ્સિયા ^૨પડિક્કમામિ-^૩ખમાસમણાણં-^૪દેવસિયા-^૫આસાયણા-^૬તિત્તીસંઝયરા-^૭જંકિંચિ મિચ્છા-^૮મણદુક્કડા-^૯વયદુક્કડા-^{૧૦}કાયદુક્કડા-^{૧૧}કોહા-^{૧૨}માણા-^{૧૩}માયા-^{૧૪}લોભા-^{૧૫}સવ્વકાલિ-^{૧૬}યા-^{૧૭}સવ્વમિચ્છોવયારા-^{૧૮}સવ્વધમ્માઇકમણા-^{૧૯}આસાયણા-^{૨૦}જો મે અઇ-^{૨૧}૨૨ ^{૨૩}૨૪ ^{૨૫}૨૬ ^{૨૭}૨૮ ^{૨૯}આરો-કઓ-તસ્સ-ખમાસમણો-પડિક્કમામિ-નિંદામિ-ગરિહામિ-અપ્પાણં વોસિરામિ ॥

અવતરણ :- હવે વંદના કરનાર શિષ્ય જે છ બાબત પૂર્વક ગુરુને વંદના કરે છે તે શિષ્યનાં ૬ સ્થાન કહેવાય, તેનું ૧૧ મું દ્વાર આ ગાથામાં કહે છે.

ઇચ્છા ય અણુન્નવણા, અવ્વાબાહં ચ જત્ત જવણા ય ।

અવરાહખામણાવિ અ, વંદણદાયસ્સ છટ્ટાણા ॥૩૩॥

*પદં ચ વિભક્ત્યન્તમત્ર ગ્રાહ્યમ્-ઇતિ અવયૂરિ :

૧ અહો એ અવ્યય હોવાથી ભિન્નપદ સંભવે છે. અર્થથી તો અહોકાયં એક જ ગણાય તેથી જ આવૃત્ત સૂત્રમાં એક શબ્દથી લખેલ સંભવે છે.

+ આવશ્યક સૂત્રમાં સ્સિ એ જોડાક્ષર છે તથા શ્રી જ્ઞાનવિમલસૂરિના બાલાવબોધમાં કહ્યું છે કે “એ પદ અનવસ્થિત હોવાથી ગણતરીમાં કેટલાક આચાર્યો ગણતા નથી, જંકિંચિ મિચ્છા ને એક જ પદ માને છે, માટે શ્રી બહુશ્રુત કહે તે પ્રમાણે.”

શબ્દાર્થ :-

અણુન્નવણા=અનુજ્ઞાપના (આજ્ઞા)
અવ્વાબાહં=અવ્યાબાધ (=સુખ-શાતા).

જત્ત=યાત્રા(=સંયમયાત્રા)
જવણા=યાપના(=દેહસમાધિ)
અવરાહ=અપરાધ

ગાથાર્થ :- ઇચ્છા-અનુજ્ઞા-અવ્યાબાધ-સંયમયાત્રા-દેહસમાધિ-અને અપરાધખામણા એ વંદન કરનાર શિષ્યનાં ૬ સ્થાન છે. ॥૩૩॥

ભાવાર્થ :- પ્રથમ “ઇચ્છામિ ચમાસમણો વંદિતં જાવણિજ્જાણે નિસીહિઆણે” એ પાંચ પદ બોલવાથી શિષ્યે ગુરુને પોતાની વંદના કરવાની ઇચ્છા-અભિલાષા દર્શાવી, માટે ઇચ્છા એ શિષ્યનું પહેલું વંદનસ્થાન કહેવાય.

પહેલા સ્થાનમાં જણાવ્યું કે હું વંદન કરવા આવ્યો છું માટે અણુજાણહ મે મિટગહં=હે ભગવંત મને મિતા^૧વગ્રહમાં (પ્રવેશ કરવાની) અનુજ્ઞા આપો (=આજ્ઞા આપો) એ ત્રણ પદ વડે અવગ્રહમાં પ્રવેશ કરવાની આજ્ઞા માગી તે અનુજ્ઞા એ શિષ્યનું બીજું વંદનસ્થાન ગણાય.

ત્યારબાદ નિસીહિથી વગ્રહમાં સુધીનાં બાર પદ બોલવા વડે શિષ્યે ગુરુને વંદના કરવા પૂર્વક અવ્યાબાધ-સુખશાતા પૂછી તે અવ્યાબાધ નામનું ત્રીજું વંદનસ્થાન જણાવું.

ત્યારબાદ “જત્ત મે” એ બે પદ વડે મે=હે ભગવંત ! આપની જત્તા=સંયમયાત્રા સુખપૂર્વક વર્તે છે ? એમ પૂછવું તે યાત્રા નામનું ચોથું વંદનસ્થાન જણાવું.

ત્યારબાદ જવણિજ્જં ચ મે એ ૩ પદ વડે શિષ્યે ગુરુની યાપના એટલે શરીરની સમાધિ (સુખરૂપતા) પૂછી છે, માટે યાપના (=દેહસમાધિ) એ પાંચમું વંદનસ્થાન જણાવું.

ત્યારબાદ ચામેમિ ચમાસમણો દેવસિઅં વગ્રહમં એ ચાર પદ વડે શિષ્ય પોતાના તે દિવસે થયેલા અપરાધને (સામાન્યથી) ખમાવે છે. માટે અપરાધક્ષમાપના એ શિષ્યનું છટ્ઠું વંદનસ્થાન જણાવું. (ત્યારપછીના પાઠમાં વિશેષ પ્રકારના અપરાધ ખમાવે છે પરંતુ તે ક્ષમાપના કોઈ પણ સ્થાનમાં ગણાયેલી નથી).

પ્રશ્ન :- અવ્યાબાધ, યાત્રા અને યાપના એ ત્રણમાં પરસ્પર શું તફાવત છે ?

ઉત્તર :- ખડ્ગાદિના અભિધાતથી થયેલ વ્યાબાધા એટલે પીડા તે દ્રવ્ય-વ્યાબાધા, અને મિથ્યાત્વાદિ (શલ્ય)થી થતી પીડા તે ભાવ-વ્યાબાધા તે બન્નેનો અભાવ તે અહીં અવ્યાબાધા જણાવી. તથા સુખ પૂર્વક સંયમક્રિયા પ્રવર્તવી તે યાત્રા અને ઔષધાદિ વડે શરીરની વર્તતી સમાધિ તે દ્રવ્યયાપના, તથા ઇન્દ્રિય અને

૧ મિત=ગુરુના દેહપ્રમાણવાળો એટલે ૩૥ હાથ પ્રમાણનો અવગ્રહ=ચારે દિશાનો ક્ષેત્રભાગ તે મિતાવગ્રહ..

મનના ઉપશમ વડે વર્તતી શરીરસમાધિ તે ભાવયાપના, એ પ્રમાણે બન્ને પ્રકારની યાપના જાણવી. એ ભાવાર્થથી ત્રણેની પરસ્પર ભિન્નતા શું છે તે સમજાય તેવી છે.

અવતરણ :- પૂર્વ ગાથામાં કહેલ શિષ્યના પ્રશ્નરૂપ વંદનસ્થાનોમાં ગુરુનાં પણ ઉત્તરરૂપ ૬ વચન હોય છે, તે છ ગુરુવચન સંબંધી ૨૦ મું દ્વાર આ ગાથામાં કહેવાય છે.

છંદેણણુજાણામિ, તહત્તિ તુબ્ધંપિ વટ્ટુ એવં ।

અહમવિ ખામેમિ તુમં, વચણાઈં વંદણરિહસ્સ ॥૩૪॥

શબ્દાર્થ :-

છંદેણ=ઈચ્છા વડે, અભિપ્રાય વડે.

અણુજાણામિ=આજ્ઞા આપું છું.

તહત્તિ=તેમજ, તેવીજ

તુબ્ધંપિ=તને પણ

વટ્ટુ=વર્તે છે

એવં=એમજ

અહમવિ=હું પણ

ખામેમિ=ખમાવું છું

તુમં=તને

વચણાઈં=એ (છ) વચનો

વંદણ-અરિહસ્સ=વંદન કરવા

યોગ્યનાં (એટલે ગુરુનાં)

ગાથાર્થ :- છંદેણ-અણુજાણામિ-તહત્તિ-તુબ્ધંપિ વટ્ટુ-એ-એવં-અને “અહમવિ ખામેમિ તુમં” એ ૬ વચનો ગુરુનાં હોય છે ॥૩૪॥

ભાવાર્થ :- શિષ્ય પોતાના પહેલા વંદનસ્થાનમાં ઇચ્છામિ ઇત્યાદિ પાંચ પદો વડે જ્યારે ગુરુને વંદન કરવાની ઇચ્છા જણાવે, ત્યારે વંદન કરાવવું હોય તો ગુરુ “*છંદેણ” એમ કહે તે ગુરુનું પહેલું વચન જાણવું. તથા કોઈ કારણથી વંદન ન કરાવવું હોય તો. ૧ પડિક્કવ્હ કહે, અથવા ૨ તિવિહેણ કહે, ત્યારે શિષ્ય સંક્ષિપ્ત વંદન કરીને એટલે ખમાસમણ દઈને અથવા તો ફક્ત “મત્થએણ વંદામિ” એટલું જ કહીને જાય, પરંતુ સર્વથા વંદન કર્યા વિના ન જાય એ શિષ્ટાચાર છે.

ત્યારબાદ બીજા વંદનસ્થાનામાં અણુજાણહ મે મિઝગ્ગહં એ ૩ પદો વડે શિષ્ય વંદના કરવા માટે જ્યારે ગુરુના અવગ્રહમાં પ્રવેશ કરવાની આજ્ઞા માગે ત્યારે ગુરુ અણુજાણામિ (=આજ્ઞા આપું છું કે મારા અવગ્રહમાં પ્રવેશ કર) એમ કહે તે ગુરુનું બીજું વચન જાણવું.

*છંદેણ-અભિપ્રાય વડે, અર્થાત્ મારો પણ એ અભિપ્રાય છે (કે તું વંદના કરે)- પ્રવ૦ સા૦ વૃત્તિ: એમાં શિષ્યને “જેવો તારો અભિપ્રાય” એમ કહેવાનો અર્થ દેખવામાં નથી, પરંતુ સમજી શકાય એવો છે.

૧ પડિક્કવ્હ (=પ્રતીક્ષસ્વ-થોભો) એ આવ૦ ચૂર્ણિનું વચન અર્થસહ પ્રવ૦ સારો૦ વૃત્તિમાં કહ્યું છે. પુનઃ તે કારણ જો શિષ્યને કહેવા યોગ્ય હોય તો કહે, નહિતર ન કહે.

૨ તિવિહેણ એ પદ આવશ્યક વૃત્તિમાં કહ્યું છે, અને તેનો અર્થ “મન વચન કાયા વડે વંદન કરવાનો નિષેધ છે” એ અર્થ પ્રવ૦ સારો૦ વૃત્તિમાં કહ્યો છે.

ત્યારબાદ ત્રીજા વંદનસ્થાનમાં નિસીહિ થી દિવસો વડકંતો સુધીનાં બાર પદ વડે (ગુરુના ચરણને સ્પર્શ કરવાથી થયેલી અલ્પ કિલામણા ખમાવીને) આપનો આજનો દિવસ બહુ સારી રીતે વ્યતીત થયો ? એ પ્રમાણે સુખશાતા પૂછે ત્યારે ગુરુ ^૧તહત્તિ કહે તે ગુરુનું ત્રીજું વચન જાણવું.

ત્યારબાદ “જત્તા મે” એ બે પદ વડે “આપની સંયમયાત્રા સુખપૂર્વક વર્તે છે ?” એમ પૂછે, ત્યારે ગુરુ ^૨તુભ્મંપિ વટ્ટે કહે તે ગુરુનું ચોથું વચન જાણવું.

ત્યારબાદ “જવણિજ્જં ચ મે” એ ત્રણ પદ વડે ગુરુને યાપના (દેહની સુખ-સમાધિ) પૂછે, ત્યારે ગુરુ ^૩એવં કહે તે ગુરુનું પાંચમું વચન જાણવું.

ત્યારબાદ ચામેમિ ચમાસમણો દેવસિઅં વડકમં એ છઠા વંદનસ્થાનમાં ચાર પદો વડે હે ક્ષમાશ્રમણ ! મારાથી આપનો આજના દિવસ સંબંધી જે અપરાધ થયો હોય તે ખમાવું છું, એમ કહી ખમાવે ત્યારે ગુરુ ^૪અહમવિ ચામેમિ તુમં એમ કહે તે ગુરુનું છટ્ઠું વચન જાણવું. એ પ્રમાણે શિષ્યના છ વંદનસ્થાનમાં દરેક વખતે ગુરુ એકેક ઉત્તર આપતાં જે છ ઉત્તર આપે છે તે છ ગુરુવચન જાણવાં.

અવતરણ :- હવે ગુરુ પ્રત્યે થતી ૩૩ આશાતના ટાળવાનું ૨૧ મું દ્વાર કહે છે.

^૧પુરઓ ^૨પક્ખાસન્ને, ^૩ગંતાચિટ્ટુણ ^૪નિસીઅણા-^૫યમણે ^૬।
^{૧૧}આલોઅણ^{*}પડિસુણણે ^{૧૨}પુવ્વાલવણે ^{૧૩}ય આલોએ ^{૧૪}॥૩૫॥
^{૧૫}તહ ^{૧૬}ઉવંદંસ ^{૧૭}નિમંતણે, ^{૧૮}ખદ્ધાયયણે ^{૧૯}તહા ^{૨૦}અપડિસુણણે ^{૨૧}।
^{૨૨}ખદ્ધત્તિ ^{૨૩}ય ^{૨૪}તત્થગણે, ^{૨૫}કિં ^{૨૬}તું ^{૨૭}તજ્જાય ^{૨૮}નોસુમણે ^{૨૯}॥૩૬॥
^{૩૦}નો ^{૩૧}સરસિ ^{૩૨}કહંછિત્તા, ^{૩૩}પરિસંભિત્તા ^{૩૪}અણુટ્ટિયાઇ ^{૩૫}કહે ^{૩૬}।
^{૩૭}સંથારપાયઘટ્ટણ, ^{૩૮}ચિટ્થુચ્ચ ^{૩૯}સમાસણે ^{૪૦}આવિ ^{૪૧}॥૩૭॥

શબ્દાર્થ :- ગાથાર્થાનુસારે સુગમ છે.

૧ તહત્તિ એટલે તેમજ. અર્થાત્ જેમ તું કહે છે તેમ મારો દિવસ શુભ વ્યતીત થયો છે.

૨ અર્થાત્ “તને પણ વર્તે છે ?” એટલે તારી સંયમયાત્રા પણ સુખે વર્તે છે? મારી તો વર્તે છે.

૩ એવં=હા એમજ (એટલે મારા શરીરને સુખ સમાધિ વર્તે છે).

૪ હું પણ તને ખમાવું છું-ઇત્યર્થ :

* દેખાતા પાઠોમાં “ડ” એવો અવગ્રહ કે અકાર સ્પષ્ટ સમજાય એવો પાઠ નથી તેથી પાછળના ણમાં ડૂબેલો માનવો, અથવા પ્રવ૦ સારો૦ ને અનુસારે તો આલોઅણપડિસુણણે પાઠ હોય તો તે પણ ઉચિત છે.

ગાથાર્થ :- ^૧પુરોગમનX (^૨પુરોગન્તાX)-^૩પક્ષગમન-આસન-
 ગમન (*પૃષ્ઠગમન) તથા પુરઃસ્થ, (=પુરઃ^૪તિષ્ઠન્) પક્ષસ્થ (પક્ષો^૫તિષ્ઠન્)
 -પૃષ્ઠસ્થ (આસન^૬તિષ્ઠન્)-તથા પુરો^૭નિષીદન પક્ષો^૮નિષીદન-
 આસન^૯નિષીદન (પૃષ્ઠનિષીદન) એ ૯ આશાતના ગણ ત્રિક રૂપ
 જાણવી.)-તથા ^{૧૦}પૂર્વઆયમન - ^{૧૧}પૂર્વઆલોચન - ^{૧૨}અપ્રતિશ્રવણ - ^{૧૩}પૂર્વા-
^{૧૪}લાપન- ^{૧૫}પૂર્વાલોચન- ^{૧૬}પૂર્વોપદર્શન-^{૧૭}પૂર્વનિમંગણ-^{૧૮}ખદ્ધદાન-ખદ્ધાદન-
^{૧૯}અપ્રતિશ્રવણ-ખદ્ધ(ખદ્ધભાષણ) ^{૨૦}તત્રગત- ^{૨૧}કિં(શું)? ^{૨૨}--તું--
^{૨૩}તજજાત (તજજાતવચન) ^{૨૪}--નોસુમન-^{૨૫}નોસ્મરણ-^{૨૬}કથાછેદ--^{૨૭}પરિષદ્ભેદ-
^{૨૮}અનુત્થિતકથા--સંધારપાદઘટ્ટન-સંધારાવસ્થાન ^{૨૯}ઉચ્ચાસન-અને ^{૩૦}સમાસન
 આવિ=તે પણ, એ ૩૩ આશાતનાઓ છે.

ભાવાર્થ :- એ ૩૩ આશાતનાઓનાં નામ અને ભાવાર્થ સંક્ષેપમાં આ પ્રમાણે-

૧ પુરોગમન આશાતના--ગુરુની (પુરઃ=) આગળ આગળ કારણ વિના (ગમન=) ચાલે તે. (માર્ગ દેખાડવો ઇત્યાદિ કારણથી આગળ ચાલવામાં આશાતના ન ગણવી)

૨ પક્ષગમન આશાતના-ગુરુની (પક્ષ=) પડખે પડખે (બરાબરીમાં દેખાય એવી રીતે) 'નજીકમાં ચાલવું તે. (નજીકમાં ચાલવાથી શ્વાસ, ખાંસી, છીંક ઇત્યાદિ થતાં ગુરુને શ્લેષ્મ વગેરે ઊડે છે માટે તેવી આશાતના ન થાય તેટલે દૂર ચાલવું).

XX ગાથામાં પુરોગન્તા એ શબ્દ (ગુરુની આગળ ચાલનાર શિષ્ય આશાતનાવાળો જાણવો એવા અર્થવાળો હોવાથી) શિષ્યનું વિશેષણ થાય છે. અને તે પ્રમાણે ગાથામાં કહેલા સર્વે શબ્દ શિષ્યના વિશેષણ તરીકે ગણવાના છે, તો પણ અહીં તો પુરોગમન (=ગુરુની આગળ ચાલવું તે આશાતના"એ અર્થ પ્રમાણે એ) આશાતનાનું નામ કહ્યું છે, અને તેથી આ ગાથાર્થમાં કહેલા સર્વે શબ્દો આશાતનાના નામ તરીકે ગણાવ્યા છે, પરંતુ શિષ્યના વિશેષણ તરીકે નહિ. એ વિપર્યય કરવાનું કારણ આશાતનાના નામનું જ અહીં પ્રયોજન હોવાથી તે નામોની સુગમતા કરવી તે છે.

*ગાથામાં જો કે આસન શબ્દ છે, પરંતુ એ અહીં પૃષ્ઠ ના અર્થ સાથે જોડવા માટે છે, તેમજ પક્ષની આશાતના વખતે પણ ઉપલક્ષણથી જોડવાનો છે.

૧ એ "નજીક" અર્થ પક્ષની ૩ આશાતનાઓમાં ન જોડીએ તો પણ ચાલે, પરંતુ પૃષ્ઠ સંબંધી આશાતનાઓમાં અવશ્ય જોડવો.

૩ +પૃષ્ઠ (આસન્ન) ગમન-ગુરુની પૃષ્ઠે=પાછળ નજીકમાં ચાલે તે આશાતના.

૪ પુરઃસ્થ-ગુરુ પુરઃ આગળ (સ્થ=) ઊભા રહેવું તે આશાતના.

૫ પક્ષસ્થ -ગુરુની પડખે નજીકમાં ઊભા રહેવું તે આશાતના.

૬ પૃષ્ઠ (આસન્ન) સ્થ-ગુરુની પાછળ પરંતુ નજીકમાં ઊભા રહેવું તે આશાતના.

૭ પુરોનિષીદન-ગુરુની આગળ નિષીદન=બેસવું તે આશાતના.

૮ પક્ષ નિષીદન-ગુરુની પડખે નજીકમાં બેસવું તે આશાતના.

*૯ પૃષ્ઠ (આસન્ન) નિષીદન-ગુરુની પાછળ પરંતુ નજીકમાં બેસવું તે આશાતના.

૧૦ આચમન-ગુરુની સાથે ઉચ્ચારભૂમિએ (=વડીનીતિ માટે) ગયેલ શિષ્ય ગુરુના પહેલાં આચમન (=હાથ-પગની શુદ્ધિ) કરે તો આશાતના. આહારાદિ વખતે પણ પહેલી મુખાદિ શુદ્ધિ કરવાથી પણ એ જ આશાતના લાગે છે.

૧૧ આલોચન-બહારથી ઉપાશ્રયે ગુરુની સાથે આવ્યા છતાં ગુરુની પહેલાં ગમનાગમન આલોવવું તે આશાતના.

૧૨ અપ્રતિશ્રવણ-કોણ ઊંધે છે ? કોણ જાગે છે ? એ પ્રમાણે રાત્રે ગુરુ પૂછે ત્યારે શિષ્ય જાગતો હોય તો પણ જાણે અપ્રતિશ્રવણ=સાંભળતો ન હોય તેમ જવાબ ન આપે તો આશાતના.

૧૩ પૂર્વાલાપન-કોઈ આવેલ ગૃહસ્થાદિકને ગુરુએ બોલાવ્યા પહેલાં પોતે બોલાવે તો આશાતના, (પૂર્વ=પ્રથમ આલાપન=બોલાવવું એ શબ્દાર્થ છે)

+ ગાથામાં તો પૃષ્ઠ શબ્દ છે જ નહિ, પરંતુ આસન્ન શબ્દ છે, તો અહીં આસન્ન ગમનને બદલે પૃષ્ઠગમન આશાતના કેમ કહી ? એ શંકાના સમાધાનમાં જાણવું કે ગુરુની પૃષ્ઠે પાછળ તો શિષ્યને ચાલવા વગેરેનો અધિકાર છે જ, પરંતુ આસન્ન નજીકમાં ચાલવાનો અધિકાર નથી. માટે ગાથામાં પૃષ્ઠ શબ્દને બદલે આસન્ન શબ્દ કહ્યો છે તે જ વિશે, ઠીક છે, અને તે પૃષ્ઠ સાથે જોડવા માટે છે, જેથી પાછળ તે આશાતના નહિ પરંતુ પાછળ નજીકમાં ચાલે તેજ આશાતના એ ભાવ સ્પષ્ટ થાય છે. અને ગ્રંથોમાં પૃષ્ઠગમન આશાતના લખેલી હોવાથી અહીં પણ પૃષ્ઠગમન આશાતના લખી છે.

* આગળની ૩, પડખાની ૩, અને પાછળની ૩ આશાતનાઓ (ચાલવું-ઊભા રહેવું-અને બેસવા સંબંધિ) ગણતાં એ ત્રણ ત્રિકની ૯ આશાતના ગણવી. અથવા ચાલવાની ૩, ઊભા રહેવાની ૩ અને બેસવાની ૩ એ પ્રમાણે ૯ આશાતના ત્રણ ત્રિકરૂપ ગણાય.

૧૪ પૂર્વાલોચન- *ગોચરી આહારાદિ લાવીને પ્રથમ બીજા કોઈ સાધુ આગળ તે ગોચરી આલોચે, અને ત્યારબાદ ગુરુ આગળ આલોચે તો આશાતના (અહીં ગોચરી સંબંધી ગમનાગમનની ઈરિયાવહિયા પડિક્કમવી તે ગોચરી આલોવવી અથવા આલોચવી કહેવાય).

૧૫ પૂર્વોપદર્શન- લાવેલી ગોચરી ગુરુને દેખાડ્યા પહેલાં બીજા કોઈ સાધુને દેખાડે તો આશાતના (અહીં પૂર્વ=પહેલાં ઉપદર્શન= દેખાડવું એ શબ્દાર્થ છે).

૧૬ પૂર્વનિમન્ત્રણ- લાવેલાં આહાર પાણી વાપરવા માટે પહેલાં બીજા સાધુઓને નિમન્ત્રણ કરે (બોલાવે) અને ત્યારબાદ ગુરુને નિમન્ત્રણ કરે તો આશાતના.

૧૭ ચ્છદ્ધ દાન- આહાર લાવીને ગુરુની આજ્ઞા વિના પોતે જ બીજા સાધુઓને જેમ ઘટે તેમ મધુર સ્નિગ્ધ આદિ ચ્છદ્ધ=ખાદ્ય આહાર યથાયોગ્ય દાન=વહેંચી આપે તો આશાતના.

૧૮ ચ્છદ્ધાદન- આહાર લાવીને ગુરુને કંઈક થોડો આપીને જે સ્નિગ્ધ અને મધુર આહાર ઉત્તમ દ્રવ્યોનો બનેલો હોય તે પોતે વાપરે તો આશાતના (અહીં ચ્છદ્ધ એટલે ખાદ્ય-મધુર આહારનું અદન=ખાવું એ શબ્દાર્થ છે.)

૧૯ અપ્રતિશ્રવણ- ગુરુ બોલાવે ત્યારે ન બોલવું તે આશાતના (બારમી આશાતના પણ એ જ નામવાળી છે, પણ તેમાં અને આમાં તફાવત એ છે કે બારમી આશાતના રાત્રે નિદ્રાના સમયની છે, અને આ ૧૮મી આશાતના ઈવસે બોલાવવા સંબંધી છે.)

૨૦ ચ્છદ્ધ (ભાષણ)- કઠિન કર્કશ અને મોટા ઘાંટા પાડીને ગુરુ સાથે (ખદ્ધ એટલે પ્રચુર--ઘણું) બોલવું તે આશાતના.

૨૧ તત્રગત (ભાષણ)-- ગુરુ બોલાવે ત્યારે શિષ્ય “મત્યએણવંદામિ” ઇત્યાદિ બોલી તુર્ત ઊઠી ગુરુ પાસે જઈને નમ્રતાથી ગુરુ શું કહે છે તે સાંભળવું જોઈએ, તેને બદલે પોતાના આસને બેઠો છતોજ જવાબ આપે તો આશાતના.

૨૨ કિં ભાષણ- ગુરુ બોલાવે ત્યારે ‘કેમ ? શું છે ? શું કહો છો ? ઇત્યાદિ બોલે તો આશાતના કારણ કે ગુરુ બોલાવે ત્યારે શિષ્યે શીઘ્ર “મત્યએણ વંદામિ”

*૧૧ મી અને ૧૪મી આશાતના નામથી તુલ્ય છે. પરન્તુ અર્થથી ભિન્ન છે.

૧ ખદ્ધ એટલે પ્રચુર-ઘણું આપવું એવો પણ અર્થ થાય છે.

૨. અહીં “ખદ્ધાદિ અદન” એ પણ આશાતના કહી છે, જેમાં ખદ્ધ એટલે પ્રચુર-ઘણું અર્થ થાય છે; તે પ્રચુર આદિ આહારવાળો અર્થ ભણનારને દીર્ઘ અને સુગમ ન હોવાના કારણથી કહ્યો નથી.

૩ ઇતિ પ્રવ૦ સાર૦ અને ધર્મ સં૦ વૃત્તિ.

૪ વર્તમાનમાં એ વચન પ્રચલિત નથી, તો પણ તુર્ત જી કહીને ઊઠવું તે (પ્રચલિત) રિવાજ પણ વિનયભર્યો છે.

કહેવું, (અને તુર્ત ગુરુ પાસે જઈને “આજ્ઞા ફરમાવો” ઇત્યાદિ નમ્ર વચનો બોલવાં જોઈએ).

૨૩ તું ભાષણ--ગુરુને “ભગવંત, શ્રી પૂજ્ય, આપ,” ઇત્યાદિ મોટા માનવાળા (બહુવચનવાળા) શબ્દોથી બોલાવવા જોઈએ, તેને બદલે “તું, તને, ત્હારા” ઇત્યાદિ “તોછડાઈવાળા” (એકવચનવાળા) શબ્દોથી ટુંકારીને બોલાવે તો આશાતના.

૨૪ તજ્જાત (ભાષણ)--ગુરુ શિષ્યને કહે છે કે “આ ગ્લાન (માંદા) સાધુની વેચાવચ્ચ કેમ કરતો નથી ? તું બહુ આળસુ થઈ ગયો છે.” ત્યારે શિષ્ય કહે છે કે “તમે પોતે જ કેમ વેચાવચ્ચ કરતા નથી ? તમે પોતે જ આળસુ થઈ ગયા છો” ઇત્યાદિ રીતે ગુરુ જે શિષ્યામણનું વચન કહે તે જ વાક્ય-વચન પ્રમાણે ગુરુને પ્રત્યુત્તર (સામો-ઊલટો જવાબ) આપે તે તજ્જાત ભાષણ અથવા તજ્જાત વચન આશાતના કહેવાય. [અહીં તજ્જાત એટલે તે જ જાતિના અર્થાત્ તે સરખા વચનો (વડે ઊલટો જવાબ) એ શબ્દાર્થ છે.]

૨૫ નોસુમન- ગુરુ (અથવા રત્નાધિક) કથા કહેતા હોય ત્યારે “અહો આપે આ વચન ઉત્તમ કહ્યું” ઇત્યાદિ પ્રશંસા વચનો ન કહે તેમજ કથાથી પોતાને સારી અસર થઈ છે એવો આશ્ચર્યભાવ અથવા હર્ષભાવ પણ ન દર્શાવે, પરંતુ મનમાં (શું મારાથી પણ એમની અધિક વ્યાખ્યાનકળા છે ? એવી ઈર્ષ્યાથી જ જાણે) દુભાતો હોય તેમ વર્તે તો આશાતના. (અહીં ગુરુ પ્રત્યે કથાદિ પ્રસંગે શિષ્યનું સુમન=સારું મન નો=નહિં તે નોસુમન-એ શબ્દાર્થ છે.)

૨૬ નોસ્મરણ- ગુરુ ધર્મકથા કહેતા હોય ત્યારે “તમને આ અર્થ સ્મરણમાં-યાદ નથી, એ અર્થ એ પ્રમાણે ન હોય” ઇત્યાદિ કહે તો આશાતના.

૨૭ કથાછેદ- ગુરુ ધર્મકથા કહેતા હોય ત્યારે “એ કથા હું તમને (સભાજનોને) પછીથી સારી રીતે સમજાવીશ” ઇત્યાદિ કહીને અથવા તે કથા પુનઃ સમજાવીને ચાલતી કથામાં વ્યાધાત-ભંગ કરે તો આશાતના.

૨૮ પરિષદ્ ભેદ- ગુરુ કથા કહેતા હોય; અને સભા પણ કથાના રસમાં એકતાન થઈ રહી હોય, એટલામાં શિષ્ય આવીને કહે કે ‘હવે ક્યાં સુધી કથા લંબાવવાની છે ? આહાર-પાણીનો અવસર થઈ ગયો અથવા પૌરુષી વેળા પણ થઈ ગઈ’ ઇત્યાદિ કહી પરિષદ્=સભા (જનતાના ચિત્ત)નો ભંગ કરે (તેમ જ સભાજનો પણ કેટલાક ઊઠી ઊઠીને ચાલવા માંડે) તો આશાતના અથવા એવું કાંઈ કહે કે જેથી સભા ભેગી ન થાય તે ‘પણ આશાતના.

૨૯ અનુત્થિત કથા- ગુરુ કથા કહી રહ્યા બાદ પર્ષદા-સભા હજી ઊઠી ન હોય તેટલામાં પોતાની ચતુરાઈ દર્શાવવા ગુરુએ વ્યાખ્યાનમાં કહેલી કથાનો અથવા અર્થનો વિશેષ વિસ્તાર કહી બતાવે તો આશાતના.

૩૦ સંથારપાદઘટન- ગુરુની શય્યાને અને સંથારા વગેરેને પોતાનો પગ લગાડવો, તેમ જ આજ્ઞા વિના હાથ લગાડવો, તથા તેમ કરીને પણ ગુરુને તે દોષ ખમાવે નહિ તો આશાતના જાણવી. કારણ કે ગુરુની પેઠે ગુરુનાં ઉપકરણ પણ પૂજ્ય છે માટે શિષ્યનો ધર્મ છે કે ગુરુનાં ઉપકરણને પણ પગ વગેરે લગાડવો નહિ અને આજ્ઞા વિના સ્પર્શ પણ કરવો નહિ, અને જો સ્પર્શ થઈ જાય તો “ફરીથી એમ નહિ કરું” એમ બોલી અપરાધ ખમાવવો (અહીં શરીર પ્રમાણની ડાહ્યાની) શય્યા અને અઢી હાથનો સંથારો જાણવો.)

૩૧ સંથારાવસ્થાન- ગુરુની શય્યા તથા સંથારા વગેરે ઉપર અવસ્થાન=ઊભા રહેવું (તથા ઉપલક્ષણથી) બેસવું, સૂવું, તે આશાતના.

૩૨ ઉચ્ચાસન- ગુરુથી અથવા ગુરુની આગળ તેમના કરતાં ઊંચા 'આસન ઉપર બેસે તો આશાતના.

૩૩ સમાસન- ગુરુથી અથવા ગુરુની આગળ સરખા આસને બેસે તો આશાતના.

ઉત્તમ શિષ્યે એ ઉત્તમ આશાતનાઓ વર્જવી, કારણ કે ગુરુની આશાતના (અવિનય) નહિ કરનાર શિષ્ય ઉપર ગુરુની પરમ કૃપા સ્વાભાવિક હોય છે. અને તેથી જ્ઞાનાદિકની પ્રાપ્તિ સુગમ થાય છે. એ આશાતનાઓ સાધુની મુખ્યતાએ કહી છે, છતાં શ્રાવકને પણ એ આશાતનાઓ યથાયોગ્ય (જેટલી શ્રાવકને અંગે ઘટે તેટલી) ટાળવા યોગ્ય જાણવી.

॥ ગુરુની જઘન્યાદિ ભેદથી ઉ આશાતના ॥

ગુરુને પગ વગેરે લગાડ્યો ઈત્યાદિ જઘન્ય આશાતના, થુંક વગેરે લગાડવું ઈત્યાદિ મધ્યમ આશાતના, અને ગુરુની આજ્ઞા ન માનવી, અથવા આજ્ઞાથી વિપરીત કરવું, આજ્ઞા સાંભળવી નહિ, અને કઠોર ભાષણ કરવું વગેરે ઉત્કૃષ્ટ આશાતના જાણવી. એ પ્રમાણે સાક્ષાત્ ગુરુની આશાતના ઉત્તમ પ્રકારે અથવા ઉત્તમ પ્રકારે જાણવી. (-શ્રાદ્ધવિધિ વૃત્તિઃ)

॥ ગુરુની સ્થાપનાની ઉ આશાતના ॥

સ્થાપનાને પગ લગાડવો વગેરે, અથવા આમતેમ ચલવિચલ કરવી તે જઘન્ય, ભૂમિ ઉપર પાડી નાખવી અને અવજ્ઞાથી જેમ તેમ મૂકવી-ગોઠવવી તે મધ્યમ. તથા નાશ, કરવો અથવા ભાંગી નાખવી વગેરે ઉત્કૃષ્ટ આશાતના જાણવી. (-શ્રાદ્ધવિધિ વૃત્તિઃ)

૧ ઉપલક્ષણથી ગુરુનાં વસ્ત્રાદિકથી અધિક મૂલ્યવાળાં વસ્ત્રાદિક વાપરવાં તે પણ આશાતના એમાં અંતર્ગત સંભવે છે.

અવતરણ :- હવે (બૃહત્) ગુરુવંદન કરવાની બે વિધિનું રરમું દ્વાર કહેવાય છે. કે જે સવાર અને સાંજનું લઘુપ્રતિક્રમણ ગણાય છે. તેમાં પ્રથમ સવારનું લઘુપ્રતિક્રમણ આ પ્રમાણે-

ઇરિયા કુસુમિણુસગ્ગો, ચિઙ્વંદણ પુત્તિ વંદણા-લોયં ।

વંદણ યામણ વંદણ, સંવર ચઝછોભ દુસજ્ઞાઓ ॥૩૮॥

શબ્દાર્થ :- ભાવાર્થમાં લખેલા ક્રમ પ્રમાણે સુગમ છે.

ગાથાર્થ :- ભાવાર્થમાં લખેલા ક્રમ પ્રમાણે સુગમ છે-

ભાવાર્થ :- પ્રભાતનું પ્રતિક્રમણ કરવાના નિયમવાળાએ કોઈ વખતે પ્રતિક્રમણની સામગ્રીના અભાવે અથવા તેવી શક્તિના અભાવે આ ગાથામાં દર્શાવેલા વિધિ પ્રમાણે બૃહત્ ગુરુવંદન તો અવશ્ય કરવું જોઈએ, એ બૃહત્ ગુરુવંદન તે લઘુપ્રતિક્રમણ ગણાય છે. તે સવારના બૃહત્ ગુરુવંદનનો (એટલે લઘુપ્રતિક્રમણનો) વિધિ સંક્ષેપમાં આ પ્રમાણે-

૧ ઇરિયાવહિયં- ગુરુ પાસે ઇરિયાવહિયં પડિક્કમી પર્યન્તે લોગસ્સ કહેવો.

૨ કુસુમિણુસુમિણનો કાઠસ્સગ્ગ- ત્યારબાદ રાત્રે રાગથી આવેલ તે (સ્ત્રીગમનાદિક) કુસ્વપ્ન, અને દ્વેષથી આવ્યાં હોય તે દુઃસ્વપ્નનો દોષ ટાળવા માટે ૪ લોગસ્સનો કાઠસ્સગ્ગ કરવો તે કુસુમિણ-દુસુમિણનો કાઠસ્સગ્ગ જણવો.

૩ ચૈત્યવંદન- ત્યારબાદ ચૈત્યવંદનનો આદેશ માગી જગચિંતામણિ ચૈત્યવંદન જયવીઅરાય સુધીનું કરવું.

૪ મુહપત્તિ- ત્યારબાદ ખમાસમણપૂર્વક આદેશ માગી મુહપત્તિ પડિલેહવી.

૫ વંદણ- ત્યારબાદ બે વાર દ્વાદશાવર્ત વંદન કરવું.

૬ આલોચના- ત્યારબાદ આદેશ માગી રાઈય આલોચણા કરવી. (=“ઈચ્છાં સંઠ ભંઠ રાઈયં આલોઉં ? ઈચ્છં આલોએમિ જો મે રાઈઓ” ઇત્યાદિ કહેવું.) અહીં એ જ લઘુપ્રતિક્રમણ સૂત્ર છે.

૭ વંદણ- ત્યારબાદ પુનઃ બે વાર દ્વાદશાવર્ત વંદન કરવું.

૮ યામણા- ત્યારબાદ રાઈય અબ્બુટ્ઠિઓ ખામવો.

૯ વંદન- ત્યારબાદ પુનઃ બે વાર દ્વાદશાવર્ત વંદન કરવું.

૧૦ સંવર (પચ્ચક્ષણ)- ત્યારબાદ ગુરુ પાસે યથાશક્તિ પચ્ચક્ષણ લેવું.

૧૧ ચારછોભવંદન- ત્યારબાદ ૪ ખમાસમણપૂર્વક “ભગવાન હં” આદિ ૪ ને છોભવંદન કરવું.

૧૨ બે સ્વાધ્યાય આદેશ - ત્યારબાદ બે ખમાસમણપૂર્વક સજ્ઞાય કરવાના બે આદેશ માગવા, અને ગુરુ પાસે સ્વાધ્યાય કરવો.

---

૧. ક્રમશઃ વિશેષ વિધિ ગુરુ વગેરે પાસે શીખવાથી જાણી શકાય. આ બૃં ગુરુવંદનની અપેક્ષાએ દ્વાદશાવર્ત વંદન તે અહીં લઘુ ગુરુવંદન જણવું.

અવતરણ :- પૂર્વ ગાથામાં સવારના બૃહત્ ગુરુવંદનનો વિધિ કહીને હવે આ ગાથામાં સાંજે કરવા યોગ્ય બૃહત્ ગુરુવંદન અથવા સાંજના લઘુપ્રતિક્રમણ નો વિધિ દર્શાવે છે-

ઇરિયા-ચિઙ્-વંદણ-પુત્તિ-વંદણ-ચરિમ-વંદણા-લોચં ।

વંદણ ખામણ ચઝછોભ-દિવસુસ્સગ્ગો દુસજ્ઞાઓ ॥૩૧॥

શબ્દાર્થ :- ભાવાર્થમાં કહેલા ક્રમ પ્રમાણે સુગમ છે.

ગાથાર્થ :- ભાવાર્થના ક્રમ પ્રમાણે સુગમ છે.

ભાવાર્થ :- સાંજનું પ્રતિક્રમણ કરવાના નિયમવાળાએ કોઈક વખતે પ્રતિક્રમણની સામગ્રીના અભાવે અથવા તેવી શક્તિના અભાવે આ ગાથામાં દર્શાવેલા વિધિ પ્રમાણે બૃં ગુરુવંદન તો અવશ્ય કરવું જોઈએ, કે જે સંધ્યાનું લઘુ પ્રતિક્રમણ ગણાય છે. તેનો વિધિ આ પ્રમાણે-

૧ ઇરિયાવહિયં- ઇરિયાવહિયં પડિક્કમી પર્યન્તે લોગસ્સ કહેવો.

૨ ચિઙ્વંદણ- ત્યારબાદ ખમાં દઈ આદેશ માગી ચૈત્યવંદન કરવું.

૩ મુહપત્તિ- ત્યારબાદ ખમાં દઈ આદેશ માગી મુહપત્તિ પડિલેહવી.

૪ વંદન- ત્યારબાદ બે વાર દ્વાદશાવર્ત વંદન કરવું.

૫ દિવસચરિમ- ત્યારબાદ દિવસચરિમ પચ્ચક્ખાણ કરવું.

૬ વંદન- ત્યારબાદ બે વાર દ્વાદશાવર્ત વંદન કરવું.

૭ આલોચના- ત્યારબાદ આદેશ માગી દિવસ સંબંધિ અતિચાર આલોવવા (એટલે “ઇચ્છં આલોએમિ જો મે દેવસિઓ અઈયારો” એ સૂત્ર કહેવું.) અહિં મુખ્યત્વે એ જ સૂત્ર લઘુ પ્રતિક્રમણ સૂત્ર જણવું.

૮ વંદણ- ત્યારબાદ બે વાર દ્વાદશાવર્ત વંદન કરવું.

૯ ખામણા- ત્યારબાદ આદેશ માગી અબ્બુટ્ટિઠઓ ખામવો.

૧૦ ચાર છોભવંદન- ત્યારબાદ ૪ ખમાસમણ પૂર્વક ૪ છોભવંદન કરવાં.

૧૧ દૈવસિક પ્રાયશ્ચિત્તનો કાઠસ્સગ્ગ- ત્યારબાદ આદેશ માગી ચાર લોગસ્સનો કાઠસ્સગ્ગ કરવો.

૧૨ બે સ્વાધ્યાય આદેશ- ત્યારબાદ બે ખમાસમણ પૂર્વક બે આદેશ માગી સજ્ઞાય (સ્વાધ્યાય) કરવી. ॥ ઇતિ ૨૨ મું દ્વાર સમાપ્ત ॥

॥ ઇતિ ગુરુવંદનસ્ય ૨૨ દ્વારાણિ સમાપ્તાનિ ॥

અવતરણ :- હવે આ પ્રકરણના ઉપસંહારમાં (સમાપ્તિના પ્રસંગમાં) પ્રથમ પૂર્વોક્ત વિધિએ ગુરુવંદન કરનારને જે મહાન્ લાભ થાય છે તે આ ગાથામાં દર્શાવાય છે :-

અયં કિઙ્કમ્મવિહિં, જુંજંતા ચરણકરણમાઝ્ઞાતા ।

સાહુ ખવંતિ કમ્મં, અણેગભવસંચિઅમણંતં ॥૪૦॥

શબ્દાર્થ :-

અયં(=એવં)=એ પ્રમાણે; પૂર્વે કહેલી
જુંજંતા=પ્રયુંજતા, કરનાર

આઝ્ઞા=ઉપયોગવાળા, સાવધાન
સંચિઅ=સંચિત, એકઠાં કરેલ.

ગાથાર્થ :- એ પ્રમાણે પૂર્વે કહેલ કૃતિકર્મ વિધિને (ગુરુવંદન વિધિને) કરનાર એવા ચરણ-કરણમાં (=ચારિત્રમાં અને તેની ક્રિયામાં અથવા ચરણસિત્તરિ તથા કરણસિત્તરિમાં) ઉપયોગવાળા સાધુઓ અનેક પૂર્વ ભવનાં (માં) એકઠાં કરેલાં અનન્ત કર્મોને 'ખપાવે છે (એટલે મોક્ષપદ પામે છે) ॥૪૦॥

ભાવાર્થ :- ગાથાર્થને અનુસારે જાણવો, પરંતુ આ ગાથામાં વિશેષ તાત્પર્ય એ છે કે-સાધુ પોતાની સર્વ ક્રિયામાં ચાહે તેવો કુશળ અને ઉપયોગવાળો હોય તો પણ ગુરુવંદન વિધિપૂર્વક ન કરતો હોય તો તેવો (ગુરુના વિનયમાં અનાદરવાળો) સાધુ કર્મની નિજર્જરા કરી મુક્તિપદ ન પામી શકે, માટે ક્રિયાવંત સાધુએ પણ ગુરુ મહારાજનો વિનય કરવામાં અનાદરવાળા ન થવું, એ ઉપદેશ છે.

અવતરણ :- હવે આ છેલ્લી ગાથા વડે ગુરુવંદન ભાષ્યની સમાપ્તિ થાય છે. ત્યાં આ ભાષ્યના કર્તા શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિ પોતાના મતિદોષથી અજાણતાં થઈ ગયેલી (રહી ગયેલી) કોઈ ભૂલચુકને માટે પોતાની લઘુતા દર્શાવી શ્રી ગીતાંર્યોને તે ભૂલ સુધારી લેવા વિજ્ઞપ્તિ કરે છે-

અપ્પમઙ્ગભવ્વબોહ-ત્થ, ભાસિયં વિવરિયં ચ જમિહ મણ્ ।

તં સોહંતુ ગિયત્થા, અણભિનિવેસી અમચ્છરિણો ॥૪૧॥

૧ શ્રી સિદ્ધાંતમાં કહ્યું છે કે- વંદણાળ મંત્રે જીવે કિં અંજ્જિઅઈ ? ગોઅમા ! અટ્ઠકમ્મપગડીઓ નિબિડબંધણબદ્ધાઓ સિદ્ધિલ-બંધણબદ્ધાઓ કરેઈ ઇત્યાદિ આલાપકનો અર્થ આ પ્રમાણે-

હે ભગવંત ! ગુરુવંદન વડે જીવ શું (લાભ ઉપાર્જન કરે ? ઉત્તર- હે ગૌતમ ! આઠ કર્મપ્રકૃતિઓ જે ગાઢ બંધનથી બંધાયેલી હોય તેને શિથિલ બંધનથી બંધાયેલી (=શિથિલ) કરે, દીર્ઘકાળની સ્થિતિવાળી હોય તેને અલ્પકાળની સ્થિતિવાળી કરે; તીવ્ર રસવાળી હોય તેને મંદરસવાળી કરે, ઘણા પ્રદેશ સમૂહવાળી હોય તેને અલ્પપ્રદેશ સમૂહવાળી કરે, અને આ અનાદિ અનન્ત સંસારરૂપી અટવીમાં પરિભ્રમણ ન કરે અને તેનો પાર પામે. (બીજા આલાપકનો અર્થ :-) તથા વંદન વડે નીચગોત્રકર્મ ખપાવે, અને ઉચ્ચગોત્રકર્મ બાંધે. તેમજ સૌભાગ્યવાળું અપ્રતિહત એવું (જિનેન્દ્રની) આજ્ઞાનું ફળ (મુક્તિપદ) પામે, -ઈતિ ધર્મસંગ્રહ વૃત્તિઃ)

(મૂલકર્તા શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિઃ ॥)

પચ્ચક્ષાણ ભાષ્ય

ભાવાર્થ સહિત

અવતરણ :- હવે આ ત્રીજા પચ્ચક્ષાણ ભાષ્યમાં પચ્ચક્ષાણ લેવાનો વિધિ કહેવાય છે. ત્યાં આ પહેલી ગાથામાં પચ્ચક્ષાણનાં ૧ મૂળ દ્વાર દર્શાવાય છે-

દસ પચ્ચક્ષાણ ચૌત્તવિહિ, આહાર દુવીસગાર અદુસ્તા ।
દસવિગઈ તીસ વિગઈ-ગય દુહભંગા છસુદ્ધિ ફલં ॥૧॥

શબ્દાર્થ :-

ચૌત્તવિહિ=૪ પ્રકારનો વિધિ
દુવીસ (આ) ગાર=બાવીસ આગાર

અદુસ્તા=બીજીવાર નહિ ઉચ્ચરેલા
વિગઈગય=વિકૃતિગત, નીવિયાતાં.

ગાથાર્થ :- ૧૦ પચ્ચક્ષાણ-૪ પ્રકારનો (ઉચ્ચાર) વિધિ-૪ X પ્રકારનો આહાર- બીજીવાર નહિ ઉચ્ચરેલા (=નહિ ગણેલા) એવા ૨૨ આગાર-૧૦ વિગઈ-૩૦ નીવિયાતાં-૨ પ્રકારના ભાંગા-૬ પ્રકારની શુદ્ધિ-અને (૨ પ્રકારનું) ફળ. (એ પ્રમાણે ૯ મૂળ દ્વારના ૯૦ ઉત્તર ભેદ થાય છે.) ॥૧॥

ભાવાર્થ :- આ પચ્ચક્ષાણ ભાષ્યમાં કહેવાતું પચ્ચક્ષાણનું સ્વરૂપ ૯ દ્વાર વડે (એટલે સમજવા યોગ્ય ૯ પ્રકારો વડે) સમજવાનું છે, તે ૯ મૂળદ્વારોની ટૂંકી સમજ આ પ્રમાણે-

૧ દશ પચ્ચક્ષાણ દ્વાર- આ દ્વારમાં પચ્ચક્ષાણના અનાગત આદિ ૧૦ મૂળભેદ તેમજ ૧૦મા ભેદના એટલે અદ્ધા પચ્ચક્ષાણના પણ ૧૦ પ્રતિભેદ (ઉત્તરભેદ) કહેવાશે. (ગા. ૨-૩ માં)

૨ ચાર વિધિનું દ્વાર - એમાં પચ્ચક્ષાણનો પાઠ ઉચ્ચરવાના ૪ પ્રકાર કહેવાશે. (ગા. ૪ થી ૧૨માં)

૩ ચાર આહારનું દ્વાર- એમાં અશન-પાન-ખાદિમ-અને સ્વાદિમ એ ૪ પ્રકારના આહારનું સ્વરૂપ કહેવાશે. (ગા. ૧૩-૧૪-૧૫માં)

૪ બાવીસ આગાર- એમાં એક જ જાતિનો આગાર જુદા જુદા પચ્ચક્ષાણમાં આવતો હોવાથી અનેકવાર બોલવામાં આવે છે, પરંતુ તેને જુદો ન ગણતાં એક જ વાર ગણીએ તો તેવા (અદ્વિરુક્ત એટલે બીજીવાર નહિ ઉચ્ચરેલા અથવા નહિ ગણાયેલા) ૨૨ (બાવીસ) આગાર એટલે ૨૨ અપવાદ છે તે કહેવાશે. (ગા. ૧૬ થી ૨૮માં)

X ગાથાને વિષે ચૌત્તવિહમાં કહેલા ચૌત્ત શબ્દનું અનુસરણ આહાર શબ્દ સાથે પણ કરાય, તેથી “૪ પ્રકારનો આહાર” એ અર્થ થાય છે.

૫ દશવિગઈ- દૂધ આદિ છ ભક્ષ્ય વિગઈ અને મધ આદિ ચાર અભક્ષ્ય વિગઈ (અથવા એ જ છ લઘુવિગઈ અને ચાર મહાવિગઈ) મળી ૧૦ વિગઈનું સ્વરૂપ કહેવાશે. (ગા. ૨૯-૩૦-૩૧માં)

૬ ત્રીસ નિવિયાતાં- છ ભક્ષ્ય વિગઈનાં ત્રીસ નિવિયાતાં થાય છે તે કહેવાશે. (ગા. ૩૨ થી ૪૧ માં)

૭ બે ભાંગા- મૂળગુણ પચ્યક્ષ્માણ અને ઉત્તરગુણ પચ્યક્ષ્માણ એ બે ભાંગા મુખ્ય કહેવાશે, અને તે પ્રસંગે ૧૪૭ ભાંગા પણ કહેવાશે. (ગા. ૪૨-૪૩માં)

૮ છ શુદ્ધિ- પચ્યક્ષ્માણની સ્પર્શના, પાલના વગેરે ૬ શુદ્ધિ કહેવાશે. (ગા. ૪૪-૪૫-૪૬ માં).

૯ બે ફલ- પચ્યક્ષ્માણથી આલોકમાં અને પરલોકમાં જે ફળ પ્રાપ્ત થાય તે બે પ્રકારનું ફળ કહેવાશે. ગાથામાં બે ફળ નથી કહ્યાં તો પણ અધ્યાહારથી “દુ=બે”નું ગ્રહણ કરવું. (ગા. ૪૭ માં).

એ પ્રમાણે ૯ મૂળદ્વારના ઉત્તરભેદ (૧૦+૪+૪+૨૨+૧૦+૩૦+૨+૬+૨=)૯૦ થયા. ॥ इति द्वासंग्रहस्य प्रथम गाथायाः भावार्थः ॥

અવતરણ :- હવે (પૂર્વે કહેલાં નવ દ્વારમાં પ્રથમ) ૧૦ પ્રકારના *પચ્યક્ષ્માણનું પહેલું દ્વાર (એટલે પચ્યક્ષ્માણના ૧૦ ભેદ કહેવાય છે-

^૧અ^૨ણાગય-^૩મ^૪ઙ્કંતં, ^૫કોડીસહિયં ^૬નિયંતિ ^૭અણગારં ।

^૮સાગાર ^૯નિરવસેસં, ^{૧૦}પરિમાણકડં ^{૧૧}સકે અદ્ધા ॥૨॥

શબ્દાર્થ :-ગાથાર્થ પ્રમાણે સુગમ છે.

ગાથાર્થ :- અનાગત પચ્ય૦, અતિકાન્ત પચ્ય૦, કોટિસહિત પચ્ય૦, નિયન્ત્રિત પચ્ય૦, અનાગાર પચ્ય૦, સાગાર પચ્ય૦, નિરવશેષ પચ્ય૦, પરિમાણકૃત પચ્ય૦, સકેત (સંકેત) પચ્ય૦, અને અદ્ધા પચ્ય૦ (એ પ્રમાણે પચ્યક્ષ્માણ ૧૦ પ્રકારનાં છે). ॥૨॥

ભાવાર્થ :- એ ૧૦ પ્રકારના પચ્યક્ષ્માણનો સંક્ષિપ્ત અર્થ આ પ્રમાણે-

૧ અનાગત પચ્ય૦- અનાગત એટલે ભવિષ્યકાળ. અર્થાત્ ભવિષ્યકાળે જે પચ્યક્ષ્માણ કરવાનું છે તેને કોઈક કારણસર પહેલું કરી લેવું તે. જેમકે-પર્યુષણાદિ પર્વમાં જે અટ્ઠમ વગેરે તપ કરવાનો છે તે તપને પર્યુષણા વખતે ગુરુની, ગચ્છની, રોગી મુનિની, નવી દીક્ષાવાળા શિષ્યની અને તપસ્વી વગેરેની વેચાવચ્ચ કરવાના કારણસર પર્યુષણ પહેલાં જ કરી લેવો તે અનાગત પચ્યક્ષ્માણ મુખ્યત્વે મુનિને હોય છે.

*આ કહેવાતાં અનાગત વગેરે ૧૦ પચ્યક્ષ્માણો સર્વોત્તરગુણ પ્રત્યાઠના (સર્વવિરતિવંતના ઉત્તરગુણ સંબંધી) ભેદરૂપ હોવાથી બહુધા મુનિની અપેક્ષાએ છે તો પણ તેમાંનાં કેટલાક પ્રત્યાખ્યાનો શ્રાવકને આશ્રયી પણ છે.

૨ અતિક્રાન્ત પચ્ચ- અતિક્રાન્ત એટલે વ્યતીત કાળ-ભૂત કાળનું પચ્ચક્ષાણ. અર્થાત્ પર્યુષણાદિમાં જે અટ્ઠમ વગેરે તપ કરવાનો છે તેને ઉપર કહેલા વેયાવચ્ચ વગેરેના કારણથી પર્યુષણાદિ પર્વ વ્યતીત થયા બાદ કરવો, તે અતિક્રાન્ત પ્રત્યાઠ મુખ્યત્વે મુનિને અંગે કહ્યું છે.

૩ કોટિસહિત પચ્ચ- બે તપના બે (કોટિ એટલે) છેડા મળતા હોય એવું. એટલે બે તપની સંધિ-જોડાણવાળું પચ્ચક્ષાણ તે કોટિસહિત પચ્ચક્ષાણ. જેમકે- પહેલે દિવસે ઉપવાસ કરીને પુનઃ બીજા દિવસે પણ પ્રભાતમાં ઉપવાસનું પચ્ચક્ષાણ કરે તો તે પહેલા ઉપવાસનો પર્યન્ત ભાગ અને બીજા ઉપવાસનો આદિ ભાગ એ બન્ને ભાગરૂપ બે કોટિ સંધાવાથી-જોડવાથી એ પચ્ચક્ષાણ કોટિસહિત ગણાય છે. તે સમકોટિવાળું અને વિષમ કોટિવાળું એમ બન્ને પ્રકારનું હોય છે. ત્યાં ઉપવાસ પૂર્ણ થયે ઉપવાસ કરવો, અને આયંબિલ પૂર્ણ થયે આયંબિલ કરવું ઇત્યાદિ રીતે સરખાં પચ્ચક્ષાણ સાંધવાં તે સમકોટિ વાળું, અને ઉપવાસ પૂર્ણ થયે એકાશનાદિ કરવું, અથવા એકાશનાદિ પૂર્ણ થયે ઉપવાસાદિ કરવા, ઇત્યાદિ રીતે લગોલગ બે ભિન્ન તપ જોડવાથી - કરવાથી વિષમકોટિ વાળું પચ્ચક્ષાણ ગણાય છે.

૪ નિયન્ત્રિત પચ્ચ- નિયન્ત્રિત એટલે નિશ્ચયપૂર્વક પચ્ચક્ષાણ કરવું તે. જેમકે-માંદો હોઈ, કે સાજો હોઈ, અથવા તો ગમે તેવું મહાન્ વિઘ્ન આવે, તો પણ અમુક વખતે મારે અમુક તપ કરવો જ. આ પચ્ચક્ષાણ જિનકલ્પી અને ચૌદ પૂર્વધર મુનિઓના વખતમાં પ્રથમ સંઘયણી એવા સ્થવિરાદિ મુનિઓને પણ હતું, પરન્તુ જિનકલ્પાદિના વિચ્છેદ સાથે એ પચ્ચક્ષાણ પણ વિચ્છેદ પામવાથી વર્તમાન કાળમાં થઈ શકે નહિ, કારણ કે તેવા પ્રકારના આયુષ્યનો, સંઘયણનો અને ભાવિનો નિશ્ચય કરવાનો અભાવ છે માટે.

૫ અનાગાર પચ્ચ- આગળ કહેવાતા આગાર-અપવાદોમાંથી અનાભોગ આગાર અને સહસા આગાર એ બે *વર્જને શેષ આગાર રહિત પ્રત્યાખ્યાન 'કરવું તે.

૬ સાગાર પચ્ચ- આગળ કહેવાતા બાવીસ આગારોમાંના યથાયોગ્ય આગારો સહિત પચ્ચક્ષાણ કરવું તે.

---

*કારણ કે એ બે આગાર બુદ્ધિપૂર્વક બનતા નથી, પરન્તુ અજ્ઞાઈતવ્યા અકસ્માત્ બને છે માટે.

૧ એ પ્રત્યાખ્યાન પહેલા સંઘયણવાળા મુનિઓ પ્રાણાન્ત કષ્ટ અને ભિક્ષાનો સર્વથા અભાવ જેવા મોટા પ્રસંગોમાં કરે છે. માટે વર્તમાનકાળમાં પહેલા સંઘયણના અભાવે એ પ્રત્યાખ્યાન કરવામાં આવતું નથી.

૭ નિરવશેષ પચ્ચ૦- ચારે પ્રકારના આહારનો સર્વથા ત્યાગ કરવો તે. (આ પચ્ચક્ષ્પાણ વિશેષતઃ અન્ત સમયે સંલેખણાદિ સમયે કરાય છે)

૮ પરિમાણકૃત પચ્ચ૦- ^૧દત્તિનું-^૨કવલનું (કોળિયાનું) ^૩ઘરોનું-ભિક્ષાનું અને ^૪દ્રવ્યનું પ્રમાણ કરી શેષ ભોજનનો ત્યાગ કરવો તે.

૯ સકેત (અથવા સંકેત) પચ્ચ૦-કેત એટલે ઘર (સ=) સહિત એવા ગૃહસ્થોનું જે પચ્ચક્ષ્પાણ તે સકેત, અથવા મુનિને આશ્રયી વિચારીએ તો કેત એટલે ચિહ્ન, તે ચિહ્ન સહિત જે પચ્ચક્ષ્પાણ તે સકેત પચ્ચક્ષ્પાણ. એનું સંકેત અથવા સકેત એવાં પણ નામ છે. એ પ્રમાણે એ પચ્ચક્ષ્પાણ શ્રાવકને તેમજ સાધુને પણ હોય છે, ૮ પ્રકારના ચિહ્ન ભેદથી એ પચ્ચક્ષ્પાણ ૮ પ્રકારનું છે તે આ પ્રમાણે-કોઈ શ્રાવક પૌરુષી આદિ પચ્ચક્ષ્પાણ કરીને તે પચ્ચક્ષ્પાણ પૂર્ણ થયા છતાં પણ જ્યાં સુધી હજી ભોજન સામગ્રી થઈ નથી ત્યાં સુધી ક્ષણમાત્ર પણ પચ્ચક્ષ્પાણ વિના ન રહેવાના આશયથી અંગુઠો વગેરે આઠ પ્રકારના ચિહ્નમાંનું કોઈ પણ ચિહ્ન ધારે તે-આ પ્રમાણે-

૧. જ્યાં સુધી મુઠ્ઠીમાં અંગુઠો વાળીને છૂટો ન કરું ત્યાં સુધી મારે પચ્ચક્ષ્પાણ છે એમ ધારી અંગુઠો છૂટો કરે ત્યારે જ મુખમાં ખાવાની વસ્તુ નાખે એવા સંકેતનું નામ અંગુષ્ઠસહિત=અંગુઠસહિયં સંકેત પચ્ચક્ષ્પાણ.

૨. એ પ્રમાણે મુઠ્ઠી વાળીને છૂટી ન કરે ત્યાં સુધી મુષ્ઠિસહિત=મુઠ્ઠિસહિયં.

૩. એ પ્રમાણે વજ્રની અથવા દોરા વગેરેની ગાંઠ વાળીને છૂટી ન કરે ત્યાં સુધી ગ્રન્થિસહિત=ગાંઠિસહિયં.

૪. એ પ્રમાણે ઘરમાં પ્રવેશ ન કરે ત્યાં સુધીનું પચ્ચ૦- તે ઘરસહિત=ઘરસહિયં.

૫. એ પ્રમાણે પરસેવાના બિંદુ ન સૂકાય ત્યાં સુધીનું પચ્ચ૦ તે સ્વેદસહિત.

૬. એ પ્રમાણે આટલા શ્વાસોચ્છ્વાસ ન થાય ત્યાં સુધીનું ઉચ્છ્વાસસહિત પચ્ચ૦

૧ હાથ અથવા વાસણ વગેરેમાંથી જેટલું અન્ન સતત એક ધારાએ પાત્રમાં પડે તેટલું અન્ન એક દત્તિ કહેવાય. તેવી ૧-૨-૩ આદિ દત્તિનું પ્રમાણ કરવું તે દત્તિપ્રમાણ.

૨ મુખમાં સુખે પ્રવેશી શકે તેવા ૩૨ કવલ જેટલો પુરુષનો અને ૨૮ કવલ જેટલો સ્ત્રીનો આહાર ગણીને તેમાંથી અમુક-આટલા કવલ ખાવાનું પ્રમાણ કરવું તે કવલપ્રમાણ.

૩ આટલાં ઘરોમાંથી જ આહાર લેવો એવું પ્રમાણ કરવું તે ગૃહપ્રમાણ.

૪ ખીર, ભાત વા મગ આદિ અમુક દ્રવ્ય-આહાર લેવા તે દ્રવ્યપ્રમાણ.

૭. એ પ્રમાણે પાણી વગેરેની માંચીમાં^૧ લાગેલા જળના (સ્તિબુક=) બિંદુ ન સૂકાય ત્યાં સુધીનું સ્તિબુકસહિત.

૮. એ પ્રમાણે આ દીપક ન હોલવાય ત્યાં સુધીનું પચ્ચ૦ દીપકસહિત દીવસહિયં.

એ પ્રમાણે કરેલો કોઈ પણ પ્રકારનો સંકેત પૂર્ણ થયા પહેલાં જો મુખમાં કોઈ ચીજ પડી જાય તો તે 'પચ્ચક્ષાણનો ભંગ થયો-કર્યો જાણીને તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત ગુરુ પાસે લેવું પડે છે.

૧૦ અદ્ધા પચ્ચક્ષાણ- અદ્ધા એટલે કાળ, તે મુહૂર્ત, પ્રહર, બે પ્રહર, દિવસ, પક્ષ, માસ ઇત્યાદિ જાણવો. અને તે મુહૂર્ત આદિ કાળની મર્યાદાવાળું જે નવકારસી-પોરિસી-સાર્દપોરિસી-પુરિમડ્ઢ-અવડ્ઢ-એકાસણું, ઉપવાસ વગેરે પચ્ચ૦ તે અદ્ધા પચ્ચ૦ કહેવાય, તેના ૧૦ પ્રકાર છે તે આગળની ત્રીજી ગાથામાં કહેવાશે. એ પ્રમાણે પચ્ચક્ષાણના=+પ્રત્યાખ્યાનના મૂળ ૧૦ ભેદ કહ્યા. એમાં છેલ્લાં બે પ્રત્યાખ્યાન પ્રતિદિન ઉપયોગી જાણવાં. ॥ ઇતિ ૧૦ પ્રત્યાખ્યાનભેદાઃ ॥

અવતરણ :- પૂર્વ ગાથામાં જે દશમું અદ્ધા પચ્ચક્ષાણ કહ્યું તેના ૧૦ ભેદ છે તે આ ગાથામાં કહેવાય છે. (અથવા પહેલી ગાથામાં કહેલ મૂળ નવ દ્વારમાં જે “દશ પચ્ચક્ષાણ” નામનું પહેલું^૧ દ્વાર કહ્યું છે તે એક રીતે^૨ પૂર્વ ગાથામાં બીજી રીતે^૪ દર્શાવાય છે)^૫

નવકારસહિય પોરિસિ, પુરિમડ્ઢ-ગાસણે-ગઠાણે ય ।

આર્યંબિલ અંભતટ્ટે, ચરિમે અ અભિગ્ગહે વિગઈ ॥૩॥

શબ્દાર્થ :-ગાથાર્થને અનુસારે સુગમ છે.

૧ માંચીના ઉપલક્ષણથી શેષ વાસણ વગેરેનું પણ ગ્રહણ કરવું અનુચિત નથી.

૨ આ સંકેત પચ્ચક્ષાણો એક અથવા ત્રણ નવકાર ગણીને પારવાં. ત્યારબાદ ભોજન કરીને પુનઃ પણ એ સંકેત પચ્ચક્ષાણ કરી શકાય છે. અને એ પ્રમાણે વારંવાર સંકેત પચ્ચક્ષાણ ધારવાથી ભોજન સિવાયનો સર્વકાળ વિરતિપણામાં લેખાય છે. દરરોજ એકાસણું કરનારને એ પચ્ચ૦થી એક માસમાં લગભગ ૨૮ ઉપવાસ અને બેઆસણું કરનારને લગભગ ૨૮ ઉપવાસ જેટલો લાભ મળે છે. તથા એકાસણા-બેઆસણા આદિ રહિત છૂટો શ્રાવક પણ દરરોજ એ પચ્ચક્ષાણ વારંવાર કરે તો અદ્ધા પચ્ચ૦માં આગળ કહેવાશે તેવી રીતે પણ તેને વિરતિપણાનો સારો લાભ મળે છે. માટે ક્ષણ માત્ર પણ અવિરતિ નહિ ઇચ્છનારા શ્રાવકને (તથા સાધુને પણ) આ પચ્ચક્ષાણ પ્રતિદિન અને વારંવાર ઉપયોગી છે. તેમજ ૧૦મું અદ્ધા પ્રત્યા૦ પણ શ્રાવકને પ્રતિદિન ઉપયોગી છે.

+ “પચ્ચક્ષાણ” એ પ્રાકૃત શબ્દ છે. અને “પ્રત્યાખ્યાન” એ સંસ્કૃત શબ્દ છે, તેની વ્યુત્પત્તિ (શબ્દાર્થ) આ પ્રમાણે-પ્રતિ=પ્રતિકૂળપણે આ=મર્યાદા વડે ધ્યાન=કહેવું અર્થાત્ અમુક રીતે નિષેધ કહેવો=કરવો તે પ્રત્યાખ્યાન કહેવાય.

ગાથાર્થ :- નવકાર સહિત (=નવકારસી)-પૌરુષી-પુરિમાર્ધ (પુરિમડ્ઢ)-એકાશન-એકસ્થાન (એકલઠાણું)-આયંબિલ-અભક્તાર્થ (ઉપવાસ) દિવસચરિમ-અભિગ્રહ-અને વિકૃતિ (નીવી) એ દશ પ્રકારનાં અદ્વા પચ્ચક્ષાણ છે ॥૩॥

ભાવાર્થ :- હવે અદ્વા પચ્ચક્ષાણના ૧૦ ભેદનું કિંચિત્ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે-

૧ નવકારસહિયં (=નમસ્કાર સહિત) પ્રત્યાખ્યાન- સૂર્યોદયથી પ્રારંભીને ૧*મુહૂર્ત (=૨ ઘડી=૪૮ મિનિટ) સુધીનું અને પૂર્ણ થયે ત્રણ નવકાર ગણીને પારવાનું (એ પ્રમાણે મુહૂર્ત અને નવકાર એ બે વિધિવાળું) જે પચ્ચક્ષાણ તે. એ નવકારસીનું પચ્ચક્ષાણ સૂર્યોદય પહેલાં ધારવું-કરવું જોઈએ, અન્યથા અશુદ્ધ ગણાય.

૨ પોરિસી પ્રત્યાઁ- સવારમાં પુરુષની છાયા જ્યારે (તે પુરુષના) પોતાના દેહ જેટલી થાય ત્યારે પોરિસી એટલે પ્રહર ગણાય છે. માટે સૂર્યોદયથી પ્રારંભીને ૧ પ્રહર સુધીનું પચ્ચઁ તે પોરિસી પચ્ચઁ કહેવાય. આ પ્રત્યાખ્યાન સૂર્યોદય પહેલાં ધારવું જોઈએ. અથવા તો નવકારસી સાથે જોડી દેવાથી પણ થાય છે. તથા સાર્ધ પોરિસી એટલે દોઢ પ્રહરનું પચ્ચક્ષાણ પણ આમાં જ અંતર્ગત ગણાય છે.

૩ પુરિમાર્ધ પ્રત્યાઁ-દિવસના પુરિમ=પહેલા અર્ધ=અર્ધ ભાગનું એટલે સૂર્યોદયથી બે પ્રહર સુધીનું પચ્ચઁ તે પુરિમાર્ધ અથવા પુરિમડ્ઢ. તથા દિવસના અપ=પશ્ચાત્-પાછલા અર્ધ=અર્ધ ભાગનું એટલે સૂર્યોદયથી ૩ પ્રહરનું અને મતાન્તરે છેલ્લા બે પ્રહરનું એટલે દિવસના ઉત્તરાર્ધનું પચ્ચઁ તે અપાર્ધ (અવડ્ઢ) પચ્ચઁ પણ આમાં અંતર્ભૂત ગણાય. આ પચ્ચઁ સવારમાં નવકારસી, પોરિસી ધાર્યા વિના પણ કરી શકાય છે.

*નમસ્કાર સહિત માં સહિત શબ્દ મુહૂર્તના જ વિશેષણવાળો છે માટે, અને અદ્વા પચ્ચક્ષાણ ૧ મુહૂર્તથી ઓછું હોય નહિ માટે નવકારસીનો ૧ મુહૂર્ત કાળ અવશ્ય ગણવો જોઈએ. જેઓ એમ સમજે છે કે નવકારસી તો ૩ નવકાર ગણીને ગમે તે વખતે પારી શકાય, અને કાળની લેશ માત્ર પણ મર્યાદા વિના, સૂર્યોદય પહેલાં તેમજ તુર્ત પણ ૩ નવકાર ગણ્યે નવકારસી પચ્ચક્ષાણ થઈ જાય તેમ સમજવું સર્વથી ભૂલ ભરેલું છે, માટે નવકારસી બે ઘડી પછી જ ૩ નવકાર ગણીને પારી શકાય. કારણ કે બે ઘડી થયા પહેલાં ૩ નવકાર ગણીને પારે તો નવકારસીનો ભંગ થાય છે, તેમજ બે ઘડી થયા બાદ પણ ૩ નવકાર ગણ્યા વિના પારે તો નવકારસી નહિ પારેલી ગણાય છે.

અહીં નવકારસીનો કાળ ૧ મુહૂર્ત કેમ ? તે સંબંધી વિશેષ ચર્ચા બીજા ગ્રંથોથી જણવી.

एकाशन (वा=एकासन)- દિવસમાં એક=એકવાર અશન=ભોજન કરવું *તે
एकाशन અથવા ઊઠીને પુનઃ ન બેસી શકાય તેમ જ બેઠાં બેઠાં પણ ખસી ન
શકાય એવી રીતે એક=એક જ અર્થાત્ નિશ્ચલ આસન=આસનથી-બેઠકથી ભોજન
કરવું તે એકાસન કહેવાય છે. આમાં બેઠક માત્ર (કેડથી નીચેનો ભાગ) નિશ્ચલ
હોય છે, પરંતુ શેષ હાથ-પગ વગેરે અવયવોનું હલન-ચલન થઈ શકે છે, અહીં
ભોજન કરીને ઊઠ્યા બાદ તિવિહાર અથવા ચઉવિહાર કરવો.

૫ एकस्थान (=એકલઠાણું)- જેમાં જમણો હાથ અને મુખ એ બે અંગ સિવાય
બાકીનું કોઈ પણ અંગ હાલે-ચાલે નહિ એવું અતિ (એક) નિશ્ચલ (સ્થાન) આસનવાળું
એકાસણું તે એકલઠાણું કહેવાય. પૂર્વે કહેલ એકાસણમાં સર્વ અવયવો હલાવવાની
છૂટ છે. તેવી છૂટ આમાં નથી, એટલો જ ભેદ એકાસણ અને એકલઠાણામાં છે.
(પુનઃ અહિં ભોજન કર્યા બાદ ઊઠતી વખતે ચઉવિહાર કરવાનો હોય છે; તેથી
એકાસણની પેઠે ઊઠ્યા બાદ ઉષ્ણ જળ પણ પીવાય નહિ એ વિશેષ છે.)

૬ आर्यबिल (આચામામ્લ-) એમાં આચામ=ઓસામણ અને=અમ્લ=ખાટો
રસ એ બેના ત્યાગવાળું તે આચામામ્લ અથવા આચામ્લ કહેવાય. તે ભાત-
કઠોળ-અને સાથવાના આહારથી મૂળ ૩ પ્રકારનું છે. અને તે દરેક વળી જઘન્ય,
મધ્યમ, અને ઉત્કૃષ્ટ એમ ત્રણ-ત્રણ પ્રકારનું તે દ્રવ્યથી, ગુણથી અને રસથી
ગણાય છે, ઇત્યાદિ આર્યબિલના ભોજનની વિશેષ સામાચારી તો પરંપરાથી
જાણવા યોગ્ય છે. અને સામાન્યથી તો એટલું સમજવું યોગ્ય છે કે-આર્યબિલમાં
મુખ્યત્વે વિગઈ અને ખટાશનો ત્યાગ હોય છે. તેમજ નીવિયાતાંનો પણ ત્યાગ
હોય છે, જેથી એમાં રસ-ક્ષ વિનાનો નીરસ આહાર લેવાનો હોય છે.

૭ अभक्तार्थ- જેમાં भक्त=ભોજનનું અર્થ=પ્રયોજન અ=નથી, તે અભક્તાર્થ
એટલે ઉપવાસ કહેવાય. એમાં આજના સૂર્યોદયથી આવતી કાલના સૂર્યોદય સુધી
આખો દિવસ અને રાત્રિ ચારે આહારનો અથવા પાણી સિવાય ત્રણે આહારનો
સર્વથા ત્યાગ હોય છે, તેમજ તિવિહારવાળાને પણ દિવસે ઉષ્ણ જળ પીવું કલ્પે
છે, રાત્રિએ તેનો પણ ત્યાગ હોય છે. આ અભક્તાર્થમાં એક દિવસમાં કરાતા
બે વારના ભોજનનો ત્યાગ ગણાય છે. પરંતુ જો એ જ ઉપવાસના

*એકાશન-એકલઠાણું-આર્યબિલ-નીવી, એ જો કે અનાગતાદિ દશ પ્રકારમાંથી
આઠમા પ્રકારનાં પરિમાણકૃત પ્રત્યાખ્યાનો છે, પરંતુ પોરિસી આદિ અદ્વા પ્રત્યાખ્યાન
સહિત ઉચ્ચરાય છે-કરાય છે માટે અદ્વા પ્રત્યાખ્યાનમાં ગણ્યાં છે, (ઇતિ ધર્મ
વૃત્તિ આદિ.)

(=અભક્તાર્થના) પહેલા દિવસે એકાશન અને પછી પારણાના. દિવસે પણ એકાશન કરીએ તો ચાર વારના ભોજનનો ત્યાગ થવાથી એ બે એકાશન સહિત એક ઉપવાસનું નામ ચતુર્થભક્ત (=ચોથભક્ત) કહેવાય છે.

૮ ચરિમપ્રત્યાઃ- આ પ્રત્યાખ્યાન બે પ્રકારનું છે. ત્યાં દિવસના એટલે અહોરાત્રના ચરિમ=છેલ્લા ભાગનું અર્થાત્ રાત્રિનું જે પ્રત્યાખ્યાન તે દિવસચરિમ, અને ભવના એટલે આયુષ્યના છેલ્લા ભાગનું અર્થાત્ મરણ વખતનું પચ્ચક્ષ્ણાણ તે (છેલ્લી વખતે જીવે ત્યાં સુધીનું) ભવચરિમ કહેવાય. એમાં દિવસચરિમ પ્રત્યાખ્યાન સૂર્યાસ્તથી ૧ મુહૂર્ત પહેલાં ગૃહસ્થોએ દુવિહાર, તિવિહાર, ચઉવિહારવાળું કરવું, અને મુનિને તો ચઉવિહારવાળું જ હોય છે, અને છૂટા શ્રાવક-સાધુને તેમજ 'એકાશનાદિવાળાને પણ (પાણહારરૂપે) કરવાનું હોય છે.

૯ અભિગ્રહ પ્રત્યાઃ- અમુક કાર્ય થાય ત્યારે જ મારે અમુક ભોજન કરવું એવા પ્રકારનો અભિગ્રહ કરવો તે દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી અને ભાવથી એમ મુખ્યત્વે ૪ પ્રકારનો છે. ત્યાં અમુક દ્રવ્ય=આહાર લેવો અથવા અમુક દ્રવ્ય વડે (કડછી આદિ વડે) આપે તો જ આહાર લેવો તે દ્રવ્ય અભિગ્રહ, અમુક ગામમાંથી અથવા અમુક ઘરોમાંથી અથવા અમુક ગાઉ દૂરથી આહાર લાવવાનો અભિગ્રહ તે ક્ષેત્ર અભિગ્રહ, ભિક્ષાકાળ પહેલાં અથવા ભિક્ષાકાળ વખતે અથવા ભિક્ષાકાળ વીત્યા બાદ આહાર લાવવાનો અભિગ્રહ તે ૩ પ્રકારનો કાલ અભિગ્રહ અને ગાતો ગાતો અથવા રુદન કરતો અથવા બેઠો બેઠો અથવા ઊભો ઊભો પુરુષ વા સ્ત્રી વહોરાવે તો જ આહાર લેવો ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારનો ભાવ અભિગ્રહ જાણવો. પૂર્વે કહેલા અનાગતાદિ ૧૦ પ્રકારના પચ્ચઠમાંનું ૮ મું પરિમાણકૃત પચ્ચઠ તથા નવકારસી આદિ અદ્વા પચ્ચઠ વિનાનું ૮ મું સંકેત પચ્ચક્ષ્ણાણ પણ આ અભિગ્રહ પ્રત્યાખ્યાનમાં (સંબંધવાળું) ગણાય છે.

૧૦ વિગઈ પ્રત્યાઃ- વિગઈ એટલે વિકૃતિ, અને વિકૃતિ એટલે વિકાર. તે વિકારવાળા એટલે ઇન્દ્રિયોના વિષયોને પ્રબળ કરનારા દૂધ-દહીં-ધી-તેલ-ગોળ અને પફવાન્ન એ ૬ પદાર્થો વિગઈ (ભક્ષ્ય વિગઈ) ગણાય છે, તેમાંથી ૧-૨ યાવત્ છએ વિગઈ નો ત્યાગ કરવો તે વિગઈ પ્રત્યાઃ અને એ જ વિગઈનાં ૩૦

૧ પ્રશ્ન:- છૂટા શ્રાવકને તો એ પ્રત્યાખ્યાન યુક્ત છે, પરંતુ એકાશનાદિ તપવાળાને તો એકાશનાદિ તપ બીજા સૂર્યોદય સુધીનું હોવાથી તે તપમાં જ આવી ગયું ગણાય, માટે તેને દિવસચરિમ પ્રત્યાઠ ની સાર્થકતા શી ?

ઉત્તર:- એકાશન વગેરે તપ આઠ આદિ આગારવાળું છે, અને દિવસ-ચરિમ પ્રત્યાઠ ચાર આગારવાળું છે, માટે આગારનો સંક્ષેપ થાય છે એ સાર્થકતા છે- ઇત્યાદિ અધિક ચર્ચા ધર્મસંગ્રહવૃત્તિ વગેરેથી જાણવી.

નીવિયાતાનો યથાસંભવ ત્યાગ કરવો તે નીતિ પ્રત્યાં કહેવાય. માંસ, મધ, મદિરા અને માખણ એ ૪ અભક્ષ્ય વિગઈ અથવા મહાવિગઈ નો તો હંમેશને માટે સર્વથા ત્યાગ હોવો જ જોઈએ, અને તે વિગઈ પ્રત્યાંમાં અંતર્ગત ગણાય છે. એ પ્રમાણે ૧૦ પ્રકારનાં અદ્વાપચ્ચક્ષુખ્યાન કહ્યાં છે.

॥ ઇતિ પ્રથમં ૧૦ પ્રત્યાખ્યાનદ્વારમ્ ॥

અવતરણ :- હવે આ ગાથામાં પચ્ચક્ષુખાણનો પાઠ જે ચાર પ્રકારે ઉચ્ચારાય છે (ઉચ્ચારાય છે) તે ૪ પ્રકારના ઉચ્ચારવિધિનું ૨ જું દ્વાર કહેવાય છે:-

ઝગાએ સૂરે અ નમો, પોરિસિ પચ્ચક્ષુ ઝગાએ સૂરે।
સૂરે ઝગાએ પુરિમં, અભત્તટ્ઠં પચ્ચક્ષાઙ્ગિ ત્તિ ॥૪॥

શબ્દાર્થ :- શબ્દાર્થનું અહીં પ્રયોજન નથી.

ગાથાર્થ :- ભાવાર્થને અનુસારે વિચારવો.

ભાવાર્થ :- “ઝગાએ સૂરે નમો” એટલે ઝગાએ સૂરે નમુક્કારસહિઅં પચ્ચક્ષાઙ્ગિ (મિ) એ પહેલો ઉચ્ચારવિધિ તથા “પોરિસિ પચ્ચક્ષુ ઝગાએ સૂરે” એટલે પોરિસિ પચ્ચક્ષામિ ઝગાએ સૂરે (અથવા ઝગાએ સૂરે પોરિસિઅં પચ્ચક્ષામિ)એ બીજો ઉચ્ચારવિધિ પોરિસિ તેમજ સાર્ધપોરિસિ માટે પણ જાણવો. તફાવત એ જ કે સાર્ધપોરિસિ માટે સાદ્ધપોરિસિઅં એ પદ બોલવું. તથા “સૂરે ઝગાએ પુરિમ” એટલે સૂરે ઝગાએ પુરિમટ્ઠં પચ્ચક્ષામિ એ ત્રીજો ઉચ્ચારવિધિ પુરિમટ્ઠં અને અવડ્ઠં માટે પણ જાણવો. તથા “સૂરે ઝગાએ અભત્તટ્ઠં” એટલે સૂરે ઝગાએ અભત્તટ્ઠં પચ્ચક્ષામિ એ ચોથો ઉચ્ચારવિધિ ઉપવાસ માટે જાણવો. ગાથામાં “પચ્ચક્ષાઙ્ગિ ત્તિ” એ પદ પાંચમી ગાથા સાથે સંબંધવાળું છે એ પ્રમાણે અહીં ૪ પ્રકારના ઉચ્ચારવિધિ એક અહોરાત્રમાં જેટલા અદ્વાપચ્ચક્ષુખાણ સૂર્યોદયથી પ્રારંભીને થઈ શકે તેટલા અદ્વાપચ્ચં આશ્રયિ દર્શાવ્યા.

વળી જે બે ઉચ્ચારવિધિમાં ઝગાએ સૂરે પાઠ આવે છે તે પચ્ચક્ષુખાણો સૂર્યોદય પહેલાં ધારવાથી-કરવાથી જ શુદ્ધ ગણાય, અને જેમાં સૂરે ઝગાએ પાઠ આવે છે તે પચ્ચક્ષુખાણો સૂર્યોદય થયા બાદ પણ ધારી-કરી શકાય છે, એ પ્રમાણે ઝગાએ સૂરે અને સૂરે ઝગાએ એ બંને પાઠમાં “સૂર્યોદયથી પ્રારંભીને” એ અર્થ જો કે સરખો છે તો પણ ક્રિયાવિધિનો તફાવત હોવાથી એ બંને પાઠનો ભેદ સાર્થક (કારણવાળો) છે.

અવતરણ :- પચ્ચક્ષુખાણના પાઠમાં ગુરુ-શિષ્યના વચનરૂપે બીજી રીતે પણ ૪ પ્રકારનો ઉચ્ચારવિધિ દર્શાવે છે, તથા પચ્ચક્ષુખાણ આપવામાં પાઠનો ફેરફાર બોલાવો હોય તો પણ ધારેલું પચ્ચક્ષુખાણ પ્રમાણ ગણાય. એ બે વાત આ ગાથામાં દર્શાવાય છે-

૧ એકાશન સહિત ૧ ઉપવાસ માટે ચતુર્થમત્તં અભત્તટ્ઠં પદનો ઉચ્ચાર હોય, અને કેવળ ૧ ઉપવાસ માટે અભત્તટ્ઠં પદનો ઉચ્ચાર હોય છે. (ઈતિ સેનપ્રશ્ન;)

ભણઈ ગુરુસીસો પુણ, પચ્ચક્ખામિત્તિ એવ વોસિરઈ ।
 ઉવઓગિત્થ પમાણં, ન પમાણં વંજણચ્છલણા ॥૫॥

શબ્દાર્થ :-

ત્તિ=ઈતિ, એ પ્રમાણે, એમ
 એવ=એ પ્રમાણે, એમ

ઈત્થ=અહીં, પચ્ચક્ખાણ લેવામાં
 વંજણ=વ્યંજનની, અક્ષરની,
 ચ્છલણા=સ્ખલના, ભૂલ.

ગાથાર્થ :- (પચ્ચક્ખાણનો પાઠ ઉચ્ચરતી વખતે) ગુરુ જ્યારે પચ્ચક્ખાઈ કહે ત્યારે શિષ્ય પચ્ચક્ખામિ એમ કહે, અને એ પ્રમાણે જ ગુરુ જ્યારે વોસિરઈ કહે ત્યારે શિષ્ય વોસિરામિ કહે. તથા પચ્ચક્ખાણ લેવામાં લેનારનો ઉપયોગ જ (=ધારેલું પચ્ચક્ખાણ જ) પ્રમાણ છે, પરંતુ અક્ષરની સ્ખલના-ભૂલ પ્રમાણ નથી.

ભાવાર્થ :- ગાથાર્થ પ્રમાણે સુગમ છે, પરંતુ વિશેષ એ જ કે ગુરુ કહે પચ્ચક્ખાઈ એટલે શિષ્ય પચ્ચક્ખાણ કરે છે ત્યારે શિષ્ય તે તે પચ્ચક્ખાણને સ્વીકારે છે તેથી પચ્ચક્ખામિ=હું પ્રત્યાખ્યાન કરું છું એમ શિષ્ય કહે છે.

તથા અક્ષરની સ્ખલના થઈ હોય એટલે ચઉવિહાર ઉપવાસ લેતી વખતે પાઠમાં તિવિહાર બોલાઈ જાય; અથવા તો તિવિહાર ઉપવાસ લેતી વખતે પાઠમાં ચઉવિહાર બોલાઈ જાય અથવા એકાશનને બદલે બિઆસણ અને બિઆસણને બદલે એકાશનનો પાઠ ભૂલથી બોલાઈ જવાય ઇત્યાદિ રીતે પાઠ ફેરફાર બોલવા છતાં પણ પ્રત્યાખ્યાન તો જે ધાર્યું હોય તે જ પ્રમાણે ગણાય.

અવતરણ :- પૂર્વે ચાર પ્રકારના ઉચ્ચારવિધિ બે રીતે કહીને હવે આ ગાથામાં એકાશનાદિ પચ્ચક્ખાણમાં આવતાં પાંચ પ્રકારનાં ઉચ્ચારસ્થાન અને તેના ૨૧ ભેદ કહે છે-

પઢમે ઠાળે તેરસ, બીએ તિન્નિ ઉ તિગાઈ (ય) તઙ્ગમ્મિ ।
 પાણસ્સ ચઉત્થમ્મિ, દેસવગાસાઈ પંચમએ ॥૬॥

શબ્દાર્થ :- ગાથાર્થને અનુસારે સુગમ છે.

ગાથાર્થ :- પહેલા ઉચ્ચારસ્થાનમાં ૧૩ ભેદ છે, બીજા ઉચ્ચારસ્થાનમાં ૩ ભેદ છે, ત્રીજા ઉચ્ચારસ્થાનમાં ૩ ભેદ છે. ચોથા ઉચ્ચારસ્થાનમાં પાણસ્સનો ૧ ભેદ છે, અને પાંચમા ઉચ્ચારસ્થાનમાં પણ દેસાવગાસિક વગેરેનો ૧ ભેદ છે. (એ પ્રમાણે પાંચ મૂળ ઉચ્ચાર સ્થાનોના ૨૧ ભેદ અથવા ૨૧ ઉચ્ચારસ્થાનો પણ કહેવાય છે.)

ભાવાર્થ :- અહીં Xએકાશનાદિ મોટાં પ્રત્યાખ્યાનોમાં અંતર્ગતપણે (પેટાભાગમાં) જે જુદાં જુદાં પાંચ પ્રકારનાં પચ્ચક્ખાણ ઉચ્ચારાવવામાં આવે છે તે પાંચ સ્થાન

X અહીં ગણાતાં પાંચ સ્થાનો તે એકાશનાદિ (આહારવાળાં) પ્રત્યાખ્યાનોના પેટાવિભાગ તરીકે જાણવાં, અને [આહાર રહિતના પ્રત્યાખ્યાન માટે એટલે ઉપવાસ માટે જે પાંચ સ્થાનો છે તે તો ખાસ જુદી ગાથાથી (૮ મી ગાથામાં) જ કહેવાશે.]

કહેવાય છે. અને તે પાંચ પચ્ચક્ષ્પાણના જુદા જુદા આલાપક આલાવા(=પાઠ) તે પાંચ પ્રકારનાં ઉચ્ચારસ્થાન કહેવાય છે. જેમકે-એકાશનમાં સર્વથી પ્રથમ “નમુક્કાર સહિયં પોરિસી” આદિ એક અદ્વાપચ્ચક્ષ્પાણ અને મુઢિસહિયં આદિ એક સંકેત પચ્ચક્ષ્પાણ ઉચ્ચારવાય છે, તે બે મળીને પહેલું ઉચ્ચારસ્થાન ગણાય, ત્યારબાદ*વિગઈનું પચ્ચક્ષ્પાણ ઉચ્ચારવાય છે તે બીજું, ત્યારબાદ એકાશનનો આલાવો ઉચ્ચારવાય છે તે ત્રીજું, ત્યારબાદ પાણસ્સનો આલાવો ઉચ્ચારવાય છે તે ચોથું, એ પ્રમાણે ચાર પચ્ચ૦ના ચાર આલાવા પ્રભાતમાં એક સાથે ઉચ્ચારવાય છે, અને સવારે તથા સાંજે દેશાવકાશિક અથવા સાંજે દિવસચરિમ કે પાણહારનું પચ્ચ૦ ઉચ્ચારવાય છે તે પાંચમું ઉચ્ચારસ્થાન. એ રીતે એકાશનના એક જ પ્રત્યા૦માં પાંચ પેટા પચ્ચક્ષ્પાણો તે પાંચ સ્થાન કહેવાય છે, અને તે પાંચ પ્રત્યા૦ના પાંચ આલાવા તે પાંચ ^૧ઉચ્ચારસ્થાન જાણવાં.

એ પાંચ ઉચ્ચારસ્થાનોના ૨૧ ભેદ નામપૂર્વક આગળની ગાથામાં જ કહેવાશે.

અવતરણ :- પૂર્વગાથામાં પાંચ સ્થાનને વિષે જે ૧૩-૩-૩-૧-૧ ઉચ્ચારભેદ કહ્યા તે નામપૂર્વક આ ગાથામાં કહેવાય છે-

**નમુ પોરિસિ સડ્ઢા પુરિ-મવડ્ઢ અંગુટ્ઢમાઈ અડ તેર ।
નિવિવિગઈ-બિલતિય તિય, દુઙ્ગાસણ એગઠાણાઈ ॥૭॥**

શબ્દાર્થ :- ગાથાર્થને અનુસારે સુગમ છે.

ગાથાર્થ :- નવકારસી-પોરિસી-સાર્ધપોરિસિ-પુરિમડ્ઢ-અવડ્ઢ અને અંગુટ્ઢસહિયં આદિ આઠ એ ૧૩ પ્રકાર (ઉચ્ચારભેદ) પહેલા સ્થાનમાં છે. તથા નીવિ, વિગઈ અને આયંબિલ એ ૩ બીજા સ્થાનમાં છે, તથા [દુ (આસણ)=ઙ્ગ] બિયાસણું, એકાસણું અને એકલઠાણું એ ૩ પ્રકાર ત્રીજા સ્થાનમાં છે, (અને ચોથા તથા પાંચમા સ્થાનમાં તો પૂર્વે કહેલો પાણસ્સનો અને દેશાવકાશિકનો જે એકેક પ્રકાર છે એમ અધ્યાહારથી સમજવું.) ॥૭॥

ભાવાર્થ :- પહેલા વિભાગમાં (એકાશનાદિ પ્રસંગે) નમુક્કારસહિયંનું અથવા પોરિસીનું યાવત્ અવડ્ઢનું એમ પાંચ પ્રકારમાંથી કોઈ પણ એક પ્રકારનું અદ્વાપચ્ચક્ષ્પાણ ઉચ્ચારવાય છે અને એ જ અદ્વા પચ્ચક્ષ્પાણના શબ્દ સાથે

* (એકાશન, બિઆસણ અને એકલઠાણમાં) ૬ ભક્ષ્યવિગઈમાંની કોઈ એક પણ વિગઈનો ત્યાગ ન કર્યો હોય તો પણ ચાર અભક્ષ્ય વિગઈનો ત્યાગ તો પ્રાયઃ સર્વેને હોવોજ જોઈએ, તે કારણથી એ પ્રત્યાખ્યાનોમાં વિગઈત્યાગનો આલાવો પણ અવશ્ય ઉચ્ચારવાય છે. (ધ. સં. વૃત્તિ ભાવાર્થઃ)

૧ અથવા બીજો અર્થ-જે ૨૧ પચ્ચક્ષ્પાણો છે, તેના ઉચ્ચારપાઠરૂપ આલાવા જુદા ૨૧ નથી, પરંતુ મુખ્ય પાંચ આલાવા છે, માટે તે ૨૧ પ્રત્યાખ્યાન ઉચ્ચારવામાં જે મુખ્ય પાંચ જ આલાવા-સૂત્રપાઠ ઉપયોગી થાય છે, તે પાંચ સૂત્રપાઠ પાંચ ઉચ્ચારસ્થાન ગણાય છે.

જોડવામાં આવતું અંગુઠસહિયં અથવા મુઢિસહિયં ઇત્યાદિ ૮ પ્રકારમાંથી કોઈપણ એક પ્રકારનું સંકેત પચ્ચક્રખાણ પણ ઉચ્ચરાવવામાં આવે છે, માટે એ બેનો ભેગો એક જ આલાવો ઉચ્ચારપાઠ ૧૩ શબ્દના ફેરફારવાળો થવાથી પહેલું ઉચ્ચારસ્થાન એ રીતે ૧૩ પ્રકારનું ગણાય છે.

તથા વિગઈત્યાગવાળો એક જ આલાવો વિગઈના પચ્ચક્રખાણ માટે વિગઈ શબ્દથી આયંબિલના પચ્ચક્રખાણ માટે આયંબિલં શબ્દથી અને નીવિના પચ્ચક્રખાણ માટે નિવ્વિગઈ શબ્દથી ઉચ્ચારવામાં આવે છે, માટે વિગઈત્યાગ સંબંધી ત્રીજું ઉચ્ચારસ્થાન ત્રણ પ્રકારનું ગણાય છે.

એ પ્રમાણે એક અથવા બે વખતના આહાર સંબંધી જે એક જ આલાવો તે એકાશન માટે ઇગાસણં શબ્દથી, બિયાસણ માટે બિઆસણં શબ્દથી અને એકલઠાણા માટે એકઠાણં શબ્દથી ઉચ્ચારવામાં આવે છે માટે આ ત્રીજું ઉચ્ચારસ્થાન પણ ૩ પ્રકારનું છે.

તથા ચોથા ઉચ્ચારસ્થાનમાં પાણી સંબંધી અને પાંચમા ઉચ્ચારસ્થાનમાં દેસાવગાસિક (અથવા દિવસચરિમ) સંબંધી એક એક શબ્દવાળા (=એકેક પ્રકારનો જ) એકેક આલાવો હોવાથી આ ગાથામાં એ બે સ્થાનોનો એકેક પ્રકાર સ્પષ્ટ કલ્પો નથી તો પણ અધ્યાહારથી જાણવો.

હવે કયા પચ્ચ૦માં કયાં સ્થાન ? તેનો સંક્ષિપ્ત સાર-	
એકાશનમાં ૫ ઉચ્ચારસ્થાન =	૧લું સંકેત સહિત અદ્વા પચ્ચ૦નું
બિયાસણમાં ૫ ઉચ્ચારસ્થાન =	૨જું વિગઈનું
એકઠાણામાં ૫ ઉચ્ચારસ્થાન =	૩જું એકાશનનું (એકાશન માટે) બિયાસણનું (બિઆ૦ માટે) એકઠાણાનું (એકઠાણા માટે) ૪થુ પાણસનું ૫મું દેસાવ૦ *વા દિવસચ૦નું
આયંબિલમાં ૫ ઉચ્ચારસ્થાન =	એકાશનવત્, પરંતુ બીજું ઉચ્ચારસ્થાન આયંબિલના પચ્ચ૦નું
નિવિમાં ૫ ઉચ્ચારસ્થાન =	એકાશનવત્, પરંતુ બીજું ઉચ્ચારસ્થાન નીવિના પચ્ચ૦નું
તિવિહાર } ઉપવાસમાં }	૫ ઉચ્ચારસ્થાન = આગળની ૮મી ગાથામાં કહેશે તે પ્રમાણે
ચઉવિહાર } ઉપવાસમાં }	૨ ઉચ્ચારસ્થાન = ઉપવાસનું અને દેસાવકાશિકનું

*દેસાવગાસિકનું પચ્ચક્રખાણ ચૌદ નિયમ ધારનારને આ સાથે જ આપવામાં આવે છે, અને નહિ ધારનારને એક ઉચ્ચારસ્થાન ઓછું જાણવું.

અવતરણ :- પૂર્વ ગાથામાં એકાશનાદિ (આહારવાળાં) પ્રત્યાખ્યાનોમાં પાંચ પાંચ ઉચ્ચારસ્થાનો-આલાવા દર્શાવીને હવે (આહાર રહિતનાં તિવિહાર) ઉપવાસના પ્રત્યાખ્યાનમાં ક્યાં પાંચ ઉચ્ચારસ્થાનો છે ? તે આ ગાથામાં દર્શાવાય છે-

**પઢમંમિ ચઠ્ઠથાઈ, તેરસ બીયંમિ તઙ્ગય પાણસ્સ ।
દેસવગાસં તુરિણ, ચરિમે જહસંભવં નેયં ॥૮॥**

શબ્દાર્થ :-

તુરિણ=ચોથા સ્થાનમાં	જહસંભવં=યથાસંભવ, જેમ ઘટે તેમ
ચરિમે=છેલ્લા (પાંચમા) સ્થાનમાં	નેયં=જાણવું

ગાથાર્થ :- ઉપવાસના પહેલા ઉચ્ચારસ્થાનમાં ચતુર્થભક્તથી માંડીને ચોત્રીસભક્ત સુધીનું પચ્ચક્ષ્ણાણ, બીજા સ્થાનમાં (નમુકારસહિયં આદિ) ૧૩ પચ્ચક્ષ્ણાણ, ત્રીજા ઉચ્ચારસ્થાનમાં પાણ્ડુસનું, ચોથા ઉચ્ચારમાં દેસાવગાસિકનું, અને પાંચમા ઉચ્ચારસ્થાનમાં સાંજે યથાસંભવ પાણહારનું એટલે ચઉવિહારનું પચ્ચક્ષ્ણાણ હોય છે. ॥૮॥

ભાવાર્થ :- ચઉવિહાર ઉપવાસ હોય ત્યારે તેનું પચ્ચક્ષ્ણાણ ઉપવાસનો ઉચ્ચાર અને દેશાવકાશિકનો ઉચ્ચાર એ બે જ ઉચ્ચાર સ્થાનવાળું હોય છે, પરંતુ તિવિહાર ઉપવાસ કરવો હોય ત્યારે તેનું પચ્ચક્ષ્ણાણ પાંચ ઉચ્ચારસ્થાનવાળું હોય છે તે આ પ્રમાણે-

તિવિહાર ઉપવાસના પચ્ચક્ષ્ણાણમાં પહેલો એક આલાવો 'ચઠ્ઠથમત્તં અથવા 'અમત્તઢ્ઠં એટલે ૧ ઉપવાસથી માંડીને યાવત્ ચઠ્ઠીસમત્તં પર્યન્ત એટલે ૧૬ ઉપવાસ સુધીનો ઉચ્ચારાવાય છે, માટે એ વર્તમાનકાળે^૧ ૧૬ પ્રકારનું) પહેલું ઉચ્ચારસ્થાન જાણવું.

૧-૨ બે એકાશનયુક્ત ૧ ઉપવાસ કરનારને સૂરે ઝગાઈ ચઠ્ઠથમત્ત અમત્તઢ્ઠં નો ઉચ્ચાર અને બે એકાશન રહિત એક ઉપવાસ (ગઈ રાત્રે ચઉવિહાર કર્યો હોય અગર ન કર્યો હોય તો પણ) સૂરે ઝગાઈ અમત્તઢ્ઠંનો ઉચ્ચાર હોય છે. તથા છટ્ઠ વગેરેના પચ્ચક્ષ્ણાણમાં ચતુર્થભક્તની પેઠે આગળ પાછળ એકાશનનો નિયમ નથી, તેથી કેવળ આગળ-પાછળના બે એકાશન રહિત બે ઉપવાસ, ત્રણ ઉપવાસ વગેરે કર્યા હોય તો પણ તે છટ્ઠ અઢમ ઇત્યાદિ સંજ્ઞાથી જ ઓળખાય છે, અને પ્રત્યાખ્યાનનો ઉચ્ચાર પણ સૂરે ઝગાઈ છટ્ઠમત્તં અટ્ઠમત્તં ઇત્યાદિ પદોથી જ હોય છે. (સેનપ્રશ્ન ભાવાર્થઃ)

૩ પહેલા ભગવંતના શાસનમાં એક સામટું ૧૨ માસના ઉપવાસનું, બાવીસ તીર્થકરના શાસનમાં સામટું ૮ માસના ઉપવાસનું, અને છેલ્લા તીર્થકરના શાસનમાં પહેલાં સામટું ૬ માસના ઉપવાસનું પચ્ચક્ષ્ણાણ અપાતું હતું, પરંતુ છેલ્લા તીર્થકરના શાસનમાં હાલમાં સંઘયણ બળ વગેરેની હાનિના કારણે સામટા ૧૬ ઉપવાસથી અધિક પચ્ચક્ષ્ણાણ આપવાની આજ્ઞા નથી માટે.

ત્યારબાદ બીજો આલાવો નમુકારસહિયં આદિ પાંચ અદ્વા પચ્ચક્ષાણમાંના અને અંગુટ્ઠસહિયં આદિ આઠ સંકેત પચ્ચક્ષાણમાંના કોઈ પણ એકેક પચ્ચક્ષાણ સહિત મિશ્ર છે, માટે બીજું ઉચ્ચારસ્થાન ૧૩* પ્રકારનું છે.

ત્યારબાદ ત્રીજો આલાવો પાણસ્સ લેવેણ વા ઇત્યાદિ પદોપૂર્વક તિવિહાર ઉપવાસમાં જ પાણી સંબંધી છે, માટે આ ત્રીજું ઉચ્ચારસ્થાન ૧ પ્રકારનું જાણવું. એ ત્રણે ઉચ્ચારસ્થાન એકસાથે ઉચ્ચારવામાં આવે છે.

ત્યારબાદ ચૌદ નિયમના સંક્ષેપ માટે દેસાવગાસિક ઉચ્ચરાવાય છે, માટે એ ચોથું ઉચ્ચારસ્થાન ૧ પ્રકારનું છે, તે તથા સાંજે દિવસચરિમ ચઉવિહારનું (=પાણહારનું) ઉચ્ચારસ્થાન તે પાંચમું ઉચ્ચારસ્થાન ૧ પ્રકારનું છે, અથવા તે વખતે જેને પોતાનું આયુષ્ય અલ્પ રહ્યું જાણી શેષ આયુષ્ય સુધી ચારે આહારનો ત્યાગ કરવો હોય તો ભવચરિમં પચ્ચક્ષામિ ચઝવ્વિહંપિ આહારં ઇત્યાદિ પદોથી ભવચરિમ પચ્ચક્ષાણનું પણ ઉચ્ચારસ્થાન આ પાંચમા^૧ ઉચ્ચારસ્થાનમાં અન્તર્ગત છે.

અવતરણ :- પચ્ચક્ષાણના પ્રારંભમાં આવતો “ઉગ્ગએ સૂરે” અને પર્યન્તે આવતો “વોસિરઈ” એ શબ્દો (મોટા પચ્ચક્ષાણના) દરેક પેટા પચ્ચક્ષાણમાં કહેવા કે નહિ ? તે સંબંધી દર્શાવે છે-

તહ મજ્ઝપચ્ચચાણેસુ ન પિહુ સૂસગયાઇ વોસિરઇ ।

કરણવિહિ ઉ ન ભન્નઇ, જહાવસીઆઇ બિયછંદે ॥૧॥

શબ્દાર્થ :-

પિહુ=પૃથક્, જુદાં.

કરણવિહિ=કરણવિધિ, ક્રિયા વિધિ
(પ્રત્યાઠ કરવાનો વિધિ.)

આવસીઆઇ=“આવસિઆએ” એ પદ
બિયછંદે=બીજા વાંદણમાં

ગાથાર્થ :- તથા મધ્યના પચ્ચક્ષાણોમાં સૂરે ઉગ્ગા ઇત્યાદિ વોસિરઇ એ પદ જુદાં જુદાં ન કહેવાં. જેમ બીજા વંદનમાં “આવસિયાએ” એ પદ બીજીવાર કહેવાતું નથી, તેમ એ (સૂરે ઉગ્ગાએ અને વોસિરઈ પદ) પણ વારંવાર ન કહેવાં તે કરણવિધિ (પ્રત્યાઠ ઉચ્ચારવાનો વિધિ) જ એવો છે. ॥૮॥

ભાવાર્થ :- દ્વાદશાવર્ત વંદનમાં બીજીવારના વાંદણમાં “આવસિઆએ”, એ પદ ન બોલવું એવી પરંપરા પૂર્વાચાર્યોથી ચાલી આવે છે, તેમ એકાસન-બિઆસન-એકઠાણું-આયંબિલ-નીવિ અને ઉપવાસ વગેરે મોટા પચ્ચક્ષાણોના

*આ ગાથાના જ પ્રસંગે અવચૂરિમાં કહેલ દ્વિતીયસ્થાને “પાણહાર નમુકારસહિયં” ઇત્યાદિ પ્રાગુક્તા એવ ૧૩ પ્રકારાઃ (ઇતિ વચનાત્)

૧ અવચૂરિમાં ત્રણ પ્રકારનું ઉચ્ચારસ્થાન કહ્યું છે તે સામાન્ય પાંચમા ઉચ્ચારસ્થાનને અંગે સંભવે.

પ્રારંભમાં જ એકવાર સૂરે ડગ્ગા અથવા ડગ્ગા સૂરે શબ્દ યથાયોગ્ય બોલવો અને પર્યન્તે એકવાર વોસિરડ શબ્દ બોલવો. પરંતુ એ મોટા પચ્ચક્ષાણના આલાવામાં મધ્યમાં આવતા વિગઈ, એકાશનાદિ, અને પાણસ્સના નાના આલાવામાં દરેકમાં પ્રારંભે અને પર્યન્તે એ બે પાઠ-શબ્દ (જો કે સંબંધવાળા છે તો પણ) ન બોલવા, તે પૂર્વાચાર્યોથી ચાલી આવતી કરણવિધિ અથવા પરંપરા છે.

અવતરણ :- હવે આ ગાથામાં પાણસ્સના (પાણીના) આગારનો આલાવો ક્યારે ઉચ્ચરાવવો ? તે સંબંધી ઉચ્ચારવિધિ દર્શાવે છે-

તહ તિવિહ પચ્ચચ્ચાણે, ભન્નંતિ ય પાણગસ્સ આગારા ।

દુવિહાહારે અચ્ચિત્ત-ભોઙ્ગણે તહ ય ફાસુજલે ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ :- ગાથાર્થને અનુસારે સુગમ છે.

ગાથાર્થ :- તથા તિવિહાર પચ્ચક્ષાણમાં (એટલે તિવિહાર ઉપવાસ, એકાશન વગેરેમાં) પાણસ્સના આગાર (નો આલાવો) ઉચ્ચરાવાય છે. વળી એકાશન વગેરે દુવિહારવાળું હોય તો તેમાં પણ અચિત્તભોજને પાણસ્સના આગાર ઉચ્ચરાવવા, તેમ જ એકાશનાદિ કંઈ પણ વિશેષ વ્રત વિના છુટો શ્રાવક પણ જો ઉષ્ણ જળ પીવાના નિયમવાળો હોય તો તેને પણ પાણસ્સના આગાર ઉચ્ચરાવવા. (તાત્પર્ય કે ઉષ્ણ પાણી પીવાના નિયમમાં સર્વત્ર 'પાણસ્સના આગાર કહેવા). ૧૦

ભાવાર્થ :- ગાથાર્થવત્ સુગમ છે, પરંતુ વિશેષ એ જ કે જો શ્રાવકે તિવિહાર એકાશન કર્યું હોય તો તેણે સચિત્ત આહાર પાણીનો ત્યાગ કરવો, અને પાણસ્સના આગાર ઉચ્ચરવા, પરંતુ દુવિહારી એકાશનાદિમાં સચિત્તનો ત્યાગ ન કર્યો હોય તો પાણસ્સના આગાર ન ઉચ્ચરવા.

અવતરણ :- પૂર્વ ગાથામાં અચિત્ત જળ પીનારને પાણસ્સના આગાર ઉચ્ચરાવવા કહ્યા, પરંતુ અચિત્ત જળ ક્યા ક્યા વ્રતમાં કોણે પીવું ? તેનો નિયમ આ ગાથામાં દર્શાવાય છે-

૧ અહીં પાણસ્સના આગાર ઉચ્ચરવા સંબંધી ચતુર્ભંગી શ્રીજ્ઞાનવિમલ સૂરિકૃત બાલાવબોધમાં કહી છે તે આ પ્રમાણે-

૧ સચિત્ત ભોજન-સચિત્ત જળ (એમાં પાણીના આગાર નહિ).

૨ સચિત્ત ભોજન - અચિત્ત જળ (એમાં પાણીના આગાર હોય).

૩ અચિત્ત ભોજન- સચિત્ત જળ (એમાં પાણીના આગાર નહિ).

૪ અચિત્ત ભોજન- અચિત્ત જળ (એમાં પાણીના આગાર હોય).

તાત્પર્ય એ છે કે-એકાશનાદિ જે જે વ્રતોમાં તિવિહાર થઈ શકે છે તે તે વ્રતોના તિવિહારમાં (અચિત્ત ભોજન અને) અચિત્ત જળ પીવું જોઈએ, અને તેથી પાણસ્સના આગાર પણ ઉચ્ચરવા જોઈએ. તે તે એકાશનાદિ વ્રતોમાં દુવિહાર કર્યો હોય તો તે દુવિહારમાં તેવો નિયમ ત્યાં નથી. ક્યા વ્રત દુવિહાર, તિવિહાર વા ચઉવિહાર હોય છે તે ૧૨ મી ગાથામાં દર્શાવશે.

इत्तुच्चिय खवणंबिल-निविआइसु फासुयं चिय जलं तु ।
सड्ढा वि पियंति तहा, पच्चक्खंति य तिहाहारं ॥११॥

શબ્દાર્થ :-

इत्तुच्चिय=એટલા જ માટે, એ હેતુથી જ.
खवण=ઉપવાસ.

फासुयं=પ્રાસુક, નિર્જવ, અચિત્ત.
सड्ढावि=શ્રાવકો પણ.

ગાથાર્થ :- એ હેતુથી જ ઉપવાસ, આયંબિલ અને નીવિ વગેરેમાં શ્રાવકો પણ ચિય=નિશ્ચય પ્રાસુક-અચિત્ત જળ પીએ તથા તિવિહારનું પચ્ચક્ખાણ (ઉપવાસાદિકમાં) કરે ॥૧૧॥

ભાવાર્થ :- એ હેતુથી જ (એટલે અચિત્તભોજીપણું અને પ્રાસુકઅચિત્ત જળ પીવાનો નિયમ હોવાથી જ) શ્રાવકો પણ ઉપવાસ, આયંબિલ અને નીવિ વગેરેમાં તેમજ (અહીં ‘વગેરે’, શબ્દથી) એકાશન વગેરેમાં પણ અચિત્તભોજી એવા શ્રાવકો પ્રાસુકજ જળ પીએ અને પ્રાય:-વિશેષથી તિવિહારનું જ પચ્ચક્ખાણ+ કરે (ઇતિ અવચૂરિ અક્ષરાર્થઃ) અહીં સચિત્તભોજીને પણ ઉપવાસ, આયંબિલ અને નીવિ એ ત્રણ તો તિવિહાર અને ચઉવિહાર જ હોય, અને તેથી એ ત્રણ વ્રતમાં અચિત્ત પાણી જ પીવું જોઈએ અને એકાશનાદિ તે યથાસંભવ દુવિહાર, તિવિહાર અને ચઉવિહાર એમ ત્રણે પ્રકારે હોય છે, ત્યાં (દુવિહારમાં) અચિત્તનો નિયમ નથી. (જ્ઞાનવિમલ-સૂરિકૃત બાલાવબોધઃ)

અવતરણ :- હવે ચાર પ્રકારના આહારમાંથી મુનિને અને શ્રાવકને કયા પચ્ચક્ખાણમાં કેટલા આહારનો ત્યાગ કરવાનો હોય છે ? (એટલે દુવિહાર, તિવિહાર, અને ચઉવિહારવાળાં કયાં પચ્ચક્ખાણો હોય છે ?) તેનો નિયમ આ ગાથામાં દર્શાવે છે-

+ અહીં તાત્પર્ય એ છે કે-શ્રાવકોએ પણ વ્રતોમાં ઉષ્ણ પાણી પીવું, અને પચ્ચક્ખાણ વિશેષતઃ તિવિહાર એકાશનાદિ કરવું, દુવિહાર પચ્ચક્ખાણ (દુવિહાર એકાશનાદિ) તો કારણે જ કરવું યોગ્ય છે, તેમજ વ્રતમાં કાચું પાણી ન પીવું. કારણ કે મુખ્ય વૃત્તિએ તો ઉત્તમ શ્રાવકે સચિત્તનો સર્વદા ત્યાગ કરવો જોઈએ, તે સંબંધમાં કહ્યું છે કે-

निरवज्जाहारेणं, निज्जीवेणं परित्तमीसेणं ।

अत्ताणुसंधणपरा, सुसावगा एरिसा हुंति ॥१॥ (શ્રાદ્ધ૦ વૃત્તિઃ)

અર્થ :- નિરવઘ (=નિર્દોષ) આહાર વડે, નિર્જવ આહાર વડે અને પ્રત્યેક મિશ્ર (સાધારણ વન૦ રહિત) એવા આહાર વડે (આત્માનુસંધાનમાં તત્પર એટલે) આત્મગુણ પ્રાપ્ત કરવામાં વા તેવા આહાર વડે જ આજીવિકા નિભાવવામાં તત્પર એવા સુશ્રાવકો હોય છે.

એ પ્રમાણે વિચારતાં છૂટા શ્રાવકને પણ અચિત્ત આહાર હોવો જોઈએ. તો એકાશનાદિ વ્રતોમાં વિના કારણે શ્રાવકથી તિવિહારમાં સચિત્ત જળ અને દુવિહારમાં સચિત્ત સ્વાદિમ વગેરે કેમ વપરાય ?

ચઝહાહારં તુ નમો, રત્તિપિ મુળીણ સેસ તિહ ચઝહા ।
નિસિ પોરિસિપુરિમેગા-સળાઙ્ગ સઙ્કાણ દુતિચઝહા ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ :-

નમો=નમુક્કારસહિયં	સઙ્કાણ=શ્રાવકોને
રત્તિ=રાત્રિ (નાં પચ્ચક્ષુખાણ)	દુહા=દુવિહાર
તિહ=તિવિહાર	તિ (હા)=તિવિહાર

ગાથાર્થ :- મુનિને નવકારસીનું પચ્ચં તથા રાત્રિનું (દિવસ ચરિમ) પચ્ચક્ષુખાણ ચઉવિહારવાળું જ હોય, અને શેષ (પોરિસી આદિ) પચ્ચક્ષુખાણો તિવિહાર, ચઉવિહાર એમ બે પ્રકારે હોય છે. તથા શ્રાવકને તો રાત્રિનું (દિવસચરિમનું) અને પોરિસી, પુરિમઙ્ક તથા એકાશન વગેરે પચ્ચક્ષુખાણો દુવિહાર, તિવિહાર, ચઉવિહાર એમ ત્રણે પ્રકારનાં હોય છે. [પરંતુ નવકારસીનું પચ્ચં તો શ્રાવકને પણ ચઉવિહાર જ હોય, કારણકે નવકારસી તે ગઈ રાત્રિના ચઉવિહાર પચ્ચંનું તીરણ (=કંઈક અધિક કરવા) રૂપ પણ કહ્યું છે.]

ભાવાર્થ :- ગાથાર્થ પ્રમાણે સુગમ છે. તે સંક્ષેપમાં આ પ્રમાણે- નમુક્કારસહિયં- મુનિને તથા શ્રાવકને પણ ચઉવિહાર.

પૌરુષી	}	મુનિને તિવિહાર, ચઉવિહાર
સાર્ધપૌરુષી		(ગાઢ કારણે જ દુવિહાર)
પુરિમાર્ધ		શ્રાવકને દુવિહાર, તિવિહાર, ચઉવિહાર.
અપાર્ધ		
એકાશન	}	મુનિને તિવિહાર, ચઉવિહાર, (ગાઢ કારણે જ દુવિહાર)
એકઠાણું		શ્રાવકને દુવિહાર, તિવિહાર, ચઉવિહાર.
બીઆસણું		(પરંતુ એકઠાણું જમ્યા પછી ચઉવિહાર જ)

+ ગ્લાન (માંદગી) આદિના ગાઢ કારણે પોરિસી આદિ પચ્ચક્ષુખાણો મુનિને ક્વચિત્ દુવિહાર પણ હોય, તે ચઝહાહારં તુ નમો રત્તિપિ મુળીણસેસ દુતિચઝહા એ કહેલા પાઠથી તેમજ શ્રીપંચાશકજ્ઞના પાંચમા પંચાશકમાં ઉપ મી ગાથાની વૃત્તિમાં અતિ ગાઢ કારણે જ દુવિહાર કહ્યો છે તેથી સંભવે છે, નહિતર મુખ્ય આજ્ઞા તો મુનિને તિવિહાર-ચઉવિહારનીજ જાણવી. તથા મુનિને ૮ પ્રકારનાં સંકેત પચ્ચક્ષુખાણો પણ ચઉવિહાર કહ્યાં છે. (ઇતિ યતિદિનચર્યા). તથા મુનિને ભવચરિમ અને ઉપવાસ તિવિહાર, ચઉવિહાર એમ બે પ્રકારે કહેલ છે, અને શેષ પચ્ચક્ષુખાણો દુવિં તિવિં ચઉવિં કહ્યાં છે. (ઇતિ શ્રાદ્ધં વૃત્તિ વગેરે.)

પ્રશ્ન:- ઉપવાસ તો તિવિહાર, ચઉવિહાર સમજી શકાય છે. પરંતુ એકાશન વગેરે દુવિહાર, તિવિહાર કેવી રીતે ?

ઉત્તર:- એકાસનાદિમાં ભોજન કરવા સિવાયના શેષ વખતમાં પાણીની અને સ્વાદિમની છૂટ હોય તે દુવિહાર એકાશન વગેરે કહેવાય, અને ભોજન સિવાયના શેષ વખતમાં ફક્ત પાણી પીવાની જ છૂટ હોય તો તે તિવિહાર એકાશનાદિ કહેવાય.

આયંબીલ, નીવી } શ્રાવકને તથા મુનિને પણ તિવિહાર,
 ઉપવાસ } ચઉવિહાર.
 ભવચરિમ } (અપવાદે નીવી દુવિહાર^૧ પણ).
 સંકેત પચ્ચ૦-મુનિને તિવિહાર, ચઉવિહાર, શ્રવિકને દુ૦ તિ૦, ચઉવિહાર.
 રાત્રિ પ્રત્યા૦ } મુનિને ચઉવિહાર.
 (દિવસ ચરિમ) } શ્રાવકને દુવિહાર, તિવિહાર, ચઉવિહાર,
 પરન્તુ એકાશનાદિ વિશેષ વ્રતોમાં ચઉ૦.

એ એકાશનાદિક વ્રતોમાં યથાસંભવ જ્યાં જ્યાં દુવિહાર કહ્યો છે, તે મુનિને તો કોઈ ગાઢ કારણે જ હોય. પરન્તુ શ્રાવકોએ પણ કારણે જ દુવિહાર કરવો, અને વિશેષતઃ તો તિવિહાર વા ચઉવિહાર જ કરવો જોઈએ.

અવતરણ :- હવે અશન-પાન-ખાદિમ-અને સ્વાદિમ એ ચાર પ્રકારનાં આહારનું ૩ જું દ્વાર કહેવાય છે. ત્યાં આ ગાથામાં પ્રથમ આહારનું લક્ષણ કહેવાય છે.

**ખુહપસમ ખમેગાગી, આહારિ વ એઙ્ગ દેઙ્ગ વા સાયં ।
 ખુહિઓ વ ખિવઙ્ગ કુટ્ઠે, જં પંકુવમં તમાહારો ॥૧૩॥**

શબ્દાર્થ :-

ખુહ=ક્ષુધાને
 પસમ=શમાવવામાં
 રમ=સમર્થ
 એગાગી=એકલું, એકાકી
 વ=અથવા
 એઙ્ગ=આવે

ખુહિઓ=ક્ષુધાવાળો, ભૂખ્યો
 ખિવઙ્ગ=ક્ષેપવે, નાખે
 કુટ્ઠે=કોઠામાં, ઉદરમાં
 પંક=કાદવ
 વમં=સરખું
 તં=તે દ્રવ્ય-પદાર્થ

ગાથાર્થ :- જે એકલું હોવા છતાં પણ ક્ષુધાને શાંત કરવામાં સમર્થ હોય, અથવા આહારમાં આવતું હોય, અથવા આહારમાં સ્વાદ આપતું હોય, ભૂખ્યો મનુષ્ય જે કાદવ સરખા નિરસ દ્રવ્યને-પદાર્થને પણ (ભૂખ શમાવવા માટે) ઉદરમાં પ્રક્ષેપે (=ખાય તે =એ ચારે લક્ષણવાળું દ્રવ્ય) આહાર કહેવાય. ॥ ૧૩ ॥

ભાવાર્થ :- જે એકાંગી-એકાકી (=બીજા પદાર્થમાં મિશ્ર થયા વિના પોતે એકલો જ) હોઈને પણ ક્ષુધા શાન્ત કરવામાં સમર્થ હોય તો તે પદાર્થ આહારમાં ગણાય, આ પ્રથમ લક્ષણવાળો આહાર ચાર પ્રકારનો છે તે આ પ્રમાણે-કૂર (=રાંધેલો ભાત) વગેરે અશન છાશની આછ તથા પાણી વિગેરે પાન, ફળ, શેરડી વગેરે ખાદિમ અને સૂંઠ વગેરે ખાદિમ ॥ इति આહારનું ૧ લું લક્ષણ ॥

૧ ઉપવાસચામામ્લનિર્વિકૃતિકાનિ પ્રાયસ્થિચતુર્વિધાહારાણિ અપવાદાતુ નિર્વિકૃતિકાદિ પૌરુષ્યાદિ ચ દ્વિવિધાહારમપિ સ્યાત્-ઇતિ શ્રાદ્ધવિધિવચનાત્. પરન્તુ દુવિહાર કરવો તે વ્યવહારમાર્ગ નથી.

તથા ક્ષુધા શમાવવામાં સમર્થ ન હોય એવો એકાંગી-એકાકી પદાર્થ પણ જો ચાર પ્રકારના આહારમાં આવતો હોય એટલે અશનાદિકમાં મિશ્ર થઈને તેના ગુણમાં કે રસમાં કંઈક વિશેષતા કરતો હોય એ ૨ જું લક્ષણ, અથવા તો તે અશનાદિકના સ્વાદમાં વધારો કરતો હોય તો તે એકાંગી પદાર્થ આહાર સાથે મિશ્ર હોય કે ન હોય (એકલો હોય) તો પણ આહારરૂપ જાણવો. (એ ૩ જું લક્ષણ) એ બન્ને લક્ષણનાં ભેગાં ઉદાહરણ જેમકે-અશનમાં ^૧લૂણ-હિંગ-જીરું વગેરે. પાણીમાં કપૂર વગેરે, ફળાદિ ખાદ્યમાં પણ લુણ વગેરે, અને તંબોલાદિક સ્વાદિમમાં કાથો વગેરે.

તથા ભૂખ્યો માણસ ભૂખ શમાવવા માટે કાદવ સરખું નિરસ દ્રવ્ય ખાય તો તે પણ આહાર જાણવો, જેમકે-માટી વગેરે. ॥ ઇતિ આહારનું ૪ થું લક્ષણ ॥

અહીં ઔષધોમાં કેટલાક ઔષધ આહાર અને કેટલાક અનાહાર પણ છે, (એમાંનો ઘણોખરો ભાવાર્થ શ્રાદ્ધવિધિ વૃત્તિને અનુસારે લખ્યો છે.)

અસળે મુગ્ગો-અળ-સત્તુમંડ-પય-ખજ્જ-રબ્બ-કંદાઈ ।

પાળે કંજિય-જવ-કયર-કક્કાડોદગ સુરાઈ જલં ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ :-

મુગ્ગ=મગ	કંજિય=કાંજીનું
ઓઅળ=ઓદન, ભાત	જવ=યવનું
સત્તુ=સાથુ-સાથવો	કયર=કેરાનું
મંડ=માંડા, પૂડા	કક્કાડ=કાકડીનું
પય=દૂધ	ઉદગ=પાણી
ખજ્જ=ખાદ્ય, ખાજાં	સુરા=(આ) ફ=મદિરા વગેરે.
રબ્બ=રાબ, ઘેંસ	

ગાથાર્થ :- મગ^૨ વગેરે (=સર્વ કઠોળ), ભાત વગેરે (=સર્વ ચોખા, તંદૂલ, ઘઉં વગેરે), સાથુ વગેરે (જુવાર મગ વગેરેને શેકીને તેનો બનાવેલો લોટ), માંડા વગેરે (=પૂડા, પોળી, રોટલી, રોટલા, વગેરે), દૂધ વગેરે (દહીં, ઘી વગેરે), ખાજાં વગેરે (સર્વ પક્વાન મોદક વગેરે), રાબ વગેરે (સર્વ જાતિની ઘેંસ) અને કંદ વગેરે

૧ અર્થાત્ એ લૂણ-હિંગ-જીરું-કપૂર-કાથો વગેરે પદાર્થો ક્ષુધા શમાવવામાં સમર્થ નથી તો પણ આહારમાં ઉપકારી હોવાથી આહાર તરીકે ગણાય છે.

૨ ગાથામાં, કંદાઈ પદમાં રહેલો “આઈ=આદિ” શબ્દ મગ ઇત્યાદિ સર્વ શબ્દની સાથે સંબંધવાળો ગણવો.

(સર્વ વનસ્પતિના કંદમૂળ ફળાદિકનાં રંધાયેલાં શાક વગેરે) એ સર્વ *અશન માં ગણાય છે. એ પ્રમાણે ૮ વિભાગમાં અશનનો સમાવેશ થાય છે. અને કાંજીનું પાણી (=છાશની આછ), જવનું પાણી (=જવનું ધોવણ), કેરનું પાણી (કેરનું ધોવણ) અને કર્કટકનું તે ચીભડા વગેરે ફળોની ^૨અંદર રહેલું અથવા તેના ^૩ધોવણનું પાણી તથા મદિરા ^૪વગેરે પાણી એ સર્વ જાતિનાં પાણી પાન આહારમાં ગણાય છે. ॥૧૪॥

ભાવાર્થ :- ગાથાર્થમાં કહ્યા પ્રમાણે સુગમ છે, પરંતુ વિશેષ એ છે કે તિવિહારના પચ્ચક્રખાણવાળાને એ પાણી કલ્પે નહિ, પરંતુ નદી, કૂવા, તળાવ વગેરેનાં પાણી કે જે કર્પૂરાદિ અન્ય પદાર્થ વડે મિશ્ર થયેલ ન હોય તેવાં જ શુદ્ધ પાણી તિવિહારમાં કલ્પે. અને કર્પૂર, દ્રાક્ષ, ઇલાયચી આદિ સ્વાદિમ વસ્તુઓથી મિશ્ર થયેલાં-કરેલાં જળ દુવિહારમાં કલ્પે.

અવતરણ :- ચાર પ્રકારના આહારમાંથી પૂર્વ ગાથામાં પહેલા અશન અને પાન એ બે આહારનું સ્વરૂપ કહીને હવે આ ગાથામાં ખાદિમ અને સ્વાદિમ એ બે આહારનું સ્વરૂપ કહે છે, તેમજ આહારમાં ન ગણાતી (અનાહારી) વસ્તુઓ પણ કહે છે -

ખાઈમિ ભક્તોસ ફલા-ઈ સાઈમે સુંઠિ જીર અજમાઈ .

મહુ ગુલ તંબોલાઈ, અળહારે મોઅ નિંબાઈ ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ :- ગાથાર્થને અનુસારે સુગમ છે.

ગાથાર્થ :- (ભક્તોસ= ભક્તોષ એટલે) શેકેલાં ધાન્ય તથા ફળ વગેરે વસ્તુઓ

*શબ્દનો અર્થ વ્યુત્પત્તિથી (એટલે ધાતુ ઉપરથી), અને નિર્યુક્તિથી (એટલે શબ્દમાં રહેલા અક્ષરો ઉપરથી ઉપજાવેલી યુક્તિથી) એમ બે પ્રકારે થાય છે, તે પ્રમાણે અહીં “અશન” શબ્દનો અર્થ પણ બે રીતે છે તે આ પ્રમાણે-

આશુ=શીઘ્ર (ક્ષુધાને ઉપશમાવે) તે અશન એ નિર્યુક્તિ અર્થ છે. અને અશ્યતે-ભુજ્યતે=જેનું ભોજન કરાય તે અશન એ વ્યુત્પત્તિ અર્થ (=ધાતુ સિદ્ધ અર્થ) છે. ત્યાં જો કે ફળાદિક સર્વ આહારી પદાર્થનું ભોજન કરાય છે તો પણ અશન શબ્દથી ભાત વગેરે અમુક અમુક પદાર્થો જ રૂઢિથી ગણાય છે.

(૧) ઘઉં, ચોખા, કોદ્રવ વગેરે અનાજનાં ધોવણ પણ એમાં અંતર્ગત જાણવાં.

(૨) ઇતિ પ્રવ૦ સારો૦ વૃત્તિ:

(૩) ઇતિ ભાષ્યાવચૂરિ:

(૪) સરકા, આસવો વગેરે એમાં અંતર્ગત જાણવા.

(૫) એ ઉપરાંત નાળિયેરનું પાણી, શેરડીનો રસ તથા છાશ (અને મદિરા) જો કે પાણી તરીકે ગણાયેલાં છે. પરંતુ એને વર્તમાન કાળે અશનમાં ગણવાનો વ્યવહાર છે. એ ઉપરાંત નદી, તળાવ, કૂવા વગેરેનાં પાણી એટલે સર્વ અપૂકાય પણ પાનમાં જ ગણવા.

(૬) પ્રાણોનો ઉપકાર કરે તે પાન (ઇતિ નિર્યુક્તિ અર્થ), અથવા પા ધાતુ પીવાના અર્થમાં હોવાથી જે પીયતે=પીવાય તે પાન (ઇતિ વ્યુત્પત્તિ અર્થ).

૧ 'સ્વાદિમ માં ગણાય, સૂંઠ, જીરું, અજમો વગેરે તથા મધ, ગોળ અને તંબોલ વગેરે પણ
૨ 'સ્વાદિમ માં ગણાય અને (મોઝ=મોક એટલે) મૂત્ર (ગોમૂત્ર) તથા લીંબડો વગેરે
અનાહાર માં ગણાય. ૧૫

ભાવાર્થ :- જે વસ્તુઓને ખાવાથી ક્ષુધાની પૂર્ણ શાન્તિ ન થાય, તો પણ
કંઈક સંતોષ થાય (=ભૂખ શમાવે) તેવી વસ્તુઓ સ્વાદિમ માં ગણાય છે. તેનાં
કેટલાંક નામ-શેકેલાં ધાન્ય (એટલે મમરા, પઉંઆ, શેકેલા ચણા, દાળીઆ,
શેકેલા મગ વગેરે), તથા ખજૂર, ખારેક, નાળિયેર, તથા બદામ, દ્રાક્ષ, કાજુ
વગેરે મેવા, કેરી, ચીભડાં, તડબૂચ, ખડબૂચ વગેરે ફળો, શેરડી વગેરે તથા
કોઠવડી-આમળાગંઠી-આંબાગોળી-કોઠીપત્ર-લિંબુઈપત્ર વગેરે (એ સર્વે ખાદિમ
હોવાથી દુવિહાર પચ્ચક્ષુખાણમાં ન કલ્પે).

સ્વાદિમ વસ્તુઓ-સૂંઠ-હરડે-પીપર-મરી-જીરું-અજમો-જાયફળ, જાવંત્રી, કાથો-
ખેરવટી-જેઠીમધ-કેસર-નાગકેસર-તમાલપત્ર-એલચી-લવિંગ-બિડબવણ-અજમોદ-
પીપરીમૂળ-(ગંઠોડા)-ચિણિકબાબા-મોથ-કાંટાસેલિઓ-કપૂર-હરડાં,-બેહડાં-
બાવળછાલ-ધાવડીછાલ-ખેરનીછાલ-ખીજડાછાલ તથા એનાં પત્ર-સોપારી-હિંગ-
જવાસામૂળ-બાવચી-તુળસી-કચૂરો-તજ-સંચય-પુષ્કરમૂળ તથા તંબોલ-વરિયાલી-
સુવા ઇત્યાદિ દુવિહારમાં કલ્પે.

એમાં જીરું સ્વાદિમમાં અને ખાદિમમાં પણ ગણાય એમ બે મત છે તથા
અજમાને પણ કેટલાક આચાર્યો ખાદિમ કહે છે.

તથા મધ-ગોળ-ખાંડ-સાકર પણ સ્વાદિમમાં ગણાય, પરંતુ તૃપ્તિ કરનાર
હોવાથી દુવિહારમાં કલ્પે નહિ.

અનાહારી વસ્તુઓ-લીંબડાનાં અંગ (પત્ર-છાલ-કાજ-ફળ-ફૂલ વગેરે)-ગોમૂત્ર
વગેરે મૂત્ર-ગળો-કડુ-કરિયાતુ-અતિવિષ-ચીડ-રાખ-હળદર-ઉપલેટ-જવ-હરડે-
બેહડાં-આમળાં-બાવળછાલ-ધમાસો-નાહિ-આસંધિ-રિંગણી-એળીઓ-ગુગળ-

૧ સ્વાદ્યતે=જે ખવાય-તે સ્વાદિમ (ઇતિ વ્યુત્પત્તિઃ) તથા સ્વ=આકાશ એટલે
મુખનું વિવર તેમાં માતિ=માય-સમાય તે સ્વાદિમ (ઇતિ નિર્યુક્તિઃ) એમાં દ કારનો
નિપાત સંભવે.

૨ સ્વાદ્યતે એટલે જેનો આસ્વાદ કરાય તે સ્વાદિમ (ઇતિ વ્યુત્પત્તિઃ), તથા
ગોળ, સાકર, વગેરે દ્રવ્યોને અને રસ વગેરે ગુણોને તેમજ કર્તાના સંયમ ગુણોને
એટલે રાગદ્વેષ રહિત આસ્વાદન કરવાથી સંયમીના સંયમ ગુણોને જે સ્વાદ્યતે=સ્વાદ
પમાડે તે સ્વાદિમ અથવા જેનું આસ્વાદન કરતાં તે વસ્તુઓ પોતાના માધુર્યાદિ
ગુણોને સાદ્યતિ નાશ પમાડે તે સ્વાદિમ (ઇતિ નિર્યુક્તિઃ)

૩ હરડે બેહડાં અને આમળાં વગેરે કેટલીક વસ્તુઓ સ્વાદિમમાં અને

બોરડી-કંથેરી-કેરમૂળ-પૂંઆડ-મંજીઠ-બોળ-ચિત્રક-કુંદરુ-ફટકડી-ચિમેડ-થુવર-આકડા ઈત્યાદિ જે વસ્તુઓ ખાવામાં અનિષ્ટ સ્વાદવાળી હોય, તે અનાહારી જાણવી.

અવતરણ :- હવે આ ૧૬મી અને ૧૭મી ગાથામાં ૨૨ આગારનું (એટલે ૨૨ આગારમાંથી કયા પચ્યક્રખાણમાં કેટલા આગાર હોય? તે સંબંધી) ૪થું દ્વારકહેવાય છે-
દો નવકારિ છ પોરિસિ, સગ પુરિમઢે ઇગાસણે અટ્ટ ।

સત્તેગઠાણિ અંબિલિ; અટ્ટ પળ ચઝત્થિ છપ્પાણે ॥૧૬॥

શબ્દાર્થ :- ગાથાર્થ પ્રમાણે સુગમ છે.

ગાથાર્થ :- નવકારસીમાં ૨ આગાર, પોરિસીમાં ૬ આગાર, પુરિમઢમાં ૭ આગાર, એકાશનમાં (તથા બિઆસણમાં પણ) ૮ આગાર, એકલઠાણમાં ૭ આગાર, આયંબિલમાં ૮ આગાર, ચતુર્થ ભક્તમાં (ઉપવાસમાં) ૫ આગાર, અને પાણસ્સના પચ્યક્રખાણમાં ૬ આગાર છે. ૧૬

ભાવાર્થ :- ગાથાર્થવત્ સુગમ છે, પરંતુ નવકારશી આદિમાં કયા કયા આગાર છે ? તેનાં નામ અને અર્થ પણ આગળ ગાથાઓમાં જ કહેવાશે, માટે અહીં વિશેષ સ્પષ્ટ કરવાનું પ્રયોજન નથી.

ચઝ ચરિમે ચઝભિગ્ગહિ, પળ પાવરણે નવટ્ટ નિવ્વીણ ।

આગારસક્ખિત્તવિવેગ-મુત્તુ દવવિગઙ્ગ નિયમિટ્ટ ॥૧૭॥

શબ્દાર્થ :- ગાથાર્થ પ્રમાણે સુગમ છે.

ગાથાર્થ :- (દિવસચરિમ અને ભવચરિમ એ બે) ચરિમ પચ્યક્રખાણમાં ૪ આગાર છે, *અભિગ્ગહમાં ૪ આગાર છે, પ્રાવરણ (વસ્ત્રના) પચ્ય૦માં ૫ળ=પાંચ આગાર છે, અને નીવિમાં ૮ અથવા ૮ આગાર છે. તેમાં નીવિને વિષે જો પિંડવિગઈ અને દ્રવવિગઈ એ બન્નેનું પચ્ય૦ હોય તો તે (એકલા દ્રવવિગઈના) નિયમિ=નિયમમાં “ઉક્ખિત્તવિવેગેણ” એ એક આગાર મુત્તુ=મૂકીને-છોડીને બીજા (ટ્ટ=અટ્ટ) ૮ આગાર હોય છે. ॥૧૭॥

ભાવાર્થ :- ગાથાર્થવત્ સુગમ છે; પરંતુ વિશેષ એ છે કે-અહીં ભાષ્યમાં જો કે વિગઈના છૂટા પચ્ય૦માં ૮-૮ એમ બે રીતે આગાર કહ્યા નથી, પરંતુ ૨૦ મી ગાથામાં કેવળ નવ આગાર જ કહેવાશે તો પણ અન્ય ગ્રન્થોને અનુસારે વિગઈના પચ્ય૦માં પણ ૮ અને ૮ એમ બન્ને પ્રકારના આગાર જાણવા.

*અહીં “અભિગ્ગહ” શબ્દથી ૮ પ્રકારનાં સંકેત પચ્યક્રખાણમાં તેમજ બીજા પણ દ્રવ્યાદિ ચારે પ્રકારના અભિગ્ગહમાં ૪ આગાર જાણવા, તે આગળ ૨૩ મી ગાથામાં જ કહેવાશે.

૧ એ ૮ વા ૮ આગારનું કારણ વિગઈઓનાં સ્વરૂપ તથા ઉખિત્ત૦ આગારનો અર્થ જે આગળ કહેવાશે તે જાણ્યા બાદ સમજાશે.

તથા પ્રાવરણના પ્રત્યાખ્યાનમાં (જિતેન્દ્રિય મુનિઓ જે ચોલપટ્ટ પણ નહિ પહેરવાનો અભિગ્રહ વિશેષ કરે છે તેમાં) અન્ન૦-સહ૦-ચોલપટ્ટાગારેણં-મહ૦-સવ્વ૦ એ પાંચ આગાર હોય છે. આ સંબંધી વિશેષ ભાવાર્થ ચોલપટ્ટા૦ ના અર્થમાં કહેવાશે.

એ પ્રમાણે બે ગાથાઓમાં પ્રત્યેક પચ્ચક્ષાણની આગાર સંખ્યા સામાન્યથી ગણાવી. તે સંક્ષેપમાં આ પ્રમાણે-

નમુ૦	૨	{	પુરિમા૦	૭	{	એકાશ૦	૮	{	ઉપવાસ	{	૫	પ્રાવ૦	૫
{	પોરિ૦	૬	{	અવડ્ઢ	૭	{	બિઆ૦	૮	{	પાણહાર	{	૬	
{	સાર્ધપો૦	૬	{	વિગઈ	૮	{	એકલઠાણ	૭	{	ચરિમ	{	૪	
			{	નીવિ	૮	{	આયંબિલ	૮	{	અભિ૦	{	૪	

અવતરણ :- હવે કયા પચ્ચ૦માં કયા કયા આગાર હોય તે નામપૂર્વક દર્શાવાય છે. ત્યાં આ ગાથામાં પ્રથમ સ્થાનમાં ગણાતા અદ્ધા પ્રત્યા૦ ના એટલે નવ૦-પોરિસી-સાર્ધપો૦-અને પુરિમ૦ (તથા અવડ્ઢ) પ્રત્યા૦ના આગાર કહેવાય છે :-

અન્ન સહ દુ નમુક્કારે, અન્ન સહ પ્પચ્છ દિસ ચ સાહુ સવ્વ ।
પોરિસિ છ સહ્વપોરિસિ, પુરિમડ્ઢે સત્ત સમહત્તરા ॥૧૮॥

શબ્દાર્થ :-ગાથાર્થ અનુસારે સુગમ છે.

ગાથાર્થ :- નમુક્કારસહિયંના પચ્ચ૦માં અન્ન=અન્નત્થણાભોગેણં અને સહ=સહસાગારેણં એ *દુ=બે આગાર છે. તથા અન્નત્થણાભોગેણં, સહસાગારેણં, પ્પચ્છ=પચ્છન્નકાલેણં, દિસ=દિસામોહેણં, સાહુ=સાહુ-વયણેણં, સવ્વ=સવ્વસમાહિવત્તિયાગારેણં એ ૬ આગાર પોરિસી અને સાર્ધપોરિસીના પચ્ચ૦માં છે, અને “મહત્તરાગારેણં” એ આગાર સહિત સાત આગાર પુરિમાર્ધ (તથા અપાર્ધના-અવડ્ઢના) પચ્ચ૦માં છે. ૧૮

*પ્રશ્ન :- ઉગ્ગણ સૂરે નમુક્કારસહિયં મુદ્ધિસહિયં પચ્ચક્ષાણિ । ચઙ્ગવિહંપિ આહારં અસણં પાણં ખાદમં સાદમં । અન્નત્થણાભોગેણં સહસાગારેણં મહત્તરાગારેણં સવ્વસમાહિવત્તિયાગારેણં વોસિદ્ધ ॥ એ નવકારસી પચ્ચ. ના આલાપકમાં-આલાવામાં તો ૪ આગાર દર્શાવ્યા છે તે કેમ ?

ઉત્તર :- એ પ્રત્યાખ્યાન કેવળ નવકારસીનું નથી પરન્તુ નવકારસી સાથે મુદ્ધિસહિયંનું પણ ભેગું છે, તેમાં નવકારસી અદ્ધા પચ્ચ૦ છે, અને મુદ્ધિસહિયં એ સંકેત પચ્ચક્ષાણ છે, અને સંકેત પચ્ચ૦ના ૪ આગાર પૂર્વે કહ્યા છે, તેથી એમાં નવકારસીના તો બે જ આગાર છે, અને (તેજ બે આગાર સહિત સર્વ) ચાર આગાર મુદ્ધિસહિયંના છે, જેથી બેના ભેગા મળીને પણ ચાર જ આગાર એ આલાવામાં કહેલા છે, તે સંકેત પચ્ચ૦ ભેગું હોવાના કારણથી છે. તેવી જ રીતે પોરિસી અને સાર્ધપોરિસીના આલાવામાં પણ મુદ્ધિસહિયં હોવાથી જ મહત્તરાગારેણં આગાર આવે છે.

ભાવાર્થ :- ગાથાર્થવત્ સુગમ છે. પરન્તુ વિશેષ એ જ કે અન્ન સહ ઇત્યાદિ શબ્દો સંપૂર્ણ પદ નથી પરન્તુ પદનો એકેક અંશ છે તો પણ અર્થમાં સંપૂર્ણ પદ લેવું. તથા નવકારસી પ્રત્યાખ્યાન અતિ અલ્પ કાળનું એટલે મુદૂર્ત (=સૂર્યોદયથી બે ઘડી) સુધીનું જ છે, તે કારણથી તેમાં અશક્ય ^૧પરિહારવાળા જ બે આગાર જેટલા અલ્પ આગાર છે, અને પોરિસી આદિ પ્રત્યાખ્યાનો વિશેષ કાળપ્રમાણવાળા હોવાથી તેમાં વધારે આગાર રાખવા પડે છે. ॥ ઇતિ પ્રથમ સ્થાનના અદ્વાપ્રત્યાં ના આગાર ॥

અવતરણ :- આ ગાથામાં એકશન, બિઆસણ અને એકલઠાણામાં આગાર (નાં નામ) કહે છે, અર્થાત્ ત્રીજા સ્થાનમાં ગણાતાં પચ્ચક્ષાણોના આગાર કહે છે-

**અન્ન સહસ્સાગારિ અ, આઉંટણ ગુરુ અ પારિ મહ સવ્વ ।
 એગ-બિયાસણિ અદ્દુ ડ, સગ ઇગઠાણે અડંટ વિણા ॥૧૯॥**

શબ્દાર્થ :- ગાથાર્થાનુસારે સુગમ છે.

ગાથાર્થ :- (અન્ન=) અન્નત્થણાભોગેણં (સહ) ^૨સહસાગારેણં, (સાગારી)= સાગારિ ^૩આગારેણં, આઉંટણ ^૪પસારેણં, (ગુરુ=) ગુરુ ^૫અબ્ભુટ્ટાણેણં, (પારિ=) પારિટ્ટાવણિયાગારેણં, ^૬મહત્તરાગારેણં, સવ્વ ^૭સમાહિવત્તિયાગારેણં એ ૮ આગાર (એગ=) એકાશનમાં અને બિઆસણમાં છે, અને એકલઠાણામાં તો “આઉંટણપસારેણં” એ એક આગાર વિના શેષ* ૭ આગાર છે. ॥૧૯॥

ભાવાર્થ :- ગાથાર્થવત્ સુગમ છે.

અવતરણ :- આ ગાથામાં વિગઈ, નીવિ અને આયંબિલ એ ત્રણ પ્રત્યાખ્યાન (કે જે બીજા સ્થાનનાં પ્રત્યાખ્યાનો છે તે) ના આગાર કહેવાય છે-

**અન્ન સ્સહ લેવા ગિહ, ઉક્કિવત્ત પડુચ્ચ પારિ મહ સવ્વ ।
 વિગઈ નિવ્વિગાં નવ, પડુચ્ચવિણુ અંબિલે અદ્દુ ॥૨૦॥**

શબ્દાર્થ :- ગાથાર્થ પ્રમાણે સુગમ છે.

ગાથાર્થ :- અન્નત્થણાભોગેણં, સહસાગારેણં, લેવાલેવેણં, ગિહત્થસંસટ્ઠેણં, ઉક્કિવત્તવિવેગેણં, પડુચ્ચમક્કિખેણં, પારિટ્ટાવણિયાગારેણં, મહત્તરાગારેણં, અને

૧. અહીં જે દોષ આપણે ટાળવાનો પ્રયત્ન કરીએ તો પણ ટાળી ન શકાય તેવા અને કુદરતી રીતે જ થતા હોય તો તેવા અકસ્માત્ દોષો અશક્ય પરિહારવાળા કહેવાય, જેથી દરેક પ્રત્યાખ્યાનમાં એ અશક્ય પરિહારવાળા બે આગાર રાખ્યા વિના છૂટકો જ નહિ, અને તે કારણથી જ નિરાગાર (આગાર-રહિત) પ્રત્યાખ્યાનમાં પણ એ બે આગાર તો હોય જ.

*“આઉંટણપસારેણં” એ આગાર અંગોપાંગને સંકોચવા અને પ્રસારવા (=હાથ પગ વગેરે લાંબા-ટૂંકા કરવા)ની છૂટ માટે છે અને એકલઠાણામાં અંગોપાંગ હલાવાય પણ નહિ, માટે એ આગાર નથી.

સવ્વસમાહિવત્તિયાગારેણં એ ૮ આગાર વિગઢ અને નીવિના પચ્ચંમાં છે. અને 'પુચ્ચમકિમ્મએણં વિના ૮ આગાર આયંબિલમાં આવે છે. ॥૨૦॥

ભાવાર્થ :- ગાથાર્થવત્ સુગમ છે, પરંતુ વિશેષ એ છે કે-અહીં નીવિ તથા વિગઢમાં ૮ આગાર કહ્યા છે, તો પણ પૂર્વે ૧૭ મી ગાથાના ભાવાર્થમાં કહ્યા પ્રમાણે નીવિમાં ૮ તથા ૮ આગાર પણ હોય. ત્યાં પિંડવિગઢ અને દ્રવવિગઢ એ બન્ને સંબંધી નીવિમાં ૮ આગાર અને કેવળ દ્રવવિગઢ સંબંધી નીવિમાં ઉક્ષિપ્તવિં વર્જને શેષ ૮ આગાર જાણવા.

તથા જેમ નીવિમાં ૮ અને ૮ આગાર કહ્યા છે, તેમ છૂટી વિગઢના પચ્ચંમાં પણ કેવળ પિંડવિગઢનું પચ્ચં કરે તો ૮ આગાર અને કેવળ દ્રવવિગઢના પચ્ચંમાં ઉક્ષિપ્ત વિં વર્જને શેષ ૮ આગાર જાણવા.

અવતરણ :- આ ગાથામાં ઉપવાસ, પાણી, ચરિમ અને સંકેતાદિ અભિગ્રહ એ ચાર પચ્ચક્ષ્પાણોના આગાર કહે છે-

**અન્ન સહ પારિ મહ સવ્વ, પંચખમ (વ) ણે છ પાણિલેવાઈ ।
ચઠ ચરિમંગુટ્ટાઈ-ભિગ્ગહિ અન્ન સહ મહ સવ્વ ॥૨૧॥**

શબ્દાર્થ :- ગાથાર્થ અનુસારે સુગમ છે.

ગાથાર્થ :- ક્ષપણમાં (=ઉપવાસમાં) અન્નતથણાભોગેણં-સહસા-ગારેણં-પારિકાવણિયાગારેણં-મહત્તરાગારેણં અને સવ્વસમાહિવત્તિયાગારેણં એ પાંચ આગાર છે. પાણીના પચ્ચક્ષ્પાણમાં લેવેણ વા આદિ ૬ આગાર (લેવેણ વા-અલેવેણ વા-અચ્છેણ વા-બહુલેવેણ વા-સસિત્થેણ વા અસિત્થેણવા એ ૬ આગાર) છે. તથા ચરિમ પચ્ચંમાં અને અંગુલસહિયં આદિ અભિગ્રહના (સંકેત વગેરે) પચ્ચક્ષ્પાણોમાં અન્નતથણાભોગેણં-સહસાગારેણં-મહત્તરાગારેણં અને સવ્વસમાહિ-વત્તિયાગારેણં એ ૪ આગાર છે. ॥૨૧॥

ભાવાર્થ :- ગાથાર્થવત્ સુગમ છે. પરંતુ વિશેષ એ છે કે-ચરિમ પચ્ચંમાં દિવસચરિમ અને ભવચરિમ એ બન્ને પચ્ચક્ષ્પાણ ૪-૪ આગારવાળાં છે, તો પણ ભવચરિમ પચ્ચક્ષ્પાણ જો કોઈ સમર્થ મહાત્મા મહત્તરાં અને સવ્વસમાહિં એ બે આગારનું મારે ભાવિમાં પ્રયોજન નથી એમ જાણીને નિરાગાર (આગાર રહિત) કરે તો તે નિરાગાર ભવચરિમ પચ્ચંમાં અન્નતથં સહસાં એ બે જ આગાર હોય. (ધર્મસં વૃત્તિ આદિ)

૧ આયંબિલમાં ધી વગેરે સ્નિગ્ધ (ચીકાશવાળું) દ્રવ્ય કલ્પે નહિ, અને પુચ્ચમં આગાર ધી વગેરેથી કિંચિત્ મસળેલી રોટલી વગેરેના આહારની છૂટાવાળો છે, માટે આયંબિલમાં એ આગાર ન હોય.

પચ્ચક્ષાણના આગારોનું કોષ્ટક		
નવકારશી	૨	અત્ર૦ - સહ૦
પોરિસી } સાર્ધ પોરિસી }	૬	અત્ર૦ - સહ૦ - પચ્છત્ર૦ - દિસા૦ - સાહુ૦ - સવ્વ૦
પુરિમડ્ઢ } અવડ્ઢ }	૭	૬ પૂર્વવત્-૧ મહત્તરા૦
એકાસણ } બિઆસણ }	૮	{ અત્ર૦-સહ૦-સાગારિ૦- આઉંટ૦-ગુરુ૦-પારિ૦-મહ૦-સવ્વ૦
એકલઠાણું	૭	આઉંટ૦ વિના એકાશનવત્
વિગઈ } પિંડવિગઈ નીવિ } સંબંધિ	૮	{ અત્ર૦-સહ૦-લેવા-ગિહત્થ૦- ઉક્ષિત્ત૦-પડુચ્ચ૦-પારિ૦-મહ૦-સવ્વ૦
નીવિ } દ્રવવિગઈ વિગઈ } સંબંધિ	૮	ઉક્ષિત્ત૦ વિના
આયંબિલ	૮	પડુચ્ચ૦ વિના વિગઈવત્
ઉપવાસ	૫	અત્ર૦-સહ૦-પારિ૦-મહ૦-સવ્વ૦
પાણહાર	૬	{ લેવે૦-અલેવે૦ અચ્છે૦- બહુલે૦ સસિત્થે૦-અસિત્થે૦
અભિગ્રહ (સંકેતસહ)	૪	અત્ર૦-સહ૦-મહ૦-સવ્વ૦-
પ્રાવરણ	૫	અત્ર૦-સહ૦-ચોલપટ્ટાગા૦-મહ૦-સવ્વ૦
દિવસ ચરિમ } ભવ ચરિમ } દેસાવગા૦ }	૪	અત્ર૦-સહ૦-મહ૦-સવ્વ૦

અવતરણ :- પૂર્વે કહેલી ૨૦ મી ગાથાના પ્રસંગને અનુસરીને આ ગાથામાં તે વિગઈ અને તેના દ્રવવિગઈ આદિ ભેદ પણ દર્શાવાય છે.

દુબ્ધ-મહુ-મજ્જ-તિલ્લં, ચરો દવવિગઈ ચર પિંડદવા ।
ઘય-ગુલ-દહિયં-પિસિયં, મક્ષણ-પક્કન્ન દો પિંડા ॥૨૨॥

શબ્દાર્થ :-

મહુ=મધ

મજ્જ=મધ, મદિરા

ઘય=ધૂત.

પિસિયં=પિશિત, માંસ.

ગાથાર્થ :- દૂધ-મધ-મદિરા-અને તેલ એ ૪ દ્રવવિગડ છે, તથા ધી-ગોળ-દહિં અને માંસ એ ૪ પિંડદ્રવ એટલે મિશ્ર વિગઈ છે, અને માખણ તથા પક્વાન્ન એ બે પિંડ વિગઈ છે. ॥૨૨॥

બાવાર્થ :- અહિં દ્રવ એટલે રેલો ચાલે એવી અતિ નરમ પ્રવાહી વિગઈ તે દ્રવવિગડ કહેવાય. અને પિંડ એટલે જેના અંશો પરસ્પર બાઝીને-વળગી રહીને પિંડીભૂત થયેલા હોય તેવી કંઈક કઠીનતાવાળી વિગઈ તે પિંડવિગડ (=કઠીન વિગઈ) કહેવાય, તથા અગ્નિ આદિ સામગ્રી વડે જે વિગઈ દ્રવ-પ્રવાહી થતી હોય, અને તેવી સામગ્રીના અભાવે પુનઃ પિંડરૂપ-કઠિન પણ થતી હોય (=જામી જતી હોય-ઠરી જતી હોય) તો તે દ્રવપિંડવિગડ એટલે બન્ને સ્વભાવવાળી ગણાય. ત્યાં કઈ વિગઈ કેવા સ્વભાવવાળી છે તે ગાથાર્થમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજવી સુગમ છે, માટે તેનું વિશેષ વર્ણન કરવાનું અહિં પ્રયોજન નથી. તથા બેમાં ભક્ષ્ય કઈ અને અભક્ષ્ય કઈ ? તેનો વિવેક તો ગ્રંથકાર પોતે જ આગળ ૨૮મી ગાથામાં દર્શાવશે.

અવતરણ :- હવે કયા પચ્ચક્ષુખાણો (પરસ્પર) સરખા આગાર વાળાં છે ? તે આ ગાથામાં કહેવાય છે-

પોરિસિ-સઢ્ઢ-અવઢ્ઢ, દુભત્ત-નિવ્વિગડ પોરિસાઢ સમા ।
અંગુઢ્ઢ-મુઢ્ઢિ-ગંઠી-સચિત્ત દવ્વાઢ ભિગ્ગહિયં ॥૨૩॥

શબ્દાર્થ :-ગાથાર્થને અનુસારે સુગમ છે.

ગાથાર્થ :- પોરિસી અને સાર્ધપોરિસી એ બેના, (અવઢ્ઢ એટલે) અવઢ્ઢ 'પુરિમઢ્ઢ એ બેના, તથા (દુભત્ત એટલે) બિઆસણ અને 'એકાશન એ બેના, તથા (નિવ્વિગડ એટલે) નીવિ અને 'વિગઈ એ બેના, તથા અંગુઢ્ઢસહિયં મુઢ્ઢિસહિયં-અને ગંઠિસહિયં આદિ ૮ સંકેત પ્રત્યાઠ અને સચિત્ત દ્રવ્યાદિકનો (=દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ એ ચારેનો) અભિગ્રહ (દેસાવગાસિક) એ બેના પરસ્પર સરખા સરખા આગાર છે. એટલે આગારની સંખ્યા અને આગારનાં નામ બન્ને તુલ્ય છે. ૨૩

૧-૨-૩ ગાથામાં અવઢ્ઢ-દુભત્ત અને નિવ્વિગડ એટલે અપાર્થ, બિઆસણ અને નીવિ એ ૩ પ્રત્યાખ્યાનો એકેક પ્રત્યાખ્યાન છે તો પણ ઉપલક્ષણથી તેના સરખા આગારવાળાં પુરિમઢ્ઢ, એકાશન અને વિગઈ એ તેનાં સજ્જતીય પચ્ચક્ષુખાણો પણ એ એકેક પદ ઉપરથી જ ગ્રહણ કરવાં.

ભાવાર્થ :- ગાથાર્થવત્ સુગમ છે.

અવતરણ :- પૂર્વે ૧૮ થી ૨૧ ગાથામાં પચ્ચક્ષાણો માટે જે ૨૨ આગાર યથાયોગ્ય દર્શાવ્યા, તે દરેક આગારનો અર્થ હવે આ ૨૪ થી ૨૮ મી ગાથા સુધીમાં દર્શાવાય છે-

વિસ્સરણમણાભોગો, સહસાગારો સયં મુહપવેસો ।

પચ્છન્નકાલ મેહાઈ, દિસિવિવજ્જાસુ દિસિમોહો ॥૨૪॥

શબ્દાર્થ :-

વિસ્સરણ=વિસ્મરણ, ભૂલી જવું.

અણાભોગો=અનાભોગ આગાર

સયં=સ્વયં. પોતાની મેળે

મેહાઈ=મેઘ વગેરે (થી)

વિવજ્જાસુ=વિપર્યાસમાં, દિશિના

ફેરફારથી.

ગાથાર્થ :- વિસરી જવું તે અનાભોગ, આહારની વસ્તુ પોતાની મેળે જ મુખમાં પ્રવેશે (પડે) તે સહસાકાર, મેઘ વગેરેથી (કાળ માલૂમ ન પડે તે) પ્રચ્છન્નકાળ, અને દિશાઓનો ફેરફાર સમજાવાથી દિશિમોહ આગાર જાણવો ॥૨૪॥

ભાવાર્થ :- સર્વ આગારોમાં પહેલો આગાર “અન્નત્થણાભોગેણ” છે, તેમાં “અન્નત્થ” અને “અનાભોગ” એ બે શબ્દ છે. ત્યાં અન્નત્થ એટલે અન્યત્ર (=સિવાય અથવા વર્જને) એવો અર્થ છે, અને અનાભોગ શબ્દનો અર્થ તો વિસરી જવું એ પ્રમાણે ગાથામાં જ કહ્યો છે. તેથી જે પચ્ચક્ષાણ કર્યું છે તે પચ્ચક્ષાણ મતિદોષથી અથવા ભ્રાન્તિથી કદાચ ભૂલી જવાય અને તેથી ત્યાગ કરેલી ચીજ ભૂલથી ખાઈ લેવાય, અગર મુખમાં નાખી દેવાય તો તે અનાભોગ કહેવાય, માટે એવો અનાભોગ (અન્નત્થ=) વર્જને જ હું આ પચ્ચ ૦ કરું છું, એમ પચ્ચ ૦ લેતી વખતે તે છૂટ પ્રથમથી જ જણાવવા માટે પચ્ચ ૦ના આલાવામાં અન્નત્થણાભોગેણ આગાર ઉચ્ચરવો પડે છે, જેથી વિસરી જતાં કદાચ તેવી ભૂલ થાય તો પણ કરેલા પચ્ચ ૦નો ભંગ (=પ્રતિજ્ઞા ભંગ) ગણાય નહિ (અથવા થાય નહિ).

વળી આ અને બીજા પણ આગારોના સંબંધમાં એટલું ધ્યાનમાં રાખવું કે ભૂલથી અથવા બીજા કોઈ પ્રકારથી ત્યાગ કરેલી ચીજ ખાઈ લેવામાં અગર મુખમાં નાખવામાં આવે તો સ્મરણમાં આવતાં તુર્ત જ ખાવાનું બંધ કરી મુખમાં ચાવતાં ચાવતાં પણ શેષ રહી ગયેલી ચીજ બહાર કાઢી નાખી મુખ-શુદ્ધિ કરી લેવી, પરંતુ ગળે ઉતારવી નહિ, અને ફરીથી તેવી ભૂલ ન થાય તેમ પરિણામ પણ નિઃશંક-મલિન ન થાય એટલા માટે તેવી ભૂલોનું ગુરુમુખે યથાયોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત લેવું એ શુદ્ધ વ્યવહાર છે.

તથા “અન્નત્થ” (એટલે વર્જીને) એ શબ્દ જેમ “અનાભોગ” શબ્દ સાથે જોડવામાં આવ્યો છે, તેમ આગળ કહેવાતા સહસાકાર વગેરે બીજા આગારો સાથે પણ સંબંધવાળો છે, જેથી અન્નત્થ સહસાગારેણ-અન્નત્થ મહત્તરાગારેણ-અન્નત્થ સર્વસમાહિ-વત્તિયાગારેણ ઇત્યાદિ રીતે સર્વે આગારમાં “અન્નત્થ” શબ્દ અનુસરે છે, પરંતુ ઉચ્ચારમાં વારંવાર ન બોલવાના કારણથી એ શબ્દને પહેલા (“અન્નત્થ” પદનું) અનુસરણ-સંબંધ તે દરેક પેટા પચ્ચં ના પ્રારંભમાં અનુસરતા “ઉગ્ગએ સૂરે વા સૂરે ઉગ્ગએ” ના પાઠવત્ અને પર્યન્તમાં અનુસરતા “પચ્ચક્ષ્પાઈ વા વોસિરઈ”ના (પાઠવત્) *આવે છે એમ જાણવું.

તથા સહસા એટલે એકદમ (=અણધાર્યું-અચાનક-ઓચિંતુ-અકસ્માત્) કોઈ કાર્ય થઈ જાય કે જે કાર્ય પોતે જાણી જોઈને ન કર્યું હોય, તેવાં સહસા કાર્યનો (=તેવા અકસ્માત્ કાર્યનો) જે આગાર=આકાર (=છૂટ) તે સહસાકાર કહેવાય, જેમકે-ઉપવાસનું પચ્ચં કર્યું હોય, અને છાશ વલોવતાં છાશનો છાંટો ઊડીને પોતાની મેળે મુખમાં પડી જાય તો તે સહસાકાર કહેવાય, માટે એવા સહસાકારથી પણ પચ્ચંનો ભંગ ન ગણાય, તે કારણથી સહસાગારેણ આગાર રાખવામાં આવે છે.

તથા મેઘ વડે અથવા આકાશમાં મહાવાયુથી ચઢેલી ધૂળ વડે અથવા પર્વત વગેરેની આડથી સૂર્ય ઢંકાઈ જવાથી દિવસ કેટલો ચઢ્યો છે ? તેની સ્પષ્ટ ખબર પડે નહિ, અને તેથી અનુમાનથી પોરિસી વગેરે પચ્ચંનો કાળ પૂર્ણ થયો જાણી તે પચ્ચં પારવામાં આવે, પરંતુ વાસ્તવિક રીતે પચ્ચંનો કાળ પૂર્ણ ન થયો હોય તો તેવા પ્રસંગે કરેલા પચ્ચંનો ભંગ ન થાય તે માટે પચ્છન્નકાલેણ (મેઘ વગેરેથી ઢંકાયેલા કાળ વડે ભૂલથી અપૂર્ણ કાળે પચ્ચં પારી લેવાય તો પણ પચ્ચં ભંગ ન થાય એવો) આગાર રાખવામાં આવે છે. પરંતુ અહીં પચ્ચંનો કાળ હજી પૂર્ણ નથી થયો એમ જાણવામાં આવે તો તુર્ત જ જમતાં જમતાં અટકી જવું, અને તેમજ બેસી રહેવું. પછી જ્યારે પચ્ચંનો કાળ પૂર્ણ થાય ત્યારે શેષ ભોજન જમવું, અને જો કાળ પૂર્ણ નથી થયો એમ જાણ્યા છતાં પણ જમવાનું ચાલુ જ રાખે તો પચ્ચં નો ભંગ થયો જાણવો.

---

*જુઓ ગાથા ૯ મીનો ભાવાર્થ.

તથા પૂર્વ દિશાને પશ્ચિમ દિશા જાણે (અને પશ્ચિમને પૂર્વ દિશા જાણે), એવો દિશામોહ થતાં પચ્ચક્ષ્માણનો કાળ પૂર્ણ ન થવા છતાં પણ પૂર્ણ થયો જાણી પચ્ચ૦ પારે તો પણ કરેલા પચ્ચ૦ નો (પો૦ સાર્ધપો૦ પુરિમ-અવ૦ એ ચારેનો, અને એ ચાર સહિત થતાં બીજાં એકાશનાદિ પચ્ચક્ષ્માણનો પણ) ભંગ ન થાય- ન ગણાય, તે કારણથી દિશામોહેણં એ આગાર કહ્યો છે. અહીં દિગ્મૂઢ થવું (=દિશામોહ થવો) તે મતિદોષથી થાય છે, પરન્તુ જાણી જોઈને થતો નથી માટે એ છૂટ રાખવી પડે છે.

અવતરણ :- પૂર્વ ગાથામાં પહેલા ચાર આગારનો અર્થ કહીને હવે આ ગાથામાં ૫-૬-૭-૮ એ બીજા ચાર આગારનો અર્થ કહેવાય છે.

સાહુવયણ ડઘાડા-પોરિસિ તણુસુથયા સમાહિત્તિ ।
સંઘાઙ્કજ્જ મહત્તર, ગિહત્થબન્દાઙ્ક સાગારી ॥૨૫॥

શબ્દાર્થ :-

તણુ=શરીરની
સુથયા=સ્વસ્થતા, રોગની શાન્તિ.
સમાહિ=સમાધિ

(ઙ) તિ=તે
કજ્જ=કાર્ય
બન્દાઙ્ક=બન્દી વગેરે

ગાથાર્થ :- “ઉઘાડા પોરિસી” એવું સાધુનું વચન સાંભળી અપૂર્ણ કાળે પચ્ચ૦ (પોરિસી પચ્ચ૦) પારવું તે સાહુવયણેણં આગાર કહેવાય. શરીરાદિકની સ્વસ્થતા માટેનો આગાર તે સવ્વસમાહિવત્તિયાગારેણં આગાર કહેવાય, સંઘ વગેરેના મહાનુ કાર્ય-પ્રયોજનવાળો અથવા મહાનિર્જરાવાળો તે મહત્તરાગાર આગાર, અને ગૃહસ્થ તથા બન્દી વગેરે સંબંધી આગાર તે સાગારી આગાર કહેવાય.

૧-૨ એવી દિગ્મૂઢતા વખતે વાસ્તવિક રીતે સૂર્ય પૂર્વમાં જ હોય છે, પરન્તુ તેને પશ્ચિમ જાણવાથી ‘સૂર્ય પૂર્વ દિશા છોડીને પશ્ચિમ દિશામાં એટલે સુધી ખસી આવ્યો તેથી મધ્યાહ્નકાળ પણ વીતી જવાથી પોરિસી વગેરેનો કાળ તો ક્યારનોએ થઈ ગયો’ એવો અભિપ્રાય ઉત્પન્ન થાય છે તેથી પૂર્વને પશ્ચિમ જાણવાનો એક જ પ્રકાર કહેવા છતાં પણ પશ્ચિમને પૂર્વ જાણવાનો પ્રકાર તો અર્થાપત્તિથી જ પ્રાપ્ત થાય છે, જેથી એ બીજો પ્રકાર સ્પષ્ટ ન કહે તો પણ ગ્રહણ કરવામાં વિરોધ નથી, પરંતુ એ બે સિવાયના શેષ પ્રકારોનું ગ્રહણ કરવાનું અહીં કારણ નથી.

ભાવાર્થ :- સૂર્યોદયથી ૬ ઘડી વીત્યા બાદ પહેલી 'સૂત્રપોરિસી પૂર્ણ થાય છે, તે વખતે પોરિસીનો કાળ પાદોનપોરિસી (પોણીપોરિસી) જેટલો થયેલો હોય છે, તે પાદોનપોરિસી અથવા સૂત્રપોરિસી થતાં મુનિ મહારાજ “ઉગ્ધાડા પોરિસી” અથવા “બહુ પડિપુત્રા પોરિસી” કહીને મુહપત્તિ પડિલેહણા કરે, એવી સામાચારી (=મુનિનો વિધિમાર્ગ) છે, તે “ઉગ્ધાડા પોરિસી” શબ્દથી પોરિસીના પચ્ચક્રખાણવાળો (પોરિસી પૂર્ણ થયાની) બ્રાન્તિ ઉત્પન્ન થતાં “પોરિસી પૂર્ણ થઈ” એમ જાણી, પોણી પોરિસી વખતે જ એટલે પોરિસી પૂર્ણ થયા પહેલાં જ પચ્ચક્રખાણ પારે તો પણ પોરિસીના પચ્ચંનો ભંગ ન થાય તે કારણથી સાહુવયણે (એટલે “ *ઉગ્ધાડા પોરિસી” એવું સાધુનું વચન સાંભળવા વડે) એ આગાર રાખવામાં આવે છે, પરન્તુ પાછળથી માલૂમ પડે તો તેનો વિવેક પ્રથમ કદ્યા પ્રમાણે સાચવવો.

તીવ્ર શૂળ વગેરેની વેદનાથી અત્યંત પીડા પામતાં પ્રત્યાખ્યાનવાળા પુરુષને તે અતિપીડાથી કદાચ આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાન થવાનો પણ સંભવ છે, અને તેવા દુર્ધ્યાનથી તે જીવ દુર્ગતિમાં જાય છે, જેથી તેવું દુર્ધ્યાન થતું અટકાવવા માટે ઔષધાદિ લેવાના કારણે પોરિસી આદિ પચ્ચં નો કાળ પૂર્ણ થયા પહેલાં પણ તે વેદનાથી વ્યાકુળ થયેલો જીવ જો પોરિસી આદિ પચ્ચં પારે તો પણ પચ્ચં નો ભંગ ન ગણાય, તે માટે સર્વસમાહિવત્તિયાગારેણ આગાર રાખવામાં આવે છે. (અહીં દુર્ધ્યાનના સર્વ=સર્વથા અભાવ વડે સમાહિ=સમાધિ એટલે શરીરની સ્વસ્થતા થવી તે વત્તિય=પ્રત્યય-હેતુ-કારણવાળા આગારેણ=આગાર વડે પચ્ચં ભંગ ન ગણાય એ શબ્દાર્થ છે.

૧ પહેલી ૬ ઘડી સુધીમાં સૂત્ર ભણી શકાય છે માટે પહેલી સૂત્રપોરિસી, અને બીજી ૬ ઘડી સુધીમાં અર્થ ભણાય માટે બીજી અર્થપોરિસી તે કારણથી જ મુનિમહારાજ પ્રથમ (પાદોન) પોરિસીમાં અર્થાત્ સૂત્રપોરિસીમાં પહેલું સૂત્રનું વ્યાખ્યાન વાંચી સૂત્રપોરિસી પૂર્ણ થયે મુહપત્તિ પડિલેહી પુનઃ અર્થનું એટલે ચરિત્ર વગેરેનું બીજું વ્યાખ્યાન વાંચે છે, એ બે, વ્યાખ્યાનની વચ્ચે સાધુ-સાધ્વી અને પૌષધવ્રતી શ્રાવકો પણ જે મુહપત્તિ પડિલેહી છે તે સૂત્રપોરિસી પૂર્ણ થયાની અને તે વખતે શ્રાવિકાઓ વિશેષ સ્વાધ્યાય અર્થે ગહુંલિ ગાય છે.

* પોરિસીના પચ્ચં નો કાળ સૂર્યોદયથી જુદા જુદા અનિયત પ્રમાણવાળો છે, અને સૂત્રપોરિસીનો (=પાદોન પોં નો) કાળ તો હંમેશાં સૂર્યોદયથી ૬ ઘડીનો નિયત હોય છે, માટે “ઉગ્ધાડા પોરિસી” એ વચન પોરિસીના પચ્ચં વાળાને બ્રાન્તિ ઉત્પન્ન કરે છે, અને તેથી અપૂર્ણ કાળે પચ્ચં પારવાનું બને છે.

અથવા તેવી પીડા પામતા સાધુ વગેરે ધર્મી આત્માઓનું ઔષધાદિ કરવા જનાર વૈદ્ય વગેરે પણ જો અપૂર્ણ કાળે પોરિસી આદિ પચ્ચં પારે તો તે વૈદ્યાદિકને પણ પચ્ચં ભંગ ન ગણાય. એ પ્રમાણે આ આગાર સાધુ આદિકને માટે અને વૈદ્યાદિકને માટે પણ છે. (ઈતિ ધર્મ સંઠ વૃત્તિ, પ્રવં સારોં વૃત્તિ આદિ).

પચ્ચંથી થતી નિજર્જરાની અપેક્ષાએ જેમાં મહત્તર=ધણી મોટી નિજર્જરા થતી હોય તેવું સંઘનું અથવા ચૈત્યનું અથવા ગ્લાન મુનિ આદિનું કોઈ મોટું કાર્ય આવી પડ્યું હોય, અને તે મહાન્ કાર્ય બીજા પુરુષથી થઈ શકે તેવું ન હોય તો તેવા પ્રસંગે પોરિસી આદિ પચ્ચંનો કાળ પૂર્ણ થયા પહેલાં પણ પોતે તે પચ્ચં પારીને જાય તો પચ્ચં નો ભંગ ન ગણાય તે કારણથી મહત્તરગારેણં એ આગાર રાખવામાં આવે છે.

તથા એકાશનાદિકમાં સાગારી આગાર આવે છે, ત્યાં સાગારી એટલે (મુનિની અપેક્ષાએ) કોઈપણ ગૃહસ્થ, અને (શ્રાવકની અપેક્ષાએ) જેની દૃષ્ટિથી અન્ન પચે નહિ એવો મનુષ્ય. અહીં તાત્પર્ય એ છે કે- મુનિ કોઈપણ ગૃહસ્થના દેખતાં ભોજન ન^૧ કરે એવી સાધુ સામાયારી છે, તેથી એકાશન કરતી વખતે કોઈ ગૃહસ્થ આવી પડે અને જો તે વધારે વખત ઊભો નહિ રહે તેમ જણાય તો મુનિએ ક્ષણવાર ભોજન કરતાં અટકવું, અને વધારે વખત ઊભો રહેશે એમ જણાય તો ભોજન કરતાં કરતાં વચમાં પણ ઊઠીને બીજે સ્થાને જઈ ભોજન કરે તો એકાશનનો ભંગ ન ગણાય તે કારણથી સાગારિઆગારેણં એ આગાર રાખવામાં આવે છે. તેવી જ રીતે જેની દૃષ્ટિ પડવાથી ભોજન ન પચી શકે અને અવગુણ કરે તેવી દૃષ્ટિવાળો મનુષ્ય આવી પડતાં ગૃહસ્થ પણ એકાશન (ભોજન) કરતો વચમાં ઊઠીને ^૨અન્ય સ્થાને જઈ ભોજન કરે. એ પ્રમાણે મુનિને તથા શ્રાવકને

૧. તેનો હેતુ વિસ્તાર સહિત શ્રી હરિભદ્રસૂરિકૃત અષ્ટકજ્ઞમાંથી (આહાર અષ્ટક નામના અષ્ટકમાંથી) જાણવા યોગ્ય છે.

૨. તેવી દૃષ્ટિ સિવાયનો કોઈ અન્ય ગૃહસ્થ ભોજન વખતે આવે તો તેને જમવાની યથાયોગ્ય નિમંત્રણા કરે, અને નિમંત્રણા સ્વીકારે તો તેને વિવેકપૂર્વક જમાડે. તેમ જ બહાર યાચક વગેરે આવ્યા હોય તો તેઓને પણ યથાશક્તિ (કિંચિત્ પણ) આપે; પરંતુ સર્વથા નિરાશ કરી ન કાઢે, કારણ કે ગૃહસ્થનો દાન ધર્મ છે, માટે ભોજન વખતે અવંગુણદ્વાર (ખુલ્લાં દ્વાર) રાખવાનું કહ્યું છે. પરંતુ રખેને કોઈ આવી પડશે તો કાંઈક આપવું પડશે, એવા ભયથી બંધબારણે ભોજન કરવું તે ગૃહસ્થોને અંગે તો કૃપણતા અને એકલપેટાપણું ગણાય.

અંગે જે સાગારિક આગાર કહ્યો તે સાગારિકના ઉપલક્ષણથી (કેવળ સાગારિક જ નહિ પરંતુ) બન્દિ (ભાટ ચારણ આદિ)-સર્પ-અગ્નિભય-જળની રેલ-તથા ઘરનું પડવું ઇત્યાદિ અનેક આગાર (આ સાગારિ આગારમાં) અન્તર્ગત જાણવા.

અવતરણ :- આ ગાથામાં ૯-૧૦-૧૧-૧૨ એ ચારે આગારનો અર્થ કહે છે-

**આડંટણ-મંગાણં, ગુસ્પાહુણસાહુ ગુરુ અભુટ્ટાણં ।
પરિઠાવણ વિહિગહિય, જઈણ પાવરણિ કડિપટ્ટો ॥૨૬॥**

શબ્દાર્થ :-

આડંટણં=આકુંચન પ્રસારણ
(લાંબું ટૂંકું કરવું)
અંગાણં=અંગોનું, હાથ પગ વગેરેનું
વિહિગહિય=વિધિપૂર્વક ગ્રહણ
કર્યે છે.

જઈણ=યતિને, મુનિને.
પાવરણિ=પ્રાવરણના (વસ્ત્રના)
પચ્ચક્ષાણમાં
કડિપટ્ટો=કટિવસ્ત્રનો-ચોલપટ્ટનો
આગાર

ગાથાર્થ :- અંગને લાંબું-ટૂંકું કરવું તે “આડંટણપસારેણં” આગાર, ગુરુ આવ્યે અથવા પ્રાહુણા સાધુ (વડીલ પ્રાહુણા) આવ્યે ઊઠીને ઊભા થવું તે “ગુરુઅભુટ્ટાણેણં” આગાર, વિધિપૂર્વક ગ્રહણ કરતાં વધેલો આહાર પરઠવવા યોગ્ય હોય તેને (ગુરુ આજ્ઞાએ) વાપરવો તે “પારિટ્ઠાવણિયાગારેણં” આગાર, યતિને જ હોય છે, તેમજ વસ્ત્રના પચ્ચક્ષાણમાં “ચોલપટ્ટાગારેણં” આગાર પણ યતિને જ હોય ॥૨૬॥

ભાવાર્થ :- એકાશનમાં હાથ, પગ વગેરે અવયવોને સ્થિર રાખી ઘણી વાર બેસી ન શકાય તો હાથ, પગ વગેરેને “આડંટણ”- આકુંચન કરતાં એટલે સંકોચતાં, તેમજ “પસારેણં” એટલે પસારતાં-લાંબા કરતાં એકાશનનો ભંગ ન ગણાય, તે કારણથી આડંટણપસારેણં આગાર રાખવામાં આવે છે.

તથા એકાશન કરતી વખતે ગુરુ મહારાજ પધારે અથવા તો કોઈ વડીલ પ્રાહુણા સાધુ પધારે તો તેમનો વિનય સાચવવા માટે એકદમ ઊઠીને ઊભા થવું જોઈએ, માટે તે વખતે “અભુટ્ટાણેણં” એટલે ઊભા થતાં પણ એકાશનનો ભંગ ન ગણાય તે કારણથી ગુરુઅભુટ્ટાણેણં આગાર રાખવામાં આવે છે, આ આગાર વિનયધર્મનું કેટલું પ્રાધાન્ય દર્શાવે છે !

૧. આ આગાર ઊભા થવા માત્રનો છે, પણ ચાલીને સન્મુખ જવા માટેનો નથી.

તથા વિધિ વડે ગ્રહણ કરેલ એટલે વિધિપૂર્વક વહોરી લાવેલું હોય, અને અન્ય મુનિઓએ વિધિપૂર્વક 'વાપરતાં તે ભોજન કિંચિત્ વધ્યું હોય તો તે પારિક્ષાવણીય એટલે પરઠવવા યોગ્ય (=સર્વથા ત્યજવા યોગ્ય) ગણાય છે; પરંતુ તે વધેલા ભોજનને પરઠવતાં અનેક દોષ જાણીને ગુરુ મહારાજ ઉપવાસ તથા એકાશનાદિ પચ્ચં વાળા મુનિને એકાશનાદિ કરી લીધા બાદ પણ વાપરવાની આજ્ઞા કરે તો તે મુનિને ફરીથી આહાર વાપરતાં પણ ઉપવાસ તથા એકાશનાદિ પચ્ચં નો ભંગ ન ગણાય, તે કારણથી પારિશ્રવણિયાગારેણ આગાર રાખવામાં આવે છે. આ આગાર (આહાર)માં પચ્ચં વાળા મુનિએ ગુરુની પવિત્ર આજ્ઞા જ આરાધવાની છે, પરંતુ આહાર ઉપર કિંચિત્ માત્ર પણ લોહુપતા રાખવાની નથી, તેમજ “ગુરુમહારાજની આજ્ઞાથી આટલો પણ આહાર વાપરવાનું બન્યું તો ઠીક થયું, નહિતર આજે એકાશનાદિ પચ્ચક્ષ્માણ મને બહુ ભારી-આકરું થાત્” ઇત્યાદિ રીતે પણ આહારની અનુમોદના કરવાની નથી. આ આગાર મુનિને જ હોય છે. તથા અહીં એટલું વિશેષ છે કે-ઉપવાસ એકાશન વગેરે જો ચઉવિહારથી કરેલ હોય અને પરઠવવા યોગ્ય આહારમાં પણ અન્ન અને પાણી એ બન્ને ચીજ વધી હોય તો તે બે ચીજ ગ્રહણ કરવી કલ્પે, કારણ કે પાણી ન વધ્યું હોય અને કેવળ આહાર જ વધો હોય તો ચઉવિહાર પચ્ચં માં મુખશુદ્ધિ કેવી રીતે થાય ? માટે આહાર સાથે પાણી પણ વધેલું હોવું જોઈએ, અને જે મુનિએ ઉપવાસ વા એકાશન વગેરે તિવિહારથી કરેલ હોય તેને તો પાણી પીવાની પ્રથમથી જ છૂટ હોવાથી પાણી ન વધ્યું હોય અને કેવળ આહાર જ વધ્યો હોય તો એકલો આહાર ગ્રહણ કરવો પણ કલ્પે, કારણ કે તે વધેલો આહાર વાપરીને (તિવિહારથી છુટા રહેલા,) પાણી વડે તે મુખશુદ્ધિ કરી શકે છે.

તથા આ આગાર એકાશન=એકલઠાણું આયંબિલ-નીવિ-ઉપવાસ-છઠ્ઠ અને અઠ્ઠમ સુધીના પચ્ચંમાં હોય, તે ઉપરાંત દશભક્તાદિ (ચાર ઉપવાસ આદિ)

૧ અહીં વિધિગ્રહિત અને વિધિભુક્ત	} એ ૪ ભાંગમાંથી પહેલા ભાંગાવાળો
વિધિગ્રહિત અને અવિધિભુક્ત	
અવિધિગ્રહિત અને વિધિભુક્ત	
અવિધિગ્રહિત અને અવિધિભુક્ત	

આહાર આ આગારમાં કલ્પે, શેષ ત્રણ ભાંગોનો આહાર ન કલ્પે.

૨ શ્રાવકને એકાશનાદિ પચ્ચં માં આ આગાર ઉચ્ચરાવાય છે તે પચ્ચં નો આલાપક (આલાવો-પાઠ) ખંડિત ન કરવા માટે જ, પરંતુ એ આગાર શ્રાવકને પણ હોય એવા કારણથી નહિ. (-ધર્મ સંઠ વૃત્તિઃ)

પચ્ચ૦માં ન હોય, તથા આ આગારના સંબંધમાં બીજો પણ વિશેષ વિધિ છે તે સિદ્ધાંતથી જાણવા યોગ્ય છે.

તથા વસ્ત્ર ન પહેરવા છતાં પણ અવિકારી રહેનારા એવા જિતેન્દ્રિય મહામુનિઓ અમુક અમુક પ્રસંગે (કટિવસ્ત્ર વગેરે) વસ્ત્રનું પણ અભિગ્રહ પચ્ચ૦ કરે છે, તેવા વસ્ત્રના ત્યાગી-અભિગ્રહધારી મુનિ વસ્ત્રરહિત થઈ બેઠા હોય, અને તેવા પ્રસંગે જો કોઈ ગૃહસ્થ આવે તો ઊઠીને તુરતં ચોલપટ્ટ પહેરી લે તો તે જિતેન્દ્રિય મુનિને વસ્ત્રના અભિગ્રહ પચ્ચક્ષ્પાણનો ભંગ ન ગણાય, તે કારણથી ચોલપટ્ટાગારેણ આગાર રાખવામાં આવે છે. આ આગાર પણ મુનિને જ હોય, પરંતુ શ્રાવકને નહિ. અહીં ચોલ એટલે પુરુષચિહ્ન તેને ઢાંકનારું પટ્ટ-વસ્ત્ર તે ચોલપટ્ટ કહેવાય એ શબ્દાર્થ છે.

વળી પ્રાવરણના પચ્ચક્ષ્પાણમાં અન્ન૦-સહ૦-ચોલ૦-મહ૦ સવ્વ૦ એ પાંચ આગાર પૂર્વે ૧૭ મી ગાથામાં કહ્યા છે, તેથી સંભવે છે કે એ અભિગ્રહ એકાશનાદિક વિના જુદો પણ લઈ શકાય છે અને તે પચ્ચક્ષ્પાણમાં “પાંગુરણસહિઅં પચ્ચક્ષ્મામિ” અન્નતથ્થનાભોગેણં ઈત્યદિ આલાપક ઉચ્ચરવામાં આવે છે.

અવતરણ :- આ ગાથામાં ૧૩-૧૪-૧૫-૧૬ એ ચાર આગારનો અર્થ કહેવાય છે-

ખરડિય લૂહિય ડોવા-ઇ લેવ સંસટ્ટ ડુચ્ચ મંડાઈ.

અક્ષિવત્ત પિંડ વિગઈ-ણ મક્ષિવયં અંગુલીહિં મણા ॥૨૭॥

શબ્દાર્થ :-

ખરડિય=ખરડાયેલી	મંડાઈ=માંડા, પૂડા (રોટલી) વગેરે
લૂહિય=લુંછેલી, લોહેલી	અક્ષિવત્ત=ઉત્ક્ષિપ્ત=ઉપાડી લીધેલી,
ડોવા આઈ=ડોયો-કડછી વગેરે	અને ઉક્ષિપ્તવિવેગેણં આગાર
લેવ=લેવાલેવેણ આગાર	પિંડવિગઈણ=પિંડ વિગઈને
સંસટ્ટ=સંસૃષ્ટ, (ગૃહસ્થે) મિશ્ર	મક્ષિવયં=મક્ષિત=મસળેલ, અને
કરેલ તે અને ગિહત્થ	પુરુષ્યમક્ષિએણં આગાર
સંસટ્ટેણં આગાર	અંગુલીહિં=અંગુલીઓ વડે
ડુચ્ચ=શાક	મણા=મનાફ્=કિંચિત્

૧ પ્રશ્ન:- એ આગાર વર્તમાન સમયે અપાતા પચ્ચ૦ ના આલાવામાં કેમ બોલવામાં આવતો નથી ?

ઉત્તર:- વર્તમાનકાળમાં વસ્ત્રના પચ્ચ૦નો અભાવ છે માટે, અને પ્રાચીનકાળમાં પણ કોઈક મુનિને અંગે જ એ આગાર ઉચ્ચરાવાતો હોવાથી પચ્ચ૦ ના આલાવામાં હંમેશ માટે સંબંધવાળો ન હોય, એમ સંભવે છે. વળી સાધ્વી હંમેશાં વસ્ત્રધારી જ હોય માટે સાધ્વીને પણ એ આગાર નથી.

ગાથાર્થ :- (અકલ્પનીય દ્રવ્યથી) ખરડાયેલી કડછી વગેરેને લુહી નાખેલી હોય તે લેવાલેવેણં આગાર, શાક તથા માંડા વગેરેને ગૃહસ્થે (વિગઈથી) મિશ્ર કરેલ હોય (=સ્પર્શાવેલ હોય) તે ગિહત્થસંસદ્દેણં આગાર, પિંડવિગઈને ઉપાડી લીધી (=લઈ લીધી) હોય તે ઉક્ષિપ્તવિવેગેણં આગાર, અને રોટલી વગેરેને કિંચિત્ (વિગઈથી) મસળી હોય તે પડુચ્યમક્ષિપ્તએણં આગાર. ॥૨૭॥

ભાવાર્થ :- આયંબિલ તથા નીવિમાં ન કલ્પે એવી વિગઈ વડે ડોવાઈ=ડોયા-કડછી વગેરે. खरडिय=ખરડાયેલી હોય તે લેપ, અને તેને લૂહિય=લુહી નાખ્યાથી અલેપ ગણાય છે, તો પણ કિંચિત્ અંશ રહી જવાથી (અર્થાત્ સર્વથા અલેપ નહિ થવાથી) લેપાલેપ ગણાય છે, માટે તેવા લેપાલેપવાળી કડછી વગેરેથી અથવા લેપાલેપ ભોજનમાંથી આહાર ગ્રહણ કરી વાપરતાં પચ્ય૦નો (આયંબિલ તથા નીવિનો) ભંગ થયો ન ગણાય, તે કારણથી લેવાલેવેણં આગાર રાખવામાં આવે છે.

તથા (ડુચ્ય=) શાક તથા કરંબો વગેરેને વધારવાદિકથી તથા (મંડાઈ=) રોટલા-રોટલી વગેરેને લેવામાં લેપવાળી હથેલી ઘસીને ગૃહસ્થે પ્રથમથી જ આયંબિલાદિકમાં ન કલ્પે એવી વિગઈ વડે પોતાના માટે (સંસૃષ્ટ=) મિશ્ર કરેલ હોય એટલે કિંચિત્ લેપવાળી કરેલ હોય, તેથી ભોજનમાં પણ તેનો કિંચિત્ અંશ આવે, તો તેવા વિગઈના અલ્પ સ્પર્શવાળા ભોજનથી પણ આયંબિલ પચ્ય૦નો ભંગ ન ગણાય તે કારણથી 'ગિહત્થસંસદ્દેણં આગાર મુનિને માટે રાખવામાં આવે છે, વળી તે અકલ્પનીય વિગઈનો રસ જો સ્પષ્ટ અનુભવમાં ન આવે તો એ આગારમાં ગણાય, પરંતુ જો અનુભવમાં આવે તેવો અધિક રસ હોય તો પચ્ય૦નો ભંગ ગણાય. તથા શ્રાવકને તો એવા અલ્પમિશ્ર ભોજનથી પણ આયંબિલનો ભંગ ગણાય. કારણ કે શ્રાવકે તો ભોજન સામગ્રી પોતાના ઉદ્દેશથી પોતાના હાથે બનાવવાની છે, અને મુનિને તો પોતાના માટે નહિ બનાવેલું એવું નિર્દોષ ભોજન શ્રાવક પાસેથી ભિક્ષાવૃત્તિથી લેવાનું છે, માટે મુનિને જ એ આગાર રાખવાની જરૂર છે, પણ શ્રાવકને નહિ, (છતાં શ્રાવકને પચ્ય૦ આપતાં એ આગાર બોલવામાં આવે છે તે પચ્ય૦નો આલાપક.

૧ આ ગ્રંથમાં આ આગાર ભોજન બનતી વખતે ભોજનની અંદર ગૃહસ્થે પોતાને માટે જાણી જોઈને પ્રથમથી જ કરેલી મિશ્રતાનો છે, અને બીજા ગ્રંથોમાં તો ભોજનના પાત્રમાં પ્રથમથી લેપાયેલી (પણ લૂછ્યા વિનાની) વિગઈથી થયેલી મિશ્રતાનો કલ્પો છે.

ખંડિત ન થવાના કારણથી), એ આગારનો અર્થ આયંબિલને અંગે કહ્યો, અને વિગઈ તથા નીવિના પચ્ચંને અંગે જે વિશેષ-જુદો અર્થ છે, તે આગળ કહેવાતી ૩૬મી ગાથાના અર્થથી જણવો.

તથા રોટલી વગેરે ઉપર પ્રથમ મૂકી રાખેલી ગોળ વગેરે પિંડવિગઈને (ઉક્ષિપ્ત=) ઉપાડી લઈ (વિવેગ=વિવિક્ત=) અલગ કરી દીધી હોય તો પણ તે પિંડવિગઈનો કિંચિત્ અંશ રહી જાય છે. માટે તેવી (પિંડવિગઈના કિંચિત્ સ્પર્શ-લેપવાળી) રોટલી વગેરે વાપરતાં આયંબિલાદિ પચ્ચં નો ભંગ ન થાય તે કારણથી ઉક્ષિપ્તવિવેગેણ આગાર રાખવામાં આવે છે. આ આગાર પણ મુનિને માટે હોવાથી શ્રાવકે સેવવા યોગ્ય નથી. અહીં સર્વથા ઉપાડી ન શકાય તેવી પિંડવિગઈને ઉપાડી લેવાથી રહેલા અધિકમિશ્રતાવાળા ભોજન વડે તો પચ્ચંનો ભંગ જ થાય એમ જાણવું.

તથા રોટલી વગેરે કુમળી-સુંવાળી કરવાને નીવિમાં ન કલ્પે એવી ધી વગેરે વિગઈનો હાથ દેવામાં (આંગળીઓથી ધી ઘસવામાં અથવા લુવાને કિંચિત્ મસળવામાં) આવે છે, તો તેવી અલ્પ લેપવાળી રોટલી વગેરેના ભોજનથી નીવિના પચ્ચંનો ભંગ ન થાય તે કારણથી પદુચ્ચમક્ષિણેણ આગાર રાખવામાં આવે છે. (અને પદુચ્ચ=પ્રતીત્ય એટલે (સર્વથા રૂક્ષ-લૂખાની) અપેક્ષાએ મક્ષિણ્ય પ્રક્ષિત એટલે કિંચિત્ સ્નેહવાળું કરવું એવો શબ્દાર્થ છે) આ આગાર કેવળ નીવિના પચ્ચંમાં જ મુનિને માટે કહેવામાં આવે છે. તથા વિગઈની સૂક્ષ્મ પણ ધાર રેડીને જો રોટલી વગેરે મસળી હોય તો તેવા ભોજનથી નીવિના પચ્ચં નો ભંગ થાય છે.

અવતરણ :- આ ગાથામાં પાણીના ૬ આગારનો અર્થ કહેવાય છે-

**લેવાડં આયામાઙ્ગ ઇયર, સોવીર-મચ્છમુસિણજલં ।
ધોયણ બહુલ સસિત્થં, ઉસ્સેઙ્ગમ ઇયર સિત્થવિણા ॥૨૮॥**

શબ્દાર્થ :-

લેવાડં=લેપકૃત, લેવેણવા આગાર
આયામં=આયામ્લ, ઓસામણ
ઇયર=ઈતર. અલેપકૃત, અલેવેણવા
આગાર
સોવીરં=સોવીર, કાંજી
અચ્છ=નિરમલ, અચ્છેણવા આગાર
ઉસિણ=ઉષ્ણ, ઉકાળેલું
ધોયણ=(તંદૂલ વગેરેના) ધોવણ
ઉસ્સેઙ્ગમ=ઉત્સવેદિમ, લોટ (થી
ખરડાયેલા હાથ વગેરે)નું ધોવણ

બહુલ=બહુલ, ગુલ, બહુલેવેણ
વા આગાર
સસિત્થ=દાણા સહિત,
સસિત્થેણવા આગાર
ઇયર=તેથી ઈતર, અસિત્થેણવા
આગાર
સિત્થવિણા=લોટના મિશ્રણ વિનાનું
પાણી

ગાથાર્થ :- ઓસામણ વગેરે લેપકૃત્ પાણી કહેવાય, તેથી (તેની છૂટવાળો) “લેવેણ વા” આગાર છે, કાંજી વગેરે અલેપકૃત્ પાણી છે, માટે “અલેવેણ વા” આગાર છે, ઉષ્ણ જળ તે અચ્છ-નિર્મળ તેની છૂટવાળો “અચ્છેણ વા” આગાર છે, ચોખા વગેરેનું ધોવણ તે બહુલ કહેવાય માટે તેની છૂટવાળો “બહુલેવેણ વા” આગાર છે. લોટનું ધોવણ સસિત્થ (દાણા-વાળું) ગણાય, માટે તેની છૂટવાળો “સસિત્થેણ વા” આગાર છે, અને તેથી ઈતર-ઊલટો “અસિત્થેણ વા” આગાર છે. ॥૨૮॥

ભાવાર્થ :- તિવિહારના પચ્ચક્ખાણમાં (અશન-પાન-ખાદિમ-સ્વાદિમ એ ૪ પ્રકારના આહારમાંથી) કેવળ પાણીનો એક જ આહાર કલ્પે છે, અને શેષ ત્રણ આહારનો ત્યાગ થાય છે, જેથી કદાચ શુદ્ધ પાણી ન મળે, અને ‘ઓસામણનું પાણી, અથવા ‘ખજૂરનું, આમલીનું કે દ્રાક્ષ વગેરેનું ઇત્યાદિ લેપ કૃત્’ પાણી મળે, કે જેમાં ત્યાગ કરેલ અશન અથવા ખાદિમ વા સ્વાદિમ પદાર્થનાં રજકણો મિશ્ર થયેલ હોય તો કારણસર તેવું લેપકૃત્ પાણી પીવાથી પણ પચ્ચં નો (તિવિહાર ઉપવાસાદિકનો) ભંગ ન ગણાય, તે કારણથી ‘લેવેણ વા આગાર રાખવામાં આવે છે. એ દ્રાક્ષાદિકનાં પાણી ભાજનમાં રાખવાથી ભાજનને લેપવાળું-ચીકણું કરે છે માટે એ પાણીઓને શાસ્ત્રમાં “લેપકૃત્” (=લેપ-ચીકાશ કરનારાં) કહ્યાં છે.

તથા શુદ્ધ પાણીના અભાવે કદાચ કારણસર સોવીર-કાંજી (છાશની આછ) ઇત્યાદિ અલેપકૃત્ પાણી મળે તો તેવું પાણી (કાંજી વગેરે) પીવાથી તિવિહાર ઉપવાસાદિ પચ્ચંનો ભંગ ન થાય તે કારણથી અલેવેણ વા આગાર રાખવામાં આવે છે. કાંજી વગેરેનું પાણી જે ભાજનમાં રહ્યું હોય તે ભાજનને અલેપ રાખે છે, એટલે તે ભાજન ચીકાશવાળું થતું નથી માટે કાંજી વગેરેને અલેપકૃત્ પાણી કહ્યું છે. અહીં અલેપ એટલે અલ્પ લેપ એવો અર્થ સંભવે છે.

૧ રાંધેલા અનાજનું દાણા વિનાનું અને ડહોળું નહિ એવું નીતર્યું પાણી.

૨ ગૃહસ્થે ખજૂરના ગળપણમાં કરેલું નીતર્યું પાણી, તેવી જ રીતે દ્રાક્ષાદિકના પાણી પણ નીતર્યા હોય તે લેવાં સંભવે પરન્તુ ડહોળા હોય તો ખજૂરાદિકનો (ત્યાગ કરેલ પદાર્થનો) ચાવવા જેવો ભાગ આવી જવાથી પચ્ચં ભંગ થાય અહીં ખજૂરાદિકનું પાણી બનાવી કપડાથી ગાળેલું હોય તો તે નીતર્યા પાણી તરીકે કલ્પે એ સંભવે છે.

૩ ભાજનમાં રાખવાથી ભાજનને લેપ-ચીકાશવાળું કરે છે માટે દ્રાક્ષાદિકના જળને શાસ્ત્રમાં લેપકૃત્ જળ તરીકે કહેલ છે.

૪ વા શબ્દની સાર્થક્તા છ આગરના પર્યન્તે કહેવાશે.

તથા અચ્છ=નિર્મલ જળ એટલે ઉષ્ણ જળ કે જે ત્રણ*ઉકાળા વડે જ ઉકાળેલું હોય તો સર્વથા અચિત્ત થાય છે, તે પાણી પીવાથી તિવિહાર ઉપવાસાદિકનો ભંગ ન થાય તે કારણથી અચ્છેણ વા આગાર કહેવામાં આવે છે. (તિવિહારમાં બનતાં સુધી આ જ પાણી પીવાનું હોય છે, અને શેષ પાંચ આગારવાળાં પાણી તો અપવાદથી કારણસર પીવાનાં હોય છે. તેમાં પણ ગૃહસ્થને તો વિશેષતઃ ઉષ્ણજળ પીવું જોઈએ, માટે શેષ પાંચ આગાર પ્રાયઃ ગૃહસ્થ માટે નહિ, પરંતુ વિશેષતઃ મુનિને જાણવા.) વળી ફળાદિકનાં ધોવણ અથવા ફળાદિકનાં નિર્મળ^૧ અચિત્ત જળ પણ આ આગારમાં ગણાય છે.

તથા તલનું ધોવણ અથવા તંદૂલનું ધોવણ વગેરે ગડુલજળ અથવા બહુલજળ કહેવાય છે, તેવું બહુલજળ પીવાથી પણ પચ્ચ૦ નો ભંગ ન થાય તે કારણથી બહુલેવેણ વા આગાર રાખવામાં આવે છે.

તથા સિત્થ એટલે ધાન્યનો દાણો તે (સ=) સહિત જે જળ તે સસિત્થ જળ કહેવાય, જેથી ઓસામણ વગેરે પાણીમાં રંધાયેલો દાણો રહી ગયો હોય, અથવા રંધાયેલા દાણાનો નરમ ભાગ રહી ગયો હોય તો તેવું ઓસામણ વગેરે પાણી પીવાથી પચ્ચ૦નો ભંગ ન ગણાય, તેમજ તિલોદક (તિલનું ધોવણ) તંદુલોદક (તંદુલનું ધોવણ) વગેરેમાં તિલ વગેરેનો (નહિ રંધાયેલો કાચો) દાણો રહી ગયો હોય તો તેવું પાણી પીવાથી પચ્ચ૦ ભંગ ન ગણાય, તે કારણથી સસિત્થેણ વા આગાર રાખવામાં આવે છે. તથા ગાથામાં કહેલ ઉત્સ્વેદિમનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે-પિષ્ટજળ અને પિષ્ટ ધોવણ એ બન્ને પ્રકારનું ઉત્સ્વેદિમ જળ તે સસિત્થ જળ કહેવાય, ત્યાં મદિરાદિ બનાવવા માટે લોટ પલાળ્યો હોય તેવું (લોટ કોઢ્યા પહેલાંનું) જળ તે પિષ્ટ જળ, અને લોટથી ખરડાયેલા હાથથી ભાજન વગેરે ધોયાં હોય તે પિષ્ટ ધોવણ કહેવાય, એ બન્ને પ્રકારના પાણીમાં લોટનાં રજકણો

---

*કાયું પાણી પ્રાયઃ ઘણું સચિત્ત અને થોડું અચિત્ત એવું મિશ્ર હોય છે. એક વાર ઉકાળો આવેલું પાણી તેથી ઘણું અચિત્ત, બે ઉકાળા આવેલું પાણી તેથી પણ અતિઘણું અચિત્ત (અને અલ્પ સચિત્ત) એવું મિશ્ર હોય છે, અને ત્રણ ઉકાળા આવેલું પાણી જ સર્વથા અચિત્ત થાય છે માટે વ્રતધારીઓએ ત્રણ ઉકાળા આવેલું પાણી પીવું, જેવું તેવું ઉકાળેલું પાણી વ્રતમાં દૂષણવાળું છે.

૧ અચ્છમુષ્ણજલમુત્કાલિતમન્યદપિ નિર્મલં એ અવચૂ૦ વગેરેના પાઠમાં ઉકાળેલા જળ સિવાયનું બીજું પણ નિર્મળ કહ્યું છે અને જ્ઞા૦ વિ૦ સૂ૦ કૃત બાળાવબોધમાં ફળાદિકનાં ધોવણ કહ્યાં છે માટે અહીં ફળનું જળ પણ “અચ્છેણ વા” માં કહ્યું છે.

આવે છે માટે તેવું પાણી પીવાથી પચ્ય૦ ભંગ ન ગણાય તે કારણથી સસિત્થેણ વા આગાર રાખવામાં આવે છે.

તથા ઉપર કહેલા સસિત્થ જળને જો ગાળવામાં આવે તો દાણો તથા લોટના રજકણો (સ્થૂળ રજકણો) ન આવવાથી એ જ અસિત્થ જળ કહેવાય, તેવું જળ પીવાથી પણ પચ્ય૦ ભંગ ન ગણાય તે કારણથી અસિત્થેણ વા આગાર રાખવામાં આવે છે. (અહીં પણ અસિત્થ એટલે સર્વથા સિત્થનો અભાવ નહીં, પરંતુ અલ્પસિત્થ એવો અર્થ સંભવે છે.)

અહીં દરેક આગારમાં વા શબ્દ આવે છે, તે છ આગારોમાં પ્રતિપક્ષી બે બે આગારોની સમાનતા દર્શાવવા માટે છે, તે આ પ્રમાણે- જેમ અલેવેણ વા આગારથી એટલે લેપ રહિત જળથી પચ્ય૦ ભંગ થતો નથી. તેમ લેવેણ વા એટલે લેપવાળા જળથી પણ પચ્ય૦ ભંગ થતો નથી. એ પ્રમાણે જેમ (અચ્છેણ વા=) નિર્મળ જળથી પચ્ય૦ ભંગ થતો નથી તેમ (બહુલેવેણ વા=) બહુલ જળ વડે પણ પચ્ય૦ ભંગ થતો નથી તથા જેમ (અસિત્થેણ વા=) અસિત્થ જળ વડે પચ્ય૦ ભંગ થતો નથી તેમ (સસિત્થેણ વા=) સસિત્થ જળ વડે પણ પચ્ય૦ ભંગ થતો નથી એ પ્રમાણે અહીં વા શબ્દથી બે બે પ્રતિપક્ષી આગારોની અવિશેષતા દર્શાવી છે. ॥ इति ४ थुं आकारद्वारम् ॥

અવતરણ :- પૂર્વે બાવીસ આગારનો અર્થ કહીને હવે આ પાંચમા દ્વારમાં પ્રથમ છ ભક્ષ્ય વિગઈના ૨૧ ભેદ, તથા ચાર અભક્ષ્ય વિગઈના ૧૨ ભેદ મળી વિગઈના કુલ ૩૩ ભેદ સામાન્યથી-સંખ્યામાત્રથી ગણાવે છે.

**पण चउ चउ चउ दु दुविह, छ भक्ख दुद्धाइ विगइ इगवीसं।
ति दु ति चउविह अभक्खा, चउ महुमाई विगइबार ॥२१॥**

શબ્દાર્થ :- ગાથાર્થને અનુસારે સુગમ છે.

ગાથાર્થ :- ૫-૪-૪-૪-૨-અને ૨ ભેદ, એ પ્રમાણે દૂધ વગેરે છ ભક્ષ્ય વિગઈના ૨૧ ભેદ છે, અને મધ વગેરે ચાર અભક્ષ્ય વિગઈના અનુક્રમે ૩-૨-૩ અને ૪ ભેદ હોવાથી ૧૨ ભેદ છે ॥૨૮॥

ભાવાર્થ :- સુગમ છે, પરંતુ પ્રત્યેક ઉત્તરભેદ આ પ્રમાણે--

દૂધના	૫ ભેદ	મધના	૩ ભેદ
દહિંના	૪ ભેદ	મદિરાના	૨ ભેદ
ધીના	૪ ભેદ	માંસના	૩ ભેદ
તેલના	૪ ભેદ	માખણના	૪ ભેદ (દહીંની જેમ)
ગોળના	૨ ભેદ		૧૨ અભક્ષ્ય વિગઈ
પફવાત્રના	૨ ભેદ		
	૨૧ ભક્ષ્ય વિગઈ		

એ ૨૧ ભેદ તથા ૧૨ ભેદ કયા કયા તે આગળની ગાથાઓમાં કહેવાશે. જેના આધારથી ઇન્દ્રિયોને તથા ચિત્તને વિગઈ-વિકૃતિ-વિકાર (વિષયવૃત્તિ) ઉત્પન્ન થાય તે વિગઈ-વિકૃતિ કહેવાય.

અવતરણ :- પૂર્વ ગાથામાં છ ભક્ષ્ય વિગઈના ૨૧ ભેદ સંખ્યામાત્રથી કહ્યા, તે ભેદોને આ બે ગાથામાં નામ સહિત સ્પષ્ટ કરે છે--

શ્લીર ઘય દહિય તિલ્લં, ગુલ પક્કન્નં છ ભક્ષ્ય વિગઈઓ ।
ગો-મહિસિ-ઉટ્ટિ-અય-એલગાણ પણ દુદ્ધ અહ ચરો ॥૩૦॥
ઘય દહિયા ઉટ્ટિવિણા, તિલ સરિસવ અયસિ લટ્ટ તિલ્લ ચઠ્ઠ ।
દવગુડ પિંડગુડા દો, પક્કન્નં તિલ્લ ઘયતલિયં ॥૩૧॥

શબ્દાર્થ :- ૩૦ મી ગાથાનો

ગુલ=ગોળ

અય=અજાનું, બકરીનું

પક્કન્નં=પકવાત્ર

એલગાણ=એડકીનું, ઘેટીનું, ગાડરીનું.

મહિસિ=ભેંસનું

પણ=પાંચ (પ્રકારનું)

શબ્દાર્થ :- ૩૧ મી ગાથાનો

ઉટ્ટિ=ઊંટડી

દવ=દ્રવ, રેલો ચાલે એવો નરમ

અયસિ=અતસી, અલસી

પિંડ=કઠિન

લટ્ટ=કુસુમ્મ

તલિયં=તળેલું

ગાથાર્થ :- ક્ષીર (દૂધ-ધી-દહી-તેલ-ગોળ-અને પકવાત્ર એ ૬ ભક્ષ્ય વિગઈ છે, તેમાં ગાયનું-ભેંસનું-ઊંટડીનું-બકરીનું અને ગાડરીનું દૂધ એમ પાંચ પ્રકારનું દૂધ વિગઈ તરીકે ગણાય છે, અહ= અને ચાર પ્રકારનું ધી તથા દહીં છે તે ઊંટડી વિનાનું જાણવું. તથા તલ-સર્ષપ (સરસવ)-અલસી-અને કુસુંબીના ઘાસનું તેલ એમ ચાર પ્રકારનું તેલ (વિગઈ રૂપ) છે, તથા દ્રવગોળ અને પિંડગોળ એમ બે પ્રકારનો ગોળ વિગઈ તરીકે છે, અને તેલમાં તથા ધીમાં તળેલું એ બે પ્રકારનું પકવાત્ર વિગઈરૂપ જાણવું. ॥૩૧॥

ભાવાર્થ :- સુગમ છે, પરંતુ વિશેષ એ છે કે-દૂધ પાંચ પ્રકારનું છે, અને દહીં તથા ધી ચાર પ્રકારનું કહ્યું છે, તેનું કારણ એ છે કે-- જેમ ભેંસ વગેરેના દૂધનું દહીં તથા ધી બને છે, તેમ ઊંટડીના દૂધનું દહીં તથા ધી બનતું નથી. તથા સ્ત્રી વગેરેના દૂધ વિગઈ તરીકે ગણાતાં નથી. તથા ઉપર કહેલાં ચાર પ્રકારનાં તેલ સિવાય બીજાં એરંડિયું, ડોળિયું, કોપરેલ ભોંયસિંગનું, કપાસિયાનું, ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારનાં તેલ છે પરંતુ તે વિગઈ તરીકે નથી. તોપણ તે તેલને 'લેપકૃત્' તો ગણવાં

શેષર્તેલાનિ તુ ન વિકૃતયઃ લેપકૃતાનિ તુ ભવન્તિ ઇતિ ધર્મ૦ સં૦ વૃત્તિ વચનાત્
તથા આ ભાષ્યની જ ૩૮મી ગાથામાં પણ એ તેલોને લેપકૃત્ કહેવામાં આવશે.

જોઈએ, (જેથી આયંબિલાદિકમાં તેનો પણ ત્યાગ થાય છે, તેમ જ એ વિગઈરહિત તેલોના લેપથી લેવાલેવેણં આગાર રાખવો જોઈએ ઇતિ તાત્પર્ય).

એ પ્રમાણે આ બે ગાથામાં ૬ ભક્ષ્યવિગઈના ૨૧ ઉત્તરભેદ કહ્યા, અને ચાર અભક્ષ્ય વિગઈના ઉત્તરભેદ કહેવાના હજી બાકી છે, તે પહેલાં ચાલુ પ્રસંગમાં અનુકૂળતા જાણી ગ્રંથકાર એ છ વિગઈનાં જે ૩૦ નીવિયાતાં થાય છે, એટલે એ વિગઈ તે અવિગઈ પણ થાય છે, તે અવિગઈનું સ્વરૂપ જ પ્રથમ દર્શાવશે.

અવતરણ :- દૂધ વગેરે ૬ ભક્ષ્ય વિગઈ જે વિકૃતિ સ્વભાવવાળી છે, તે વિકૃતિ સ્વભાવ જે રીતે દૂર થઈ અવિકૃતિ સ્વભાવવાળી બને છે, તે નિર્વિકૃતિ (નીવિયાતું) ગણાય છે, તેમાં પ્રથમ દૂધ વિગઈનાં ૫ નીવિયાતાં કહેવાય છે-

પયસાડિ-સ્ત્રીર-પેયા-વલેહિ-દુબ્ધટ્ટિ દુબ્ધવિગઈગયા ।

દક્ષ્ બહુ અપ્પતંદુલ, તચ્ચુન્નંબિલસહિયદુબ્ધે ॥૩૨॥

શબ્દાર્થ :-

પયસાડિ=પયઃશાટી, દુગ્ધશાટિકા,
વિગઈગયા=વિકૃતિગત, નીવિયાતાં
દક્ષ્=દ્રાક્ષ

તચ્ચુન્ન=તેનું (તંદુલનું) ચૂર્ણ
(ચોખા વગેરેનો લોટ)
અંબિલ=ખટાશ

ગાથાર્થ :- દ્રાક્ષ સહિત રાંધેલું દૂધ (પ્રાયઃ *બાસુદી તે) પયઃશાટી કહેવાય, ઘણાં તંદુલ-ચોખા વગેરે સહિત રાંધેલું દૂધ 'સ્ત્રીર (ખીર) કહેવાય, અલ્પ તંદુલ સહિત રાંધેલું દૂધ પેયા^૧ કહેવાય, તંદુલના ચૂર્ણ (લોટ) સહિત રાંધેલું દૂધ અવલેહિકા

*હાલમાં થતી બાસુદી દ્રાક્ષાદિ રહિત ફક્ત દૂધ ઉકાળીને જ બનાવવામાં આવે છે. માટે નીવિયાતામાં જેમ દૂધપાક દષ્ટિગોચર થાય છે તેમ બાસુદી દષ્ટિગોચર થતી નથી. કારણ કે અન્ય યોગ્ય દ્રવ્યોના સંયોગ વિના વિકૃતિ દ્રવ્યો નિર્વિકૃતિ થતાં નથી. એવો ૩૭ મી ગાથામાં કહેલો ભાવાર્થ પણ હેતુરૂપ સંભવે છે.

૧ વર્તમાનમાં કંઈક સ્થાને રાંધેલો ભાત નાખીને અને કંઈક સ્થાને ચોખા નાખીને પણ ખીર બનાવવામાં આવે છે, અને દૂધપાક જેટલી જાડી નહિ પરંતુ થોડી જાડી બનાવાય છે. કારણ કે ઘણી જાડી કરવા જતાં ચોખા વધારે નાખેલા હોવાથી દૂધ ચોખા બન્ને પિંડરૂપ થઈ જાય. એ રીતે દેશ દેશની પદ્ધતિ પ્રમાણે ખીર જુદી જુદી રીતે બનાવાય છે.

૨ એ પેયા ને પ્રવ૦ સારો૦ વૃત્તિમાં દૂધની કાંજી તરીકે ઓળખાવી છે, તથા વર્તમાનમાં જે દૂધપાક કહેવાય છે તેને જ અહીં પેયા કહેલ છે, એમાં ચોખા અલ્પ આવવાથી (એક શેર દૂધમાં લગભગ ૧ તોલો જેટલા આવવાથી) ઘણો ઉકાળીને જાડો બનાવવામાં આવે છે.

કહેવાય, અને (કાંજી આદિ) ખાટા પદાર્થ સાથે રાંધેલું દૂધ 'દુગ્ધાટી કહેવાય છે. (એ પાંચ રીતે રંધાયેલું દૂધ તે દૂધની પાંચ અવિગર્હ-નીવિયાતાં ગણાય, જેથી યોગ વા ઉપધાન સંબંધી નીવિના પચ્ચક્ષુખાણમાં દૂધનાં એ પાંચ નીવિયાતાં કલ્પે પરન્તુ બીજી નીવિમાં નહિ.) ॥૩૨॥

ભાવાર્થ :- ગાથાના અર્થને અનુસારે સુગમ છે, તથા ગાથામાં કહેલ સહિયદુદ્ધે એ પદ “દક્ષ” ઇત્યાદિ દરેક શબ્દની સાથે સંબંધવાળું છે, અને તંદૂલ એ પદ “બહુ” અને “અપ્પ” એ બે શબ્દ સાથે સંબંધવાળું છે.

અવતરણ :- હવે આ ગાથામાં ધી તથા દહીં વિગર્હનાં પાંચ નીવિયાતાં કહેવાય છે-

નિભ્મંજણ-વીસંદળ-પક્કોસહિતરિય-કિટ્ટિ-પક્કઘયં ।

દહિએ કંચ-સિહરિણિ-સલવણદહિ ઘોલ-ઘોલવડા ॥૩૩॥

શબ્દાર્થ :-

નિભ્મંજણ=નિર્ભજન ધી	પક્કઘયં=પકાવેલું ધી
વીસંદળ=વિસ્પંદન ધી	દહિએ=દહીંમાં, દહીંનાં
પક્ક=પકાવેલી, ઉકાળેલી	સિહરિણિ=શિખંડ
ઓસહી=ઔષધી-વનસ્પતિ	ઘોલ=છાણેલું - ગાળેલું દહીં.
તરિય=(ધીની) તરી	

ગાથાર્થ :- પકવાન્ન તળાઈ રહ્યા બાદ કઢાઈમાંનું વધેલું બળેલું ધી તે નિર્ભજન તથા દહીંની તર અને લોટ એ બે મેળવીને બનાવેલ કુલેર તે ‘વિસ્પંદન, ઔષધિ (=વનસ્પતિ વિશેષ) નાખીને ઉકાળેલા ધીની ઉપર તરી (તર) તે પક્વૌષધિ તરિત, ધી ઊકળતાં ધી ઉપર જે ધીનો મેલ તરી આવે છે તે મેલનું નામ કિટ્ટિ. અને આમળાં વગેરે ઔષધિ નાખીને પકાવેલું-ઉકાળેલું ધી તે પક્વ ઘૃત કહેવાય, (એ ધીનાં પાંચ નીવિયાતાં (=પાંચ પ્રકારનું અવિકૃત ધી) નીવિમાં કલ્પે.)

૧ કેટલાક આચાર્યો દુગ્ધાટીને બદલે બહલિકા કહે છે, કે જે પ્રાયઃ તુર્ત વીઆયેલી ભેંસ વગેરેના દૂધની બને છે અને તે “બળી” કહેવાય છે.

૨ સિદ્ધાંતોમાં તો અર્ધ બળેલા ધીમાં તંદૂલ નાખીને બનાવેલ ભોજન વિશેષ તે વિસ્પંદન એમ કહ્યું છે.

તથા જે દહીંમાં ભાત મેળવ્યો હોય તે ભાતવાળું દહીં કરમ્બ, દહીંનું પાણી કાઢી નાખવાથી રહેલા માવામાં અથવા પાણીવાળા દહીંમાં પણ ખાંડ નાખી વસ્રથી છાણ્યું (ઘસીને ગાળ્યું) હોય તે શિખરિણી-શિખંડ, લુણ (મીઠું) નાખીને મથન કરેલું (હાથથી અડવાળેલું) દહીં તે 'સલવળ દધિ, વસ્રથી ગાળેલું દહીં તે ઘોલ અને તે ઘોલમાં વડાં નાખ્યાં હોય તે ઘોલવડાં, અથવા ઘોલ નાખીને બનાવેલાં વડાં તે પણ ઘોલવડાં કહેવાય, (એ પ્રમાણે દહીંનાં પાંચ નીવિયાતાં (=દહીંની પાંચ અવિગઈ) તે નીવિના પચ્ય૦માં કલ્પે છે.) ॥૩૩॥

માવાર્થ :- ગાથાર્થને અનુસારે સુગમ છે. વિશેષ એ જ કે એ ધી તથા દહીંનાં નીવિયાતાં પણ પ્રાયઃ યોગ વહન કરતા મુનિ મહારાજને તથા શ્રાવકને ઉપધાન સંબંધી નીવિના પચ્ય૦માં કલ્પે, પરંતુ બીજી નીવિમાં ન કલ્પે.

અવતરણ :- આ ગાથામાં તેલનાં પાંચ અને ગોળનાં પાંચ નીવિયાતાં કહેવાય છે-

તિલકુટ્ટી નિભ્મંજળ પક્તિલ, પક્કુસહિતરિય તિલ્લમલી ।

સક્કર ગુલવાણય પાય, ખંડ અદ્ધકઢિ ઇક્કુરસો ॥૩૪॥

શબ્દાર્થ :- ગાથાર્થ પ્રમાણે સુગમ છે.

ગાથાર્થ :- તિલકુટ્ટી, નિર્ભજન, પક્વતેલ, પક્વૌષધિતરિત અને તેલની મલી એ તેલનાં પાંચ નીવિયાતાં છે. તથા સાકર, ગુલવાણી, પાકો ગોળ, ખાંડ અને અર્ધ ઉકાળેલો ઈક્કુ (શેલડીનો) રસ, એ ગોળનાં પાંચ નીવિયાતાં છે ॥૩૪॥

ગાથાર્થ :- અહીં તિલકુટ્ટી સિવાયનાં ૪ નીવિયાતાં જે તેલનાં કઢ્યાં તે અને વિસ્પંદન સિવાયનાં ૪ નીવિયાતાં ધીનાં તે બે બે સરખા નામવાળાં અને સરખા અર્થવાળાં છે, તો પણ અહીં તેલનાં પાંચે નીવિયાતાંના અર્થ કહેવાય છે તે આ પ્રમાણે-

તેલ તથા ગોળ (કઠિન ગોળ) એ બેને ભેગા કરી ખાંડણીમાં ખાંડી એકરસ

૧ શાસ્ત્રમાં એને રાજિકાઘાટ કહે છે, માટે લોકભાષામાં જે દહીંનું રાઈતું અથવા દહીંનો મઠો કહેવાય છે તે એ જ હોય એમ સંભવે છે અને તેમાં સાંગરી વગેરે ન નાખ્યું હોય તો પણ નીવિયાતું કહ્યું છે.

બનાવે છે તે તિલ્લકુટી અથવા તિલવટી^૧ કહેવાય છે, તથા પક્ષ્વાન્ન તળ્યા બાદ કઢાઈમાં વધેલું બળેલું તેલ તે નિર્ભજન તેલ, તથા ઔષધિઓ નાખીને પકાવેલું તેલ તે પક્વતેલ, તથા ઔષધિઓ નાખીને પકાવાતા તેલમાં ઉપર જે તરી વળે છે તે પક્વૌષધિતરિત તેલ, અને ઉકળેલા તેલની કિટ્ટિ-મેલ તે તેલની મલી અથવા કિટ્ટિ, એ પ્રમાણે તેલનાં એ પાંચ નીવિયાતાં ગણાય છે.

તથા સાકર કે જે કાંકરા સરખી હોય છે તે, તથા ગોળનું પાણી જે પૂડા વગેરે સાથે ખવાય છે તે ગુલપાનક-ગુલવાણી^૨ તથા (પાય એટલે) ઉકાળીને કરેલો પાકો ગોઢ કે જે ખાજાં વગેરે ઉપર લેપવામાં આવે છે તે (ગોળની ચાસણી), તથા સર્વ પ્રકારની ખાંડ, તથા (અર્ધફવથિત=) અર્ધ ઉકાળેલો શેલડીનો રસ તે *અર્ધક્વથિતફક્ષુરસ એ પાંચ નીવિયાતાં ગોળ વિગઈનાં જાણવાં.

અવતરણ :- આ ગાથામાં પક્ષ્વાન્ન વિગઈ કે જેનું બીજું નામ કડાહ વિગઈ છે તેનાં પાંચ નીવિયાતાં કહે છે-

પૂરિય તવપૂઆ બી-અપૂઅ તન્નેહ તુરિયઘાણાઈ ।

ગુલહાણી જલલપ્પસિ, અ પંચમો પુત્તિકયપૂઓ ॥૩૫॥

૧ પ્રથમ તલને ખાંડીને ત્યાંરબાદ ઉપરથી ગોળ નાખવામાં આવે છે તે તલની સાણી કહેવાય છે, તથા આખા તલમાં કાચો ગોળ ભેળવાય છે તે તલ સાંકળી, એ બન્ને નીવિના પચ્ચ૦માં ન કલ્પે. કારણ કે એ બન્નેમાં કાચો ગોળ આવે છે, પરંતુ ગોળનો પાયો કરી (ગોળને ઉકાળીને પાકો ગોળ કરી) તલ ભેળવાય છે તે પાકા ગોળની તલસાંકળી નીવિયાતામાં કલ્પનીય છે.

૨ ખાટા પૂડામાં ખાવા માટે ગોળનું પાણી ઉકાળવામાં આવે છે તે ગળમાણું.

*સંપૂર્ણ ઉકાળ્યાથી ગોળ બની જાય છે, માટે અર્ધફવથિત કહ્યો છે.

પ્રશ્ન-અર્ધ ઉકાળેલ ઈક્ષુરસ અવિગઈ થાય, તો સંપૂર્ણ ઉકાળેલ ઈક્ષુરસનો બનેલો ગોળ તો સહજે અવિગઈ જ થાય, તેને બદલે ગોળને પુનઃ વિગઈ કેમ ગણવો ?

ઉત્તર-ઈક્ષુરસથી બનેલો ગોળ તે ઈક્ષુરસથી દ્રવ્યાન્તર (= અન્ય દ્રવ્ય) ઉત્પન્ન થયું, માટે ગોળમાં જે ગોળને અનુસરતું એટલે ગોળનું વિગઈપણું ઉત્પન્ન થયું, તેમાં દ્રવ્યાન્તરોત્પત્તિ (ભિન્ન દ્રવ્યની ઉત્પત્તિ થવી) એ જ હેતુ સંભવે, તે વખતે પ્રથમનું ઈક્ષુરસનું વિગઈપણું (શેલડીના રસનો વિકાર-રસનું વિગઈપણું) તો સંપૂર્ણ નષ્ટ થયેલું સંભવે, ઇત્યાદિ હેતુ યથાયોગ્ય વિચારવો.

શબ્દાર્થ :-

પૂરિય=પૂરાયેલી
તવ=તવી, કઢાઈ
પૂઆ=પૂડલાથી, પૂરીથી
બીઅપૂઅ=બીજો પૂડલો-પૂરી
તન્નેહ=તત્ત્નેહ, તેજ ધી (માં)
અથવા તે જ તેલ (માં તળેલો)

તુરિય=ચોથો
ઘાણ=ઘાણ
ગુલહાણી=ગુડધાણી
જલલપ્પસિ=જળ લાપસી
પંચમો=પાંચમું નીવિયાતું
પુત્તિકય=પોતકૃત (તળેલો નહિ
પણ પોતું દઈ ને સીજવેલો)

ગાથાર્થ :- તવી પૂરાય તેવા પહેલા પૂડલાથી બીજો પૂડલો, તથા તે જ તેલાદિકમાં તળેલો ચોથો આદિ ઘાણ, ગોળધાણી, જળલાપસી, (એ ચાર નીવિયાતાં) અને પોતું દીધેલો પૂડલો પાંચમું નીવિયાતું છે ॥૩૫॥

ભાવાર્થ :- કઢાઈ અથવા તવીમાં તળીને થઈ શકે તેવા ભોજનને અહીં પફવાન્ન તરીકે ગણવું, પરંતુ લોકપ્રસિદ્ધ જે ખાજાં, સૂત્રફેણી, ઘેબર ઇત્યાદિ પાંચ પફવાન્ન ગણાય છે; તેટલાં જ પફવાન્ન એમ નહિ, જેથી અહીં ભજિયાં, પૂરી, તળેલા પાપડ, પાપડી ઇત્યાદિ ચીજો પણ પફવાન્ન ગણવી, તેમ જ એ સર્વ ચીજો કટાહ (=કઢાઈ)માં ધી વગેરે વિગઈની અંદર તળીને બનાવાતી હોવાથી કઠાહ વિગઈ કહેવાય, અને તે પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે ધીમાં તળેલી અને તેલમાં તળેલી એમ બે પ્રકારની છે, તે બે પ્રકારની કટાહ વિગઈ એટલે પફવાન્ન વિગઈ જે વિગઈ સ્વરૂપ છે તે અવિગઈ સ્વરૂપ (નીવિયાતાં રૂપ) કેવી રીતે થાય ? તેના પાંચ ભેદ અહીં દર્શાવાય છે, અર્થાત્ પફવાન્ન વિગઈનાં પાંચ નીવિયાતાં કહેવાય છે તે આ પ્રમાણે-

તવી (=કઢાઈ)માં સંપૂર્ણ સમાય એવો એક જ મોટો પૂડલો પહેલો તળીને ત્યારબાદ બીજો, ત્રીજો આદિ પૂડલો અથવા પૂરીઓ વગેરે તળે તો તે પહેલો પૂડલો વિગઈ અને બીજો, ત્રીજો આદિ સર્વે પૂડલા તેમ જ પૂરીઓ વગેરે અવિગઈ=નીવિયાતાં ગણાય, તે અહીં “બીઅ પૂઅ” એટલે દ્વિતીયાપૂપ નીવિયાતું કહેવાય (એમાં વચ્ચે બીજું ધી ઉમેર્યું ન હોય તો, અને બીજું ધી ઉમેર્યું હોય તો પુનઃ પહેલો મોટો પૂડલો તળવો જોઈએ).

તથા જે ધી પ્રથમ પૂરેલું છે તે જ ધીમાં (વચ્ચે બીજું ધી ઉમેર્યા વિના) નાની પૂરીઓના ૩ ઘાણ તળી લીધા બાદ ચોથો, પાંચમો ઇત્યાદિ જેટલા ઘાણ તળાય તેટલા સર્વ ઘાણની પૂરીઓ નીવિયાતી ગણાય, અને તે પહેલા ૩ ઘાણની પૂરીઓ તે વિગઈ ગણાય માટે એ ચોથા વગેરે સર્વ ઘાણની પૂરીઓ તે તત્ત્નેહ ચતુર્થાદિઘાણ નામનું બીજું નીવિયાતું ગણાય.

તથા ગોળ અને ધાણી એ બેનું મિશ્રણ તે ગોળધાણી નીવિયાતું ગણાય છે, એમાં કાચા ગોળ સાથે ધાણી (જે જુવાર વગેરેને શેકીને બનાવાય છે તે ધાણી) મેળવી હોય તો તે નીવિયાતું નહિ, પરંતુ ગોળનો પાયો કરીને ધાણી મેળવી હોય તો તેવી ગોળધાણી નીવિયાતું ગણાય. વિશેષતઃ એ ગોળધાણીના મોદક-લાડુ બનાવવામાં આવે છે. (એટલે લાડુના આકારે વાળવામાં આવે છે.)

તથા પફવાન્ન તળી કાઢ્યા બાદ વધેલું ધી પણ કાઢી લઈને તવીમાં જે ચીકાશ વળગી રહી હોય, તે ચીકાશ ટાળવા માટે તેમાં ઘઉંનો ભરડો (=જાડો કાંકરીયાળો લોટ) શેકી ગોળનું પાણી રેડી જે છૂટો દાણાદાર શીરો અથવા કંસાર જેવું બનાવાય તે જલલાપસી ચોથું નીવિયાતું ગણાય. એ જલલાપસીના ઉપલક્ષણથી ચાલુ પદ્ધતિ પ્રમાણે કોરી કઢાઈઓમાં બનાવાતા શીરા અને કંસાર પણ નીવિયાતા તરીકે જાણવા, પરંતુ એ સર્વને ચૂલા ઉપરથી નીચે ઉતાર્યા પછી તેમાં ધીનો એક છાંટો નાખવામાં આવે તો તે નીવિયાતામાં ગણાય નહિ. કદાચ ધી ઓછું જાણી ચૂલા ઉપર જ રહેલી તપતી તવીમાં ધી ઉમેરી ઉકાળવામાં આવે તો તે નીવિયાતામાં ગણી શકાય.

તથા તવીમાંનું બળેલું ધી કાઢી લીધા બાદ ખરડેલી તવીમાં ગળ્યા પૂડા અથવા ખાટા પૂડા ધી અથવા તેલનું પોતું દઈને કરવામાં આવે તો તે પોતકૃત પૂડલો પાંચમું નીવિયાતું ગણાય, અથવા કોરી તવીમાં પણ ચાલુ રીતિ પ્રમાણે બનાવાતા ગળ્યા અથવા ખાટા પૂડા પણ પાંચમાં નીવિયાતામાં ગણી શકાય, પરંતુ ચૂલા ઉપરથી તવી નીચે ઉતાર્યા બાદ તેમાં ધી અથવા તેલનો એક છાંટો પણ ઉમેરવો નહિ. એ રીતે *પાંચ નીવિયાતાં પફવાન્ન વિગઈનાં છે.

---

*પ્રશ્ન-કડાહ વિગઈનાં (પફવાન્નના) છેલ્લા ત્રણ નીવિયાતામાં તળવાની ક્રિયા થતી નથી, તો તે ત્રણને કડાહ વિગઈનાં નીવિયાતાં કેમ ગણવાં ? અર્થાત્ “પફવાન્ન એટલે તળેલી ચીજ” એ અર્થ એ ત્રણે નીવિયાતામાં કેમ ઘટતો નથી ?

ઉત્તર :- અહીં પફવાન્ન એટલે “ધી અથવા તેલ વગેરે સ્નેહ દ્રવ્યોમાં પફવ થયેલી એટલે તળાયેલી અથવા શેકાયેલી વસ્તુ” એ અર્થ ઘટિત છે, અને કડાહ એટલે (કેવળ કઢાઈ જ નહિ પરન્તુ) કઢાઈ, તવી, લોઢી, તપેલી ઇત્યાદિ ભાજન જાણવાં. માટે ધી અથવા તેલમાં તળાયેલી અથવા શેકાયેલી વસ્તુઓ તે પફવાન્નવિગઈ અને તે જ વસ્તુઓ કઢાઈ કે તવીમાં તેમ જ તપેલી વગેરેમાં તળાય વા શેકાય છે, માટે તેનું બીજું નામ કડાહ વિગઈ છે. અથવા ધી અને

એ પ્રમાણે ૬ ભક્ષ્ય વિગઈનાં ૩૦ નીવિયાતાં સંક્ષેપમાં આ પ્રમાણે

દૂધનાં ૫	ધીનાં ૫	દહીનાં ૫
૧ પયઃશાટી	૧ નિર્ભજન	૧ કરમ્બ
૨ ખીર	૨ વિસ્પંદન	૨ શિખરિણી
૩ પેયા	૩ પક્વૌષધિ તરિત	૩ સલવણ દધિ
૪ અવલેહિકા	૪ કિટ્ટિ	૪ ધોલ
૫ દૂગ્ધાટી	૫ પક્વધૃત	૫ ધોલવડાં
તેલનાં ૫	ગોળનાં ૫	પક્વાન્નનાં ૫
૧ તિલકુટ્ટી	૧ સાકર	૧ દ્વિતીય પૂડલો
૨ નિર્ભજન	૨ ગુલવાણી	૨ ચતુર્થ ઘાણાદિ
૩ પક્વતેલ	૩ પાક ગુડ (ગુડપાંતિ)	૩ ગુડધાણી
૪ પક્વૌષધિ તરિત	૪ ખાંડ	૪ જલલાપસી
૫ તિલમલિ	૫ અર્ધપક્વથિત ઈશુરસ	૫ પોતકૃત પૂડલો

એ ૩૦ નીવિયાતાં સામાન્યથી મુખ્ય મુખ્ય કહ્યાં, પરંતુ તે દરેક વિગઈના રૂપાન્તરથી થતાં બીજાં પણ અનેક નીવિયાતાં છે, તે બીજા ગ્રંથોથી જાણવાં.

અવતરણ :-“ગિહત્ય સંસકેષાં” એ આગારથી પૂર્વે આયંબિલમાં કલ્પે એવાં દ્રવ્યો કહ્યાં છે, અને હવે આ ગાથામાં એ જ આગારથી નીવિમાં તથા વિગઈના પચ્ચક્ષાણમાં કલ્પે એવાં ગૃહસ્થસંસૃષ્ટ દ્રવ્યો ક્યાં ક્યાં ? તે દર્શાવાય છે.

તૈલાદિ સ્નિગ્ધ દ્રવ્યોમાં અવગાહવા વડે (=બોળાઈને) જે પક્વ થાય તે અવગાહિમ પણ એ પાંચ નીવિયાતાંવાળી પક્વાન્ન વિગઈનું જ નામ છે. એ અર્થ પ્રમાણે છેલ્લાં ત્રણ નીવિયાતાં ઘણા ડૂબાડૂબ ધી-તેલમાં તળાતાં નથી તો પણ પોતે ચૂસી શકે એટલા ધી-તેલમાં પણ તળાય વા શેકાય છે, માટે પક્વાન્નના નીવિયાતામાં જ ગણાય, વળી ચોમાસી પ્રતિક્રમણ વગેરે પ્રસંગે પક્વાન્નનો કાળ કહેવામાં આવે છે, ત્યાં પક્વાન્ન શબ્દથી ઘણા ડૂબાડૂબ ધીમાં તળેલી ચીજોનો જ કાળ કહેવાય છે એમ નથી, પરંતુ શેકાવા જેવી ચીજોને પણ પક્વાન્ન તરીકે ગણીને જ તેનો કાળ કહેવામાં આવે છે. વળી પોતકૃત પૂડલાઓને પણ પોતું માત્ર દીધેલું હોવા છતાં પૂડા શેક્યા કહેવાતા નથી, પરંતુ પૂડા તળ્યા કહી શકાય છે, માટે ડૂબાડૂબ ધી વડે “તળવું” એમ અવગાહન જેટલા અલ્પ ધી વડે “તળવું વા શેકવું” એમ કહેવાની પ્રવૃત્તિ છે. તે પ્રમાણે એ ત્રણ નીવિયાતાં પક્વાન્નનાં નીવિયાતાં ગણી શકાય છે.

દુદ્ધ દહી ચરંગુલ, દવગુલ ઘય તિલ્લ એગ ભત્તુવરિં ।
પિંડગુડમક્ષણાણં, અદ્દામલયં ચ સંસટ્ટં ॥૩૬॥

શબ્દાર્થ :-

દવગુલ=દ્રવ ગોળ, ઢીલો ગોળ

એગ=એક અંગુલ

ભત્ત ઉવરિં=ભોજન ઉપર

અદ્દામલયં=આદ્રામલક, પીલુનો

વા શીણનો મહોર

સંસટ્ટં=સંસૃષ્ટ, મિશ્ર

ભાવાર્થ :- ભોજન ઉપર દૂધ અને દહીં ચાર અંગુલ (ચઢેલાં હોય) ત્યાં સુધી સંસૃષ્ટ, અને નરમ ગોળ, નરમ ધી અને તેલ ૧ અંગુલ ચઢે ત્યાં સુધી સંસૃષ્ટ, અને કઠિન ગોળ તથા 'માખણ તે પીલુ અથવા શીણવૃક્ષના મહોર જેવડા કણ-ખંડ વાળા હોય ત્યાં સુધી સંસૃષ્ટ (હોય તો નીવીમાં કલ્પે, ઉપરાંત અધિક સંસૃષ્ટ હોય તો ન કલ્પે.)

ભાવાર્થ :- ગૃહસ્થે પોતાને માટે ભાત વગેરેને દૂધ અથવા દહીં વડે સંસૃષ્ટ-મિશ્ર કર્યો હોય એટલે ભાતમાં દૂધ અથવા દહીં એવી રીતે ડૂબાડૂબ (=તરબોળ) રેડયું હોય, કે તે મિશ્ર કરેલા ભાતમાં દૂધ અથવા દહીં ભાતને ડુબાવીને ૪ અંગુલ ઊંચું ચઢયું હોય તો તે દૂધ વા દહીં સંસૃષ્ટ દ્રવ્ય કહેવાય, અને તે મુનિને નીવિ તથા વિગઈના પચ્ચંમાં કલ્પે છે, પરંતુ તેથી કિંચિત્ પણ અધિક ચઢયું હોય તો તે વિગઈમાં ગણાય જેથી નીવિ અને વિગઈના પચ્ચંમાં કલ્પે નહિ. એ પ્રમાણે દ્રવ ગોળ (ઢીલો ગોળ), ધી અને તેલ, ભાત વગેરે ઉપર ૧ અંગુલ ઊંચું ચઢયું હોય તો એ ત્રણ સંસૃષ્ટ દ્રવ્ય નીવિયાતામાં ગણાય.

તથા કઠિન ગોળને ચુરમા વગેરેમાં સંસૃષ્ટ-મિશ્ર કર્યો હોય, તેમજ કઠિન માખણને ભાત વગેરેમાં મિશ્ર કર્યું હોય અને તે સર્વથા-સંપૂર્ણ એકરસ ન થયા હોય, પરંતુ તે ગોળ અને માખણના (આદ્રામલક જેવડા=) પીલુ અથવા શીણ વૃક્ષના મહોર જેવડા ઝીણા કણિયા ચુરમા તથા ભાત વગેરેમાં થોડા ઘણા રહી ગયા હોય તો પણ તે ગોળ તથા માખણ સંસૃષ્ટ દ્રવ્ય કહેવાય અને નીવિયાતામાં ગણાય, પરંતુ એથી મોટો એક પણ કણ રહ્યો હોય તો તે બન્ને દ્રવ્ય વિગઈમાં ગણાવાથી નીવિના અને વિગઈના પચ્ચંમાં કલ્પે નહિ.

૧ અહીં શ્રી જ્ઞાનવિં સૂરિકૃત બાળાવબોધમાં મક્ષણાણં પદનો મસળેલો (ગોળ) એવો અર્થ કર્યો છે, પરંતુ એ જ પાઠની અવચૂરિમાં તો પિંડગુડમક્ષણયોઃ એ દ્વિવચન પ્રયોગ હોવાથી પિંડગોળ અને માખણ એવો અર્થ સંભવે છે.

એ પ્રમાણે એ ૭ વિગઈઓ કહેલી વિધિ પ્રમાણે સંસૃષ્ટ દ્રવ્ય ગણાય અને તે ગિહત્યસંસટ્ટેણં આગારમાં આવી શકે છે, પરંતુ એમાં માખણ વિગઈ તો અભક્ષ્ય જ હોવાથી નીવિયાતી થઈ હોય તો પણ વહોરવી કલ્પે નહિ.

અવતરણ :- હવે દૂધ વગેરે દ્રવ્યો વિગઈ-વિકૃતિ સ્વભાવવાળાં હોવા છતાં નિર્વિકૃતિ સ્વભાવવાળાં કેમ થાય છે ? તેમજ અન્ય આચાર્યોના અભિપ્રાયથી ઉત્કૃષ્ટ દ્રવ્યરૂપ નીવિયાતું કઈ રીતે થાય છે ? તે પણ આ ગાથામાં દર્શાવાય છે-

દલ્લહયા વિગઈ વિગઈ-ગય પુણો તેણ તં હયં દલ્લં ।

ઉદ્ધરિણ તત્તંમિ ય, ઉક્કિદ્ધદલ્લં ઇમં ચન્ને ॥૩૭॥

શબ્દાર્થ :- ગાથાર્થમાં કહ્યા પ્રમાણે.

ગાથાર્થ :- દલ્લ=અન્ય દ્રવ્યોથી. હયા=હણાયેલી. વિગઈ=વિગઈ તે. વિગઈગય=વિકૃતિગત એટલે નીવિયાતું કહેવાય. પુણો=અને તેણ=તે કારણથી. તં=તે. હયંદલ્લં=હતદ્રવ્ય કહેવાય. ॥ ઇતિ ગાથાના પૂર્વાર્ધનો અર્થઃ ॥

ચ=વળી પડ્વાગ. ઉદ્ધરિણ=ઉદ્ધર્યા બાદ (=તળીને કાઢી લીધા બાદ) તત્=ઉદ્ધૃત ધી વગેરે. તંમિ=તેને વિષે (ચૂલાથી ઉતારી ઠંડુ થયા બાદ) જે દ્રવ્ય બનાવવામાં આવે તે પણ નીવિયાતું કહેવાય. ચ=વળી ઇમં=એ નીવિયાતાને અન્ને=બીજા આચાર્યો ઉક્કિદ્ધદલ્લં=“ઉત્કૃષ્ટ દ્રવ્ય” એવું બીજું નામ આપે છે. ॥ ઇતિ ગાથાના ઉત્તરાર્ધનો અર્થઃ ॥૩૭॥

ભાવાર્થ :- આ ગાથાનાં ભાવાર્થમાં આ ગાથાની જ અવચૂરિનો અક્ષરશઃ અર્થ કહેવાય છે, તે આ પ્રમાણે-

(દ્રવ્યૈઃ એટલે) કંલમશાલિ તંદુલ આદિ દ્રવ્યો વડે (હતા=) ભેદાઈ છતી જે

૧ પ્રવ૦ સાર૦ વૃત્તિમાં તો આ ગાથાના જ અર્થમાં ગાથામાં કહેલા તત્તંમિ પદનો ચૂલા ઉપર તપ્યા કરતા ધી વગેરેમાં” એવો અર્થ કરીને “તેમાં બનતા દ્રવ્યને ઉત્કૃષ્ટ દ્રવ્ય અને તેને નીવિયાતું કેટલાક આચાર્યો ગણે છે, પરંતુ તે અર્થ ગીતાર્થને અનુસરતો નથી, ગીતાર્થનો અભિપ્રાય તો ચૂલા ઉપરથી ઉતારી ધી ઠંડુ થયા બાદ તેમાં જો કણિકાદિ ભેળવાય તો જ તથાવિધ પાકના (પરિપક્વ થવાના) અભાવે નીવિયાતું ગણાય. નહિતર પરિપક્વ થવાથી તો વિગઈ જ ગણાય, આ ગાથાની વ્યાખ્યા અમોએ તો આ રીતે કરી છે, તો પણ બુદ્ધિમાનોએ પોતાના જ્ઞાનને અનુસારે બીજી રીતે પણ વ્યાખ્યા કરવી” એટલું વિશેષ કહ્યું છે.

દૂધ આદિ વિગઈ તે “વિકૃતિગત” (=નીવિયાતું) એમ કહેવાય છે, અને (તેણ=) તે કારણથી તંદુલ આદિ વડે હણાયેલું તે દૂધ વગેરે દ્રવ્ય જ કહેવાય (પરંતુ વિગઈ નહિ, માટે જ નીવિના પચ્ચક્ષ્પાણવાળાઓને પણ કેટલાકને તે કોઈ રીતે પણ કલ્પે છે જ- ઇતિ પ્રવ૦ સારો૦ વૃત્તિઃ)

તથા પાકભોજનમાંથી (કઢાઈ વગેરેમાંથી) સુકુમારિકાદિ (=સુખડી વગેરે પફવાન્ન) ઉદ્ધર્યે છે તે પાછળથી ઉધ્ધૃત (=વધેલું) જે ઘી વગેરે, તેને ચૂલા ઉપરથી ઉતાર્યે છે તે અને ઠંડુ થયા બાદ જો તેમાં કણિકાદિ પ્રક્ષેપીએ-મેળવીએ, ત્યારે જ (તે કણિકાદિનું બનેલું દ્રવ્ય) નીવિયાતું થાય, વળી અન્ય આચાર્યો એને (એ કણિકાદિથી બનેલા દ્રવ્યને) ઉત્કૃષ્ટ દ્રવ્ય કહે છે, ॥૧॥ વળી આ ગાથા પાઠાન્તર પણ છે તે આ પ્રમાણે-

દવ્વહયા વિગઈગયં, વિગઈ પુણ તીઙ્ગ તં હયં દવ્વં ।

ઉદ્ધ૦

ઉક્ષિટ્ઠ૦

॥૧॥

એ ગાથાની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે-દ્રવ્યથી હણાયેલી વિગઈ નીવિયાતું થાય છે, ક્ષીરાન્નવત્ (ખીરવત્), અને તે વિગઈ વડે તે દ્રવ્ય હણાયું છતું મોદકની પેઠે વિગઈ થાય છે. વળી ત્રણ ઘણ ઉપર ઉધ્ધૃત (=વધેલા) એવા તે તપ્ત ઘીમાં જે પૂડલા વગેરે પકાવાય તે પૂડલા વગેરે નીવિયાતું ગણાય, અને અન્ય આચાર્યો તો (એ નીવિયાતાને) ઉત્કૃષ્ટ દ્રવ્ય એવું બીજું નામ કહે છે. ॥૩૭॥ (એ અવચૂરિનો અક્ષરાર્થ કહ્યો)

અવતરણ :- પૂર્વે ત્રીસ નીવિયાતાં દ્રવ્ય કહ્યાં, ત્યારબાદ ૩૬મી ગાથામાં સંસૃષ્ટ દ્રવ્ય કહ્યાં, અને હવે આ ગાથામાં ત્રીજાં સરસોત્તમ દ્રવ્ય કહેવાય છે કે જે દ્રવ્યો નીવિમાં કારણે કલ્પનીય કહ્યાં છે.

તિલસવ્કુલિ વરસોલા-ઇ રાયણંબાઙ્ગ દક્ષવાણાઙ્ગ ।

ડોલી તિલ્લાઙ્ગ ઇય, સરસુત્તમદવ્વ લેવકડા ॥૩૮॥

શબ્દાર્થ :- ગાથાર્થને અનુસારે સુગમ છે.

ગાથાર્થ :- તિલસાંકળી, વરસોલાં વગેરે, રાયણ અને આમ્ર (કેરી) વગેરે દ્રાક્ષપાન (દ્રાક્ષનું પાણી) વગેરે, ડોળિયું અને (અવિગઈ) તેલ વગેરે, એ સરસોત્તમ દ્રવ્યો અને લેપકૃત દ્રવ્યો છે. ॥૩૮॥

ભાવાર્થ :- તલ તથા ગોળનો પાયો કરી (પકાવીને) બનાવેલી હોય તે પાકી તિલસાંકળી (પરંતુ કાચી તિલસાંકળી કે જે કાચા ગોળ સાથે તલ ભેળવીને બનાવાય છે તે નહિ), તથા છેદ પાડી દોરો પરોવી હારડા રૂપે

કરેલાં કોપરાં, ખારેક, શિંગોડાં વગેરે વસ્તુઓ વરસોલાં કહેવાય, તથા (“વરસોલાઈ” એ શબ્દમાં કહેલા “આઈ” એટલે “આદિ” શબ્દથી) સાકરનાં દ્રવ્યો તે સાકર-ખાંડ-સાકરિયા ચણા, સાકરિયા કાજુ વગેરે, તેમજ અખોડા બદામ વગેરે સર્વ જાતિના મેવા વગેરે દ્રવ્યો પણ (વરસોલાઈ શબ્દથી) જાણવાં. તથા અચિત્ત કરેલાં તેમજ ખાંડ વગેરેથી મિશ્ર કરેલાં રાયણ અને કેરી વગેરે ફળો, તથા દ્રાક્ષ પાનાદિ એટલે દ્રાક્ષનું પાણી, નાળિયેરનું પાણી, તેમ જ કાકડી વગેરે ફળો (ની અંદર) નાં અચિત્ત થયેલાં (કરેલાં) પાણી, તથા ડોળીનું એટલે મહુડાનાં બીજનું તેલ તે ડોળિયું. તેમજ બીજાં એરંડિયું, કુસુંભિયું વગેરે (વિગઈમાં નહિ ગણાવેલ) તેલ એ સર્વે સરસુત્તમ અથવા ઉત્તમ દ્રવ્યમાં ગણાય છે, અને તે લેપકૃત પણ છે. (એટલે લેવાલેવેણ આગારના વિષયવાળાં દ્રવ્યો છે. (એ દ્રવ્યો નીવિના પચ્ચ૦-માં મુનિને કારણે-અપવાદે કલ્પનીય છે તે આગળની ગાથાથી દર્શાવાશે.)

અવતરણ :- પૂર્વે કહેલાં નિર્વિકૃત દ્રવ્યો સંસૃષ્ટ દ્રવ્યો અને સરસોત્તમ દ્રવ્યો નીવિના પચ્ચ૦માં કોને અને ક્યારે કલ્પે ? તે આ ગાથામાં કહેવાય છે-

વિગઈગયા સંસદ્ધા, ઉત્તમદવ્વા ય નિવ્વિગઈયંમિ ।

કારણજાયં મુત્તું, કપ્પંતિ ન ભુત્તું જં વુત્તં ॥૩૧॥

શબ્દાર્થ :-

વિગઈગયા=વિકૃતિગત, નીવિયાતાં.

નિવ્વિગઈયંમિ=નીવિમાં.

કારણજાયં=કારણ ઉત્પન્ન થયું.

હોય તેને.

મુત્તં=મૂકીને, સિવાય.

ભુત્તું=ભોગવવી, ખાવી.

જં=જે કારણથી.

વુત્તં=કહ્યું છે કે.

ગાથાર્થ :- નીવિયાતાં (જે પૂર્વે ૩૦ કહ્યાં તે) તથા (૩૬ મી ગાથામાં કહેલાં સંસૃષ્ટ દ્રવ્યો, તથા ઉત્તમ દ્રવ્યો (જે ૩૭મી ગાથામાં કહ્યાં તે) એ ત્રણ પ્રકારનાં દ્રવ્યો જો કે વિગઈ-વિકૃતિ રહિત છે, તો પણ નીવિના પચ્ચ૦માં કંઈ કારણ ઉત્પન્ન થયું હોય તો તે કારણ વર્જીને શેષ નીવિઓમાં ભોગવવાં-ખાવાં કલ્પે નહિ; અર્થાત્ તથા- પ્રકારના પ્રબળ કારણ વિના એ દ્રવ્યો નીવિમાં કલ્પે નહિ. જે કારણથી સિદ્ધાંતમાં (નિશિથ ભાષ્યમાં) કહ્યું છે કે-(એ સિદ્ધાંતની ગાથા હવે દર્શાવાય છે.)

ભાવાર્થ :- ગાથાર્થને અનુસારે સુગમ છે, પરંતુ વિશેષ એ છે કે-અહીં કારણના સંબંધમાં જાણવાનું કે જે મુનિ યોગવહન કરે છે, પરંતુ વિશેષ સામર્થ્ય ન હોય અથવા દીર્ઘ કાળ સુધી નીવિની તપશ્ચર્યા ચાલતી હોય, અથવા યાવજજીવ

વિગઈનો ત્યાગ હોય, બહુ તપસ્વી હોય, અથવા નીવિના તપ સાથે ગ્લાન મુનિ તથા ગુરુ તથા બીજા પણ સાધુઓની વૈયાવૃત્ય (કાયિક સેવા) કરનાર હોય અને તેવા મુનિઓને નીવિની તપશ્ચર્યા ચાલતી હોય, અને સર્વથા નીરસ દ્રવ્યોથી અશક્તિ પ્રાપ્ત થતાં તે વૈયાવૃત્યાદિમાં વ્યાધાત થતો હોય તો તેવા મુનિઓને ગુરુની આજ્ઞાથી નીવિમાં એ ત્રણે પ્રકારનાં દ્રવ્ય કલ્પે, પરંતુ જિહ્વાના લોભથી અર્થાત્ આહારની રસિકતાથી તો એ દ્રવ્યો નીવિયાતાં હોવા છતાં પણ નીવિમાં લેવાં કલ્પે નહિ. કારણ કે એ દ્રવ્યો જો કે વિકૃતિ રહિત કહ્યાં છે, તો પણ સુસ્વાદ રહિત તો નથી જ, (તેમજ સર્વથા વિકૃતિરહિત પણ નથી,) અને તપશ્ચર્યા તો સ્વાદિષ્ટ આહારના ત્યાગથી જ સાર્થક ગણાય વળી તપશ્ચર્યા કરવી અને સ્વાદિષ્ટ આહાર કરવો એ તપશ્ચર્યાનું ખરું લક્ષણ નથી. તપશ્ચર્યામાં ઉજમાળ થયેલો આત્મા તો સ્વાદિષ્ટ આહારના ત્યાગ સન્મુખ વર્તનારો જ હોય, કારણ કે તપસ્વીનું લક્ષ્ય જેમ બને તેમ અંતે નીરસ આહારનો પણ ત્યાગ કરવા તરફ હોય છે, તો તેવા તપમાં સ્વાદિષ્ટ આહારને અવકાશ ક્યાંથી હોય ! તથા એ વિગઈઓનાં નીવિયાતાં બનાવવા છતાં પણ વિગઈઓ સર્વથા વિકૃતિરહિત થાય છે એમ નથી, તે વાત આગળની જ ૪૦ મી ગાથામાં દર્શાવાશે.

અવતરણ :- પૂર્વે કહેલાં ૩ પ્રકારનાં દ્રવ્યો નિર્વિકૃતિક (વિકૃતિરહિત)માં ગણવા છતાં નીવિના પચ્ચ૦માં કેમ ન કલ્પે ? તેનું કારણ શ્રી નિશિથ ભાષ્યની ગાથા વડે કહે છે, તે ગાથા આ પ્રમાણે-

વિગઈં^૪ વિગઈં^૧મીઓ, વિગઈં^૬ગયં^૨ જો^૫ ડ^૭ મુંજં^૩ સાહૂ^૩ ।
વિગઈં વિગઈંસહાવા, વિગઈં વિગઈં બલા નેઈ ॥૪૦॥

શબ્દાર્થ :-

વિગઈં=વિગઈને	મુંજં=ભોગવે, આહાર કરે, ખાય.
વિગઈં=વિગઈ (=દુર્ગતિ અથવા અસંયમથી)	વિગઈં=વિગઈ
મીઓ=ભીત, ભય પામેલો	વિગઈંસહાવા=વિકૃતિના સ્વભાવ વાળી જ (હોય છે માટે તે)
વિગઈંગયં=વિકૃતિગતને, નિર્વિકૃતિને, નીવિયાતાંને	વિગઈં=વિગઈ
જો=જે	વિગઈં=દુર્ગતિમાં, વિગતિમાં
ડ=અને (અથવા છંદપૂર્તિ માટે)	બલા=બળાત્કારે
	નેઈ=લઈ જાય છે.

૧-૨ આ ગાથામાં “વિગઈ” શબ્દ ઘણી વાર આવવાથી શબ્દનો અર્થ

૨અન્વય:

વિગઈમીઓ જો સાહુ, વિગઈં ડ વિગઈગયં મુંજણ ।

(૩ તં સાહું ઈતિશેષઃ)

વિગઈં વિગઈસહાવા, વિગઈં વિગઈં બલા નેઈ ॥૪૦॥

ગાથાર્થ :- વિગતિથી (એટલે દુર્ગતિથી અથવા અસંયમથી ભય પામેલો જે સાધુ વિગઈને અને નીવિયાતાંને (તથા ઉપલક્ષણથી સંસૃષ્ટ દ્રવ્યો તથા ઉત્તમ દ્રવ્યોને પણ) ભોગવે-ખાય, (તે સાધુને) વિગઈ તેમ જ ઉપલક્ષણથી નીવિયાતાં આદિ ત્રણે પ્રકારની વસ્તુઓ પણ (અવશ્ય) વિગઈ-વિકૃતિના (ઈન્દ્રિયોને વિકાર ઉપજાવવાના સ્વભાવવાળી હોય છે, માટે તે (વિગતિ સ્વભાવવાળી) વિગઈ વિગતિમાં (એટલે દુર્ગતિમાં અથવા અસંયમમાં) બળાત્કારે લઈ જાય છે. (અર્થાત્ વિના કારણે રસના લોભથી વિગઈ વાપરનાર સાધુને તે વિગઈઓ બળાત્કારે દુર્ગતિમાં પાડે છે, અને સંયમમાર્ગથી ભ્રષ્ટ કરે છે.

ભાવાર્થ :- દૂધ, દહીં આદિ વિગઈઓ જ્યાં સુધી અન્ય દ્રવ્યો વડે ઉપહત ન થઈ હોય (=હણાઈ ન હોય) ત્યાં સુધી તો સાક્ષાત્ વિકૃતિ સ્વભાવવાળી છે. એટલું જ નહિ પરંતુ તે વિગઈઓને અન્ય દ્રવ્યો વડે તથા અગ્નિ આદિ વડે ઊપહત કરી તેનાં દૂધપાક, શિખંડ આદિ નીવિયાતાં બનાવ્યાં હોય, તો તે નીવિયાતાં જો કે વિગઈના ત્યાગવાળાને કલ્પે છે તો પણ એ ઉત્કૃષ્ટ દ્રવ્યો (=પૌષ્ટિક અને મધુર રસવાળાં) છે, માટે તે ખાનારને મનોવિકાર ઉત્પન્ન કરે છે, અને વિગઈના ત્યાગવાળા તપસ્વીઓને એ ઉત્કૃષ્ટ દ્રવ્યો ખાવાથી ઉત્કૃષ્ટ નિર્જર્જરા થતી નથી, તે કારણથી નિર્વિકૃતિક હોવા છતાં પણ એ ઉત્કૃષ્ટ દ્રવ્યો (=નીવિયાતાં વિગેરે) ખાવાં નહિ, પરંતુ જે મુનિ વિવિધ તપ કરવાથી દુર્બળ-અશક્ત થયા હોય અને વિગઈનો સર્વથા ત્યાગ કરવાથી ઉત્તમ અનુષ્ઠાન તથા સ્વાધ્યાય-અધ્યયન વગેરે ન કરી શકે તેમ હોય તો તેવા મુનિને વિગઈના ત્યાગમાં તે નીવિયાતાં આદિ ઉત્કૃષ્ટ દ્રવ્યો ગુરુની આજ્ઞા હોય તો કલ્પે છે, તેમાં કોઈ દોષ લાગતો નથી. પરંતુ ઘણી કર્મનિર્જરા પ્રાપ્ત થાય છે. એ પ્રમાણે

તથા ગાથાનો અર્થ પણ શબ્દના ક્રમપૂર્વક સમજવામાં ગૂંચવણ ન પડે તે કારણથી આ ગાથાનો સંપૂર્ણ શબ્દાર્થ અને અન્વય પણ લખ્યો છે.

૩ અર્થ કરતી વખતે તં સાહું એ બે પદ અહીં અધ્યાહારથી ગ્રહણ કરવાં.

સાધુને નીવિયાતાં પણ 'વિના કારણે અને ગુરુની આજ્ઞા વિના ખાવાં કલ્પે નહિ. (પ્રવ૦ સાર૦ વૃ૦ ભાવાર્થઃ)

અવતરણ :- ૨૯ મી ગાથામાં ૬ ભક્ષ્ય વિગઈ અને ૪ અભક્ષ્ય વિગઈ અને તેના ઉત્તરભેદ નામવિના સંખ્યામાત્રથી દર્શાવીને ત્યારબાદ ૩૦ થી ૪૦ ગાથા સુધીમાં ૬ ભક્ષ્ય વિગઈનું સ્વરૂપ તેના ૩૦ નીવિયાતાં આદિ સહિત સવિસ્તરપણે દર્શાવ્યું, તેથી હવે બાકી રહેલી ૪ અભક્ષ્ય વિગઈનું સ્વરૂપ (તેના નામ અને તેના ઉત્તરભેદ સહિત) આ ગાથામાં દર્શાવાય છે-

**કુત્તિય-મચ્છિય-ભામર, મહું તિહા કટ્ટુ પિટ્ટુ મજ્જ દુહા ।
જલ-થલ-ખગમંસ તિહા, ઘયવ્વ મક્ખણ ચડ અભક્ખા ॥૪૧॥**

૧ વિના કારણે વિગઈઓનો (=નીવિયાતાં વગેરેનો) ઉપભોગ ન કરવા માટે સિદ્ધાંતોમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે તે ગાથાઓનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે-

“પરંતુ અહીં વિશેષ એ છે કે-નીવિયાતાંનો ઉપયોગ પણ કારણની અપેક્ષાવાળો છે, ‘અને ઉત્કૃષ્ટ દ્રવ્યનો ઉપભોગ તો વિશેષથી ન કરવા યોગ્ય જાણવો ॥૧॥ નીવિયાતાંને પ્રાપ્ત થયેલી વિગઈનો પરિભોગઅસાધુને યુક્ત છે, પરંતુ ઈન્દ્રિયનો વિજય કરનાર સાધુને વિગઈના ત્યાગવાળા આહારને વિષે તે વિગઈનો (નીવિયાતાં વગેરેનો) પરિભોગ યુક્ત નથી ॥૨॥ વળી જે સાધુ વિગઈઓનો ત્યાગ કરીને સ્નિગ્ધ અને મધુર રસવાળાં ઉત્કૃષ્ટ દ્રવ્યો (=નીવિયાતાં વગેરે) ખાય, તે તપનું કર્મનિર્જરારૂપ ફળ અતિ તુચ્છ જાણવું. ॥૩॥ સંયમધર્મમાં મંદ એવા કેટલાયે (ઘણાં) સાધુઓ દેખાય છે કે જેઓએ જે (આહારાદિ સંબંધિ) પચ્ચક્રખાણ કર્યું છે, તે પચ્ચ૦ માં કારણે સેવવા યોગ્ય તે વસ્તુને વિના કારણે સેવતા હોય છે ॥૪॥ તલના મોદક, તિલવટી, વરસોલાં, નાળિયેરના (કોપરાના) કકડા વગેરે, ઘણું ઘોલ, ખીર, ધૂતપૂપ (પૂરીઓ) અને શાક વગેરે ॥૫॥ ઘીમાં તળેલા માંડા વગેરે, દહીં દૂધના કરંબ વગેરે, તથા કુલેર, અને ચૂરમાં વગેરે (એ નીવિયાતાં ઉત્કૃષ્ટ દ્રવ્યો) ને કેટલાયે સાધુઓ વિના કારણે ભોગવે છે (ખાય છે), ॥૬॥ માટે યથોક્ત વિધિમાર્ગ પ્રમાણે ચાલનારા અને આગમની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તનારા તથા જરા, જન્મ અને મરણ વડે ભયંકર એવા આ ભવસમુદ્રથી ઉદ્દેગ પામેલ ચિત્તવાળા સાધુઓને તે (અસાધુઓનું આચરણ) પ્રમાણ નથી. ॥૭॥ જે કારણથી ઘણા દુઃખ રૂપી દાવાનળ અગ્નિથી તપેલા એવા જીવોને આ સંસારરૂપી અટવીમાં શ્રી જિનેશ્વરની આજ્ઞા સિવાય બીજો કોઈ પ્રતિકાર-ઉપાય નથી ॥૮॥ વિગઈ (તિ) પરિણતિ ધર્મવાળો મોહ જેને ઉદય પામે છે, તેને તે મોહ ઉદય પામે છતે મનને વશ કરવામાં સારા ઉદ્યમવાળો સાધુ હોય તો તે પણ અકાર્યમાં કેમ ન પ્રવર્તે ! ॥૯॥- ઈત્યાદિ પ્રવ૦ સાર૦ માં ઉદ્દ્યુત ભાવાર્થ.

શબ્દાર્થ :-

કુત્તિય=કૌતિક, કુંતીનું બગતરાનું	મજ્જ=મધ, મદિરા, દારૂ
મચ્છિય=માક્ષિક, માખીઓનું	જલ=જલચરનું
ભામર=ભ્રમર, ભમરીઓનું	થલ=સ્થલચરનું
કટ્ટુ=કાજની, વનસ્પતિની	ખગ=પક્ષીનું
પિટ્ટુ=પિષ્ટ, લોટની	મંસ=માંસ
	ઘયવ્વ=ધીની પેઠે

ગાથાર્થ :- 'કુંતિયાનું મધ, માખીઓનું મધ, અને ભમરીઓનું મધ એમ મધ ૩ પ્રકારનું છે. તથા કાજ (વનસ્પતિની) મદિરા અને પિષ્ટ (લોટની) મદિરા એમ મદિરા બે પ્રકારની છે, તથા જલચરનું માંસ, સ્થલચરનું માંસ અને ખેચરનું માંસ એમ માંસ ૩ પ્રકારનું છે, ધીની પેઠે માખણ ચાર પ્રકારનું છે, એ પ્રમાણે ૪ અભક્ષ્ય વિગઈ જાણવી. ॥૪૧॥

ભાવાર્થ :- ત્રણ પ્રકારનું મધ જે ગાથામાં કહ્યું છે તે પ્રસિદ્ધ છે, તથા બે પ્રકારની મદિરામાં જે કાજની મદિરા કહી છે તે કાષ્ઠ એટલે વનસ્પતિના અવયવ (સ્કંધ-પુષ્પ-તથા ફળ વગેરે) જાણવા. તે અવયવોને અત્યંત કોહોવરાવીને જે ઉન્માદક આસવ-સત્ત્વ ખેંચવામાં આવે છે તે મદિરા છે. ત્યાં શેલડી વગેરેની મદિરા તે સ્કંધની, મહુડા વગેરેની મદિરા તે પુષ્પની અને દ્રાક્ષ વગેરેની મદિરા તે ફળની મદિરા કહેવાય, એ રીતે બીજાં અંગોની પણ કાષ્ઠ મદિરા યથાસંભવ જાણવી. તથા જુવાર વગેરેના પિષ્ટ એટલે લોટને કોહોવરાવીને જે માદક સત્ત્વ ખેંચવામાં આવે છે તે પિષ્ટ મદિરા જાણવી.

તથા મત્સ્ય, કાચબા વગેરે જળચર જીવોનું માંસ તે જલચર માંસ, મનુષ્ય, ગાય, ભેંસ વગેરે સ્થલચર જીવોનું માંસ તે સ્થલચર માંસ, અને ચકલી, મુરઘાં વગેરે પક્ષીઓનું માંસ તે ખેચર માંસ કહેવાય. અથવા શાસ્ત્રમાં રુધિર-ચરબી-અને ચર્મ (ચામડી) એ રીતે પણ ત્રણ પ્રકારનું માંસ કહ્યું છે.

તથા ધીની પેઠે માખણ પણ ઊંટડીના માખણ વિના ચાર પ્રકારનું છે કેમકે ઊંટડીના દૂધનું દહીં નથી બનતું, તેથી તેનું ધી પણ બનતું નથી. અહીં માખણ તે છાશથી જુદું પાડેલું હોય તો અભક્ષ્ય થાય છે.

॥ ૪ મહાવિગઈનું અભક્ષ્યપણું ॥

એ ચાર વિગઈઓ ઈન્દ્રિયોને તથા મનને પણ વિકાર ઉપજાવનારી હોવાથી મહા વિગઈ કહેવાય છે. તેમજ એમાં ઘણા સ્થાવર અને ત્રસ જંતુઓની ઉત્પત્તિ

૧. કુંતિયાં અથવા કુંતાં તે જંગલમાં ઉત્પન્ન થનારા કુદ્ર-નાના જંતુઓ છે.

થાય છે. જેથી શ્રાવક તથા સાધુને ભક્ષણ કરવા યોગ્ય ન હોવાથી એ ચારે અભક્ષ્ય વિગઈ કહેવાય છે. કહ્યું છે કે-

**આમાસુ ય પક્કાસુ ય, વિપચ્ચમાણાસુ મંસપેસીસુ ।
સયયં ચિય ઉવવાઓ, ભણિઓ અ નિગોયજીવાણં ॥૧॥**

અર્થ :- કાચી માંસપેશીઓમાં (=કાચા માંસમાં), પાકા (=રંધેલા) માંસમાં તેમજ અગ્નિ ઉપર પકાતા (રંધાતા) માંસમાં એ ત્રણે અવસ્થામાં નિશ્ચય નિગોદ જીવોનો (અનન્ત બાદર સાધારણ વનસ્પતિ જીવોનો ઉપપાત-ઉત્પત્તિ નિરન્તર (પ્રતિસમય) કહેલ છે. ॥૧॥ એ પ્રમાણે માંસમાં જ્યારે અનન્ત નિગોદ જીવોની ઉત્પત્તિ પણ થાય છે, તો દ્વીન્દ્રિયાદિ અસંખ્ય ત્રણ જીવોની ઉત્પત્તિ તો સહેજે હોયજ. વળી માંસમાં બીજા અભક્ષ્યોની માફક અન્તર્મુહૂર્ત બાદ જીવોત્પત્તિ થાય છે એમ નથી, પરંતુ જીવથી જુદું પડ્યા બાદ તુરત જ જીવોત્પત્તિ થાય છે. કહ્યું છે કે-

મજ્જે મહુમ્મિ મંસંમિ, નવણીયમ્મિ ચઉત્થણ ।

ઉપ્પજ્જંતિ અણંતા, તવ્વન્ના તત્થ જંતુણો ॥૧॥

અર્થ :- મદિરામાં, મદ્યમાં, માંસમાં અને ચોથા માખણમાં એ ચારમાં સરખા (મદિરા વગેરેના વર્ણના સરખા) વર્ણવાળા અનન્ત (¹અનેક) જંતુઓ (ત્રસ² જીવો) ઉત્પન્ન થાય છે ॥૨॥ એ કારણથી ચારે મહાવિગઈઓ અભક્ષ્ય છે.

અવતરણ :- હવે આ ગાથામાં બે ભાંગા (પ્રત્યાઠ લેવાના બે પ્રકાર)નું ૭ મું દ્વાર કહેવાય છે.

^૧મણ-^૨વયણ-^૩કાય-^૪મણવય-^૫મણતણુ-^૬વયતણુ-^૭તિજોગિ સગસત્ત ।

^૧કર-^૨કારણુ-^૩મઙ્ગ-^૪દુતિજુઙ્ગ, ^૭તિકાલિસીયાલ ભંગસયં ॥૪૨॥

શબ્દાર્થ :-

તિજોગિ=ત્રિસંયોગી ભંગ ૧

સગ=સાત સત્ત=સાત

(સગસત્ત=સાત સપ્તક)

કર=કરવું.

કાર=કરાવવું

અણુમઙ્ગ=અનુમતિ

૧-૨ અહીં “અનન્ત” શબ્દનો અર્થ અનન્ત નહિ પરંતુ અનેક છે, જેથી માંસમાં અનન્ત નિગોદ જીવોની તથા અસંખ્ય ત્રસ જીવોની ઉત્પત્તિ, અને શેષ ત્રણમાં અસંખ્ય ત્રસ જીવોની ઉત્પત્તિ હોય છે એમ જાણવું, અથવા એ ગાથા કેવળ ત્રસ જીવોની ઉત્પત્તિને અંગે પણ ગણી શકાય, તેથી અનન્ત એટલે અનેક એટલે અસંખ્ય ત્રસ જીવોની ઉત્પત્તિ એ ચારેમાં થાય છે. એવો અર્થ જાણવો.

દુ(જુડ)=દ્વિયોગી

તિજુડ=ત્રિયોગી ભંગ ૧

તિકાલિ=ત્રણે કાળના ગણતાં

સીયાલ=સુડતાલીસ (૪૭)

ભંગ=ભાંગા-પ્રકાર

સય=સો (૧૦૦)

ગાથાર્થ :- મન-વચન-કાયા-મનવચન-મનકાયા-વચનકાયા-અને (ત્રિસંયોગી એટલે) મન,વચન,કાયા એ સાતભાંગા ત્રણ યોગના છે, તેને કરવું-કરાવવું-અનુમોદવું (તથા દ્વિસંયોગી તે) કરવું કરાવવું-કરવું અનુમોદવું-અને કરાવવું અનુમોદવું-તથા (ત્રિસંયોગી ૧ ભાંગો એટલે) કરવું-કરાવવું-અનુમોદવું એ સાત ભાંગા ત્રણ કરણના થાય (તે સાથે ગણતાં-ગુણતાં સાત સપ્તકના ૪૯ ભાંગા થાય અને) તેને ત્રણ કાળ સાથે ગુણતાં ૧૪૭ ભાંગા થાય ॥૪૨॥

ભાવાર્થ :- અહીં પચ્ચક્ષ્ણાણ લેનાર જુદી જુદી રીતે ૪૯ પ્રકારે અથવા ૧૪૭ પ્રકારે એમ બન્ને રીતે લઈ શકે છે, તે ભાંગા ત્રણ યોગ, ત્રણ કરણ અને ત્રણ કાળના સંબંધથી જુદી જુદી રીતે થાય છે તે આ પ્રમાણે-

ભંગગણિતની રીતિ પ્રમાણે-ત્રણ યોગના અયોગી ભાંગા ૩, દ્વિયોગી ભાંગા ૩ અને ત્રિયોગી ભાંગો ૧ થાય છે, એ પ્રમાણે ત્રણ યોગના ૭ ભાંગા થાય છે, તથા ત્રણ કરણના પણ અયોગી ભાંગા ૩, દ્વિયોગી ૩ અને ત્રિયોગી ૧ ભાંગો મળી ૭ ભાંગા થાય છે. સાત સપ્તકના ૪૯ ભાંગા થાય. અને તેને ત્રણ કાળ સાથે ગુણતાં (૪૯x૩=) ૧૪૭ ભાંગા થાય છે, જેથી એક જ પચ્ચક્ષ્ણાણ લેનાર ૪૯ જણ અથવા ૧૪૭ જણ હોય તો તે દરેકને જુદી જુદી રીતે આપી શકાય છે. અહીં યોગના તથા કરણના ૭-૭ ભાંગા આ પ્રમાણે-

ત્રણ યોગના ૭ ભાંગા*

૧ મનથી	} અસંયોગી ૩
૨ વચનથી	
૩ કાયાથી	

૪ મન-વચનથી	} દ્વિસંયોગી ૩
૫ મન-કાયાથી	
૬ વચન-કાયાથી	

૭ મં ૧૦ કાયાથી
(એ ત્રિસંયોગી ૧)

ત્રણ કરણના સાત ભાંગા*

૧ કરવું	} અસંયોગી ૩
૨ કરાવવું	
૩ અનુમોદવું	

૪ કરવું-કરાવવું	} દ્વિસંયોગી-૩
૫ કરવું-અનુમો	
૬ કરાવવું-અનુમો	

૭ કરવું-કરાવું અનુમો
(એ ત્રિસંયોગી ૧)

*આ સપ્તકને પરસ્પર ગણતાં જે ૪૯ ભાંગા થાય તેનો ક્રમ આ પ્રમાણે-

(ફુટનોટ ચાલુ)

(પહેલું સપ્તક)

- ૧ મનથી કરું નહિ.
- ૨ વચનથી કરું નહિ.
- ૩ કાયાથી કરું નહિ.
- ૪ મં ૧૦ થી કરું નહિ.
- ૫ મં ૧૦ થી કરું નહિ.
- ૬ ૧૦ ૧૦ થી કરું નહિ.
- ૭ મં ૧૦ ૧૦ થી કરું નહિ.

(ત્રીજું સપ્તક)

- ૧ મનથી અનુમોદું નહિ.
- ૨ વચનથી અનુમોદું નહિ.
- ૩ કાયાથી અનુમોદું નહિ.
- ૪ મં ૧૦ થી અનુમોદું નહિ.
- ૫ મં ૧૦ થી અનુમોદું નહિ.
- ૬ ૧૦ ૧૦ થી અનુમોદું નહિ.
- ૭ મં ૧૦ ૧૦ થી અનુમોદું નહિ.

(પાંચમું સપ્તક)

- ૧ મનથી કરું નહિ અનુમોદું નહિ.
- ૨ વચનથી કરું નહિ અનુમોદું નહિ.
- ૩ કાયાથી કરું નહિ અનુમોદું નહિ.
- ૪ મં ૧૦ થી કરું નહિ અનુમોદું નહિ.
- ૫ મં ૧૦ થી કરું નહિ અનુમોદું નહિ.
- ૬ ૧૦ ૧૦ થી કરું નહિ અનુમોદું નહિ.
- ૭ મં ૧૦ ૧૦ થી કરું નહિ અનુમોદું નહિ.

(સાતમું સપ્તક)

- ૧ મનથી કરું નહિ કરાં નહિ અનું નહિ.
- ૨ વચનથી કરું નહિ કરાં નહિ અનું નહિ.
- ૩ કાયાથી કરું નહિ કરાં નહિ અનું નહિ.
- ૪ મં ૧૦ થી કરું નહિ કરાં નહિ અનું નહિ.
- ૫ મં ૧૦ થી કરું નહિ કરાં નહિ અનું નહિ.
- ૬ ૧૦ ૧૦ થી કરું નહિ કરાં નહિ અનું નહિ.
- ૭ મં ૧૦ ૧૦ થી કરું નહિ કરાં નહિ અનું નહિ.

(બીજું સપ્તક)

- ૧ મનથી કરાવું નહિ.
- ૨ વચનથી કરાવું નહિ.
- ૩ કાયાથી કરાવું નહિ.
- ૪ મં ૧૦ થી કરાવું નહિ.
- ૫ મં ૧૦ થી કરાવું નહિ.
- ૬ ૧૦ ૧૦ થી કરાવું નહિ.
- ૭ મં ૧૦ ૧૦ થી કરાવું નહિ.

(ચોથું સપ્તક)

- ૧ મનથી કરું નહિ કરાવું નહિ.
- ૨ વચનથી કરું નહિ કરાવું નહિ.
- ૩ કાયાથી કરું નહિ કરાવું નહિ.
- ૪ મં ૧૦ થી કરું નહિ કરાવું નહિ.
- ૫ મં ૧૦ થી કરું નહિ કરાવું નહિ.
- ૬ ૧૦ ૧૦ થી કરું નહિ કરાવું નહિ.
- ૭ મં ૧૦ ૧૦ થી કરું નહિ કરાવું નહિ.

(છટ્ઠું સપ્તક)

- ૧ મનથી કરાવું નહિ અનુમોદું નહિ.
- ૨ વચનથી કરાવું નહિ અનુમોદું નહિ.
- ૩ કાયાથી કરાવું નહિ અનુમોદું નહિ.
- ૪ મં ૧૦ થી કરાવું નહિ અનુમોદું નહિ.
- ૫ મં ૧૦ થી કરાવું નહિ અનુમોદું નહિ.
- ૬ ૧૦ ૧૦ થી કરાવું નહિ અનુમોદું નહિ.
- ૭ મં ૧૦ ૧૦ થી કરાવું નહિ અનુમોદું નહિ.

એ પ્રમાણે ૭ સપ્તકના

ક્રમથી ૪૯ ભાંગા

જાણવા અને તેને ત્રણ કાળથી

ગુણતાં ૧૪૭ ભાંગા જાણવા

(પાછળ ફુટનોટ ચાલુ)

અવતરણ :- પૂર્વે દર્શાવેલ પ્રત્યાખ્યાનો કેવી રીતે પાલન કરવાં ? અને પ્રત્યાખ્યાન લેવાનાં બીજા ચાર પ્રકાર તે આ ગાથામાં દર્શાવાય છે-

एयं च उत्तकाले सयं च, मण वय तणूहिं पालणियं ।

जाणग जाणगपासत्ति भंगचउगे तिसु अणुन्ना ॥४३॥

શબ્દાર્થ :-

एयं=એ(પૌરુષી આદિપ્રત્યાઠ)
 उत्तकाले=કહેલા કાળે. सयं=પોતે.
 जाणग=પચ્ચઠ નો જાણકાર
 (अ)जाणग=પચ્ચઠનો અજાણ

पास=પાસે
 त्ति=ઈતિ, એ પ્રમાણે
 तिसु=ત્રણ ભાંગામાં
 अणुन्ना=અનુજ્ઞા, આજ્ઞા

ગાથાર્થ :- એ (પૌરુષી આદિ) પ્રત્યાખ્યાનોને તેના કહેલા (એક પ્રહર ઈત્યાદિ) કાળ સુધી પોતે મન, વચન અને કાયા વડે પરિપાલન કરવાં (પરંતુ ભાંગવાં નહિ), તથા પ્રત્યાઠ ના જાણ અને અજાણ પાસે પ્રત્યાઠ લેવા-આપવાના ચાર ભાંગામાં ત્રણ ભાંગાને વિષે પચ્ચઠ કરવાની આજ્ઞા છે (અને ચોથો ભાંગો અશુદ્ધ છે.) ॥૪૩॥

ભાવાર્થ :- પૌરુષી આદિ પ્રત્યાખ્યાનોના જે જે કાળ કહ્યા છે, તેટલા કાળ સુધી તે પચ્ચઠનું પરમ આદરપૂર્વક રક્ષણ કરવું, પરંતુ કોઈપણ જાતના સાંસારિક સ્વાર્થ-લાભને ખાતર તેનો કાળ પૂર્ણ થયા પહેલાં ભોજન ઈત્યાદિ કરવું નહિ, કારણ કે સંસાર વ્યવહારમાં પણ લીધેલી પ્રતિજ્ઞા અનેક લાભ ગુમાવીને પણ પાળનાર હોય તે જ અતિ વ્યવહારકુશળ કહેવાય છે, અને પર્યન્તે તેને જ મહાન્

પ્રશ્ન :- પ્રત્યાખ્યાન એ ભવિષ્યકાળ (માં કરવા યોગ્ય અનુચિત આચરણનો ત્યાગ કરવા)ના વિષયવાળું છે, તો તેને ત્રણે કાળના વિષયવાળું ગણીને ૧૪૭ ભાંગા ગણ્યા તે કેમ બને ? વળી ભૂતકાળમાં થઈ ગયેલા અનુચિત આચરણનો ત્યાગ પ્રત્યાઠ કરતી વખતે કેવી રીતે હોય ?

ઉત્તર :- ભૂતકાળમાં જે અનુચિત આચરણ થઈ ગયું તેની નિંદા અને ગર્હા કરૂં છું, વર્તમાન કાળમાં જે અનુચિત આચાર હું સેવી રહ્યો છું તેને સંવરૂં છું (રોકું છું), અને ભવિષ્ય કાળમાં હવેથી તેવું આચરણ નહિ કરૂં એ પ્રમાણે પ્રત્યાખ્યાનમાં ભૂતકાળની નિંદા, વર્તમાનનો સંવર અને ભવિષ્યનું પ્રત્યાખ્યાન એ રીતે (ત્રણ કાળના) ત્રણ વિષયવાળું પ્રત્યાખ્યાન છે. કહ્યું છે કે- અતીતસ્ય નિંદયા, સાંપ્રતિકસ્ય સંવરણેન અનાગતસ્ય પ્રત્યાખ્યાનેન (ઈતિ અવચૂરિઃ)

લાભ થાય છે, તો મોક્ષમાર્ગ જેવા લાભને અર્થે કરેલી આત્મધર્મને પ્રગટ કરનારી પ્રતિજ્ઞાનો સાંસારિક તુચ્છ લાભોની ખાતર ભંગ કેમ કરાય ?

વળી એ પ્રત્યાખ્યાનની જાણ-અજાણ સંબંધી ચતુર્ભંગી આ પ્રમાણે છે:-

૧ પચ્ચં કરનાર જાણ, અને કરાવનાર જાણ	}	શુદ્ધ
૨ પચ્ચં કરનાર જાણ, અને કરાવનાર અજાણ		
૩ પચ્ચં કરનાર અજાણ, અને કરાવનાર જાણ		
૪ પચ્ચં કરનાર અજાણ, અને કરાવનાર અજાણ		- અશુદ્ધ

એ પ્રમાણે ચાર ભાંગામાં પહેલા ત્રણ ભાંગા શુદ્ધ છે, કારણ કે પ્રત્યાંના આગાર-કાળ વગેરે સ્વરૂપના જ્ઞાતા પચ્ચં કરનાર અને કરાવનાર બન્ને જણ હોય તો તે પરમ શુદ્ધ છે, પરંતુ ગુરુ કદાચ અલ્પ ક્ષયોપશમવાળા અથવા વયમાં લઘુ હોવાથી પચ્ચંનું સ્વરૂપ ન જાણતા હોય તો પણ શ્રદ્ધાળુ શ્રાવક અથવા શિષ્ય ગુરુના બહુમાન માટે તેમ જ ગુરુસાક્ષી-એ જ પચ્ચં કરવું જોઈએ એવો શાસ્ત્રવિધિ સાચવવાને અર્થે તે અજાણ ગુરુ પાસે પ્રત્યાં ઉચ્ચરે તો પણ પોતે જાણકાર હોવાથી લીધેલા પ્રત્યાંનું યથાર્થ પાલન કરી શકે છે માટે બીજો ભંગ પણ શુદ્ધ છે, તેમજ પચ્ચં કરનાર અજાણ હોય પરંતુ કરાવનાર ગુરુ જો જાણ હોય તો તેને પચ્ચંનું સ્વરૂપ સમજાવીને પછી પચ્ચં આપે, અને તેથી તે પચ્ચંનું યથાર્થ પાલન થાય છે, માટે ત્રીજો ભંગ પણ શુદ્ધ છે, પરંતુ ચોથા ભાંગામાં તો બન્ને જણ અજાણ હોવાથી પચ્ચંનું સ્વરૂપ પણ સમજાય નહિ અને યથાર્થ પાલન પણ થાય નહિ માટે તે ચોથો ભંગ તો સ્પષ્ટ રીતે અશુદ્ધ જ છે. એ પ્રમાણે આ ચતુર્ભંગીનું સ્વરૂપ સમજીને પચ્ચં કરનારે પોતે પચ્ચંનું સ્વરૂપ સમજવું અથવા તો ગુરુની પાસે સમજીને પચ્ચં કરવું.

અવતરણ :- કરેલું પચ્ચક્ષાણ જે છ રીતે વિશેષ શુદ્ધ થાય છે. તે ૬ પ્રકારની શુદ્ધિનું ૮ મું દ્વાર આ ગાથામાં કહેવાય છે-

**ફાસિય પાલિય સોહિય, તીરિય કિટ્ટિય આરાહિય છ સુદ્ધં ।
પચ્ચક્ષાણં ફાસિય, વિહિણોચિયકાલિ જં પત્તં ॥૪૪॥**

૧ એ અર્થ ઉપરથી ‘પચ્ચં નું સ્વરૂપ સંપૂર્ણ સમજાય તો જ પચ્ચં કરવું, નહિતર કરવું જ નહિ.’ એમ કહેનારા પ્રત્યાં ધર્મના નિષેધક અને વિરાધક જાણવા.

શબ્દાર્થ :-

ફાસિય=સ્પર્શિત

પાલિય=પાલિત

સોહિય=શોધિત

તીરિય=તીરિત

કિટ્ટિય=કીર્તિત

આરાહિય=આરાધિત

વિહિણા=વિધિ વડે

ઉચ્ચયકાલિ=ઉચિતકાળે

પત્તં=પ્રાપ્ત થયું, લીધું

ગાથાર્થ :- સ્પર્શિત-પાલિત-શોધિત-તીરિત-કીર્તિત અને આરાધિત (એ છ પ્રકારની) શુદ્ધિ છે. ત્યાં વિધિપૂર્વક ઉચિતકાળે (દિવસ ઊગ્યા પહેલાં) જે પચ્ય૦ પ્રાપ્ત કર્યું હોય (લીધું હોય) તે સ્પર્શિત પચ્ચ૦ કહેવાય. ॥૪૪॥

ભાવાર્થ :- ગાથાર્થવત્ સુગમ છે. વિશેષ એ જ કે-પ્રત્યાઠના સ્વરૂપને સમજનાર સાધુ અથવા શ્રાવક સૂર્ય ઊગ્યા પહેલાં જ પોતે એકલો અથવા ચૈત્ય સમક્ષ અથવા સ્થાપનાચાર્ય કે ગુરુ સમક્ષ પચ્યક્રખાણ ઉચ્ચરીને ત્યારબાદ પ્રત્યાઠનો કાળ પૂર્ણ થવા પહેલાં ગુરુને વંદન કરી ગુરુ પાસે રાગ-દ્વેષ અને નિયાણા રહિત પચ્ય૦ ગ્રહણ કરે, તે વખતે ગુરુની સાથે પોતે પણ અતિમંદ સ્વરે પચ્ય૦ ના આલાપકના અક્ષરો બોલે, એ રીતે લીધેલું પચ્ય૦ સ્પર્શિત પચ્ય૦ કહેવાય.

અવતરણ :- પચ્ય૦ની ૬ શુદ્ધિમાંની પહેલી શુદ્ધિનો અર્થ પૂર્વ ગાથામાં કહીને હવે આ ગાથામાં બીજી, ત્રીજી, ચોથી અને પાંચમી શુદ્ધિનો અર્થ કહે છે-

**પાલિય પુણપુણ સરિયં, સોહિય ગુસ્દત્તસેસભોયણઓ ।
તીરિય સમહિય કાલા, કિટ્ટિય ભોયણસમયસરણા ॥૪૫॥**

શબ્દાર્થ :-

પુણપુણ=વારંવાર

સરિયં=સંભાર્યું હોય

સમહિય=કંઈક અધિક

કાલા=(પચ્ય૦ના) કાળથી

સરણા=સ્મરણથી, સંભારવાથી

ગાથાર્થ :- કરેલા પચ્યક્રખાણને વારંવાર સંભાર્યું હોય તો તે પાલિત (રક્ષિત) પચ્ય૦ કહેવાય, તથા ગુરુને આપતાં જે શેષ વધ્યું હોય તે ભોજન કરવાથી પચ્ય૦ શોધિત અથવા શોભિત (શોધ્યું-શુદ્ધ કર્યું અથવા શોભાવ્યું) કહેવાય તથા (પચ્ય૦નો જે

કાળ કહ્યો છે તે કાળથી પણ) અધિક કાળ કરવાથી^૧ (=મોડું પચ્ચં પારવાથી) તીરતિ (તીર્યું) પચ્ચં કહેવાય, અને કરેલું પચ્ચં ભોજન સમયે પુનઃ સંભારવાથી^૨ કીર્તિત (કીર્ત્યું) પચ્ચં કહેવાય.

ભાવાર્થ :- ગાથાર્થવત્ સુગમ છે.

અવતરણ :- આ ગાથામાં છઠ્ઠી શુદ્ધિનો અર્થ તેમજ બીજી રીતે પણ ૬ શુદ્ધિ છે તે દર્શાવે છે-

इय पडियरियं आरा-हियं तु अहवा छ सुद्धि सदहणा ।
जाणण विणयणुभासण, अणुपालण भावसुद्धित्ति ॥४६॥

શબ્દાર્થ :-

इय=એ રીતે

अहवा=અથવા, બીજી રીતે

पडियरियं=પ્રતિચરિત, આચરેલું

ગાથાર્થ :- એ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત રીતિએ આચરેલું-આદરેલું (=સંપૂર્ણ કરેલું) પચ્ચક્ષ્માણ તે આરાધિત (આરાધેલું) પચ્ચં કહેવાય. અથવા બીજી રીતે પણ ૬ પ્રકારની શુદ્ધિ છે તે આ પ્રમાણે, શ્રદ્ધાશુદ્ધિ-જ્ઞાણશુદ્ધિ (=જ્ઞાનશુદ્ધિ)-વિનયશુદ્ધિ-અનુભાષણશુદ્ધિ-અનુપાલનશુદ્ધિ અને ભાવશુદ્ધિ એ ૬ શુદ્ધિ છે.

ભાવાર્થ :- આ પ્રત્યાં ભાષ્યમાં પ્રત્યાં નો જે સર્વ વિધિ કહ્યો તે વિધિ પ્રમાણે અથવા પૂર્વે કહેલી પાંચ શુદ્ધિ પ્રમાણે જે પચ્ચક્ષ્માણ આચર્યું હોય એટલે સંપૂર્ણ કર્યું હોય તે આરાધિત પચ્ચં કહેવાય. તથા બીજી રીતે પણ ૬ શુદ્ધિ કહી છે તેનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે-

૧ શ્રદ્ધાશુદ્ધિ- સિદ્ધાંતમાં સાધુ સંબંધી અથવા શ્રાવક સંબંધી પ્રત્યાખ્યાન જે રીતે^૩

૧ પચ્ચં નો કાળ પૂર્ણ થયો હોય તો પણ તે ઉપરાંત કંઈક અધિક કાળ વીત્યા બાદ ભોજન કરવું તે.

૨ ભોજન કરવા બેસતી વખતે “મારે અમુક પચ્ચં હતું તે પૂર્ણ થયું, માટે હવે હું ભોજન કરીશ” એવા ઉચ્ચાર કરવાથી કીર્તિત કહેવાય (અવચૂરિ:).

૩. અહીં “રીતિ” તે મુનિને પંચમહાવ્રતરૂપ મૂળગુણ પચ્ચક્ષ્માણ અને પિંડવિશુદ્ધિ આદિ ઉત્તરગુણ પચ્ચક્ષ્માણ, અને શ્રાવકને પંચ અણુવ્રતરૂપ મૂળગુણ પ્રત્યાખ્યાન અને દિશિપરિમાણ આદિ ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાન અને તે સર્વનો ઉચ્ચારવિધિ જાણવો.

જે અવસ્થામાં^૧ અને જે કાળમાં^૨ કરવાનું કહ્યું છે તે રીતે તે અવસ્થામાં અને તે કાળે જ તે પ્રત્યાઠ કરવું યોગ્ય છે, એવી જે શ્રદ્ધા રાખવી તે.

૨ જ્ઞાનશુદ્ધિ - અમુક પચ્ચઠ અમુક અવસ્થામાં અમુક કાળે અમુક રીતે કરવું યોગ્ય છે અને અમુક રીતે કરવું અયોગ્ય છે એવા પ્રકારનું જે જ્ઞાન તે.

૩ વિનયશુદ્ધિ- ગુરુને વંદન કરવા પૂર્વક જે પચ્ચઠ કરવું તે.

૪ અણુભાષણશુદ્ધિ- ગુરુ પચ્ચઠ ઉચ્ચરાવે તે વખતે મંદ સ્વરે પોતે પણ પચ્ચઠનો આલાપક ગુરુ સાથે બોલવો-ઉચ્ચરવો તે. (અથવા ગુરુ પચ્ચક્ષમાઈ કહે ત્યારે પચ્ચક્ષમામિ અને વોસિરઈ કહે ત્યારે વોસિરામિ કહેવું તે.

૫ અનુપાલનશુદ્ધિ- વિષમ સંકટ પ્રાપ્ત થતાં પણ પચ્ચઠ ભાંગવું નહિ પરંતુ સમ્યક્ પ્રકારે પાલન કરવું તે.

૬ ભાવશુદ્ધિ- આ લોકમાં ચક્રવર્તી આદિના સુખની ઈચ્છા તથા પરલોકમાં ઈન્દ્રાદિકના સુખની અભિલાષા રહિત (=એટલે નિયાણા રહિત) તેમજ બીજા કોઈપણ પ્રકારના ઁરાગદ્વેષ રહિત થઈ પચ્ચઠ પૂર્ણ કરવું તે.

૧ “અવસ્થા” તે સાધુને અંગે જિનકલ્પ-સ્થવિરકલ્પ-પરિહારકલ્પ-યથાલંદકલ્પ-બાર પ્રતિમાધારી, ઈત્યાદિ, તેમ જ ગ્લાનાદિ અવસ્થા, અને શ્રાવકને અંગે ૧૧ પ્રતિમાધર, પ્રતિમારહિત. નિયતવ્રતી (અમુક વખતે અમુક પચ્ચક્ષમાણ કરવાની નિત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા), અને અનિયતવ્રતી (છૂટા) ઈત્યાદિ.

૨. “કાઢ” તે સુકાળ-દુષ્કાળ-વર્ષાકાળ-શેષકાળ ઈત્યાદિ, અથવા નમુક્કારસહિયંનો ગ્રહણકાળ સૂર્યોદય પહેલાં અને પૂર્ણ કાળ સૂર્યોદયથી ૧ મુહૂર્ત બાદ ઈત્યાદિ રીતે પણ પ્રત્યેક પચ્ચક્ષમાણનો યથાસંભવ કાળ જાણવો.

એ ત્રણ વિષયોને અવચૂરિમાં સંક્ષેપથી કહ્યા છે તે આ પ્રમાણે- “અહવા” ઇતિ યત્સાધુશ્રાવકવિષયં મૂલોત્તરગુણપ્રત્યાખ્યાનં યત્ર જિનકલ્પાદૌ યત્ર સુભિક્ષદુર્ભિક્ષાદૌ કાલે ચ તથા શ્રીસર્વજ્ઞૈરુક્તં તત્તત્ર તથા શ્રદ્ધત્તે ઇતિ શ્રદ્ધાનશુદ્ધિઃ ॥

૩. ગુરુને પોતાના તરફ રાગી બનાવવા માટે, લોકોને પોતાના ભક્તિભાવવાળા બનાવવા માટે, કોઈ પ્રિય વસ્તુનો વિરહ થતાં તેને પુનઃ પ્રાપ્ત કરવા માટે (બાધા-આખડીના સ્વરૂપમાં એ પ્રત્યાખ્યાન લોકપ્રસિદ્ધ છે.) ચમત્કારી શક્તિઓ ઉત્પન્ન કરવા માટે અને આ ભવ-પરભવનું સુખ મેળવવા માટે જે તપશ્ચર્યા કરવી તે સર્વ રાગસહિત પ્રત્યાખ્યાન કહેવાય, તથા આ વસ્તુ ભાવતી નથી અથવા ગમતી નથી તેનો ત્યાગ કરવો અથવા વિરોધીને સંતાપ ઉપજાવવાને તેજોલેશ્યાદિ લબ્ધિ પ્રાપ્ત કરવા માટે ઈત્યાદિ કારણથી દ્વેષસહિત પ્રત્યાખ્યાન કહેવાય. અથવા ચાલુ તપશ્ચર્યામાં

અવતરણ :- હવે આ ગાથામાં પચ્ચ૦ કરવાથી આ લોકનું ફળ અને પરલોકનું ફળ એમ બે પ્રકારના ફળનું ૧ મું દ્વાર દૃષ્ટાન્તપૂર્વક કહે છે.

**પચ્ચક્ષાણસ્સ ફલં, ઇહપરલોએ ચ હોઝ દુવિહં તુ ।
ઇહલોએ ધમ્મિલાઈ, દામન્નગમાઝ પરલોએ ॥૪૭॥**

શબ્દાર્થ :- સુગમ છે.

ગાથાર્થ :- આ લોક ફળ અને પરલોક ફળ એમ પચ્ચ૦નું ફળ બે પ્રકારે છે. ત્યાં આ લોકને વિષે ધમ્મિલકુમાર વગેરેને શુભ ફળ પ્રાપ્ત થયું, અને પરલોકમાં દામન્નક વગેરેને શુભ ફળ પ્રાપ્ત થયું ॥૪૭॥

ભાવાર્થ :- સુગમ છે, પરંતુ બે ફળ સંબંધી બે દૃષ્ટાંત સંક્ષેપમાં આ પ્રમાણે-

ધમ્મિલકુમારનું દૃષ્ટાંત (આ લોકના ફળ સંબંધી)

જંબૂદ્વીપના દક્ષિણ ભરતક્ષેત્રમાં કુશાર્ત નામના નગરમાં સુરેન્દ્રદત્ત નામના, શ્રેષ્ઠિને સુભદ્રા નામની સ્ત્રી હતી તેને સંતતિ ન હોવાથી બન્ને જણ અતિ ચિંતાગ્રસ્ત રહે છે, પરંતુ ધર્મના પ્રસાદથી પુત્ર પ્રાપ્તિ થશે એમ જાણી અત્યંત ધર્મરાધનમાં કાળ વ્યતીત કરે છે; કેટલેક કાળે પુત્રનો જન્મ થયો તેનું ધમ્મિલ એવું નામ સ્થાપ્યું. તે અનુક્રમે મોટો થતાં અનેક કળાઓમાં નિપુણ થયો, સાથે ધર્મશાસ્ત્ર પણ શીખ્યો અને ધર્મક્રિયામાં અત્યન્ત પ્રીતિવાળો થયો. માતા-પિતાએ એ જ નગરના ધનવસ્તુ શેઠની યશોમતિ નામની કન્યા પરણાવી, કે જે એક જ જૈન ગુરુ પાસે ભણતાં ધમ્મિલ પ્રત્યે અનુરાગવાળી થઈ હતી. બન્ને જણ

તે તપશ્ચર્યા પ્રત્યે (આકરી લાગવાથી) ક્રોધ-બેદ કરવો, અથવા બીજા કોઈ પ્રત્યે ક્રોધ કરવો, અથવા ગુરુ આદિકથી રીસાઈને આહારાદિકનો ત્યાગ કરવો, તથા તે તપ સંબંધી (હું આવો મહાન્ તપસ્વી છું એવું) અભિમાન ધરવું અથવા બીજા પદાર્થોના લાભથી પણ અભિમાની થવું, તે દ્વેષસહિત પ્રત્યાખ્યાન અને ચાલુ તપશ્ચર્યામાં (શ્રી મલ્લિનાથ પ્રભુના પૂર્વ ભવના જીવની પેઠે) તે તપ સંબંધી માયા-પ્રપંચ કરવો, અથવા બીજા કોઈ પ્રકારનો માયા-પ્રપંચ કરવો, તથા (તપ સંબંધી લોભ કરવા યોગ્ય હોવાથી તપ સિવાય અન્ય) ધન-ધાન્યાદિ સંબંધી લોભ કરવો તે રાગસહિત પ્રત્યાખ્યાન કહેવાય. માટે તેવા તેવા સર્વ પ્રકારના રાગદ્વેષ રહિત થઈ પ્રત્યાખ્યાન કરવું.

પોતાનો સંસાર-વ્યવહાર સુખપૂર્વક ચલાવે છે. પરંતુ થોડે કાળે ધમ્મિલકુમાર ધર્મવૃત્તિમાં અને અધ્યાત્મરસમાં બહુ રસિક થવાથી સંસારવ્યવહારથી વિરક્ત જેવો થયો, નવપરિણીત સ્ત્રીને પણ માયાજાળ સરખી ગણવા લાગ્યો. યશોમતિએ પોતાના પતિની વિમુખતા અને પોતાના દુઃખની વાત સખીઓને કહી, અને સખીઓ પાસેથી ધમ્મિલની માતાએ પણ તે વાત જાણી શેઠને કહી શેઠને પણ ચિંતા થઈ કે પુત્ર વ્યવહારમાર્ગ જાણતો નથી અને લોકમાં પણ તે મૂર્ખ ગણાય છે. ત્યારબાદ તેના ઉપાય માટે શેઠની ઘણી મના છતાં શેઠાણીએ સંસારકુશળ થવા માટે ધમ્મિલને જુગારીઓને સોંપ્યો તેમાંથી અનુક્રમે વેશ્યાગામી થયો. માતા વેશ્યાને ત્યાં દરરોજ ધમ્મિલના મંગાવ્યા પ્રમાણે ધન મોકલે છે. અંતે ઘણે કાળે માતાએ પુત્રને તેડવા મોકલ્યો છતાં ઘેર ન આવ્યો માતાપિતા પુત્રના વિયોગમાં ને વિયોગમાં જ મરણ પામ્યાં, અને યશોમતિને માથે સર્વ ઘરભાર આવી પડ્યો. પોતાના પતિ ધન મંગાવે તે પ્રમાણે મોકલતાં યશોમતિ પણ સર્વથા નિર્ધન થવાથી પિયર ચાલી ગઈ.

હવે ધનપ્રાપ્તિ બંધ થવાથી વસંતતિલકા પુત્રીનો અતિપ્રેમ છતાં વસંતસેના વેશ્યાએ (અક્કાએ) ધમ્મિલને દુર્દશા કરી ઘરમાંથી કાઢી મૂક્યો. તેને ભમતાં ભમતાં શ્રી અગડદત્ત મહામુનિ મળ્યા. તેમણે પોતાનું સવિસ્તર ચરિત્ર કહીને તે દ્વારા ઉપદેશ આપ્યો. તેથી પ્રતિબોધ પામ્યા છતાં ધમ્મિલકુમારે ગુરુ મહારાજને કહ્યું કે-હે ગુરુ મહારાજ ! મને હજી સંસારસુખની ઈચ્છા રહેલી છે, તે પૂર્ણ થાય એવો ઉપાય બતાવો, પછી આપ કહેશો તેમ કરીશ. ગુરુએ કહ્યું-મુનિ સાંસારિક સુખનો ઉપાય બતાવે નહિ, પણ આમાં પરિણામે આશ્રવ તે સંવરરૂપ થનાર છે માટે ઉપાય બતાવું છું કે-તમારે છ માસ પર્યન્ત આયંબિલનો ચઉવિહાર તપ કરવો, પણ દ્રવ્યથી મુનિવેષ અંગીકાર કરવો, દોષ રહિત ગોચરી કરવી, મુનિપણું જાળવવું, અને નવકારમંત્રના નવલાખ જાપ ઉપરાંત ખોડશાક્ષરી મંત્ર હું બતાવું છું તેનો પણ જાપ કરવો. આ પ્રમાણે છ માસ સુધી કરવાથી તમારી ઈચ્છા પૂર્ણ થશે. (અહીં શ્રી અગડદત્તમુનિએ ધમ્મિલકુમારને ઘણો વિશેષવિધિ વગેરે બતાવ્યો છે તે ધમ્મિલકુમારના ચરિત્રથી તથા રાસ વગેરેથી જાણવો.

ધમ્મિલકુમારે ગુરુ મહારાજના કહેવા પ્રમાણે યથાર્થ રીતે છ માસ પર્યન્ત તપ, જપ વગેરે કરી મુનિવેષ તજી દીધો ત્યારબાદ દેવની પ્રસન્નતાથી તેમજ પૂર્વભવમાં બાંધેલા અશુભ કર્મના ક્ષયથી રાજ્ય, સ્ત્રી, પુત્રાદિકના વૈભવરૂપ અનેક પ્રકારનાં સાંસારિક સુખ પામ્યા.

પ્રાન્તે ધર્મ રુચિ નામના ગુરુ મળ્યા, તેમણે ઉપદેશ આપ્યો અને પૂર્વભવ કલ્હો, તેથી વૈરાગ્ય પામી રાજ્ય પુત્રને સોંપી પોતે સ્ત્રીઓ સહિત ચારિત્ર અંગીકાર કર્યું અને દીર્ઘકાળ પર્યન્ત ચારિત્રનું પાલન કરી અંતે માસનું અણસણ કરી ધમ્મિલ મુનિ અને બે સાધ્વી કાળ કરી બારમા અચ્યુત નામના દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયાં. ત્યાંથી મહાવિદેહમાં ઉત્પન્ન થઈ ચારિત્ર લઈ કેવળજ્ઞાન પામી મોક્ષ પદ પામશે.

એ પ્રમાણે ધમ્મિલકુમારે પચ્ચક્ષ્પાણના (=તપના) પ્રભાવથી આ ભવ સંબંધી સુખ મેળવ્યું, અને પ્રાન્તે મોક્ષપદ પામ્યા. ॥ ઇતિ ધમ્મિલકુમાર દ્રશ્યન્તમ્ ॥

દામન્નકનું દેષ્ટાંત (પરલોકના ફળ સંબંધી)

રાજપુર નગરમાં રહેતા સુનંદ નામના કુલપુત્રે પોતાના મિત્ર જિનદાસ શ્રાવકના ઉપદેશથી સાધુ પાસે માંસનું પચ્ચં કર્યું દેશમાં દુષ્કાળ પડવાથી સર્વ લોક માંસાહારી થયા. સુનંદનું કુટુંબ ક્ષુધાથી પીડાય છે, છતાં સુનંદ મત્સ્ય મારવા જતો નથી. એકવાર સાળો આગ્રહ કરીને સુનંદને સરોવર પર લઈ ગયો, અને જાળ આપી મચ્છ પકડવા કહ્યું તો પણ જાળમાં જે મચ્છ આવે તેને છોડી મૂકે, એમ ત્રણ દિવસ સુધી કર્યું. અન્તે સુનંદ અણસણ કરી મરણ પામી માંસ પચ્ચં ના પ્રભાવે રાજગૃહ નગરમાં દામન્નક નામનો શ્રેષ્ઠિપુત્ર થયો. ત્યાં આઠ વર્ષનો થતાં સર્વ કુટુંબ મરકીના રોગથી મરણ પામ્યું, ત્યારે સુનંદ એ જ નગરમાં સાગરદત્ત નામના શેઠને ત્યાં રહ્યો ત્યાં ભિક્ષાર્થે આવેલા સાધુઓમાં મોટા સાધુએ સામુદ્રિક શાસ્ત્રના જ્ઞાનથી “આ દામન્નક શેઠના ઘરનો માલિક થશે.” એમ બીજા સાધુને કહ્યું, તે શ્રેષ્ઠિએ સાંભળવાથી તેને ચંડાલો પાસે મારી નાખવા મોકલ્યો, પરંતુ ચંડાલોએ નાની આંગળી છેદી તેને નસાડી મૂક્યો; તે નાસીને એ જ શેઠના ગોકુલવાળા ગામમાં ગયો. ત્યાં ગોકુલના રક્ષક સ્વામીએ તેને પુત્રપણે રાખ્યો. કેટલેક વર્ષે ત્યાં આવેલા સાગર શેઠે તેને ઓળખી ફરીથી મારી નાખાવવા કાગળમાં

“વિષ આપજો” એમ લખી તે લેખ સાથે પોતાને ઘેર મોકલ્યો, પરંતુ થાક લાગવાથી તે જ નગરની બહાર દેવમંદિરમાં તે સૂતો છે; તેટલામાં ત્યાં આવેલી તે જ શેઠની વિષા નામની કન્યાએ તે દામત્રક પર મોહ પામવાથી પાસે રહેલા પત્રમાં “વિષ”ને બદલે “વિષા” સુધાર્યું, જેથી ઘેર જતાં તેને શેઠના કુટુંબીઓએ શેઠની વિષા કન્યા પરણાવી. શેઠે ઘેર આવતાં અનર્થ થયો જાણી પુનઃ મારી નખાવવાનો ઉપાય રચ્યો, પરંતુ વિધિના યોગે તેને બદલે શેઠનો પુત્ર જ હણાયો. એટલે સાધુનું વચન અસત્ય નહિ થાય એમ માની. શેઠે તેને ઘરનો માલિક કર્યો. અનુક્રમે રાજાએ પણ નગરશેઠની પદવી આપી. તે નગરમાં ગુરુ પધાર્યા જાણી વંદના કરવા ગયો. ત્યાં ધર્મદેશના સાંભળી પૂર્વભવનું માંસનું પચ્ચ૦ સ્મરણમાં આવ્યું, તેથી સમ્યક્ત્વ પામી ધર્મારાધન કરી દેવલોકમાં ગયો ત્યાંથી મહાવિદેહમાં ઉત્પન્ન થઈ મોક્ષપદ પામશે. ॥ ઇતિ દામત્રક દ્રશ્યન્તમ્ ॥

અવતરણ :- હવે આ પ્રત્યાખ્યાનભાષ્યની સમાપ્તિના પ્રસંગે પચ્ચક્ષાણ કરવાથી જે ઉત્તમોત્તમ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે તે દર્શાવે છે, અને તે સાથે આ ભાષ્ય સમાપ્ત થાય છે.

પચ્ચક્ષાણમિણં સે-વિઝુણ ભાવેણ જિણવસદ્દિટ્ઠં ।

પત્તા અણંત જીવા, સાસયસુક્ખં અણાબાહં ॥૪૮॥

શબ્દાર્થ :-

ઈણં=આ

ઉદ્દિટ્ઠં=ઉદ્દિષ્ટ, કહેલ

પત્તા=પામ્યા

સાસયસુક્ખં=શાશ્વત્ સુખને, મોક્ષને

અણાબાહં=અનાબાધ, બાધા

(પીડા) રહિત

ગાથાર્થ :- શ્રી જિનેશ્વરે કહેલા આ પચ્ચક્ષાણને ભાવથી સેવીને અનંત જીવો બાધા (પીડા) રહિત એવા મોક્ષસુખને પામ્યા ॥૪૮॥

ભાવાર્થ :-પૂર્વે કહેલો પચ્ચક્ષાણનો સર્વ વિધિ અનંત જ્ઞાની શ્રી જિનેશ્વરોએ જ કહ્યો છે, અને તેનું સર્વોત્તમ ફળ જીવોને મોક્ષસુખ પ્રાપ્ત થવું તે જ છે. એ પચ્ચક્ષાણવિધિ આચરીને ભૂતકાળમાં અનંત જીવો મોક્ષસુખ પામ્યા છે, વર્તમાનકાળમાં અનેક જીવો (મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં) મોક્ષ સુખ પામે છે, અને ભવિષ્યમાં પણ અનન્ત જીવો મોક્ષ સુખ પામશે.

॥ પ્રત્યાખ્યાન ધર્મ આદરવાનો અને તે સંબંધી લૌકિક

કુપ્રવચનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ ॥

વળી અહીં વિશેષ સમજવા યોગ્ય એ છે કે-પ્રભુએ પ્રરૂપેલો પ્રત્યાખ્યાન ધર્મ પાલન કરવો એ જ મનુષ્યભવ અને જૈન ધર્મ પામ્યાનું સર્વોત્કૃષ્ટ ફળ છે, તે પાલન કરવાથી જ આત્મધર્મ સંપૂર્ણ પ્રગટ થઈ પરમાનંદની (મોક્ષની) પ્રાપ્તિ થાય છે. છતાં તે પ્રભુ પ્રરૂપિત પ્રત્યાખ્યાન ધર્મને પાલન કરવા જેવી શક્તિ (વીર્યાન્તરાય કર્મની પ્રબલતા વડે) ન હોવાથી અથવા તેવો ભાવ પણ (અપ્રત્યાખ્યાનાદિ કષાય મોહનીય કર્મની પ્રબલતા વડે) ન થવાથી જો તે ગ્રહણ ન કરી શકીએ, તો પણ પ્રત્યાખ્યાન ધર્મ મોક્ષનું પરમ અંગ છે, અને કેવળ ભાવથી (અવ્યક્ત) અથવા તો દ્રવ્ય સહિત ભાવથી (વ્યક્ત) પણ પ્રત્યાખ્યાન ધર્મ જ્યાં સુધી પ્રાપ્ત નહિ થાય ત્યાં સુધી આત્માની મુક્તિ પણ નહિ જ થાય એવી સમ્યક્શ્રદ્ધા તો અવશ્ય રાખવી.

॥ પ્રત્યાખ્યાન ધર્મ સંબંધી લૌકિક કુપ્રવચનો ॥

વળી પ્રત્યાખ્યાન ધર્મની સન્મુખ થયેલા ધર્મી જીવોએ પ્રત્યાઠ ધર્મથી અને તેની ભાવનાથી પણ પતિત કરનારાં જે લૌકિક કુપ્રવચનો છે, તે જાણી-સમજીને તેનો ત્યાગ કરવો યોગ્ય છે, તે કુપ્રવચનો આ પ્રમાણે^૧-

૧-મનની ધારણા માત્રથી ધારી લેવું તે પચ્ચક્ષુખાણ જ છે, હાથ જોડીને ઉચ્ચારવાથી શું વિશેષ છે ?-એ કુપ્રવચન.

૨-મરૂદેવા માતાઅ* ક્યાં પચ્ચક્ષુખાણ કર્યું હતું ? છતાં ભાવના માત્રથી મોક્ષે ગયાં માટે ભાવના ઉત્તમ છે-એ કુપ્રવચન.

૧ આ કુપ્રવચનોમાં કેટલાંક વચનો શાસ્ત્રોક્ત પણ છે, પરંતુ શાસ્ત્રમાં તો તે વચનો જીવોને ધર્મ સન્મુખ કરવાની અપેક્ષાએ કહ્યાં છે, છતાં એ જ વચનો પ્રત્યાઠ ધર્મને હલકો પાડવા માટે બોલાતાં હોવાથી કુપ્રવચનો કહેવાય.

*મરૂદેવા માતા, ભરતચક્રી અને શ્રેણિકરાજા ઇત્યાદિ જીવો જો કે વ્યક્ત (લોકદૃષ્ટિમાં આવે એવો) પ્રત્યાઠ ધર્મ પામ્યા નથી, તો પણ શાસ્ત્રદૃષ્ટિએ તો વ્રત-નિયમાદિ અવ્યક્ત પણ પ્રત્યાખ્યાન ધર્મથી જ મોક્ષ ઇત્યાદિ ભાવ પામ્યા છે, તો પણ પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયમાં પરાધીન બનેલા, અને તેથી જ વિષયો ત્યાજ્ય છે એવી માન્યતારૂપ શ્રદ્ધામાર્ગમાં નહિ આવેલ જીવો જ એવાં પ્રવચનો પ્રગટ કરી પ્રત્યાખ્યાન ધર્મને હલકો પાડે છે, પોતાની વિષયાધીનતાનો બચાવ કરે છે અને ભક્ષ્યાભક્ષ્ય જેવા વિવેકમાં ન આવ્યા છતાં પણ આત્મધર્મીપણું દર્શાવવા પ્રયત્ન કરે છે.

૩-ભરત ચક્રવર્તી છ ખંડનું રાજ્ય ભોગવતાં પણ વ્રત નિયમ વિના ભાવના માત્રથી કેવલજ્ઞાન પામ્યા-એ કુપ્રવચન.

૪-શ્રેણિક રાજાએ નવકારસી જેવું પચ્ચક્ષ્ણાણ ન કરવા છતાં પણ પ્રભુ ઉપરના પ્રેમ માત્રથી તીર્થંકર ગોત્ર બાંધ્યું, માટે પચ્ચંથી શું વિશેષ છે ?-એ કુપ્રવચન.

૫-દાન, શીલ, તપ અને ભાવના આ ચાર ધર્મમાં પણ ભાવ ધર્મપ્રધાન કહ્યો છે, પરંતુ દાનાદિક નહિ-એ કુપ્રવચન.

૬-વ્રત-નિયમ પચ્ચક્ષ્ણાણ એ તો ક્રિયા ધર્મ છે, અને ક્રિયા તો જ્ઞાનની દાસી છે, માટે જ્ઞાનાદિકરૂપ ભાવના ઉત્તમ છે, પણ વ્રત-નિયમાદિ ક્રિયા ઉત્તમ નથી-એ કુપ્રવચન.

૭-વળી પચ્ચક્ષ્ણાણ લઈને પાળી ન શકાય તો વ્રતભંગ કરવાથી મહાદોષ પ્રાપ્ત થાય છે, તે કરતાં ભાવના માત્રથી પચ્ચક્ષ્ણાણ લીધા વિના જ વ્રત નિયમ પાળવા તે ઉત્તમ છે-એ કુપ્રવચન.

૮-પચ્ચક્ષ્ણાણ લઈને પણ મન કાબૂમાં રહેતું નથી, નિત્ય નિયમ પ્રમાણે મન તો આહાર-વિહારમાં ભ્રમતું જ રહે છે, ત્યારે પચ્ચક્ષ્ણાણ લીધું કામનું શું ?-એ કુપ્રવચન.

૯-કોઈ જીવ અણભાવતી અથવા અલભ્ય (પ્રાયઃ ન મળી શકે એવી) વસ્તુનું પચ્ચક્ષ્ણાણ કરે ત્યારે તેની હાંસી કરે કે-એમાં તે શું છોડ્યું ? ના મળી નારી ત્યારે બાવો બ્રહ્મચારી-એ કુપ્રવચન.

૧૦- લોક સમક્ષ ઊભા થઈ હાથ જોડી ઠાઠમાઠથી પ્રત્યાખ્યાન ઉચ્ચરવું એ તો મેં પચ્ચક્ષ્ણાણ કર્યું એવો લોકદેખાવ-આડંબર છે, માટે જેમ ગુપ્તદાન ઘણા ફળવાળું છે, તેમ મન માત્રની ધારણાથી ધારેલું અને પાળેલું પચ્ચં ઘણા ફળવાળું છે-એ કુપ્રવચન.

ઈત્યાદિ બીજાં પણ અનેક કુપ્રવચનો છે, તો પણ એ ૧૦ મુખ્ય જાણી કહ્યાં છે. એ કુપ્રવચનો પ્રત્યાખ્યાન ધર્મનાં વિધાતક અને ધર્મથી પતિત કરનારાં હોવાથી પ્રત્યાખ્યાન ધર્મમાં ઉજમાળ થયેલા જીવોએ આદરવાં નહિ, બોલવાં નહિ તેમ સાંભળવાં પણ નહિ. ॥ ઇતિ પ્રત્યાખ્યાનધર્મે લૌકિકકુપ્રવચનાનિ ॥

इति श्री महिसानाख्य-नगरनिवासी-सद्गतश्रेष्ठिवर्य-श्रीयुत
वेणीचन्द्र-सुरचन्द्र-संस्थापित-श्री जैनश्रेयस्करमंडल
सत्प्रेरणातः श्रीभृगुकच्छनिवासी-श्रेष्ठिवर्य-श्रीयुता-
नुपचन्द्र-विद्यार्थी-चन्दुलाल-लिखितः
श्री प्रत्याख्यानभाष्य-भावार्थः
समाप्त :

શ્રી જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ, મહેસાણા

અમારાં પ્રકાશનો

સામાયિક ચૈત્યવંદનાદિ સૂત્રો
બે પ્રતિકમણ મૂળ (ગુજ.)
બે પ્રતિકમણ મૂળ (હિન્દી)
બે પ્રતિકમણ મૂળ (સાર્થ)
પંચ પ્રતિકમણ મૂળ (ગુજ.)
પંચ પ્રતિકમણ મૂળ (હિન્દી)
પંચ પ્રતિકમણ મૂળ (સાર્થ)
જીવ વિચાર
દંડક - લઘુસંગ્રહણી
ભાષ્યત્રયમ્
કર્મગ્રન્થ ભાગ ૧લો (૧-૨)
કર્મગ્રન્થ ભાગ ૨જો (૩-૪)
કર્મગ્રન્થ ભાગ ૩જો (૫-૬)
તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર
પંચસંગ્રહ ભાગ ૩
પંચ પ્રતિકમણ સૂત્રાર્થ
(પં. શ્રી પ્રભુદાસભાઈ કૃત)

આનંદધન ચોવીશી સાર્થ
દ્રવ્યગુણ પર્યાયનો રાસ
જિનગુણ પદાવલી
સમક્તિ ૬૭ બોલની સજ્ઞાય
આત્મહિતકર આધ્યાત્મિક-
વસ્તુ સંગ્રહ
અભક્ષ્ય અનંતકાય વિચાર (ગુજ.)
અભક્ષ્ય અનંતકાય વિચાર (હિન્દી)
સમાસ સુબોધિકા
સિદ્ધહેમ રહસ્યવૃત્તિ
પહેલી ચોપડી
ધર્મોપદેશ તત્ત્વજ્ઞાન
નવતત્ત્વ પ્રકરણ
તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર ભાગ ૧
તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર ભાગ ૨
(પં. શ્રી પ્રભુદાસભાઈ કૃત)

: ગ્રાહકોને સૂચના :

૧. પુસ્તકો અગાઉથી નાણાં મળ્યા પછી કે વી.પી.થી મોકલી શકાય છે.
૨. પોસ્ટેજ પેકીંગ વગેરે ખર્ચ અલગ સમજવાનું છે.

: પ્રાપ્તિસ્થાન :

શ્રી જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ
સ્ટેશન રોડ, મહેસાણા (ઉ.ગુજરાત)
પી. નં. ૩૮૪ ૦૦૧
ફોન : (૦૨૭૬૨) ૨૨૨૮૨૭

શ્રી જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ
બાબુ બિલ્ડીંગ,
તળેટી રોડ, પાલીતાણા (સૌરાષ્ટ્ર)
પીન નં. : ૩૬૪૨૭૦

આપના બાળકોને
શ્રદ્ધાળુ, જ્ઞાનવાન
અને
ચારિત્રસંપન્ન બનાવવા
મહેસાણા
પાઠશાળામાં દાખલ
કરો
પ્રવેશ પત્ર મંગાવી
નીચેના સરનામે
ભરી મોકલો

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળા
ઠે. : સ્ટેશન રોડ,
મહેસાણા (ઉ.ગુ.) ૩૮૪૦૦૧.

: મુદ્રક :
ભરત પ્રિન્ટરી
(કાન્તિલાલ ડી. શાહ)
ન્યુ માર્કેટ, પાંજરાપોળ, રીલીફ રોડ, અમદાવાદ-૧.
ફોન : ૨૨૧૬૪૭૯૮